

LÉVAY JÓZSEF

Hagyatékából

XX 709

EMLÉKJELEK BIZONYSÁGOK

ÖSSZEGYŰJTÖTT DOLGOZATOK

I. KÖTET

IRTA

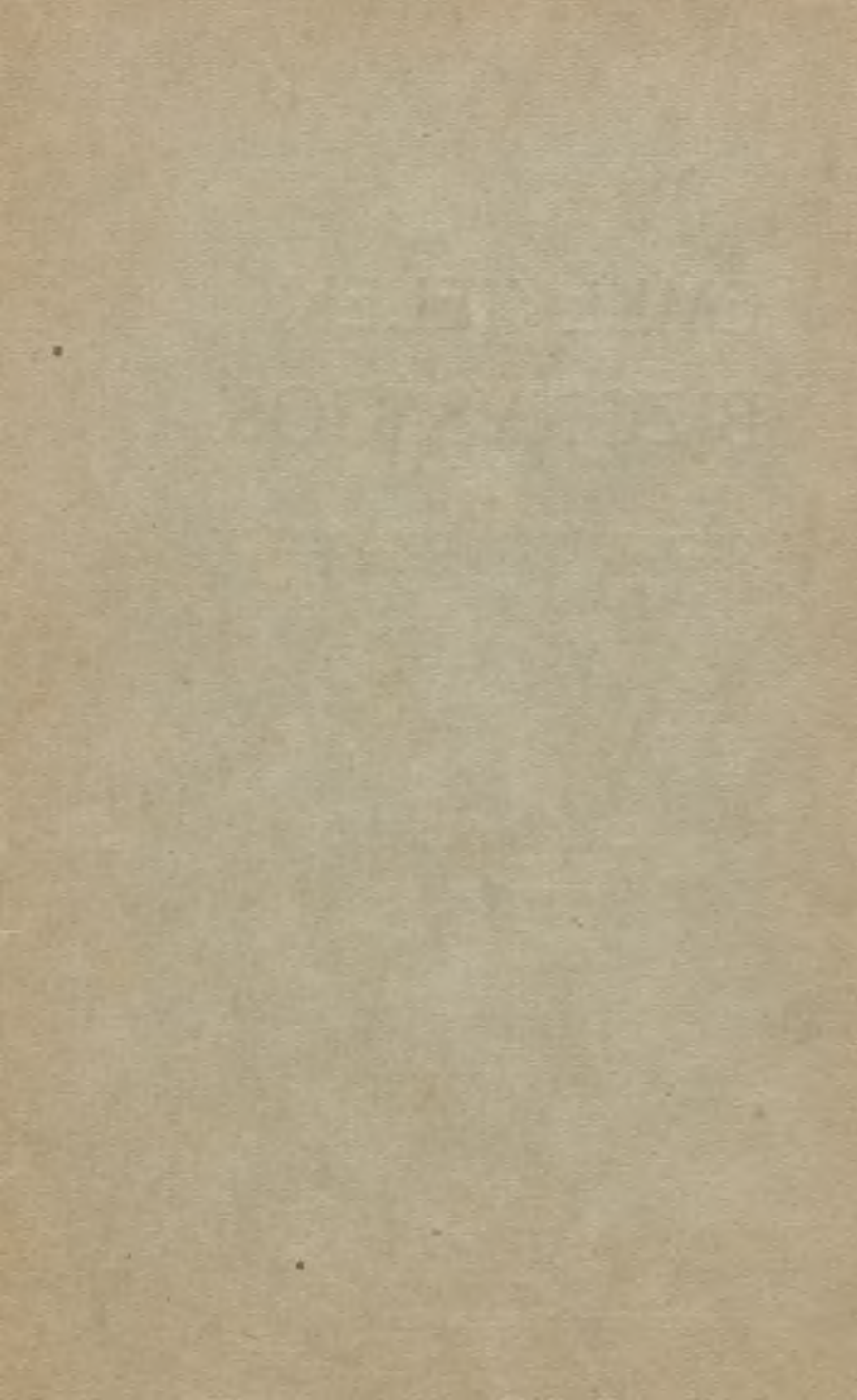
RADÁCSI GYÖRGY

SÁROSPATAKI THEOL. TANÁR

ÁRA 5 KORONA

SÁROSPATAK, 1906

NYOMTATTA RADIL KÁROLY A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL

LÉVAY JÓZSEF

Hagyatékából

EMLÉKJELEK BIZONYSÁGOK

ÖSSZEGYŰJTÖTT DOLGOZATOK

I. KÖTET

IRTA

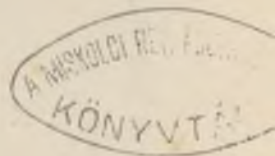
RADÁCSI GYÖRGY

SÁROSPATAKI THEOL. TANÁR

ÁRA 5 KORONA

SÁROSPATAK, 1906

NYOMTATTA RADIL KÁROLY A REF. FŐISKOLA BETŰVEL

EMELTETEK
HISZELVÉNYEK

TARTALOM.

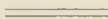
I. EMLÉKJELEK.

	Lap
Török Pál	1
Nagy Péter	11
Gr. Lónyay Menyhért	14
Hegedűs László	17
Ifj. br. Vay Miklós	36
Terhes Barnabás	59
Ivánka Sámuel	63
Dókus Gyula beigtatásakor	69
Czelder Márton	73
Dr. Rik Gusztáv	80
Emődý Dániel	86
Kun Pál	94
Vajányi Lajos	102
Dr. Ballagi Mór	105
Kun Bertalan	116
Béky Sámuel	126
Comenius Ámos János	132
Molnár Lajos	137
Lükő Géza	144
Br. Vay Miklós	147
Gusztáv Adolf	157
Felméri Lajos	164
Lukács Ödön	171
Ujlaky István	174
Nemes Ferenc	181

	Lap
Mudrány András	189
Dr. Heiszler József	205
Warga Lajos	208
Mitrovics Gyula	249
Árvay József	259

II. BIZONYSÁGOK.

	Lap
Lelkitanítói működésünk sikerének akadályai (lelkészszentelési alkalomra)	277
Akadémiai tanári székfoglaló beszéd	287
Tanévnyitó beszédek (I—V.)	313
Gusztáv Adolf születésének 300-ados évfordulóján (ünnepély-megnyitó beszéd)	339
A reformatio 379-ik évfordulóján (ünnepély-megnyitó beszéd)	342
Március 15-dikén (ünnepi beszéd)	346
A királyi tíz szobor öröme	355
Emlékbeszéd a reformáció 385-dik évfordulóján	364
A sárospataki főiskola 1898—99-iki képe általában	373
A Sárospataki Lapok 15 évi története	381

AZ OLVASÓHOZ.

Volt idő az én küzdelmes, de emellett is sok boldogsággal folyó életemben, amikor hinni mertem, hogy édes álmaim legnagyobb része valóra válik s hogy amiket lelkem ünnepi óráiban, mint szent eszményeket magam elé festegettem, azok mind készpénzzé lesznek az én jó Istenem megkülönböztető kegyelméből s az én Ő általa vezérelt akaratom szerint.

Nem így történt; sok nem úgy történt, amint én álmodoztam.

Álmodoztam egyirányú, nyugodt, békességes munkásságról. Munkásságról, amely iszonyodik a felszíneségtől s kívánczik a mélyre, a mind mélyebbre, ahol a gyöngy terem s ahol nincs útunkban senki és nem vagyunk útjában senkinek; ahol zavartalanul szolgálhatjuk nemesebb szenvedélyeinket s ahol alig érhet utól az emberek rosz indulata és bizonyos a siker — legalább a magunk számára.

Álmaimnak ezen az ígézetes útján próbáltam is néhány boldog lépést; de megakadtam — szinte végzetesen.

Mikor épen mélyebbre kezdtem szántani, szózat hangzik vala felém innen is — onnan is: „jőjj és kövess!” És én mentem tiszteletből, szeretetből és szántogattam, vetegtettem új mezőkön, új reménységgel. A tudomány csendes világába édesgetett a lelkem vágya és — a kielégíthetetlen közügy szolgáljává lettem. Az „istenes vén ember” beporosodott nyomain óhajtottam előre törni — hivatásom szerint; a „tisztá, feddhetetlen

ige“ napfényessé tételére áhítoztam és lettem lapszerkesztővé s e minőségemben szerzett apró sikereimért a Tiszáninneri Egyházkerület főjegyzőjévé s majd az „Alma Mater,“ a sárospataki főiskola anyagi ügyeinek egyik sok felelősséggel terhelt istápolójává is. Bizonyos nagy erkölcsi kényszerűség parancsolt egyszer-egyszer velem s én e parancsolat atyai érzésű tolmácsolóinak erőtelen voltam ellenállani. „A sárospataki főiskoláért meg is kell halni, ha a körülmények úgy kívánják“ — mondta nekem vagy inkább harsogta felém egy nagy alkalommal az én poraiban is áldott Mesterem s én ezt az elvet szívem táblájára vésve s ennek útmutatását követve — mind távolabb vetődtem nagy eszményeimtől, noha nem tértem le az eszmények útjáról így sem.

A Tiszáninneri Egyházkerületet és ennek szemefényét, a sárospataki főiskolát úgy igyekeztem szolgálni, mint eszményeket.

Hogy miként szolgáltam s hol, merre járt a lelkem s mimódon áldoztam időnként eszményeimért s hogy hű maradtam-e: annak némi bizonyosága lehet *ez a könyv*, ez a „gyűjteményes holmi,“ amelyben az idő-, a szükség- és a szívem sugallta dolgozataim *egy részét* néhány nem múltan szerető jó barátom és hálás tanítványom többszörös kívánságára — íme, közrebocsátom.

„*Emlékjelek és Bizonyosságok*“ ezek; visszhangjai a gyásznak és örömnnek, amikkel egyszer-másszor az istenség szabados tetszése közegyházunkat, Tiszáninneri Egyházkerületünket és ebben sárospataki főiskolánkat meglátogatta, illetőleg megajándékozta. Adalékok ezek mindkettőnek történetéhez; könnyecseppek, szívbeli sóhajtások, cipruságak, köztük itt-ott egy-egy kerekre font koszorú, a hű tanítvány, a jó barát, a szerető kartárs, az igazi nagyokat hódolattal tisztelő ember lelkének elszakgatott darabjai s a munkába állított szőlőműves verejték-gyöngyei.

Lehetnének ezek a jelek és bizonyságok nagyobb számúak is; de a látni és tudni akarónak ennyi is igen elég, hogy ítéletet mondhasson, s hogy az író lelkébe, szívébe betekinthesse; nekem pedig az elégnél is több arra, hogy e költséges kedvtelés anyagi terheit elviselhessem.

Ha az történnék, amit nem hihetek, hogy nem kellene a magam Mecaénásaként szerepelnem, nagy boldogan készíteném sajtó alá összegyűjtött dolgozataim második kötetét.

Mély tisztelettel ajánlom szerény dolgozataimat a t. olvasó jóindulatába s különösen a Tiszáninzeni Egyházkerület nagyobb-kisebbrendű hivatalosainak, a sárospataki főiskola jóakaróinak, közeli s távoli jó barátainak, volt és mostani tanítványaimnak munkás szeretetébe.

Az Úr kegyelme mindnyájunkkal!

Sárospatak, 1906. május 3.

RADÁCSI GYÖRGY

sárospataki theol. akadémiai tanár.

TÖRÖK PÁL.

1808—1883.

1883 október 9-én gyászhir futott végig a hazán: TÖRÖK PÁL, a dunáninneri evang. ref. egyházkerület püspöke meghalt.

Mindenki tudta, hogy beteg, hogy 76 év súlya nyomja, hogy szíve újabban sokszor vérezett szent fájdalomban . . . és halálának híre mégis megrendített minden igaz protestáns kebelét; mert ő az igaz protestáns eszmék felkent bajnoka és prófétája volt.

A gondviselés küldöttje volt a nehéz idők vigasztalásául . . . és betöltötte szent hivatását.

Senki jobban, mint ő . . .

Ameddig mérőzsinórja ért: ott víz fakadt a sziklából, manna hullott és áldás csurgott kezének érintésitől. Ő a hazai protestantismus szerencse-csillaga volt.

Ahol mást bénává tett a kishitőség és megtörtek az akadályok légiói; ő ott volt elemében és diadalról-diadalra szállt. Ő a protestáns kormányférfiú eszményképe . . . Tanúljunk bízni és küzdeni koporsója felett!

A nagy álmodónak, ábrándok kergetőjének tartották sokan és ő megérte nagy álmai nagyrészének teljesedését, beváltotta ábrándjait. — Legyen áldva érte a gondviselés, hogy ő a mienk volt, hogy élete *önfeláldozás* volt a mi javunkért!

Tanár, pap, író, püspök, konventi és egyetemes tanügyi bizottsági elnök . . . mindig, mindenik körben mintaszerű. Nem életkora, de hivatása szerint volt első...!

Nevének maga emelt örök *emléket* az ország központjában és a protestáns egyház szívében egyaránt.

Okt. 10-ike óta ott hamvad belőle, ami földi volt, a kerepesi temetőben ; hamvaitól szentebb lett az a temető.

Ott nyugszik az *Arany János* közelében ; méltók egymáshoz túl a halálon is.

Ott nyugszik, ahol *Székács* . . . Szellemök azóta összeölekezett újra és álmodnak tovább. Álmodoznak a protestantismus egyesüléséről . . . Vajha megértené a két testvér-egyház annak a két rokonszellemnek ölelkezését !

Borúljunk le *Török Pál* szelleme előtt ; áldjuk és hirdessük emlékezetét !!

* * *

Született 1808. június 29., Alsó-Váradon, Bars-megyében, hol atyja, *József*, lelkipásztori hivatalt viselt. Elemi iskoláit szülőföldjén, a gimnáziumot *Selmecen* végezte, honnan *Debrecenbe* ment az akadémiai tárgyak hallgatására s itt filozófiát, theológiát és jogot tanulmányozott s két év múlva — az akkori idő szokása szerint — végzett jogásszá és végzett theologussá lett. Szellemi ereje korán magára vonta a közfigyelmet ; különösen classicai műveltsége és filozófiai képzettsége emelte ki társai felett. Az előljáróság sietett is felhasználni az ifjú képességeit azáltal, hogy a szónoklati és költészeti osztály köztanítójává választotta. Ily minőségben működött egész 1834-ig, amikor, a már tanítói hírnévvel bíró ifjút *Kisújszállás* hívta meg gimnáziumi tanárnak és igazgatónak. Igazgatni, rendezni, kormányozni : ez volt lelkének életeleme s itt alkalmat talált ezirányú tehetségeinek értékesítésére. Kisújszállásnak két év alatt kedvence lett s a kis gimnáziumnak hírnevet szerzett. Itt ismerkedett meg *Arany Jánossal*, aki oda tanítónak menekült ki Debrecenből s akire, mint a nagy

költő felett tartott beszédében oly boldogan érinté, neki is hatása volt. Olyan összeillő két lélek, olyan igénytelen mind a kettő és olyan nagyra hivatott mégis mindenik. — Tanítói kitűnőségével megszerezte magának a *kisújszállási* papi állomást. És kitűnő lett, mint pap is ; voltaképen csak a cím változott, a munkakör ugyanaz maradt, sőt szélesbedett.

A harmincas évek örökre nevezetesek maradnak nemzetünk történetében. Az újraébredés, az átalakulás, az eszmék, küzdelmek évei voltak azok ; irodalomban, politikában új élet lehe fuvalt, amely felébreszté, tettekre, munkára sarkalá a szunnyadó tehetségeket. Az egyházi és iskolai élet is egyre fontosabb és égetőbb napi kérdéssé lett s külföldről átrepült ide a két protestáns egyház egyesítésének nagy gondolata is. — *Török*, kinek könyvtára — mint *Arany János* az ő önéletrajzában feljegyezte — már ekkor is gazdag volt a hazai és külföldi irodalom legkitűnőbb termékeivel, kétségtelenül át volt hatva az új idők nagy eszméitől. Bizonyosság erre az, hogy maga is tollat fogott és sűrű egymásutánban szólalt fel az akkori hírlapokban s felszólalásaival magára vonta a *Kossuth Lajos* figyelmét is. Tollával s hirdetett eszméivel nem kevesebbet ért el, mint azt, hogy a *Báthory Gábor* szuperintendens lemondásával 1839-ben a *pesti* reform. egyház lelkészévé lett. Oda jutott a központba, az ország szívébe, a küzdelmek gyúpontjába.

Az 1839-ik év új időszak kezdő éve a *Török Pál* élettörténetében. A gondviselés által részére kijelölt álláson nem állt meg jobban soha senki, mint ő a *pesti* lelkész hivatalban. 30.000 frt adósságot és egy szétzúlleni indult gyülekezetet vett át. Borzasztó *örökség!* És ő nem ijedt vissza, mert *eszmék* vezették. Bizott önmagában s bizott a protestantismus erejében. Szövetségben a nemzet legjobbjával, könnyen talált utat a szívekhez s a *pesti*

egyház hajója csakhamar mozogni kezdett. Ezt a zátonyról megmozdított hajót dicsővé, irigyeltté tenni s benne s általa tiszteletet vívni ki és biztosítani a hazai protestantizmusnak az ország fővárosában: ez volt ezután az ő lelkének egyik édes szép álma és ő addig nem pihent meg, míg ez az édes álom valósággá nem lett. Pár év alatt nemcsak az adósságtól mentette meg gyülekezetét, hanem parókhíát is építtetett. A pesti egyházmegye nem maradt háládatlan a tüneményes ember iránt; kezdte körülvenni tisztelettel, bizalommal. Sok ok is volt reá.

1841-ben „Egyházi beszédek tárát“ kezdett kiadni, 1842-ben pedig maga *Kossuth* szólította fel őt és méltó szellemtársát, *Székácsot*, hogy az egyre szaporodó s mind több-több érdeklődést keltő egyházi és iskolai kérdések tisztázása végett alkotnának egy kizáróan *egyházi és iskolai lapot*. A testvéregyházak két ifjú prófétaja engedett a felhívásnak s a tervezett lap csakugyan megindult és izgatott; irányelveket hintett szét s lelkesített a küzdelemre. A reformok egész raja várta megoldásra. *Zay Károly* felvetette az *unio* kérdését s nyomban utána *Fáy András*, egy Pesten felállítandó egyesült protestáns főiskola eszméjét pendítette meg. A hírlap szerkesztői már egyesültek szívben, törekvésben. *Székács* gyakran papolt a reformátusok templomában s az administratív kérdésekben is egyértelműleg intézkedtek. Ha a protestantizmusnak sok *Székácsa* és sok *Török Pálja* lett volna: ma nem beszélénk Magyarországon két protestáns egyházról; az az egy pedig, amelyet az egyesülés teremtett volna, hatalmas volna ki- és befelé egyaránt. De nemzetiségi érdekekkel szennyezték be sokan a szent eszmét és így *Török Pálnak* ez a másik édes álma nem haladt olyan könnyen a valóság felé. Az „*Egyházi és Iskolai Lap*“ azonban sokáig nem adta még fel a reményt; a szerkesztők egész odaadással

küzdöttek az eszme diadaláért. Az így mind nagyobb hírre jutott *Törököt* 1845-ben a pesti egyházmegye al-esperesévé, majd a hírlap megszűntével és sok drága csalódás után 1849-ben főesperessé választotta meg.

Ebben a szélesebb hatáskörben még nagyobb lelkesedéssel fogott kedvenc eszméi érleléséhez. Amit *Fáy* indítványozott, az a *Török* eszméje is volt s az ő akaratereje kellett hozzá, hogy nehezen bár, de életet nyerjen. Még 1848 előtt létesíteni akarta az egyesült prot. főiskolát; de a forradalom másfelé sodorta az emberek lelkesedését s *Török* tudott várni a kedvezőbb időkre. 1854-ben, mikor az emberekben újra éledni kezdett a tettvágy, a pesti egyházmegye engedélyért írt fel a bécsi kormányhoz, hogy Pesten prot. papnövelvét nyithasson. A felelet késvén, 1855-ben személyesen ment fel és sikerrel járt. Egyelőre csak egy theologiai osztály felállításához nyert engedélyt, de ez az ő kezében már a teljes sikert jelentette. Pénz nem volt; nálánál kisebb lelkek tűnődve és hitetlenkedve állottak meg az egyházmegye üres ládája felett, ő pedig lebolondozta a kétkedőket és teremtett pénzt s 1855-ben megnyitotta a pesti ref. papnövelvét. Két tanár már volt: ő és *Székács*; az egyesülés eszméje csirázni kezdett az iskolában is. Lett több tanár is. *Ballagi Mórt*, aki akkor már az akadémia levelező tagja volt s akihez már korábbi keletű barátság fűzte, felédesgette Pestre: „*Móric, gyere föl, ha lesz pénz, kapsz fizetést.*“ És lett fizetés is; de ő és *Székács* ingyen tanítottak az új intézetben. Jutalmuk volt a siker. Ott volt *Gönczi Pál* is, tanügyünknek e lelkes bajnoka, az ő magánintézetével; egy darab kálvinista kovász, egy mustármag, amely fává nőtt.

A papnövelde miatt heves tollharcot folytatott a kecskeméti-pártiakkal s köztük *Fördös Lajos*, kecskeméti lelkésszel. A győztes *Török* lett, ezt kívánta a protestantismus jó szelleme is. „*Korrajzok a dunamel-*

léki helv. hitv. egyházkerület életköréből, főtekintettel a kecskeméti s pesti főiskolák ügyére. Pest, 1858.“ című röpiratában fényesen igazolta törekvéseinek helyességét s a magyarországi protestáns egyház szíve szerint örvendezett a pesti protestáns főiskola megnyíltának, mert a protestáns eszmék és elvek kitűnő képviselőt nyertek a fővárosban s annak műveltségi tényezői között szép szerep jutott a főiskolának. A provincialismus köréből, amelyet oly sokszor szórtak ellene vádúl, *Török* emelte ki a hazai protestantismust. Maga ez az egy vívmány elég, hogy nevét feledhetlenné tegye.

Ma, mikor már a sikert látjuk magunk előtt, alig tudjuk méltányolni, sőt megérteni is a sikerért vívott küzdelmeket. *Török*, hogy minden jól menjen, hogy egy lélek hasson át mindent, maga volt az intézetnek vezére, pénztárnoka, sőt részben patronusa is. 1858—1874-ig soha nem lankadva gyűjtött, izgatott. Minden évben újabb meg újabb áldozókat kerített a szent ügy oltára köré; mindig újabb és újabb adományokat jegyzett és boldogsága fokozatosan nőtt az intézet gyarapodásával.

Mikor 1874-ben, már mint szuperintendens, beszámolt az intézet sorsával. 21,000 frtra rúgott csak az az összeg, amit sajátjából fektetett be a kiadások fedezésére. Unicum a pénztárnokok világában. Ma a budapesti főiskola sorsa már biztosítva van. Az érdem orosz-lánrésze a *Töröké*.

1859-ben a *Gönczi* magángimnáziumából felekezeti gimnáziumot alkotott. A *Gönczi* segédkezelével gyorsan fejlődött ez intézeti ág; ma virágzik és büszkeségünk.

A patentalis küzdelmek között is fényes szerep jutott *Töröknek*; ott volt az első között s midőn az autonomia — a politikai viszonyok nyomása folytán is — végre győzelemre jutott, a dunamelléki egyház a győzelem egyik elsőrendű harcosát, a sok babérú *Török*

Pált ültette be a szuperintendensi székbe s 1860-tól, mint főpásztor vezette a dunamelléki egyházak és iskolák ügyét. Igazán vezette.

Jellemvonása volt ott, ahol és mig lehetett egymagára támaszkodni a munkában. Nem az érdemet félt megosztani, de az eredményt féltette. Ezt az önállóságot némelyek önkénykedési hajlamnak suttozták; de nem az volt; ügyszeretet volt csupán. Embereit mindig úgy tudta megválasztani a munkára, hogy a siker rendszeren kibékítette azokat is, akik titokban keserűséget éreztek. Elve volt: *„ha azt akarod, hogy valami jól legyen végezve, csináld magad.“* És csinálta maga. Maga írta, sőt sokáig még maga is sokszorozta körleveleit s minden főpásztori kiadványait. És rendben ment minden. Egyházkerülete, ennek fő- és középiskolái, sőt népiskolái is mind virágzásnak indultak vezetése alatt. Gazdag tőkék és nagy alapok biztosítják egyházkerülete jövőjét és a takarékoság és rend lelke áll őrt azok sorsa felett. *Török* tudta becsülni, meg is szerezni és gyümölcsöztetni az anyagi erőt. Ez is egyik fényes oldala.

A tanügyet kiválóan szerette. A protestantizmus erejét a tudományban ismerte fel s a protestáns ízü tudomány terjesztéseért sokat fáradozott. A körösi tanítóképezde is az ő nevét hirdeti. Jó protestáns tanítók által hódítani alant: kétségtelenül méltó gondolat egy főpásztorhoz. Lapjukban s annak megszüntével a *dr. Ballagi Mór* lapjában is legörömbestebb foglalkozott tanügyi kérdésekkel s mint főpásztor, sohasem feledte el: felhívni paptársai figyelmét a jóra való művekre. A női szivek megnyerése végett felső leányiskola alapításán fáradozott s nagyrésze van a „Protestáns árvaház“ létesítésében is. Mikor sokan panaszkodva emlegették a papi hivatal szokásos terheit: ő mint főpásztor is mindig maga vezette a konfirmandusok oktatását; mert azt óhajtotta, hogy a protestáns egyház jellemvonásai

meglátszassanak a protestáns anyákon és apákon és azok cselekedeteiben. Magas példa volt e tekintetben is. Érdemeit a Felső királyi tanácsosi címmel ismerte el.

Mint elnök, szinte páratlan. Maga volt a gyűlés; úgy előkészített, úgy elrendezett mindent, hogy ő alatta sohasem lehetett panasz a hosszú gyűlések miatt. Nem a beszédet, hanem a tetteket szerette. Mikor a debreceni zsinat sok vajúdas után végre összeült, Török lett volna, mint legidősebb püspök, annak egyházi elnöke. De nem ment Debrecenbe, mert elve ellen volt a zsinatolás. Mint a tanügyi bizottság elnöke, lelkesen működött a zsinat előtt. A zsinat után, folyó év július havában, hirtelen betegség gátolta enemű kötelessége teljesítésében s meg is látszott, hogy nem volt jelen az egyetemes tanügyi bizottság elnöki székében. Ő neki is fájt, hogy nem szolgálhatott.

Mint ember, a kálvinista jellem tipikus alakja, puritán a szó nemesebb értelmében; gyöngéd szív, kedélyes társalgó és emellett is zárkózott. Így írnak róla azok, akik szerencsések voltak közelebről is ismerhetni. Hű neje és gyermekei körében boldognak kellett lennie, mert lelke nem bírt volna különben oly sokat és oly következetesen alkotni. Bizonyára a családi körben szerzett új meg új erőt a folytonos munkához és küzdelemhez.

A politikai dicsőség nem bántotta soha. Mikor 1869-ben képviselőjelöltül léptették fel a fővárosban, így szólt: Ha kötelességnek tartjátok, hogy megbukjam, ám legyen!

A kötelesség embere volt, mint egyik életirója mondja s a kötelesség halottja lett.

A sok munka és újabban a lelkét tépő fájdalmak is megrongálták vaséregjét, de nem törték meg vasakarátát. Július hóban elutazott *Gleichenbergbe*, hogy, mint mondani szokta: magát *kireparálja* s visszatérve, ismét

munkához látott. Készült az egyetemes konvent kolozsvári gyűlésére, úgy, amint ő szokott: áttanulmányozva a legcsekélyebb irományokat is. Hiába figyelmeztették — azok, akik közel álltak lelkéhez — hogy ez a munka s a kolozsvári út már nem neki való. Ő elment; mert beteggé lett volna, ha onnan el kell maradnia. — Ő mondta így . . .

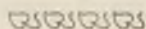
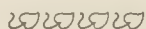
És háromnapi elnöki munka után — még a gyűlés befejezése előtt — összetörve tért vissza Budapestre és nem is gyógyult fel többé. Májbaja mind rohamosabban támadta meg s orvosai tudták, hogy „elvégeztetett“. Ő nem hitte, hogy oly hamar kell elköltöznie. „*Három híres orvos viaskodik* — mondá ő — *ezzel a kis lázzal és nem bír vele*“. Csakugyan nem bírtak vele; pedig ott volt az orvosok között édes testvére, a debreceni *Török József* is, ki életével váltotta volna meg. Október 8-án, egynegyed 12-re, miután elébb más ágyba vitette magát, csendesesen, minden küzdelem nélkül elaludt. *Gönczi Pál*, a hű barát jelentette, hogy *Török Pál* nincs többé!

Azóta minden hű protestáns szíve gyászban áll. Az egyháztanács saját költségén készítette elő a nagy püspök temetési szertartását. A város, *Arany János*hoz közel, ingyen ajánlott sírhelyet a fővárosi tanügy és közművelődés e nemes harcosának; gyászlobogót tűzött a városházára s koszorút küldött a nagy halott koporsójára. A legmélyebb gyász a hű nő és a számos tagú család mellett a budapesti főiskolát érte, amelynek *Török Pál* szintén édes atyja volt.

A ravatalt a főiskola tanácstermében a temetkezési egyesület állította fel és a theologiai ifjúság tagjai felváltva őrizték. Temetése folyó hó 10-én, délután 3 órakor kezdődött, *Nagy Péter* püspök betegsége miatt *Révész Bálint*, tiszántúli püspök és *Filó Lajos* közreműködésével. A gyászdalokat a theologiai énekkar énekelte.

A koporsót a hű nő, a derék vők, gyermekek és 18 unoka könyei öntözték. Lélekben ott volt az összes hazai protestantismus.

Méltán ismételhettük sírja felett, amit ő mondott az *Arany János* temetésekor: „Amíg élek, áldom nevedet!”

NAGY PÉTER.

1819—1884.

Még fel sem száradtak egyházunk oszlopainak kidöltét sirató könnyeink. Még vérzik szívünk a gyorsan megújuló veszteségek nyomása alatt. *Török Pál, Hegedüs László, Fördös Lajos* és annyi, korán eltűnt jelesünk sírhalmain még zöld a megérdemelt koszorú... és ime lelkünkre új gyász borúl!

Szinte nem tudunk hinni a hírek, amely szerint *Nagy Péter*, erdélyi testvéreink püspöke, ev. ref. egyházunk egyik büszkesége, dicsősége, meghalt.

Csak imént olvastuk gyönyörködve, hogy ő fogja beiktatni dunáninneni hitsorsosaink új püspökét. Hallani véltük szózatot ajkairól a méznél édesebb beszédet. Vele és általa nagyobbak, igazóbbnak, emlékezetesebbnek képzeltük azt a nagy ünnepélyt ott, az „ország szívében.“ És ime, egy lázroham, mely meglepé, mint éjjeli tolvaj, eloltá nyelvének tűzét, lelkének magasan lobogó szent lángjait. Az Úr elragadta tőlünk hű szolgáját, elérvén vele felséges céljait.

Szept. hó 16-ik napján szívszélhűdés vetett véget nemesen töltött életének.

Míg erdélyi testvéreink között és közöttünk a „Királyhágó,“ mint válaszfal nyúlt ég felé; addig is jól esett nekünk úgy mutogatni a kidölt jelesre, mint a magyar ev. ref. egyház egyik dicsekvéses oszlopára. Szónoki sikerei, mintha mindnyájunk értékén emeltek volna egy-egy szemernyit, eltöltötték lelkünket öné-

zettel s egyúttal hittel a protestantismus missiója iránt. *Tofaeus* lelke támadt fel benne . . .

Ma már a „Királyhágó“ nem válaszfal többé, miért is egész joggal tarthatjuk *Nagy Pétert* édes magunkénak, közös büszkeségünknek s koporsója felett összefolynak lelkünk könnyei. Ő az egész magyar evang. ref. egyház nagy hallotja. Sőt több!

A biblia, a lant, a toll és a harci kürt mind oda illenek koporsójára, élte symbolumaiúl. Az egyháznak, a közműveltségnek, a hazának, a szabadságnak halottja ő.

Mikor ifjú lelkét teleszivta itthon és külföldön a tudomány mézével, s lábainál ott ültek az ajkait leső tanítványok a kolozsvári főtanodában; mikor tolla már megmozdult a *közműveltség* javára: ő, a bálványozott ifjú tanár, elhagyta tanszékét a szabadság hívó szavára és a legdicsőbbekkel versenyzett a forradalom diadaláért. Mások a harcmezőn bátorsággal, vérrel szolgálták a hazát; ő tudományával áldozott a szabadság istenének, gyilkos szereket készítvén a forradalmi hősök fegyvereihez. A „Gábor Áronok“ dicsőségéből adjuk ki neki az ő méltó részét!

Mikor nem volt többé miért harcolni gyilkos eszközökkel, *Nagy Péter* visszatért az elhagyott oltárhoz, s a béke munkáival, mint pap, tanár és mint író fáradt az egyház és haza javáért. A természettan és a biblia szép összhangba olvadva képezték lelke bálványait. Azok, akik az ideiglenes kolozsvári theologiai seminariumban tanítványai voltak, boldogan emlékeznek a gyakorlati lelkészet tanárára, akinek lelkét és nyelvét a szentlélek pünkösti tüze ihleté.

Mikor kiütött a versengés Kolozsvár és Enyed között a theol. seminariumért, *Nagy Pétertől*, a kolozsvári párt fejtől, elfordult a közvélemény; Enyed győzött, de seminariumában nélkülöznie kellett *Nagy Pétert*,

aki ezután főleg egyházának és írói hajlamainak élt. Így győzte meg ellenfeleit, akik meghajoltak zaj nélkül szerzett érdemei előtt, s elébb, 1864-ben a köz-főjegyzői, két év múlva pedig a *Bodola* halála által megürült püspöki székbe ültették.

Mint püspök ott volt 1873-ban Miskolcon, a *Vay-jubilaumon*, mint az egyesülés apostola, előkészítője. Megérte, amit óhajtott: a hazai ev. ref. egyházkerületek szorosabb összelelkezését. Ott, hol ez az összelelkezés ténynyé vált, ő egyik elnökként szerepelt s az ég áldásáért, a szívek egységeért az ő büvös ajkai mondtak megható imát. A zsinat felől lehetnek különböző nézeteink; abban azonban bizonyára egyik vagyunk, hogy *Nagy Péter* a zsinatnak egyik ékessége, nevezetessége volt.

Mint *író* többet termelt, mint amennyi róla tudva van. Álnév alatt közölte szellemi kincseinek nagy részét; az emberiség titkos jóltevője volt. — Amit saját neve alatt adott, az is igen elég arra, hogy benne a hivatott író is megsirassuk.

Legutóbb a „jövő énekes-könyvét“ készítő bizottság elnöki tisztét is emelé. — Mit végzett e minőségben, azt megtudjuk majd, sok egyéb érdemeivel, akkor, mikor hálás kezek, túl az első fájdalom kínos nyomásain, koszorúba gyűjtik babérait.

Egyet érzünk és tudunk most is, t. i. hogy *Nagy Péter* neve fényt s halála gyászt árasztott a magyar ev. ref. egyházra, s hogy reá hivatkozni s nyomaira utalni jól esik nekünk koporsója felett.

Legyen emlékezete ösztön s neve *példa* és áldás, mint élete volt!

GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT.

1822—1884.

Az enyészet angyala lecsapott anyaszentegyházunkra s szárnyainak érintéseitől sűrű egymásutánban omlanak össze ennek legerősebb oszlopai.

Gr Lónyay Menyhért, dunamelléki egyházkerületünk főgondnoka, a M. Tud. Akadémia elnöke, a volt pénzügyminiszter és miniszterelnök s annyi nemescélú társulat feje s alkotója november hó 3-án, 5¹/₄ órakor, *Budapesten*, a kálvintéri püspöki lakban szívszélhűdés következtében meghalt. Tehát már Ő is! . . .

Meghalt az *egyház* szolgálatában, amelyet szeretett, s amelynek szolgálatát két ország pénzügyének rendezési gondja között sem tartotta kicsinyesnek és könnyen elodázhatónak soha. . . .

Meghalt a munka mezején, amelyre gondviselés-szerű hivatása volt s ahol utólérhetlen példaként világolt. Meghalt — mint sejtelve súgta — 62 éves korában; miután már oda küzdötte magát a Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös érdemsorozatába s örök hálára kötelezte le maga iránt a nemzetet és az egyházat egyaránt.

Úgy fáj szívünknek ez az újabb veszteség épen most, amidőn a kipróbált bajnokokra, a bölcsekre s az igazakra olyan nagy szüksége volna anyaszentegyházunknak. . . ! Épen most, amidőn alkotmányunk történetében új időszak jelei tünedeznek elő; midőn új eszmék kezdenek réseket törni a régi sáncokon . . . úgy fáj tudnunk, hogy *Lónyay Menyhért*, az éleselmű bölcs, a

bonyodalmak mesteri oldozgatója, a protestanitismusára büszke főnemes nincs többé! . . .

Ha az Akadémia diszcsarnokában felállított ravatala felett a család, a nemzet, az egyház és a tudomány mérlegbe vethetnék veszteségüket . . . óh, bizony mindenik egész részt követelne magának a fájdalomból; mert *Lónyay* egész lélekkel élt mindeniknek! . . . Vaserejéből, vasakaratóból gazdag kamatot húzott mindenik.

A családnak új fényt adott a szerzett s kiérdemelt koronával. A nemzetnek *második Széchenyije* volt, aki megvalósította mesterének nagy álmait. Az egyház s legkivált a dunamelléki egyházkerület nem csupán egyik lánglelkű vezérét s illetőleg főgondnokát, hanem — amire fajunkban olyan kevés volt még ő előtte a példa — anyagi ügyeinek rendezőjét s jólétének biztosítékát veszté el benne. A tudománynak is van miért gyászba öltöznie koporsója felett! Ő ennek is hű szolgája volt.

Nem születése, rangja, hanem bölcsesége s igazolt érdemei vivék be az akadémikusok díszes koszorújába. S ő itt is, mint egyebütt, gyorsan emelkedett fölfelé. 1858-ban levelező, 1861-ben tiszteleti s igazgatósági taggá lett s midőn *gróf Dessewffy Emil* 1866-ban elhunyt, üresen maradt másodelnöki székébe *Lónyayt* ültette be a közbizalom s a közelismerés; 1871-ben pedig *br. Eötvös József* elnöki tisztét is reáruházta az Akadémia. Nem volt méltatlan erre a nagy kitüntetésre; hiszen mint pénzügyminiszter is két kötet művel gazdagította irodalmunkat („*Az államvagyon*“) s szilárd alapra fektette az Akadémia sorsát!

Egészen modern bölcs volt, a XIX. század eszméinek szerencsés kezű plántálgatója, terjesztője, fejlesztője. Nem a szürke elmélet rideg szószólója, hanem a gyakorlati célok embere, sőt bajnoka, akit nem riasztottak vissza apró akadályok s nagy ellenségek; aki nem ijedt meg az első kísérlet sikertelenségétől s az ellenfél gúny-

hahotájától; hanem tört előre: írt, beszélt, utazott, capacitált, lelkesített; míg nem meghajoltak előtte ellenei s áldás fakadt nyomdokain.

Többet tett, mint száz más; mert nem tudott elfáradni, nem tudott pihenni soha. Mintha keveselte volna a nagy célhoz, amelyért küzdött, a rövid emberéletet: meglopta az éjszaka nyugalma s úgy tört előre a cél felé. Kevesebbet aludt, mint azok az ókori bölcsek, akiket nagy példaképen emlegetünk. Imádta családját s kiszakasztotta magát annak karjai közül, hogy eszméi által a közügynek tehessen üdvös szolgálatokat. Csodaember volt, akit félre lehetett érteni — aminthogy félre is értették sokan — de be kell ismerni róla, hogy ritka jelenség! . . .

Sokat megért: az ország tiszteletét, a korona elismerését, egyháza bizalmát s mindezt igen megérdemelte . . . Egy nagy történelmi alakká nőtt saját erejéből, akinek életét s tetteit majd csak évtizedek múltán láthatja és méltathatja igazi értékek szerint a késő nemzedék. Kár, hogy *Emlékiratait* nem végezhette be!

Az volt hite, hogy Árpád honában a szellemi súly a protestánsoké és ime meghal egy protestáns püspök karjai között!!

Legyen élete példa s emléke áldás a nemzetre s az anyaszentegyházra!!

HEGEDŰS LÁSZLÓ.

1814—1884.

„A derék nem fél az idők mohától.“ *Hegedűs László* elhunyt felett nem lehet egy hamar napirendre térni, mint a hétköznapi élet közönséges napszamosai felett. Nem lehet különösen itt Sárospatakon, ahol élte javát, lelkének legjobb erőit fogyasztgatta el az építésben, az alkotásban. Itt a legtöbb hely, ahová léphetünk, s a legtöbb intézmény, amely hat, idomit, reá emlékeztet. A főiskolai kert egyenes útja az ő akácaival s az öreg gesztenyék fakadó ágai is ő róla susognak; a hű barátot várják feltámadásuk tanujául, aki együtt örült velök a gólya-érkezésnek, együtt sóhajtozott velök a lombhullás idején. Úgy összeszoktak, ő látta azokat, amint a régi sírhalmok helyén először csalta ki belőlük a lombot a kikelet.

Itt az akácok és gesztenyék alatt, az anyatermészet bizalmas kebelén, itt nyílt meg nagy ritkán a *Hegedűs* lelke azok előtt, akiket bizalmával megajándékozott; itt ő gyermek tudott lenni a körülte zajongó gyermekek között, „akiké az istennek országa.“

Azok a gyermekek! Úgy tudott bennök gyönyörködni, olyan édes mosoly ömlött el arcán, s úgy ragyogott a szeretet fénye a szemében, mikor velök gyütyögött s azok a kicsinyek azt a szép, öreg, tisztos férfiút, akit mindenki megkülönböztető tisztelettel köszöntött, úgy merték szólítani: „*bácsika!*“ S ő tetszett magának ezzel a titulussal . . . Pedig, akik csak távolról ismerték, azt hitték felőle, hogy szíve sincsen . . .

Azokból, amiket az akácok és gesztenyék suttognak róla, mint fültanúk, hadd álljon itt néhány szerény virága a tisztelő emlékezetnek; a ledőlt szoborból egy pár gránitdarab.

* * *

A napi sajtó s utána még a melegen emlékező *Vasárnapi Ujság* is, amely arcképét is közölte, azt hirdette róla, hogy *pap-fiú* volt. Nem volt az. Egyszerű nemes szülőkgyermek volt, akik megfáradtak a napi kenyérért. Szülőhelye *Sárospatak*; ez volt munkatere is; illő, hogy ennek sírkertje fogadta be hamvait; joga volt azokhoz a porokhoz.

Nevelésének gondja az édes anyára maradt, akire itt még ma is sokan emlékeznek; aki jól megfelelt kötelességének. „Népiskolába sohasem jártam, mondá egykor a már boldogult férfiú, olyan kicsiny voltam, mint egy jókora krumpli s anyám attól féltett, hogy befúlok a sárba.“ De volt gondja rá, hogy tanuljon a fiú. „Egy *Radácsi* nevű theologus diák volt a legelső tanítóm, házi instructorom, akire már csak homályosan emlékezem.“ Valószínűleg ugyanaz, aki a *Ferenci uram*, előbb pataki, majd *kassai* pap tanuló társa volt, s aki sok hányattatás után *Makrancon* (Abauj m.) halt meg, mint lelkipásztor. Utolsó lett, akiről azt remélték, hogy első leend. Hegedűs sokszor érdeklődött az ő első tanítója iránt.

Hatéves korában már a főiskola növendéke volt, 1820-ban szept. 21-én *Rozgonyi* írta be a matriculába. „Ábécistának kerültem a collegiumba — mondá — s az akkori divat szerint csakhamar befogtak bennünket a *latin-igába*; pedig még alig-alig tudtunk magyarul.“ Ilyenkor aztán ki-kifakadt a diák világ és a classicusok mai szerelme ellen is, jóllehet maga classicus műveltségű volt s elismerte a classicai irodalom érdemeit. Az fájt neki, hogy a latin nyelv uralma akadály volt a nemzetre nézve, saját erőinek kifejtésében; a nemzeti műveltség megindulását s átalakító, egy szívet és lelket teremtő munkáját késlelteté. „Aztán ránk ült a német,

isten csodája, hogy így is vagyunk.“ A sok nyelvű ország nem volt inyére s becsülte a jelenlegi kormány-
nak magyarosító szándékait s törekvéseit.

Diák-életéről ritkán emlékezett meg. Úgy látszik, mint sárospataki szülött — nem vett részt tanulótársainak szilaj kedvteléseiben és divatos csinyeiben. A mai ifjúságról gyakran nyilatkozott elismerőleg; szerette ennek simaságát, nemesebb időtöltéseit, csinos, izléses öltözködését. Egy-egy szépen nőtt ifjút gyönyörűséggel szemlélt. Ő maga is a finom izlés megtestesülése volt. A theologustól, mint leendő paptól komolyságot, egyszerűséget követelt. „Nem bocsátanám papi vizsgálatra — mondá nem egyszer — azt, aki kivágott mellényt és rövid kabátot visel. Legyen valami különbség a mesterlegény és a papjelölt között!“

A theologiai viták gyakrabban foglalkoztatták. Szabadelvű volt; de a lassú haladás, a csendes építés barátja. Pál apostollal tartott, aki tisztelettel viselkedett s tiszteletet is követelt az *erőtelenek* iránt. Maga részéről ellenezte a sok dogmát, azoknak mesterséges formája, tömjén-szaga és szövevényes, furfangos értelmezése ellen több ízben erősebben nyilatkozott. Volt e tekintetben egy kedvenc gondolata. „*Ha engem biznának meg symbolikus könyvünk átalakításával* — mondá — *én az egész helyett az Úri imát ajánlanám. Benne van abban a keresztyénség igazi lényege; a keresztyén gondolkodásnak, vágyaknak, reménységnek, kötelességeknek ez a legegyszerűbb s leghívebb kinyomata.*“ És aztán a maga szokásos rövidségével — elkezdte azt megmagyarázni s érdekesen bizonyította be, hogy abban a keresztyénség isten-forgalma, sőt u. n. *istentana, ember-tana*, isten és embertársaink iránt való kötelességeink mind igen szép öszhangban együtt található. S ami főképen vonzóvá tette előtte: nincs benne semmi legendaszerű, semmi hihetetlen, semmi csodálatos; nem a

levegőben, hanem a földön jár, szeretetet prédikál, bűnbocsánatot követel s a sirok hantjait nem szaggatja, az eget nem zaklatja, olyan természetes, olyan emberi és annyira keresztyén, hogy ezért magáért megérdemli a *Jézus*, hogy a vallásalapítók fejének tekintessék. Néha úgy belemelegedett az *Úri ima* magasztalásába, hogy aki hallgatta, azon csudálkozott, hogy még mindig csak szóval és csak igen szűk körben hirdette az *Úri imához* kötött gondolatait.

A biblia ó-szövetségi része ellen sok kifogása volt. A királyi udvarok posványos élete undorral töltötte el s részben azért, mert ezt ostromolták, részben pedig, mert a reform-eszmék s a nemzeti politika hű képviselői voltak, nagy tisztelőjük volt a prófétáknak s a prófétai irodalmat az ó-szövetség magvának tartotta. Gyönyörködött azoknak az uralkodó hatalom ellen tanúsított bátorságukban, lelkesedésükben és irataik sajátos színezetében. Tanuságot tehetünk mellette, hogy jó izlése volt és helyesen ítelt. Az ó-szövetség leginkább feldicsért alakjai között legkisebbnek tartotta *Józsefet*, akit mint a testvérszeretet példányát szoktunk emlegetni. Az ő szemében József egészen más volt: népfosztogató, zsarnok, udvaronc, aki koldussá teszi a népet, hogy megnyalhassa a király tányérát. „Boszúság fog el — mondá — mikor ezt a gonosz zsidót magasztalni hallom. Először bevásárolja a gabnane-műeket olcsón, aztán eladja drágán; mikor már nincs pénze a népnek, akkor elszedi annak barmát, földjét s utóbb kiosztja mint jobbágyoknak és szed tőlük *negyed*, *ötödöt* . . . no hát ez a legcudarabb ember volt a világon.“ A testvérszerető József, aki nem szereti, sőt elnyomja, rabszolgává aljasítja embertársait, előtte fogalmi képtelenség volt. Szabadság-imádó lelke gyűlölte a zsarnokságnak minden fajtáját.

1838-ban lett primarius diákká s mint ilyen, az u. n.

rhetorok köztanítójává. Miként tanított, arról nem beszélt; de elejtett szavai arra engednek következtetni, hogy nagy súlyt fektethetett az értelem fejlesztésére, az ítélő erő gyarapítására. Ez volt kedvenc gondolata a tanításra nézve ma is. A fogalmazások által való tanítást becsülte mindenekfelett. A népiskolai sokféle tantárgy ellen sokszor zúgolódott; régen rebesgette azt, amit ma már sokan, mint a siker egyedüli eszközét hangoztatnak, t. i. az olvasó-könyvek által való tanítást. Olvasni, írni, számolni, az olvasottakat okosan elbeszélni és leírni: ennyit kívánt a népiskolától. Kár, hogy egészséges elvei mellé nem volt elég mozgékonyága s nem nyugtalankodott, nem írt, nem izgatott eleget.

Halála alkalmával a napi sajtó s utána, még a *Prot. Közlöny* is, theologiai tanárságáról is emlékeztek s regéltek tanítványaihoz való viszonyáról, azoknak hálás érzelmeiről. Pedig hát ő sohasem volt theologiai tanár, jóllehet képviselő társai is annak, vagy inkább philosophiai tanárnak tartották. Bizonyára ismereteinek részletessége, fellépéseinek komolysága, az egész lényén előmlő higgadtság és filosofusi nyugodtság lehettek okai annak, hogy a mai szabású, könnyed mozgású és jórészen felszínes képzettségű collegák nem tudták őt — többszörös felvilágosítás után sem — egyébként képzelni, mint egy könyvtárban fejlődött, tanteremben izmosodott komoly professzornak. És az volt csakugyan: ők maguk ismerték be sokan, hogy nekik az volt. Többször emlegette mosolyogva, hogy ő Budapesten mindenkinek tanár s úgy szeliden ki-kifejezte roszalását amiatt, hogy sem a sajtó, sem a képviselők nagy része nem ismerős a prot. viszonyokkal s nincs is hajlamuk azokkal megismerkedni, sőt még érzékök sincs a protestantismus hivatása iránt. Ez fájtn neki s utóbbi időben gyakran úgy emlegette, mint szerencsétlenséget a hazára, egyháza s mindkettőben pedig a szabadságra.

Mint köztanító, már kedvelt papi szónok volt Sárospatakon s mindenfelé, amerre mint legátus megfordult. Mikor *Ferenczi* innen Kassára hivatott el lelkészül, ugyanazon időtájban üresedett meg a *s.-a.-ujhelyi* papi állomás is, s az egyház régi jó szokás szerint innen segítette ki magát papoló diákok által. Történt, hogy egyszer határozottan *Hegedüst* kérték papoló diáknak (1839. jul. 26.), ami a patakiaknak is fülükbe jutott. Lón nagy riadás . . . az egyházfiakat a presbyterek után iramították, akik összegyűlvén, elhatározták, hogy de bizony ők a maguk szülöttjét nem engedik a a szomszéd asszonynak. *A próféta becselessé lett a saját hazájában!* Hegedüs elment ugyan Ujhelybe s papolásával bizonyosan ott is meghódította a közönséget; de mire a templomból kijött, a sárospataki egyház küldöttei már az ajtóban várták s tudtúl adták neki, hogy az egyház közgyűlése egyhangúlag lelkészszé választotta. Azt is beszéli a hír, hogy a parochiába sem akarták bebocsátani, attól félve, hogy ott az ujhelyiek igéretei által kísértetbe esik. Nem esett . . . pataki pappá lett, de mielőtt állomását elfoglalta volna, kikötötte, hogy külföldre mehessen. Akkor még napirenden volt, hogy a végzett diákot — néha erővel is megfogták papnak. Ma már kapósabb a hivatal, mint a diák.

Külföldi időzése alatt kötött benső viszonyt a filozofiával s különösen a metaphisicával. „*Két erős positioja volt Hegedüsnek* — mondá róla egy jó ismerőse — *az autonomia és metaphisica.*“ Mikor ezekről s ezek ügyében kellett beszélni: akkor nem sajnálta a szót és nem volt takarékos a lelkesedésben. Berlinben — mikor ő ott járt — a *Hegel* szelleme uralkodott a filozofiában s ő is annak ködével táplálkozott. — Mikor úgy hébe-korba egy-egy hégeli gondolatot iparkodott érthetővé tenni: úgy tetszett, mintha nem volna igaz az, amit állítólag *Hegel* mondott magáról, t. i., hogy

„egy tanítványa volt, aki őt megértette, de . . . az is félreértette.“ Azonban *Hegedüs* nem sokat bóditotta fejét a hegeli titkok fejtegetésével s nem is követelte senkitől, hogy reá esküdjék a mesterre. Nem ez volt az ő valódi erős oldala, hanem papsága, alkotmányos érzülete és a tanügy szerelme. Már külföldről — mint sokan mások — reformtervekkel tért haza s az idő szelleme segítségül szolgált neki a tervek valósításában.

1840. júl. 26-án tartotta beköszöntő beszédét, célzatosan választva szövegül Luk. 5. 11-et: „Ezután embereket fogsz.“ Atyjának egyik életfentartó foglalkozása a halászat volt. Egy évig a főiskola papja, néhai *Zsarnay Lajos* helyettesíté; egykori tanára, aki büszke lehetett tanítványára. Erről a helyettesítésről azonban nem szeretett *Hegedüs* beszélni; valami olyas történt, aminek a terhe mindig nyomta a szívét; a helyettesítést mintha böjttel kellett volna megfizetni a volt tanítványnak. . . . Nem is tudtak összelepedni soha. Mikor elveik találkoztak is, a szív fenekéről mindig közējök tolakodtak a múltak árnyai és nem engedték, hogy összeolvadjanak. Együtt talán még többet használhattak volna a nagy ügynek, amelynek apostolai voltak.

Mint pap, egyaránt kedvence volt a gyülekezetnek és a főiskolai ifjúságnak. Szép érces hangja, tanult gestusa s bizonyos tetszős modorosság a hang hordozásban, sajátos tartózkodás a lelkesedésben, különösen pedig az az ünnepélyes méltóság, amely őt a szószékben körülövezé: hódolatra készítették hallgatóit. Vannak ma is, akik „*aranszájú papnak*“ emlegetik. Előnyére volt, hogy nem szerette a hosszú imádságot és a hosszú predikációt. Ő volt az, aki először mondott Sárospatakon egy *Miatyánkot* egy alkalomra, épen, mivel nagy tiszteletje volt a Miatyánknak. Sajátszerű kerekded gestusa egészen illett beszédmodorához. Mi — mint diákok — igazat adtunk annak a hirnek, hogy a boldogult künn a

szőlőben, a borházban, nagy taposó kádban szoktatta magát karjainak egyenletes és kifogástalanul kerekded mozgatásához. Talán sohasem történt meg rajta, hogy mint szónok, a fején felül emelte volna kezét és hogy kezének feje testje szélességén túlcsapongott volna. Ugyanilyen volt az országgyűlésen is s első fellépése alkalmával mindenki kiérezte belőle a papot.

A fiatal paptársak hamar rávetették szemüket s az akkor még nagyon erős vaskalap ellen őt jelölték ki puhító szerül. Szép emlékei közé tartozott az a jelenet, midőn, mint közpap, először kért szót az egyházmegyei gyűlésen. Egykori életirója, barátja, *Erdélyi János* is érdekesnek és tanulságosnak látta azt megörökíteni (L. Ferenczi-Danielik Magyar írók gyűjteményében!). Első fellépésével a jövőendő vezérférfia lett a fiatalabb nemzedék gondolatában. Helyzete is nagyban segítette. Az országosan megindult tanügyi mozgalmak hullámgyűrűibe természetesen a sárospataki főiskola is belé-esett s egy ily szellemi tűzhelynél csak valamennyire fogékony léleknek is könnyű volt szikrát kapni vagy lobogó lánggá fokozódni. A tanítók, tanárok alárendelt helyzetét, szűk javadalmazását kezdték a nemesebben gondolkodók megelégedni s hangok emelkedtek a reformok érdekében. A társadalom mozogni kezdett: népiskola, középiskola mind napi kérdéssé lett. Az országgyűléseken is mutatkozott már némi jóakarát a változtatásra; a felekezetek sem maradtak hátra; de a régi gyepük hasogatása lassan haladt. Egyes férfiak, mint *Wesselényi*, *Fáy*, nemesen szálltak síkra az iskolai reform javára s magukkal ragadták a legjobbakat. *Hegedűs* a maga szűkebb körében a tanügyi reformeszmék egyik lelkes bajnoka volt. A tanítóknak több jogot, irányukban több igazságot, nagyobb szeretetet követelt; általában az egyházi és iskolai téren mutatkozó zsarnokságot s méltánytalanságot bátran ostromozta. „Szép, küzdelmes

idők voltak azok; volt miért hevülni; az embereket eszmék vezették s nem a kenyér szaga.“ Ilyenformán emlékezett vissza férfikora reggelére s elejtett szavaiból azt lehetett következtetni, hogy szinte neheztelt magára, amiért megtudott öregedni. Jóval a forradalom kitörése előtt a s.-pataki iskolában egyes tanárok — a korszellem nyomásának engedve — praeparandiai leckéket tartottak s egy felekezeti praeparandia eszméjét hintgették. *Hegedűs* is hive volt az eszmének s az egyházmegyén, mint közpap, sürgette az eszme éresztelését, Az egyházmegye fel is irt az egyházkerületre s a szép terv elkészült, de a forradalom gátat vetett az alkotásoknak.

A forradalomban nem vett tevőleges részt. Iszonyodott a vértől s érzelmei fellázadtak, mikor a háború szerencsétleneire fordult a szó. A szabadságot imádtá; de az arra vezető erőszakos eszközök nélkül. A békés alkotás embere volt. Egy-egy templomi beszéde miatt azonban a gyanús egyének sorába jutott s a hatalom titkos őrszemei figyelemmel kísérték mozdulatait. Rendszen el is vonúlt az ellenfél elöl s csak a jó barátok, a nemzeti hadsereg megérkezésekor mutatta magát s akkor aztán a rokonszenvnek egész melegségével. Távolléte alatt *Szücs István*, jelenleg nyugalmazott rajztanár helyettesíté, aki káplánja volt. Amilyen hódolattal viseltetett *Kossuth* iránt, épúgy gyűlölte *Görgeit*; gyávának, árulónak tartotta s neheztelt azokra is, akik fehérre akarják mosni a szerecsent. *Leonidasért* és *Zrinyiért* lelkesedett, nem tehetta, hogy a *világosi* hősnek kalapot emeljen.

A forradalom után ő is azok közé tartozott egyideig, akik „csüggedt madarakként száraz ágon ültek“ és sokat búsultak úgy magyar ember módjára. De csak egyideig! Búsuló társai is mind elég erősek voltak ahoz, hogy tetterejöket ne zsibbaszthassa meg teljesen a nemzetre sulyosodó csapás s ne egykönnyen adják fel

hitőket. Gyülekezéseiket rendőri szemek őrizték s a titkos besúgások sürgöny híján is gyorsan eljutottak felőlük Kassára, ahol nőtt a rovás; de nem lehetett egykönnyen beléjük kötni, mert „ők csak mulattak.“ A mulatság azonban terveket szült, amelyek nem egy újabb forradalomra, nem a nemzetre kovácsolt bilincsek széttépésére irányultak, . . hanem a *lassú megváltást* célozták.

1851-ben sárospataki tanárrá lett *Erdélyi János*, az országos híri író s alkotásra született szelleme és csüggedni nem tudó erélye egész sorát idézte elő a nemes fordulatoknak úgy az egyesek lelkében, mint az iskola életében is. *Hegedüs* összeölelkezett *Erdélyivel*, az ifjúkori baráttal, s új időszak állott elő mindkettőjük élettörténetében.

A megváltás művét a népiskolán kezdték, *Hegedüs* boldogan emlékezett vissza életének erre a munkás, küzdelmes szakára, az 50-es évekre, s több ízben elmulatott lelke azoknak szép emlékein. Bizony nem ok nélkül! A népiskolát a külföld s a kormány kettős nyomása folytán át kellett alakítani. *Hegedüs* még külföldről hozott lelkesedésével látott a népiskolai könyvek írásához. Először a *Scherr-féle* ABC-ét dolgozta át, amely az *írva olvastató* ABC-ék közé tartozván, az új időt hirdeté. Tudta, hogy az újítás temérdek akadályba fog ütközni s nem is akarván kérészetű munkát végezni: elébb próbát tétetett az új ABC-ével. *Csécsi Nagy Pál*, a volt honvéd, s egyik kezének elvesztése után *Kossuthnak* egykori hűséges irodaszolgája — mint Sárospatakra hozott, ifjú tanító — volt az ABC próbáló mestere. Szülék, egyházlátogatók, a *Hegedüs* növekedő nimbuszára féltékeny hivataltársak egyaránt duzzogtak az újításért s főleg, hogy gyermekeik csupán egy palatáblán tanulják az írást és olvasást. Nem fért ez a máshoz szokott öregek fejébe . . . Egyik-másik

esperesi jelöltséghez is jogot tartott közülök s nem örömezt látta, hogy a *Hegedüs* agiója folyton emelkedik. A „visitatio“ meg is kísérlette a *próba-ABC* megbuktatását, de sikertelenül; az idő szelleme erősebb volt, mint az emberek szenvedélye. 1853-ban a kipróbált ABC elhagyta a sajtót és közkinccsé vált. Mikor hosszú idő múlva *Hegedüs* képviselővé lett: az ellenpárt gúnyosan hirdette róla, hogy ABC-ét írt; egyéb érdemét nem akarták ismerni; ezt az egyet pedig (szerintök egyet!) nem voltak képesek méltányolni. *Hegedüs* mosolygott ezen a gúnyolódáson: „Bolondok — mondá — azt hiszik, hogy egy ABC-ét könnyebb megírni, mint egy paskhilust.“

Ez ABC volt a *Népiskolai könyvtár* első zsengéje. *Hegedüs* nem kért és nem is kapott érte írói díjat; jutalma az volt, hogy a népiskolának használhatott. Többi műveért is csak az utóbbi időkben fogadta el a törvényes jutalmat; pedig azok az apróságok ezreket jövedelmeztek a kiadó főiskolának!... Mi volt s mennyit ért a *Népiskolai könyvtár*, annak megítélése a *Hegedüs-életrajz* írójának lesz szép feladata; talán egy kis forradalom, talán egy kis reformatio volt az; de mindenesetre hervadhatlan virág a *Hegedüs László* sírján.

1855-ben elhalt a „nagy Somossy,“ a theologia hírneves tanára és az alsózempléni egyházmegye esperese. A közbizalom a mi *Hegedüsüinket*, a tanítványt, a legméltóbbat, — ki már elébb proseniorságra emeltetett — ültette az esperesi székbe, s ebben a megszélesedett munkakörben egész lélekkel fogott a saját és elvtársai eszméinek megtestesítéséhez. Híressé lettek körlevelei, amelyekben a papságot az iskolák rendezésére, gondozására s a teendők egész sorára utasította s lelkesítette. Mindenki tudja itt, hogy egy lelkésztestvére, kezébe fogván az esperesi hosszú körlevelet, Sárospatak

felé fordulva, így vigasztalta magát: „*Megállj, meg! Majd megcsendesedel még te is!* . . .” Most már — fájdalom! — mind a ketten nagyon csendesek.

Mint esperes, a sárospataki főiskolának egyházi algondnoka volt s a tanítóképezde felállításában s az iskolaügyi többoldalú reformálásában elsőrangú szerepe jutott.

1857-ben megindították ő és kebelbarátai, *Erdélyi és Szeremley Gábor* — a három hegelista — a „*Sárospataki Füzetek*“-et, amelynek értékét legjobban az határozza meg, hogy még maig sem támadt olyan egyházi s iskolaügyi folyóiratunk, amely azzal megállhatná a versenyt. *Hegedüs* nemes munkát végzett ebben a vállalatban, az egyházalkotmányi és egyházjogi kérdések fejtegetése által. Akkor épen alkalomszerű is volt az ő munkálkodása, mert régi jogainkat megnyirbálta a kormány hatalma s egész létezésünk bizonytalanság, máról-holnapra élés volt csupán. Ez az oldala volt az, ha nem csalódom, ami közte és *Révész Imre* között sirig tartó barátságot hozott létre s egész sorát idézte elő a történeti becsü leveleknek, amelyek az embereket és az időket egyaránt hű képekben mutogatják. Aki majdan a prot. egyháznak az absolut állammal folytatott vívódásait megírja: kitűnő adatokra talál azokban a levelekben. Utóbbi időben — mintha érezte volna, hogy „rendeznie kell házát, mert meghal” — többször emlegette, hogy kicseréli a *Révész Imrétől* kapott leveleket a magáéival; talán, hogy még egyszer átélje legszebb időszakát drága emlékeiben. Ez a terve azonban nem sikerült.

Mikor a kormány a maga tantervét és tankönyveit erőszakolni próbálta a prot. iskolákra és vagy el kellett fogadni az erőszakolt tankönyveket, vagy újakat s a tantervbe illőket kellett azok helyett előállítani: *Hegedüs* és *Erdélyi* lázas tevékenységet fejtettek ki, hogy a

trójai fa-ló előtt elzárják a bevezető útát. *Erdélyi* kiosztotta a szerepeket, izgatott s írói munkásságra bírta azokat is, akik nehezen voltak megmozdíthatók. A prot. szellem, vagy úgy is mondhatjuk: a specialis magyar szellem, amely a nyomástól kapja rugékonyságát, nevezetes munkára vállalkozott itt az 50-es évek végén s ebben *Hegedüsnek* maradandó nagy érdeme van. Ő maga is írt *Magyar nyelvtant* az algimnázium számára, amely még ma sem évült meg teljesen. Amint a *Szinyei Gerzson* indítványára s ugyanő általa készített alapszabályokon megalakult a „*Sárospataki Irodalmi Kör*“ (1873. dec. 20.) és *Hegedüst* választotta meg elnökének: eltitkolhatlan örömmel fogta el a megválasztottat; mert az elfoglalt széken úgy tekintette magát, mint „*összekötő kapcsot a múlt és jelen között*“; jól esett neki, hogy arra a mozgalmas múltra most már egy dologra kész testület élén gondolhat vissza s még jobban az, hogy voltak, akik annak a múltnak a becsét kellőképpen tudták méltányolni.

A „*Sárospataki Füzetek*“-ben megjelent dolgozatai, tankönyvei s nemes barátja, *Erdélyi J.* — aki legilletékesebb bírása volt a *Hegedüs* tehetségének — szerezték meg neki a *levelező tagsági címet* a Magyar Tudományos Akadémián. Ezt a címét azonban nem használta soha s nem is szerette, ha valamiképen ráfordult a szó. Úgy látszott, mintha keveselte volna az érdemeit ehhez a címhez. És ez a gondolkozás, ez a szigorú önítélet bizonyára nem az utolsó jellemvonás a *Hegedüs* szellemi képében. Ma különösen, mikor igen sokan nagy szelet fúva, tolakodnak a Parnassusra és félrelökdösnek igen sok igazán érdemest és kinevetik s lehurrogják a hátrahagyottakat . . . ma ez a szerénység többet jelent, sem-hogy kimaradhatna a *Hegedüs* koszorújából.

A fejedelmi *Patens* és az arra következő miniszteri rendeletek ellen folytatott harcban a legjobbak,

legelsőbbek közé tartozott. Mint esperesnek egyházmegyéjében s az egyházkerületen előkelő szerep jutott a protestáns jogok védelmezésében; a bizottságokban és küldöttségekben is mindenütt ott találjuk s mindig azok között, akik nem voltak hajlandók alkudni, akik törtek inkább, mintsem meghajlottak volna. Ott volt az egyetemes tanügyi bizottságban, amelynek ekkor szintén jogvédő szerepe volt s amely gyanútlan cég alatt — úgy mellesleg — lelkesítő iratokat (Tájékoztató, Utasítások stb.) fogalmazott és terjesztett s ellenállásra lelkesített. Ott volt a miskolci gyűlésen, amelyen a legelső szónokok közé tartozott; ott volt a *bécsi küldöttségben*, szoros összeülekezésben *Révész Imrével* s esperesi levelei, vagy a Helytartó-tanács kassai osztályához intézett iratai nagybecsű adalékok a történezsre nézve.

Amint e zivataros időkben egyházmegyei gyűlést tartott itt *Sárospatakon*, főiskolánknak régi épületében s a terem megtelt az egyházmegye színe-javával: egyszer csak benyit a királyi biztos, háta megett az elmaradhatlan „*gyiklesős*“ kísérelével. Óriási csend állott be, úgy, hogy a hivatalos szót — bár halkán volt ejtve és belesápadt a kiejtője — mindenki tisztán megértette és mindenkinek a szívébe nyilallott tőle. „*Nem megyünk!*“ zúgott fel a csendet megtörő tiltakozás és ismétlődött az másodszor és harmadszor is és mindig lelkesebben, mindig fenyegetőbben. Temérdek keserűség volt a szívek fenekén. A háromszoros szóváltás után felállt *Hegedűs*, az elnök és nyugalmat parancsolva szívének, komoly méltósággal ilyenformán nyilatkozott: „Mi itt az egyház és iskola belső ügyeivel és nem politikával foglalkozván, amit teszünk, az annyi, mintha imádkoznánk. Én, mint elnök — történeljék velem bármi — hivatalos székemet el nem hagyom.“ A falrengető „*éljen*“-riadal közben, mint vezényszóra, megnyílt az ember-tömeg a *biztos* úr előtt egész az ajtóig és tudtúl adták

neki, hogy „*mehet!*“ És elment; de azután méginkább figyelemmel kísérték a titkos rendőrök a *Hegedüs* lépéseit.

Épen a *miskolci* gyűlés előtt történt — mint azt ő édesen elbeszélte, — hogy Révész Imre megküldte neki „*A magyar prot. egyház szabadságának védelme*“ című művének kéziratát, amelynek az volt hivatása, hogy a külföldi tudósok balitéleteit igazítsa helyre. A titkos kémek észrevették a postán küldött csomagot, s csakhamar megjelent két *csendőr* a sárospataki ev. ref. lelkészi lakon. *Hegedüs* épen a *Miskolcon* mondandó beszédét mérlegelél s kissé távolabb tőle ott volt kinyitva a *Révész* küldeménye is. „Megijedtem — mondá — de nem árultam el. A *csendőr* azon kérdésére, hogy mi az, ami előttem van, azt felelém: *predikacio*. Az egyik épen kevéssel elébb tért át egyházunkba az „*Eb anyja*“ (ez volt szokásos kifakadása) s talán ezért elhitte, hogy igazat mondtam. Hát az a másik — kérdék — a féltett kincshez fordúlva? Az is *predikáció*, mondám s eltávoznak. A titkos iratokat pedig a feleségemmel hirtelen összeszedtük s jól eldugva azokat, nyugodtan vártuk a következőket. A két *csendőr* — újabb biztatásra — rövid idő múlva ismét visszakerült s engedelmet kért a *motozásra*. Persze, nem találtak semmit.“ Még aznap este *Csécsi bácsi*, a hű kisegítő, szekerre ült, miután elébb a kabátja bélésébe gondosan el lőn tüntetve a *Révész* munkája s „illa-berek, nádak, erek“ meg sem állt addig, míg a hatalmas szülöttet át nem adta a derék apának. „El voltam határozva, — mondá *Hegedüs* — hogy azt a munkát nem engedem kivinni a házamból, ha bárminő eszközökhöz kell is annak megmentése végett folyamodnom“; és most 70 éves korában is, szikrázó szemekkel nézett vissza arra a pillanatra, amikor ő közel volt ahhoz, hogy az ő két hatalmas karja (maga mondá!) nyakon szorítja a két *csendőrt* és kidobja az

udvarra, ahol majd elvégzik a cselédek a védelmi munkát. Ezt az emléket ő többre becsülte a rendjeleknek egész légióinál!

Fordulván a politikai világ sorsa s azzal együtt szebb napok derülvén a hazai protestantizmusra is, *Hegedűs* mindig ott volt azok között, akik a változást az egyház és iskolai ügyek javára használták fel, s részint önkéntes alkalmazkodás, részint önálló reformok által segítettek, főleg az iskoláknak sorsán. Mindig együtt, karöltve *Erdélyi Jánossal*. De ez a szoros barátság a szívben és az elvekben, a folytonos harc a múlttal a jövőért, ellenfeleket szereztek nekik benn a főiskola kebelében is és többen hajlandók voltak őket az iskola rossz szellemeinek tekinteni. *Hegedűs* kivitte azt az egyházmegyén (bizonyára nem volt nehéz), hogy *Erdélyi* tanácsbírónak választassék s mint ilyennek mindenkor hivatalos helye és szava lehessen az egyházkerület gyűlésein; így aztán itt is ketten voltak s ketten igen sokszor erősebbek a superintendentiánál. Bajos volna bebizonyítani rájuk, hogy saját érdekeiket szolgálták-e akkor, mikor újabb tantervek s többféle üdvös újítások által új időszakot idéztek elő a főiskola történetében. Oroszlánrészüik volt az akadémia egyetemi színvonalra emeltetésében is; amit ugyan némelyek még most is *korainak* állítanak, nem tartván arra eléggé megérettnek az érettségi vizsgálatokon túljáró növendékeket. *Hegedűs* föltétlen tisztelője volt az újításnak, magáért a tudományosságért s az azáltal fejlesztendő és hirdetendő igazságokért. Szerette volna azonban, ha a philosophiai műveltség általánosabbá tudott volna lenni nemcsak a mi iskolánk, hanem az összes iskolák útján.

A papi hivatalról 1867-ben mondott le, miután elébb már nevezetes javításokat honosított meg az istenitiszteletben s miután már két ízben volt püspökjelölt. Papi címét azonban mindig szerette hallani s többször

végzett egyházi teendőket (esketés, keresztelés) lemondása után is. „Nagy teher volt nekem a prédikálás — mondá, — mindig megbetegedtem belé; mert fejszédülések támadtak meg a katedrában.“ Az egyházkerület gyülekezetei azzal hódoltak *Hegedüs* érdemeinek, hogy alkalomadtán megválasztották a főiskola világi algonokának (1870.) — Tehát megmaradt a régi munkakörének az a része, amely a másiknál is nehezebb volt, mert az emberek és viszonyok egyaránt megnehezítették.

1868. telén elvesztette lelkének felét, *Erdélyit*, s ez a csapás kiütötte kezéből a tollat és meglasztotta érellyét. Mindig hiányzott neki azóta egy biztos barát, akivel bátran állhatott volna ki a harcra, s ő keresgetett is valakit, aki a nagy ürességet szívében betöltené, de nem talált. Akiket talált, azokhoz inkább csak azért vonzódott, mert el lehetett velük tölteni az időt. Szerette — mint a molnár, — ha zaj van körülte, talán, hogy ne hallja szíve zajlását, amely háborgott a fájdalomban.

Nem tudnám meghatározni: saját becsvágya-e, vagy inkább körülményei s elvei belesodorták a képviselőségbe. Nekünk többet használt vele, mint magának. Alaposabb védelmezője a protestantizmus érdekeinek nem volt az utóbbi években az országházban egy sem. Mi hálával tartozunk neki sírjában is azért, hogy feláldozta nyugalmit s részben vagyonát is a képviselő névért.

Utóbbi időben bizonyos felületességet vett ő észre az emberek nagy részének fejében mindenütt, amerre járt, magában az országgyűlésben is és szerfelett tudott bosszankodni az üres fejek hencegésein. Egyszer az országgyűlésről egész felháborodva tért haza. Egy felvidéki képviselő becsmérőleg nyilatkozott a sárospataki főiskola jogakadémiájáról, mint amelyben még vizsgázott tanárok sincsenek, mint amelynek se híre, se neve, se múltja, se hivatása. „No már édes barátom — mondá — egy képviselőnek nem szabad magát ennyire elszólni.

S aztán megmagyarázta a honatyának, hogy hol fekszik Sárospatak s mi volt az a sárospataki főiskola a múltban s mi a jelenben, s hogy arról egy országgyűlési tagnak mégis csak többet kellene tudni a nevével. „De hát — mondá ilyenkor bosszúsan — a legtöbb alig tud rólunk s a protestantismusról többet, mint az a zsidó fiú, aki egy napilap érdeemes tudósítója.“

Midőn a *közoktatásiügyi bizottságban* tanúsított magaviseletéért egy egyetemi tanár dorongokkal rontott reá egy egyházi és iskolai lapban: *Hegedüst* elfogta az aggodás vallásfelekezete jövője iránt. Sötét képeket látott és ezektől a zsinat és a konvent sem tudta őt megszabadítani. „Megyünk le a lejtőn — panaszlá; a következő emberöltő már csak a könyvekből fogja megtudni: mi is volt az a *prot. autonómia*. Ha *Révész Imre* él, másként fejlődnek a mi dolgaink . . . egészen más-képen! . . .“ Nem tudott belenyugodni sem a zsinat, sem a konvent irányába és működésébe. „Egyet hiszek — mondá prófétai reménységgel, — hogy az iskolák reformja a jövőben úgy fog megoldatni, hogy a magyar nyelv és irodalom kiszorítja az iskolákból a classicusokat.“

Végőbb éveit sokszor megzavarták váratlan események és váratlan támadások. Egy új öltő nőtt fel mellette s ő érezve lelkén az új idők nyomását és megfáradva a hosszú munkában, óhajtott megválni hivatalától. Többszörös lemondás után 1883-ban elfogadta az egyházkerület az ő lemondását, s ez időtől csak újabb választásig maradt a sárospataki főiskola világi algonoka.

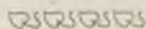
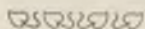
A tanári kartól az 1883/4. iskolai év végén zokogással megszakitott beszédben búcsúzott el. Ismételve is hangsúlyozta, hogy ő szívéből szerette a főiskolát s ennek tanárait s szeretni fogja az utolsó lehelletig. Mintha harcolt volna valami meg nem nevezett ellenvélemény ellen.

Mi tanúskodhatunk mellette, hogy minket valósággal szeretett, hogy nekünk fájt az ő megválása, s hogy mi szivünkben siratjuk meg, amidőn többé nem mondhatjuk magunkénak.

A főiskolai kert akácai és gesztenyéi, — ha beszélni tudnának — azok is áldást mondanának a hű barátira s ha otthagynának helyöket, elköltöznének sírhalmára mellé, hogy lombjaikkal védjék az emberek ellen s ő ezt megérdemelné!!

Én az én hulló virágaimat utólagosan teszem sírjára; „a testembe adatott tövis“ nem engedte, hogy elsírhassam könyeimet koporsója felett . . . Nemes szelleme megbocsát nekem, ha virágaim közé — tudtomon kívül — csinált virág is vegyült volna. Az én lelkem nem tud arról semmit.

Virrasszon szelleme felettünk s a hazai protestantismus felett!

IFJ. BÁRÓ VAY MIKLÓS.

1829—1886.

A férfiú, akinek emlékezetét, az igaz kegyeletnek emez egyszerű ünnepén, felújítani nekem jutott a fájdalmas szerencse, ama kevesek közzé tartozott, akiknek keble — miként a bércek tava — gondosan elrejtí mélysége titkait; akik — miként a fa — virágoznak, gyümölcsöznek és kidőlnek, anélkül, hogy tudni engednék: a virágnak, a gyümölcsnek, vagy annak a féregnek örültek-e inkább, amely kidöltöket sietteté?

Születés által magasba helyezve, minden kedvező feltétel összehatása alatt sokat ígérő fejlődésnek indulva; kebelében a jó, szép- s nemesnek égő szerelmével... előtte állt a fényes kilátásokkal csalogató jövő! Csak kezét kelle kinyújtania, hogy — emberi ítélet szerint — a sors kegyeltje legyen, s íme ő visszahúzódik az eléje boruló szerencse elől, hogy a lelkében felgyúlt isteni szikra fényénél, járatlan úton keresse magának a boldogságot.

Dehát megtalálta-e?

Boldog volt-e, amivé lenni oly sokan óhajtunk, s mi volt boldogsága? Szenvedett talán... — a vértanúk keresztjét hordozva — s mi volt szenvedésének alapja? Vágyott talán még valami magasabb után s azt el nem érheté? Talán megcsúfolták lelkének eszményeit az emberek? Ő, aki a szép s igaz oltárain önzetlen szívvel áldozott, elveszté talán hitét a szép és igaz diadalához s az összhang helyett, amelyért küzdve

epedett, lelkét talán kiengesztelhetetlen disharmonia feszíté?... Oly kérdések, amelyek önként tolnak ugyan ajkainkra, valahányszor a kidőlt jelesre gondolunk; de amelyekre azok is aligha adhatnának kielégítő feleletet, akik szívének dobogását hallák; annál kevésbbé én, aki őt — miként az égnek csillagát — csupán felénk mosolygó képéről s lelkének széthintett fényéről ismerém.

Ne várja azért senki tőlem a koporsók titkainak nyitogatását; az élet s halál örökké homályos kérdéseinek, az egyéni és isteni jogok határainak feszegetését. Ez az óra a hálás emlékezés órája s én úgy érzem, hogy az a férfiú, akinek halál-hírére velünk együtt döbrent meg a koronás király; az a férfiú, aki fényes betűkkel véste be nevét a hazai művészet és protestáns egyház történetébe; akinek kihűlt szíve felett egy egész vidék szegénye zokogott; hogy az, akinek élete folytonos önfeláldozás volt a mások javáért: úgy érzem — mondom — hogy az ilyen eleget élt arra, hogy összegyűjtven lelkének széthintett fény sugarait, a tetteiből font koszorúval, áldások között borúljunk koporsójára.

Megbocsát nekem a mélyen tisztelt gyülekezet, ha így gondolkozván, eltérek kissé az emlékbeszédek szokott modorától s tüzetesebben foglalkozom a boldogult életével. Míg a miénk volt, úgy sem igen igyekeztünk őt megismerni; hadd ismerjük meg, legalább főbb vonásaiban akkor, mikor ő már a történelemé.

* * *

Vay Miklós báró, Zemplénmegye első alispánja, a fiatal és már is országos hírnévű mágnás, királyi kamarás és szép ifjú neje, Geymüller Katalin bárónő, boldogan kezdték meg Golopon, az ő friss-rakású fészkükben, az 1828-ik év karácsonyát, amely családi életük első karácsonya volt. De ünnepük békéjét egy váratlanul

érkezett vendég zavarta meg. Mielőtt az idő betelt volna, az ifjú úrnő édes anyává lett s a gyermek — bár fiú és elsőszülött vala — hosszabb időre száműzte a golopi kastélyból a szívek nyugalalmát. A vézna, beteges gyermek bölcsője felett ott lebegett a halál angyala, s midőn a keresztségben édes atyja nevét nyeré el, az anyai szív hevesebben zajongott attól a gondolattól, hogy az újszülöttel erre a drága névre is szemfedő borúl.

De boldogan csalódott: a gyermek életben maradt; élő és holt kedvesei egyaránt bizonytságot tennének mellette, hogy *ifj. br. Vay Miklós* élete dús kárpótlás volt ama kellemetlenségekért, amelyeket korai születésével okozott.

Egy bölcs asszony építé ez időben a zsolcai és golopi Vayak házát; *br. Vay Miklós*nak, a vitéz tábornoknak, a reform-eszmék egyik előkelő harcosának fejedelmi műveltségű özvegye, *Adelsheim Johanna*. Idegen föld szülte, s hogy emellett is, miként teljesíté, mint magyar nő és anya, kötelességét s miként fogta fel a Vay-család missioját, elég csak annyit tudnunk, hogy ő adta és nevelte fel e hazának és ebben a protestáns egyháznak, *id. br. Vay Miklóst* és *br. Vay Lajost*, a nagyra hivatolt családnak e ma is köztiszteletben élő két veteránját. Szelleme hódítva sűgárzott szét egész környezetére, s úgy egészséges nevelési, mint nemes élet-elveivel éltető napja és vezérlő csillaga lön a zsolcai és golopi Vayaknak, akik között szívet, lelkét egyenlő szerelemmel osztotta meg. Költő s író volt s mégis kitűnő anya és példányszerű háziasszony. Ama ritka lények közzé tartozott, akiket sem helyzetök magassága meg nem szédít, sem a sors-csapások össze nem törnek; akik az életet és állásuk előnyeit rendeltetésnek s tehetségöket tőkének tekintik, amelyet értékesíteni kell; akiknél a tudomány és magas műveltség az égbe néző hittel ölelkezik s a földi élet igazság-

talanságai között belefogóznak az örök igazság remény-
ségébe. Aki ez eszményi jelenség hátrahagyott leveleit s
tisztá, mélységes forrásból fakadó költeményeit ismeri,
az maga is ellenállhatatlan hódolatra gerjed e szép
lélek iránt s szinte látni véli a kis Miklóst, amint ez —
boldog rabként — ott ül a nagymama lábainál; amint
lesi annak ajkairól a méznél édesebb beszédet; tanulja
dalait, szívja magába annak hitét, reményeit s idomul
— mint a viasz — e boldogításra teremtett kéz ala-
kításai szerint.

„Az anyák feladata — ez volt Adelsheim Johanna
nevelési vezérelve — *hogy az iskolának és életnek
igazságszerető, jóérzésű, derült, tudvagyó; kevélységet,
hálátlanságot s rangkülönbséget nem ismerő, rend- s
tisztaságszerető ifjú lelkeket szolgáltassanak.*“ Ez elveket
vallotta Geymüller Katalin, az édes anya is, aki kezdet-
től fogva gyermeki odaadással hódolt a bölcs anyós
nagy szellemének.

A fiatal édes apa — akit évről-évre jobban leköt-
töttek a haza gondjai — annyivalinkább bízhatta gyer-
mekei gondozását nagyanyjukra s édes anyjukra, mert
amellett, hogy mindekettőt az anyai szív szerelme s
magas műveltség vezérlék lépéseikben: a nagymama
nevelői hatását már hálásan tapasztalhatá önmagán s
azzal — miként a nemzet — úgy ő maga is meglehe-
tett elégedve.

A kis Miklós ötéves korában már két nyelven
beszélt és olvasott, s elsőben is a nyelvek és a ter-
mészet szépségei iránt való fogékonyságával lepte meg
környezetét. Csirái voltak ezek későbbi széles nyelv-
ismeretének és művészetének. 6—7 éves korában már
rendesen tele voltak zsebei kenyérbéllel és agyaggal;
amabból gyermekújjaival, ebből késével egyre ügyeseb-
ben tudván utánképezni a természet egyes tárgyait.
A nagyúri ház öszhangos dísze, művészies berendezésű

kertje, az egész vidék vonzó kellemei, s mindezekhez a nagymama dalai, amelyek tele voltak hódolattal a természet búbája iránt... mind csupa fény és harmat valának a gyermek ébredező műösztonére.

Még alig 8 éves, mikor boldogan írja róla a nagymama egyik rokonának: „*Néhány nap óta előszedem azt a keveset, ami bennem a művészi hajlamból létezik, hogy az én kis Miklósomnak segélyére legyek. A kicsinek oly hajlama van a természeti tárgyak utánképzésére, hogy majdnem minden szabad idejét erre fordítja. Szeretnék hozzá valami jó tanítót, aki gépiesség által — mint gyakran szokott történni — el ne venné kedvét. Azt szeretném, ha felváltva alkotni és utánozni tanítaná.*“ (Baronin Johanna von Vay. Wien 1864. 156. l.).

Ily behatások és gond alatt nőtt s fejlődött a gyermek tovább, mindig otthon, házi tanítók s nevelők, mindenekfelett pedig az édes anya és nagymama kezei között.

1840-től kezdve, mikor *id. br. Vay Miklós*, sok más kitüntetés után, a tiszántúli egyházkerület által főgondnokul választatott és az addig tisztán humanisztikus jellegű debreceni gimnázium — épen a főgondnok beköszöntő beszédének nagy hatása következtében — az élet és a változott viszonyok újabb követelése szerint átalakított: ez átalakított gimnázium tanrendszere volt irányadó a gyermek gimnáziumi oktatásában. Jellemző a *Vayakra*, hogy sohasem szerettek adósak maradni az őket ért kitüntetésekért, s bizonyára nem közönséges visszafizetés volt *id. br. Vay Miklós* részéről a tiszántúli kerület bizalmáért az, hogy ő fiai neveltetésére nézve a debreceni tanároktól kért tanácsot; Debrecenből hozatott nevelőket s oda hordta fiait az osztályvizsgák letételére. *Kerekes Ferenc*, a természettudós, nyelvész és akadémikus; *Zákány József*, a szépművészetek és modern nyelvek mestere s *Péczely József*,

az ismert történetíró, a hírneves előadó s több iskolának, azok között a sárospatakinak is egyik tiszteletreméltó jöltevője: — ők voltak kiválóan azok, akik iránt *ifj. br. Vay Miklós* tanítványi hálát hordozott keblében. Ezeknek s magának a főúri ház hatásának tulajdonítandó, hogy a 18 éves ifjú, amellet, hogy örömmel és öntudatosan búvárolta a történelmet s geografiát; egyúttal tökéletesen beszélt és írt magyarul, németül, angolul, franciául s nagy jártassága volt a latin nyelvben, a zongorában, s ezeken felül fokozódó szomjúság vonta őt a szobrászat felé.

Ez irányban a nagymama által keresett első mestere *Url*, pesti szobrász volt, akitől a téli időszakot többnyire Budán töltött ifjú első oktatásait nyeré. Ezeken kívül — ami egy főúri nevelő házban egészen természetes — nagy figyelem volt fordítva testi nevelésére is, minek folytán kitűnő tornász, lovas, gyalogló, úszó, vívó és lövész is volt; tehát jól fel volt fegyverkezve arra, hogy nyugodtan nézzen az élet esélyei és saját jövőndő hivatása elé.

Midőn utolsó vizsgáját 1848-ban letevé, édes atyja érdemeit már jegyzőkönybe iktatta a nemzet s a fejedelmi kegy is csak kevés halandóra váró kitüntetésekkel halmozta el. A nemzet jelene csupa szép igéretté fejlődött a jövőre s csalogató fényt hintett a közpálya útaira. Azt lehetett hinni, hogy a fiú, akiben az évekkel együtt nőtt a csodálat is atyja szelleme iránt és közvetlen forrásból ismerte a legújabb eseményeket s a nemzet nagy várakozásait; azt leheté hinni, mondom, hogy ily ráhatások között megóhajtja atyjának dicsőségét, mint névörökös és elsőszülött s követni fogja őt a politikai pálya meredélyeire.

Maga a nagymama is, az ifjú művészi hajlamainak ez az állandó ébresztgetője, aligha hitte, hogy édes biztatásainak elhatározó befolyása lesz az unoka jövő-

jére. Egyelőre talán maga is csak nemes időtöltésnek képzelte annak szobrászkodását, ami ékesíteni fogja ugyan a főrangú ifjút; de nem vonja el a reá, szülői számitás s emberi ítélet szerint várakozó és a sors kedvezései által elébeirt feladatoktól.

* * *

De elébb, mintsem az ifjú jövője felett hosszasan tündödni, vagy családi tanácsot tilni lehetett volna, gyors fordulat állott elő a nemzet életében. Bécsben mintha megirigyelték volna a hű magyarnak azt a néhány ünnepnapját, amelyen ez a jobbrafordúlt viszonyoknak örvendezett! A sugalmazott nemzetiségek fészkelődni, követelőzni kezdtek s a nagylelkűségében félreértett s jóhiszeműségében kijátszott nemzetnek nem volt mit tennie, mint becsületének védelmére megfúvatni a harci riadót.

Ifj. br. Vay Miklós nem azért szerette úgy a történelmet, hogy meg ne szeresse belőle a hazát és a honfiúi kötelességeket. Nagyatyja katona volt, aki azt mondá egykor az őt szeretettel visszatartani próbáló nejeének: „*Erőm hatvan éves koromig a hazáé; addig ne beszéljen nekem nyugalomról senki!*“ Édes atyja meg ott örködött már a kitörésre kész tűzhányó hegy tetején, Erdély királyi biztosi székében . . . egészen hagyományosan történt tehát, hogy egy szép napon — kár, hogy biztosan meg nem jelölhetem — tudtúl adá *ifj. br. Vay Miklós* a különben is aggódó édes anyának, hogy ő is beáll a nemzetörök közzé.

A jó édes anya aztán — bár ő Árpád honában férjét és gyermekeit szerette és nem szülő-honát — csinos egyenruhát szerze a honszerető fiúnak s elküldé őt az édes apához Erdélybe. Így parancsolta azt az a kibeszélhetetlen anyai szív, amely a honleányi kötelesség teljesítésében sem tagadhatja meg önmagát. Együtt tudni

öt az édes atyával; a csemetét a nagy fa tövében . . . milyen szeretetreméltó anyai leleményesség! A fiúnak hasznát tudta venni Erdély királyi biztosa s a nemzetör szíve nem nyugtalankodhatott, hogy nem tölti be honfiúi kötelességét.

Erdély e korbeli helyzete épen alkalmas volt arra, hogy jó iskolául szolgáljon egy pályaválasztás küszöbéhez jutott ifjúra nézve.

Az uniót, a Királyhágón innen és túllakó magyarságnak ezt a szép kilátásokra jogosító vívmányát, kancsal szemekkel nézte a szász és oláh s megirigyelte azt a kamarilla is, jóllehet a koronás király által elébb szívesen üdvözölteté. A maroknyi székelyt épen a császári hadaknak kell vala védelmezniök az unio ellenségei ellen s ime, midőn a „*havasok királya*“ megmozdul s a *nagy Romániáról* álmodozó oláh csordák megújítják a *Hóra-lázadás* borzadalmait: a császári hadak titkos örömmel nézik, amint az uniot belefojtja a vad szenvedély a tiszta honfivérbe! *Ifj. br. Vay Miklós* tudta, látta az események bonyolódását; hallotta *Janku* és *Urbán* hadainak üvöltését, a zalatnai vérfürdő áldozatainak halálhörgéseit s *emberszerető s igazságot szomjazó lelke megirtózott az emberi szenvedélyek vadságaitól*. Majd látta édes atyját az alattvalói hűség és hon szerelem kereszttüzeiben. Ismerte *Puchner* kevély parancsát, amelyek teljesítése megalázta volna Erdély királyi biztosát nemzete előtt; hallotta a gyanu és rágalom susogó beszédét s fiúi szíve iszonyattal telt el a politikai pálya dicsősége iránt s talán nem csalatkozunk, ha hinni véljük, hogy ez igazságtalan világ szövevényei közül már ekkor is szelid mosollyal hívogató őt egy műteremnek a maga néma alakjaival is vonzalmas képe.

Dehát a békés foglalkozás ideje még messze volt. A vihar, amit szenvedély és zsarnok érdek zudított a nemzetre, egész erejével kitört s az osztrák hadak

sikerei sokakban megingatták a hazafiságot, kivált azok közül, akikhez kegyesebb volt a földi szerencse. *Ifj. Vay Miklós br.* nem tartozott a jó napok honfiai közé. Erdélyből édes atyjával együtt Debrecenbe sietett az országgyűlésre s átélte itt, majd Pesten s utóbb Szege- den a függetlenné kiáltott Magyarország nagy örömeit és szent fájdalmait.

Az új minisztériumban *Batthyáni Kázmér* grófnak jutott a külügyminiszteri tárca terhe; ő pedig a teher- hez *ifj. Vay Miklós* bárót, a 21 éves ifjút vevé magá- hoz *titkár gyanánt*. Oly állás, amely részben a rend- kívül viszonyokban, de egyúttal az ifjú korai érettsé- gében és széles nyelvismeretében leli magyarázatát. Csak napok kellettek, hogy miniszter és titkárja közt a legbensőbb viszony fejlődjék, amely a nemzeti dicsőség rövid időszaka alatt oly erőssé fokozódott, hogy midőn a bekövetkezett katastropha és a győző szerencséje elől *gr. Batthyáni* jónak látta külföldre menekülni: *ifj. Vay Miklós* báró szinte kötelességének érezte hozzákötni magát főnöke sorsához és megosztani vele a hontalan- ság keserveit.

Jellemző vonás az ifjúban s az maradt a férfiúban is, hogy amennyire irtózott az emberi szenvedélyek vadságaitól, époly őszintén vonzódott azokhoz, akiknek bánat, betegség, vagy meg nem érdemelt keserűség jutottak osztályrészökül; az ilyenekért mindig gyönyör- rűség volt neki az önfeláldozás.

Batthyánit meglepte az ifjú ragaszkodása; de érző szíve nem engedhette meg, hogy ily korán megízlel- tesse vele a hontalanságot s midőn a titkár erősen köté magát akaratahoz, a főnök atyjához parancsolta őt, aki- nek szüksége lehet legidősb fiára.

A fiúi szív aztán engedelmeskedett s *ifj. br. Vay Miklós* itthon maradt . . . egy időre.

Ez az idő azonban és eddig szerzett tapasztalatai

teljesen elegendők voltak arra, hogy elfordítsák lelkét a közpálya utaitól. Eszmélkedő hajlamánál s mélyérzelműségénél fogva most már fokozódó iszonyattal látta feltámadni *Haynauban* a Janku és Urbán bestialitását. A szabadsághősök égbekiáltó vére; az idegenbe bújdosó nagyok bizonytalan sorsa; az ártatlanok s kötelességteljesítők üldöztetése s a mindezekben nyilatkozó igazságtalanság mélyen sérték az ő összhangot, igazságot kereső lelkét s nem lehetetlen, hogy szívébe mélyedve, már ekkor valami boldogító kép kezdett lelkében alakulni a túlvilágról.

Ha a szabadságharc fegyvereit szerencse koszorúzza; ha *Batthyáni Kázmér*, mint a szabad s európaiag is elismert független Magyarország külügyministere vezetheti vala a külállamokkal való viszonyainkat: úgy lehet, hogy a fiatal titkár jövője egészen másként alakul, mint így — Világos után.

* * *

Világos után egyre tisztább körvonalakban mutatkozott *ifj. br. Vay Miklós* előtt saját jövődjének képe. Itthon sötét és hideg volt nagyon s egyelőre csak kettő között lehetett választani: *vagy megalkudni az absolut hatalommal, aminek a neve hazaárulás; vagy dacosan búsulni az „ősi telken, ősi házban.“*

A boldogúlt egyiket sem választá. 1850-ben már Bécsben találjuk őt, hová útlevel-szerzés végett unokatestvérével, *br. Vay Bélával*, Borsodmegye jelenlegi főispánjával utazott. A gyanakodó absolutismus fél évig tartóztatta itt a Berlinbe vágyakozó ifjakat, *„hogy politikai jó érzésük felől meggyőződhessek.“* E vesztegzár alatt a két ifjú különösen nyelvekben, rajzban, Miklós pedig — amire szenvedélye vontá — a szobrászatban is tökéletesíté magát.

Fernkorn volt ekkor a bécsi szobrászat egyik kitű-

nősége s egyúttal az ércöntőde igazgatója, aki *Vaynkon* kívül *Izsót* és *Huszárt* is jelentékenyen segíté szárnyaik emelésében. A mester megőrült a főrangú tanítványnak s megtisztelve látván benne saját művészetét, egész odaadással feküdt az ifjú vezetésére.

Bécsben, valamint Német- és Olaszország legkiválóbb műtermeiben ez időtájt az emlékszobrok divata uralkodott. A 19-ik század — mintha csak a múlt idők mulasztásait akarná pótolni — hálás óhajtott lenni a múlt és jelen nagy alakjai iránt s a nemzetek szinte versenyre keltek egymással a hősök, államférfiak, tudósok, költők szobrainak ércbeöntetésében; császárok, királyok roppant áldozatoktól sem riadtak vissza, hogy székhelyeik a művészet remekei által a régi Athén és Róma dicsőségét megközelítsék. Az a hódolat, amely e törekvésben a nagy szellemek iránt nyilatkozott, nagyon jótékonyan érinté *ifj. br. Vay Miklós* lelkületét s ha eddig a szobrászati hajlam egyszerű kedvtelés lett volna nála csupán, e nemes irány által életfeladattá változott.

Ismerte azt a csekély kezdeményezést, amely e téren nálunk a *Ferenczi István* nevével állott kapcsolatban. Tudta azt is, hogy úgy a múlt, mint a jelen nagy alakjainak a nemzet szeme elé állítása, ha valahol, úgy nálunk lehetne lelkesítő, mert hinni és remélni tanítana. Egy emlékszobor talán az ország szívében; talán ott a 13 vértanú kiomló vére felett . . . úgy tűnhetett fel képzeletében, mint egy szózat, amely velőkhig hat; mint egy jó könyv, amely nemesít s mint egy nagy szónoklat vagy egy hősköltemény, amely magával ragad és szent elhatározásokra hevít!

Nincs módunkban — fájdalom! — bepillantani a boldogult férfiú gondosan vezetett naplójába; de ismerve művészi alkotásait s tudva, hogy vésűje által kikért lelkesedett: . . . egészen bizonyosnak tarthatjuk, hogy úgy Bécsben *Fernkornnál*, mint később a *Rauch Ke-*

resztély műtermében *Berlinben*, a legtisztább honfiúi gondolatok vezérelték szobrászi tanulmányaiban. Maga *Rauch*, aki a porosz fővárosban az első szobrászati iskola alapítója volt, szintén a nemzeti hősök kultuszát szolgálta művészetével. Egyebek között ő mintázta *Blücher*, *I. Miksa* bajor király és *Nagy Frigyes* szobrait is. Hiteles szem- és fültanú állítja, hogy *Rauch* sokat várt tanítványa jövőjétől s vele úgy műtermében, mint az ifjú művész lakásán, sokszor egész lelkesedve beszélt a szobrászat jelentőségéről s egy magyar szobrász szép hívatásáról. *Vaynknak* ilyenkor bizonyára eszébe jutott a mi *Mátyásunk lovagszobra*, amely *Ferenczinek* művészi reputációjába került s elvonúltak lelke előtt a közel szép idők fényalakjai s lelkét emelkedni, izmait erősödni érzi a gondolattól, hogy jövője nem lesz méltatlan nevéhez.

Két telet töltött *Berlinben*, a *Rauch* befolyása alatt; de egyúttal mint egyetemi hallgató is, tanulva természettant *Magnustól*; vegytant *Mitscherlichtől*; gazdasági vegytant *Lindestől*; egyetemes történetet és válástörténelmet *Bunsentől*; hallgatta *Richter* összehasonlító geográfiai előadásait is, aki hazánkról is szólván, egyebek között azt a furcsaságot hirdeté a Hegyaljáról, hogy az itt található szőlők legfőbb birtokosa az orosz cár. A volt nemzetőr és miniszteri titkár hazafisága nem tűrhette el ezt a tudós-hazugságot s az ő érdeme, hogy a *Richter* geográfiájában kiszabadultak szőlőink az orosz cár kezei közül. Itt voltak vele egyidejűleg unokatestvérén kívül a *Tisza* és *Teleky*-testvérek; egész kis magyar telep, jó barátságban és versenymunkában a tetszhalott Magyarország jövődjéért.

Berlinből hosszabb tanulmány-útra indult; bejárva Anglia-, Irland-, Belgium-, Hollandia-, Helvécia-, Olasz- és Németország nevezetesebb helyeit. Tanúlni valót mindenütt talált; mindenütt azt tanulta, hogy *Mátyás*

király halála óta az európai művelt nemzetek által majdnem utólérhetlenül megelőzteténk. Ez a fájdalmas tudat azonban csak ösztön volt neki arra, hogy odaálljon a nemzet napszámosai közé.

Dehát hová és mivégre, mikor sehol semmi életjelenség?! . . .

Amint 1852-ben hazaérkezett, édes atyja ott ült, kegyelemből, mint rab, Theresienstadtban, amelynek egyik kapuját épen a nagyapa, a tábornok készítetté. Az volt a bűne, hogy nem akarta kormányozni a letiport Magyarországot a kamarilla elvei szerint s ezért birtoka is confiscáltatott. Ily körülmények között az ifjú szobrász kénytelen volt elállani önállósági terveitől s várni az időt, amely vágyait elvalahára megérleli. Közel ahoz a ponthoz, hogy maga is odavegyűljön a „csüggedt madarak“ közé, épen jókor érkezett reá nézve az alsó-zempléni egyházak bizalma, akik őt 1856-ban tanácsbírói székkel tisztelték meg. A Noé hollója volt ez az olajággal, amely jelenté, hogy apad a víz.

Egyház és művészet, mint egyebütt, úgy hazánkban is századokon át segíték egymást a lelkek hódításában s ha újabb időkben általában s különösen nálunk, protestánsoknál vesztett is a művészet egyházas jelentőségéből: nem idegenedett el a kettő egymástól annyira, hogy az egyház bizalma egy művészi kedélyre érdektelen maradhatna. De a hazai protestáns egyház pártolásra méltó volta nem is a művészethez való viszonyában, hanem hazafias missiójában gyökerezik s az a *Vay Miklós*, akit honfiúi érzések vezettek művészi tanulmányaiban, nem tarthatta múzsája iránt való kegyeletlenségnek — nem különösen az uralkodó viszonyok között — megállani kissé a protestáns ügyek oltára körül.

Horváth Mihály, a római katolikus főpap mondá, hogy 1843-ban „*a magyarság legerősebb eleme a helvét*

hitvallású két milliónyi népben feküdt“; mi csak azt tesszük hozzá, hogy ebben feküdt a nemzet jobbainak reménysége az absolut idők borúi között is. A protestáns egyház nem tette le a maga lelki fegyvereit Világosnál; iskoláiban, templomaiban, tankönyveiben, énekeiben, imádságaiban mindenütt ott zengett a próféta szózata: „*Ne félj! felépttetel még óh Izráel!*“ Az a roppant sürgés-forgás, az a példátlan érdeklődés a protestáns gyűlések zöldasztalai körül, épen az 50-es évek vége felé, azt jelenté, hogy az a biztató szózat hívőkre talált s hogy a nemzeti újraébredés épen ama zöldasztalok mellől, az autonomia védsáncai közül reménylhető.

Dehát minek ismételjek mindenki által ismert történeteket épen itt és részben azok előtt, akiknek az a szép örökség jutott, hogy résztvehettek abban a szent küzdelemben, amelyet az ötvenes évek protestáns egyháza az egész haza üdveért folytatott?! . . . Tény az, hogy nagyjaink odaállottak az iskolák és templomok kapuiba s nem eresztették be azokba a nemzetölő szellemet. Tény az is, hogy *ifj. báró Vay Miklós* frigyét kötvén az egyházzal, sorakozott egyszerre a legjobbak közé s mély pillantással a jövőbe, 1857-ben 1000 pengő frtot tett le a Sárospatakon felállítandó tanítóképezde alapjául. Ha nem alakíthatott, mint művész, hát alkotott, mint protestáns; nem-szóval, de ténnyel hirdetve, hogy ő tisztában van a protestantismus feladatával s a protestáns népiskolák nemzeti hivatásával.

Ezután, mint aki alkalmas mezőt talált a munkálkodásra, egyre mélyebben foglalkozott a protestáns egyház égető kérdéseivel. 1858-ban már tollhoz is nyúlt, hogy a megkezdett irányban hasznunkra legyen. Élénk vita tárgyát képezé az újraébredt „*Prot. Egyházi és Iskolai Lap*“ hasábjain: *miként kellene egyházunk anyagi nyomorúságán segíteni? Irinyi József, dr. Ballagi Mór,*

a szerkesztő, *Tolcsvai Nagy Gedeon* s többen egyházi és világi jeleseink közül, idegenkedvén a némelyek által célbavett államsegély elfogadásától, sürgették az önmegadóztatást és várakozással tekintének főurainkra s általában a birtokos osztályra. Ott volt e kérdés mögött, sőt össze volt forrva vele az a szép álmom is, amelynek valósulásától a 40-es évek elején *Kossuth, Székács, Török, gr. Zay* és mások olyan sokat tudtak reményleni, *t. i. a két protestáns egyház egyesülése*. Főuraink közül nem sokat váratott magára *ifj. gr. Teleky Sándor*, egy a főnebb említett berlini magyarok közül, s a nevezett lap 25. számában vállvetett munkára s a zászló kibontására lelkesíté tehetősbejünket. De határozott indítványa a bajok orvoslására nem volt. Ezt a hiányt pótolta ki aztán *ifj. br. Vay Miklós!* „*Az egyház anyagi ügyeinek fedezése*“ című cikkében, jobbanmondva felhívó szövegében, csodálkozva a sűrűn született szép tervek felett s nyíltan kimondva, hogy az áldozók száma csekély, s hangsúlyozva, hogy egyházunk jelen állapotában cél- és irány nélküli buzgósággal semmire sem megyünk: legott kijelöli a teendőket. „*Én — írja ő — az egyház anyagi ügyeinek fedezését ez átmeneti kor válságos perceiben oly sürgetősnek tartom, hogyha ez ügy mellett, mások példáját még továbbra is várva, bár csekély erővel föl nem lépek, magamat legalább hanyagsággal vádolhatnám. A szószaporítás itt szükségtelen, s ezért csak röviden fejezem ki magamat.*“ És legott megajánlá minden hold földje után a krajcáros adót! Aztán — mintegy tanácsokat adva — így folytatá: „*Már csak így is tetemes részét fedezhetnénk egyházunk köztudomás szerint égető szükségeinek; mily szép eredményt mutathatnánk fel pedig akkor, ha magunkat ezen krajcáros fizetésre több éven át köteleznénk. Ezt pedig megbírhadjuk, csak akarjuk. Fordítsunk általában kellő figyelmet a már különben is fejlődő föld-*

művelésre; tartsuk szemeink előtt a cél magasztos voltát, s bizonyosan nélkülözhetővé fogjuk tenni magunkra nézve azon összegeket, melyekkel vallásunk szent ügyét támogatjuk.“

„Én részemről, megkezdve a holdankénti krajcáros adakozást, fekvőbirtokom után 66 pengő frtnyi összeget ez évben lefizetendek az egyházkerületemben állítandó adakozási pénztár alapjául s kötelezem magam ezen összeget tíz éven át rendszeren fizetni. Ez arányban földbirtokos társaim összes adományozása 2.278,580 pengő frtnyi összegre menne. Kérem: követendik-e sokan — vajha mindnyájan — igénytelen példamat? Reményilem igen, mert képzelhetlen, hogy mindazok, kik egyházmegyei s kerületi gyűléseinken oly hatalmasan szónokolnak, lapjainkban írnak, többfelé adományoznak, egyes alapítványokhoz segéllyel járúlnak, azt képzelnék, hogy az említettek által hitfelekezeti köteleességeiknek már teljesen megfeleltek!?”

„Sok, mi elég lehetett eddig“ — így végzi cikkét — „nem kielégíthető most, egy oly időszak küszöbén, melyben talán újból kell teremtenüök, hogy a fennálló régít megtarthassuk!.”

Idéznem kelle e szavakat — mélyen tisztelt gyülekezet! — mert ezek akkor úgy hangzottak, mint egy új evangéliom; idéznem kelle, mert ma sem időszerűlenek, s ami fő: bennök a boldogult nemes férfiúnak egész lelkülete nyilatkozik. Nagy szíve, hite, vallásossága, eszélyessége, ritka köteleességérzete, lakonikus modora, s ami sokakra nézve meglepő: az, hogy ő — a különben másfelé hivatott egyén — teljesen ismerte és helyesen ítélte meg egyházunk sorsát.

A szózat szétrepült, mint egy sebesen zúgó szélnek zendülése s jött egy földmivelő, egy cipész, egy orvos;

¹ Lásd: „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ 29. sz. 1858.

aztán jöttek egész egyházak s egyházmegyék; az *Ivánkák*, a *Podmaniczkyak* és sokan az ágostai és helvét hitvallásúak soraiból s már-már hinni lehetett, hogy az eszme diadalra jut . . . Hanem aztán csakhamar megjelent ezek nyomában az aggatolózás, a féltékenység, a dialektika, az autonomiával takarózó szükkeblűség is . . . és . . . — kimondhatnók-e a legmélyebb fájdalom nélkül?! — *az eszme megbukott*. A sziveket és veséket vizsgáló Isten tudja csak, ha nem irigyelték-e meg az eszme ellenzői *ifj. br. Vay Miklóstól* azt a dicsőséget, hogy ő a hazai protestáns egyházak *Széchenyije* legyen!

Az indítványozó azonban nem érzé magát legyőzve s híven önmagához, azzal került szónoklatokban hatalmas ellenfelei fölébe, hogy 10 éven át pontosan lefizette a sárospataki főiskola pénztárába a 66 pengő forintot; sőt ugyancsak 1858-ban a sárospataki ev. ref. egyházat is lekötölte maga iránt, „*Kicsiségek*“ című angolból fordított művét a tervbe vett orgona alapjára ajánlva fel. Az 52 lapnyi mű, mintha csak a fordító szép lelke volna, kedélyes formában, bölcs utasításokkal szolgál arra, hogy *miként tehetnők egymásra nézve boldoggá a földi életet?* Megérdemelné ma is, hogy újra nyomtatván, ott forogna — mint a boldogság kátéja — mindnyájunk asztalán.

* * *

Az ötvenes évek végén forduló pont állott elő ismét a boldogult életében. A politikai láthatár szélén szivárvány mutatkozott; a költők dalolni próbáltak s a nemzeti szellem, a protestáns egyházak alkotmányos mozgalmai által is bátorítatva, pezsdülni indult; Bécsben az uralkodóház az engesztelődés húrjait pengeté s minden jel arra mutatott, hogy a nemzeti élet tavasza bekövetkezett.

Ifj. br. Vay Miklós lelkét is megérinté az édes fuvalom s tele szép reménnyel a kedvezően fejlődő

jövő iránt, Bécsbe költözött, hogy ott műtermet nyisson s művészetével — ha lehet, s tekintélyével, ha kell — cselekvőleg folyjon be az újraébredési időszak siettetésére. Nem világpolgárius hajlamok vitték a császárvárosba, hanem a művészetére nézve kedvező feltételek. Pest még ekkor távol állván attól, hogy egy magasabb igényekkel működő szobrász műtermét magába fogadhassa.

Vay tudta azt — épen mert Vay volt — hogy a hazának joga van követeléseket formálni gyermekeivel szemben, még ha azok művészek is, s hogy ő miként tisztelte a hazának eme felségjogát, elég csak művei során végigtekintenünk s csak annyit tudnunk róla, hogy műterme a magyarság egyik központja, ébredező tehetőségek acélozó kohója¹ s a szegény és ügyefogyott művészek menedékháza volt. Ahányszor a nemzet szíve nagyot dobbant, az ő vésűje megérezte azt és visszaadta azt a hangot egy-egy mell- vagy emlékszoborban. Módja volt hozzá, hogy ne csak hivatalos megrendelésekre, hanem lelke sugallatára is kezébe vegye a vésőt és megajándékozza nemzetét vagy egyházát vagy barátait, rangtársait s különösen a sárospataki főiskolát egy-egy alkotásával s ily módon hasson az izlés és a nagyokat megillető tisztelet ébresztésére. Valóban, *ifj. br. Vay Miklós* műterme egyedül áll a műtermek történetében s a művész nemes lelke varázsolta azt ilyen egyedülivé.

20 éven át működött Bécsben, szinte lázas tevékenységgel s csak akkor engedve magának pihenést, mikor a család, vagy a protestáns egyház, vagy a közhaza érdekei parancsoltak vele; mert ezek szavát, mint ezelőtt, úgy e 20 év alatt is mindenkor parancsnak vevé.

Az 1860—61-ik évet már majdnem egészen műtermétől távol töltötte el. Ott volt a *császári nyílt parancs* visszavételét kérelmező nagyjaink között; jelen volt e

¹ Izsó és Huszár is dolgoztak műtermében s az ő befolyására nyertek a cultusminisztériumtól államsegélyt.

főiskola háromszázados örömnépén, amelynek fényét Lorándffy Zsuzsánnája is emelé. Ott működött, mint cancellári titkár, édes atya oldalán, amíg állásukat a haza javára együttesen viselheték. 1861. év szeptember 10-én pedig elfogadta az alsózempléni egyházmegye gondnoki székét s ült abban 25 évig, nem engedvén magát senki által megelőzni a hűségben és áldozatokban.

1862-től egész szenvedéllyel feküdt művészetének, s ő is, mint mesterei, a közkívánalmaknak hódolva, kiválóan mell- és emlékszobrok alkotásával foglalkozott s irodalmi és politikai életünk legkiválóbb alakjai egymásután kerültek ki vésője alól. Erzsébet királyné, Bethlen Gábor, Verbőczy István, gr. Batthyány Lajos, gr. Desseffy Emil, gr. Széchenyi István, gr. Zichy Edmund, gr. Lónyay Menyhért, gr. Andrassy Gyula, br. Eötvös József, gr. Mikó Imre,¹ br. Barkóczy, Deák Ferenc, Tisza Kálmán, Comenius Ámos, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Petőfi Sándor, Erdélyi János, a Horváth testvérek emlékszobra Sárospatakon, részint márvány-, részint gipsz- és bronzalakokban, mell- és álló képekben, a haza különböző pontjaira, köz- és magánépületeibe széthelyezve; továbbá a bécsi fegyvertárban, a fejedelem megbízása folytán mintázott *Zrinyi Miklós*, *Pálffy Miklós* és *Kray Jakab* hős alakjai s a *Gr. Andrassy Manó* palotáját díszítő *Rákász leány* nevű nymphája, amely a bécsi világiállításon jutalomra érdemesített . . . ezek és mások mind beszélő bizonyosságai a művész ernyedetlen buzgalmának és tehetségének.

Szakértelem dolga e szobrokat műbecsök szerint méltányolni s *ifj. br. Vay Miklós* helyét a hazai szobrászat történetében meghatározni; nekem elég csak annyit

¹ Gr. Mikó szobra volt a boldogútnak utolsó műve, melyet a Kolozsvári Múzeum számára mintázott s Budapesten öntetett. A szobor még nincs felállítva.

emlitenem, hogy a boldogultnak sikerült a hazai szobrászat egy pár nevezetes torzalakját¹ az ábrázolt egyén érdemeihez méltó emlékekkel cserélni ki s művészi nevét itthon és túl a haza határain ismeretessé tenni.

Még derekán volt a szép pályának, mikor a királyi felség a Lipót-rend kiskeresztjével díszíté fel² s a királynő márvány mellszobráért — mely a király dolgozószobáját díszíti ma is — drága ruhaékszerekkel ajándékozta meg.

Fényes elismerés kétségtelenül! De művésznek — mint a boldogult vala — kinek lelke egy nemzet jobb-jainak elismerését szomjazá, nagysága mellett is kevés volt az a boldogságra. Be kell vallanunk, hogy *ifj. br. Vay Miklós* 1880-ban, 20 évi roppant kitartó munka után, csalódva hagyta el Bécset, hogy itthon reáborúljon édes anyjának ravatalára.

A *Széchenyi, Eötvös és Deák-szobor* pályázatok eredménye³ s a hazai sajtónak iránta tanúsított következetes hidegsége volt az, ami egyre melyebben sérté művészi önértetét s növelé szívéen a gyógyíthatatlan sebeket.

Van valami végzetes — mélyen tisztelt gyülekezet! — a boldogult férfiú csalódásában!! Ő, aki elodázott magától annyi kínálkozó dicsőséget; el a múzeumi direktorságot, a tábla-báróságot⁴ s lemondott a családi

¹ Ilyen volt pld. *Züllichtől* a Kisfaludy-szobor Balatonfüreden.

² E kitüntetést a boldogult főleg a *Vörösmarty* pályanyertes szobrával s a bécsi ércöntöde igazgatása körül tanúsított sikereivel érdemelte ki. *Fernkorn* után ő volt az öntöde igazgatója.

³ A *Széchenyi-szobor* pályázaton 4 mintával vett részt. Ambíciója volt, hogy a „legnagyobb magyar“ szobrát ő, az első főrangú szobrász alkossa meg. Az Eötvös-szobor pályázatra egyenesen felszólított.

⁴ A provisorium alatt gr. Pálffy Mór, királyi helytartó Kubinyi Ágoston halála után őt kínálta meg a múzeum igazgató-

élet örömeiről is, csakhogy egész lélekkel művészetének élhessen . . . ime jutalmúl mellőzöttek érezé magát!!

Azt hitte, hogy midőn ő — letéve koronája jogairól és előnyeiről — a jövőbe vetett reménnyel, a társadalmi osztályok teljes egybeolvadásának *előképe gyanánt*, beáll a munka emberei közé és a hazai szobrászat becsületeért feláldozza ereje javát . . . azt hitte — mondom — hogy az uralomra hívatott demokratizmus megérti az ő célzatait és nem lesz féltékeny vele szemben a munka hasznáért és dicsőségeért! . . . De csalódott és újra csalódott!!

Letette tehát a vésüt s lelkén ama folytonosan nyomakodó teherrel, átvette 1880-ban a családi vagyon igazgatását s odaállott roskadozó édes atyja mellé, hogy ez, az istentől elébeírt rendeltetésnek annál teljesebben megfelelhessen. Akik tanúi lehettek valaha ennek a mesés gyermeki vonzalomnak és hűségnek, csak azoknak lehet halvány fogalmuk ifj. Vay Miklós br. felséges szívéről és példaadó kötelességszeretetről.

1880-ban édes anyja nevére a főiskolai tápintézetben 2000 frtos alapítványt tett; az ifjúsági kórház belső felszerelésére pedig 300 s a szépészeti múzeumra 200 frtot adományozott. Másokon akart könnyíteni, hogyha már maga boldog nem lehetett.

A sok keserű csalódás után azonban neki is juttott a Gondviselés egy igazi ünnepnapot! Azt értem, amelyen a debreceni zsinat a domesztika eszméjét, a boldogúlnak ezt a régi édes álmát megvalósította. Több, mint két évtized után, de a mag végre is kikelt és tanúbizonyoságot tett a magvető mellett, aki legott 5000 frttal segíté elő a csemete növekedését. Ilyen szebb napja

ságával; gr. Andrássy György országbíró pedig szinte kényszeríté a tábla-báróság elfogadására; de ő mindkettőt visszautasítá. Amazt szerénységből inkább; emezt pedig hazafiságból.

volt az is, amelyen az újrászervezett főrendiház tagjául egyhangúlag megválasztatott.

1882-ben, midőn e főiskola igazgatása átalakult, a tiszáninneri egyházkerület bizalma őt az igazgatótanácsnak egyik tagjává, 1884-ben pedig, a *Hegedüs László* halála után, a főiskola algondnokává emelte. Ő, az aristokrata, aki szíven a demokratizmus sebeit hordozá, percig sem habozott odalépni a kötelességek asztalához. Még fülünkbe csengenek nyájas szavai, amikkel magát „*a jeles bizalmi állásra*“ elkötelezé; látjuk — itt e szent helyen — magunk előtt, amint ígéretet tesz, hogy *a főiskola anyagi alapjának öregbítésére és megszilárdítására minden lehetőt elkövetni férfiúi kötelességének ismeri*; látjuk még most is, mintha csak itt járna közöttünk, széthordozva sas-szemeit a Vay nevet örökítő szent falak között, mintha javítani valót keresne; mintha csak ősei örökét féltene az idő kezétől. Látjuk még ma is, amint tantermeinkben egy psycholog érdeklődésével figyeli a „szegények iskolájának“ gyermekeit, majd odaül a számok és számoltató könyvek fölébe . . . nem volt-e jogunk, hogy vele való viszonyunkban magunkat boldogoknak valljuk; nem volt-e jogunk, hogy e viszonyt hosszúnak kívánjuk?!

És — fájdalom — ez a viszony a folyó év január havának 28-ikán megszakadt; megszakította a halál. A tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki főiskola talán nem sérté meg e nemes szellemet soha! Ha igen — amit mi nem tudunk — én mindkettő nevében bocsánatot kérek az elköltözött szellemétől.

* * *

Most már ott nyugszik az egyháznak és hazának ez a hű fia, a művészetnek felkentje, imádásig szeretett édes anyja s nagyanyja közelében, akik repülni taníták. Ott a nagy ősök hamvai között, a zsolcai családi sir-

boltban, amely nekünk már eddig is egész Pantheon és — talán, amit az élet megtagadott tőle — feltalálta a boldogságot!!

Óh, vajha sokan s gyakran elzarándokolnának e Pantheonhoz ama protestáns nagyjaink közül, akik nevük-nél s állásuknál fogva hivatva vannak alakítólag hatni egyházunk s iskoláink jövődjére s tanúlnának ott hitet, szeretetet a protestantismus és ennek missiója iránt!

Óh, vajha elmennénk oda mi is gyakran, a hála és tisztelet koszorúival, elvivén magunkkal azokat is, akiké a jövő, hogy rámutassunk az ott nyugvó porokra, mondván: Az Úr küld időnként prófétákat, ne féljete! Hallgassátok őket!

Legyen, óh legyen örök áldás a zsolcai sírboltban nyugvó porokon s ifj. br. Vay Miklós emlékezetén!!

TERHES BARNABÁS.

1837—1886.

Lelkünkön keresztül zúg a fájdalom viharja, s könyező szemeinket ég felé emelve, irtóztató teher kimondanunk, hogy *Terhes Barnabas* 1886. május hó 27-én, közel két heti kínos szenvedés után, estvéli 8 és fél órakor meghalt.

Hű neje, míg testi ereje s anyai boldog állapota engedte, ott virrasztott, ott vívódott a páratlan férj és jó apa betegágya mellett; azután ágybaroskadt ő is; de az összetört apai szívet megkímélte isten legalább attól a rettenetes tudattól, hogy újszülött fiúgyermeké megelőzte őt a halálban.

Két halottat siratni s a beteg édes anya felgyógyulásáért imádkozni . . . ez a sors jutott osztályrészül azoknak, akik *Terhes Barnabás* immár kihűlt szívéhez közel állanak.

Az édes anya férje bajának enyhülésében vetet hitével csittitgatja még zajongó kínjait; a harangok némasága reménységet hazudik a beteg feleség füleibe; rokonok, barátnők kendőzött arccal, biztató hírekkel altatgatják a hányatott lélek balsejtelmeit, s mire e jó nő, három szép gyermek édes anyja, megismeri helyzetének borzadalmait, akkorra már *Terhes Barnabás* porai ott pihennek az ő korán elsietett gyermekei között.

Sárospatakon nincs igazán érző lény, aki erős rázkódás nélkül állana meg ez összetépett családi fészek romjai előtt.

A boldogúlt úgy szerette az életet! Orvosait, barátait, rokonait esengve kérte, hogy ne engedjék még meghalni, hiszen neki még kötelességei vannak! . . . Szerető nő, szépen serdülő gyermekek, jó rokonok és barátok és szép hivatás mellett kinek ne volna elviselhetetlen a temető; még ha abban kedvesei porladoznak is?! De a halál erősebb volt, mint a szeretet; hatalmasabb, mint az imádság rimánkodó szava.

Olyan élni való volt pedig! Szíve — arany-kedélyének örök derűje alatt — kiforrt a neki is bőven kijutott sebeket s az új örömek és új remények, mikkel a Gondviselés kegyelme felkeresése, nem engedték megfogyatkozni lelkének ruganyosságát. Szellemének szikráitól lángot fogott nem egyszer az egész tiszáninnyi egyházkerület képviselője s ha voltak és vannak, akik inkább ki tudták vívni maguk számára a tisztelő elismerést, de olyan alig akadt rajta kívül, akihez a tiszáninnyi egyházkerület lelkészi karából többen és őszintébben vonzódtak volna.

Az egykori híres rimaszombati papnak, *Terhes Samuelnek* elsőszülött fia és szellemi örököse is lévén, szerette és művelte a dalt, s míg mások komorkodtak a jelennek kis és nagy bajai miatt, ő rendszerint a verőfényes pontokat kereste; szivárvány szeretett és és tudott lenni a borúlatok között.

Magas műveltsége, széles nyelvismerete mellett csupán tőle függött, hogy babérokat szerezzen homlokára; de ő nem csodálatni, hanem szerettetni kívánt; a hódolat füstölgő tömjéne helyett örömet kereste a rokoni és baráti szeretet hamisítatlan levegőjét.

E vonzalmasságai miatt egyik kedvence volt a tiszáninnyi egyházkerületnek, közelebről pedig az alsózemplényi egyházmegyének, amelynek egyik fényes őrhelyére még ifjú korában elhivatott.

1868-ban lépett be a *Hegedűs László* örökébe

a sárospataki ev. ref. egyháznak sok szem által ellenőrzött kathedrájába. Az egyházmegye hamar észrevette szép tehetségeit s elébb jegyzővé, később tanácsbíróvá emelte s mint ilyet, majdnem minden fontosabb kiküldetésben nagy bizalommal használta meg. Pontos, kimerítő jegyzőkönyvei s küldöttségi munkálatai, méginkább pedig kedélyes alkalmi költeményei egyre szélesebb körben szereztek névének ismeretséget, úgy, hogy nagyobb egyházi és iskolai ünnepélyeken szinte követelővé fokozódott vele és műzsájával szemben a közhangulat s ő rendszerint készen volt annak kielégítésére. Jelölt volt az egyházkerületi al- és főjegyzőségre; póttagja volt a kerület zsinati képviselőtének; rendes tagja az egyetemes tanügyi bizottságnak s a sárospataki főiskola igazgató-tanácsának s ennek egyszersmind fáradhatatlan jegyzője is. Mikor a zsinati szervezet alapján a kerületi tanácsbírói hivatal is felállított, a tiszáninneri egyházak bizodalma *Terhes Barnabást* is sietett ez új tisztességgel felruházni.

Talán jobb lett volna, ha műzsája és nyelvbúvárlatai körében marad, ahelyett, hogy — a bizalomnak engedve — jegyzőkönyvek, bizottsági vélemények fogalmazásával forgácsolja el magasabbra hivatott talentumait s hű akarván lenni, még egészsége árán is kedélyéhez nem illő terhek által nyűgöztetik!!

Folyó hó 16-án is — testében az öldöklő angyal nyilaival — hűségesen megjelent az igazgató-tanács egyik albizottságának ülésében, mint jegyző; néhány nappal előbb pedig végigülte a VIII-ik osztály vizsgáit, mint vizsgálóbíró; amire nagy tanúltságánál fogva bensőképen is hivatva volt.

A vége felé siető iskolai év elején a sárospataki akadémiai tanári kar is igénybe akarta venni a boldogútnak szép tehetségeit, felkérvén őt, hogy az akadémiai ifjak előtt a francia nyelv titkait nyitogatná. De e

kitüntetés elől szerényen kitért; holott pedig ismerői jól tudták róla, hogy munkássága megtermette volna a kívánt gyümölcsöket.

Azok közé tartozott, akik kevesebbnek látszanak, mint valódi értékök; akik nem keresik a bizalmat és kittüntetést, de a bizalom keresi fel őket; akik — mint a bércek — titkos kincseket rejtenek kebelökben s nem kínálgatják azt a kufár világnak, sőt fukarkodnak vele.

A pásztorát vesztett egyház s a sujtolt család közös gyászjelentésben tudatja a közös veszteséget; a tanári kar koszorút tűz előljárójának koporsójára; mi — a fájdalom első nyomása alatt — e szerény cipruslombbal áldozunk a volt munkatárs és barát emlékének.

IVÁNKA SÁMUEL.

1826—1886.

Izmai mint az acél; hangja akár a mennydörgés szózata... így ismertük és így csodáltuk őt, csaknem 25 éven át. Mikor a templomban túlharsogta az orgona hatalmas zengését, vagy végighömpölygött ajkairól a gyászének a ház-sorok között, megrázva az ablakokat és felriasztva az embereket, mint akár a végítélet trombitája... ilyenkor szinte hajlandók valánk elhinni neki, amit oly sokszor jelentős mosollyal ismételtetett, hogy csakugyan „kiénekel mindnyájunkat.“

Vidám baráti körben — lelkének emez éltető levegőjében — nem egyszer tőn tréfás fogadást; sőt irt alá kötvényszerű iratokat, amelyekkel magának hosszú időt jósolt. Pusztíthatatlannak vélvén erejét, előbb mint ének- és zenetanár, a közönséges szervezetet meghaladó roppant számú tanórákon; mint író, énekügyünk reformálásában, egymást sűrűn követő szakműveivel, értekezéseivel; később, mint a sárospataki ref. egyház kántora is a gyakori temetéseken; mint barát, a szeretetben és önfeláldozásban — „*tékozolva híven életét.*“

Úgy élt s úgy munkálkodott, mint akinek csak nyernie lehet s ereje biztosítva van az idő és sors hatalma ellen; mint akinek szerződéses szolgálja a halál. És ímé, egyszer csak látjuk, látnunk kelle, hogy az „acél-ember“ kezd megcsendesedni; izmai elvesztik ruganyosságukat; bizakodó hangjába belevegyül a csalódás és lemondás keserű sóhaja.

A világgal szemben még csak megállott volna egyenesen; de szíve volt nehéz, ez háborgott a sorsnak beléhullatott mennyköveitől; ezen keresztül lopózkodott testébe az enyészet pusztító férge.

Azt még csak el tudta viselni — bár nem zúgolódás nélkül, — hogy reformtörekvéseinek nincsenek elegendő pártfogói; bírta türelemmel és áldozattal sokáig, hogy szakműveinek maga legyen legfőbb mecaenasa; de szép reményekre jogosító gyermekeinek egymásután következő kidőlését, lassú, kínos kimúlását... oh, ezt az „acél-ember“ sem bírhatta sokáig leroskadás nélkül!

Tele volt már teste-lelke tövisekkel, midőn — pár hóval ezelőtt — legidősbb fiának halálhíre gyógyíthatatlan sebet ütött különben is beteg szívében. Akinek védszárnyai alatt reménylett egykor megpihenni, ímé, az is itt hagyta, az is elköltözött előtte, hogy megkönnyítse neki, ha már nem az életet, legalább a halált.

Ez időtől kezdve gyorsan hanyatlott; megsárgult, megaszott, mint a dérütött levél és kívánt szabadulni a földi élet kötelékei közül. „*Igen szenvedek,*“ susogá barátainak és szerető gonddal ápoló feleségének; akik titkon imádkoztak aztán, nem a gyógyulásért — mihez úgy sem volt remény — hanem azért, hogy teljék be mielőbb a szenvedések tűzében megemésztett ember végső óhaja. Imádkoztunk sokan, imádkozott a gyülekezet véne-ifja, s midőn folyó hó 15-én délután az enyészet angyala lezárta a szenvedő Jób szeméit: egy sóhaj szállt el a levegőben, a költőnek ama sóhaja:

„Halál! kit a szív most fél, majd remél...

Légy áldva, hogy e házhoz eljövél!“

A boldogult született 1826-ban *Belényesen*, Bihar-megyében, iparos szülöktől. Itt kezdte, majd *Kisújszálláson* s végre *Debrecenben* folytatta és végezte iskoláit.

A szegénység már 1843-ban, mielőtt akadémiai pályára léphetett volna, kiűzé a debreceni collegiumból, honnan *Füzesgyarmatra* (Békésm.) ment tanítónak s itt működött két esztendeig. Zenei tehetsége s roppant terjedelmű hangja csakhamar egész nagy vidéken tették ismeretessé, úgy, hogy az egyházak szinte egymás kezéből kapkodták ki a fiatal kántort. 1845-ben *Torda*, 1848-ban *Bihar*, 1850-ben *Gyoma*, 1854-ben pedig a csongrádi *Szentes* nyerték meg orgonistájokul. És a pálya, amelyre szegénység által hajtaték, egyre vonzalmasabbá vált az ifjú előtt s ezen reménylén magának szebb jövődöt, csakhamar egész szenvedéllyel feküdt a zene mélyebb tanulmányozására s mindamaz ismeretek megszerzésére, amelyekben szegénysége által meggátoltaték. Csakhamar tisztán állott előtte életének célja. Láta ugyanis énekügyünk alantas sorsát s énekeinkben is a temérdek fogyatkozást s a külföld énekügyét is ismerve, tudta: merre kellene e téren megmozdúlnunk, hogy istenitisz-
teletünkben az éneknek és éneklésnek hathatósabb szerepe legyen. Odáig művelé magát, hogy erőt s bátorságot érze magában nyilvánosan is fellépni eszméivel, s különösen 1858-tól kezdve, midőn egyházi életünkben bizonyos jótékony fuvalom ismét ébredésre serkenté a hivatottakat, — gyakran találkozunk nevével úgy a „Prot. Egyházi és Isk. Lap“-ban, mint a „Sárospataki Füzetek“-ben.

Erdélyi János, aki maga is lelkes híve volt énekügyünk reformálásának, s szerette a tehetségeket megbecsülni, ráveté szemét Szentes orgonistájára s talán nem is épen erőszakoskodás nélkül, Hegedűssel együtt úgy vezették a sárospataki főiskola sorsát, hogy ebben az ének- és zenetanári állomás megüresedett s a róm. kath. vallású és német eredetű és nyelvű *Krisch* helyét 1868-ban *Ivánka Sámuel* foglalta el.

Szép reményekkel jött — mint maga beszélé —

Sárospatakra. *Erdélyi* úgy édesgette őt ide, mint ahol a reformációra alkalmas talaj és anyag kínálkozik s alighogy betette lábát a főiskolába, egész lelkesedéssel fogott hozzá az öröklött fogvatkozások kiirtásához. Hadat üzent a kántori sajátosságoknak, a vontatott éneklésnek, a szók hibás kiejtésének s bizony sokan emlékszünk még rá, hogy elfogta szívünket a félelem, mikor ez a roppant hangú reformátor közzénk kiáltott és gyarlóságainkra olyan ellenmondást nem tűrő, parancsoló hangon figyelmeztetett. Emlékszünk arra is: miként birkózott jó *Kőrössy* bátyánkkal a városi templomban, ahol nem egy istenitisztelet veszett kárba a múlt és jövő énekeseinek egymással való viaskodása miatt; tudjuk: miként tanult a nagy és kis diák, a tanítóképezdei növendék; miként rendeltettek be Sárospatakra a vidékek tanítói, hogy itt útmutatást nyerhessenek; tudjuk: mennyit írt, mennyit fáradt, mennyit zúgolódott, mennyit áldozott műveinek kinyomatására, hogy a mult felett diadalt ülhessen; hogy fáradozásának gyümölcseit még maga is élvezhesse.

Azt, amit *Erdélyi* ígért, részben csakugyan feltalálta. Sárospatakon az anyag jó, idomítható volt; az előljáróság lehetőleg elősegíté az énekügy reformálását s *Ivánka* megérte azt, — amit sok reformátori hajlamú férfiútól megtagad a sors, — hogy látta kikelni, nőni és kalászba szökkenni a magot; megérte, hogy az énekügy a tiszán-inneni kerületben a régi kerékvágásból kiemeltetett; énekarok alakultak, orgonák állítottak, amelyek nagyban elősegíték éneklés által való imádkozásunk bensősége-sőbbé tételét.

De azt, hogy itt reá anyagilag is jó sors várakozik, nem érte meg, pedig ezzel is kecsegtették; sőt ha őt magát kérdeznők a kivívott eredmény felől, ő azzal sem volna megelegedve. 40 évig élt egy eszmének; nem csoda, ha úgy megszerette azt, hogy elfogulttá lett miatta az emberek iránt s szinte követelni volt hajlandó, hogy

mindenki megértse őt s eszméjeért mindenki — mint ő — kész legyen áldozatokkal is lelkesedni. Mikor egymásután született művei nem találtak elég vevőre, ő zúgolódóvá lett s magát csalódottnak, félreértettnek képzelé. Úgy volt meggyőződve, hogy műveinek elterjedése nélkül bizonytalanná van téve az énekügy sorsa s az emberek hidegségétől féltette a reform jövőjét. Nem a pénz szomjazá, mert hiszen a szíve tele volt emberszeretettel s a Mammont csak nevérol ismeré; hanem aggódott a saját eszméinek bekövetkezhető bukása miatt. És ezt tudva, megbocsáthatjuk neki gyakori békételenkedéseit.

Kis énektár 1861.; *Énekészi vezérkönyv* 1863.; *Vezérkönyv és Partitúra* 1867.; *Karénektár* 1868.; *Temetési énektár* 1869.; *Elméleti és gyakorlati énekiskola* 1870.; *Egyházi énektár* 1871.; *Szemle a ref. énekeskönyv felett* 1877.; *Néphymnus* a főiskolai énekkar 100 éves jubileumára 1882.; *Óramutató* 1883. című önállóan megjelent művei nemcsak munkaképességének, hanem tehetőségének is fényesen tanúskodó jelei. Ezeken kívül munkatársa volt hosszú ideig a „*Protestáns Egyházi és Isk. Lapok*“-nak, a *Révész* „*Figyelmező*“-jének, *Czelder* „*Figyelő*“-jének, utóbb a „*Sárospataki Lapok*“-nak, amelyben kivált az *Új énekeskönyv* útját egyengeté nagy buzgósággal. Régebben a „*Prot. Népiskolai Közlöny*“-ben, a „*Zenészet*i Lapok“-ban, s a „*Vasárnap*“-ban is dolgozott. Emellett terveket írt a gimnáziumi énekügy reformjához s többféle kézikönyvet hagyott kéziratban, amelyek a népiskolai énektanításhoz fogtak volna segédeszközül szolgálni, ha kiadásuk elé oda nem állanak a részvétlenség és a szegénység paizsos férfiai.

Nem vagyunk szakférfiak, hogy a boldogult működésének értékét érdemileg méltányoljuk; de tisztelettel kell meghajolnunk tehetsége és kitartása előtt s az általunk is megítélhető érdemei felett áttekintve, áldanunk kell a Gondviselést, hogy beoltá *Ivánka* lelkébe az ének-

ügy szerelmét s erős testbe erős lelket adott neki az előítéletekkel való hosszú küzdelemhez.

A sárospataki főiskola, amelynek a boldogult 1884-től már nyugalmazott tanára; a sárospataki ev. ref. egyház, melynek 1870-től elébb kisegítő, majd rendszeresített kántora volt s a tiszáninneri egyházkerület, amelynek ő szerzé azt az elismerést, hogy ebben — mint az 1883-iki tanügyi bizottságban mondatott — az énekügy szinte eszményi magaslaton áll s a sok jóbarát, akik lelke derűjét és melegét gyakran érzék, bizonyára szívesen és a veszteség teljes érzetében rebegnek velünk együtt áldást a kiszenvedett férfiú poraira, akinek koporsóját egy megtépett család könnyei öntözik.

Örök béke védje síri álmait!

DÓKUS GYULA BEIGTATÁSAKOR.

1887.

Mig a sárospataki főiskola sorsa felett a nagy alapítók gondja virrasztott s fejedelmi lények, mint Lorándffy Zsuzsánna, az anya-madár szerelmével és a száz-szemű gazda figyelmével vigyáztak ennek anyagi és szellemi boldogulására: addig a nagyközönségnek alig volt egyéb tenni valója ez intézet iránt, mint lelkesedni a patrónusok tényei felett és felhasználni az ő bőkezűségök által tökéletesebbé tett intézet szellemi javait.

Bárkik teljesíték is a patrónusok akaratát, azok minden érdeme és dicsősége a rendelkező nagyságát emelé a közönség szemében.

A demokratikus hajlamú fejedelemasszony, aki férjével együtt a sárospataki tanintézetnek egyetemi rangra való emeléséről álmodozott, mintha nagy lelke megérezte volna a jövőt, engedett *Comenius* tanácsának s megkezdte a főiskolai felügyelet rendszerezését, odaállítván az intézet élére saját udvari tanácsosát, *Klobusiczky Andrást*, 1652-ben.

„Sicuti Salamon praefecit operariis praefectos et curatores — mondja *Comenius* —: ita tu quoque constituas scholarchas, qui operis a te mandatis et ab artificibus ad elaborandum susceptis intersint, urgeant, dirigant, tamquam tibi redditori omnium rationes, ut ne opus hoc Dei tardetur in manu eorum, qui sibi permissi langvescere possent.“ *Klobusiczky*nak, a főiskola első gondnokának és utódainak tehát az a szép feladat jutott, hogy ösztönző erőül szerepeljenek azokkal

szemben, akik az Isten oltárának építése körül netalán restelkedve forgolódnának.

Igen ám, a békés viszonyok között!

De jött csakhamar a szomorú fordulat. Báthori Zsófia, mintha irigyelte volna anyósának nagy alkotásait, hátat fordított a protestantizmusnak s maga után vonzott férjével együtt rossz szellemévé lett a sárospataki főiskolának. Egy őrszem, egyetlen gondnok most már kevésnek bizonyult. „Necessitas ipsa jussit — írja Szombathy — ut scilicet viri politici, autoritate eximia praediti scholae negotia curarent, quin et *curatores subalternos* haberent“ s Hécei Baksai István, udvari tanácsos és Abaujvármegye főjegyzője, 1661-ben *vice-kurátor*rá választott. Ő volt e minőségben az első.

A kúrátorok feladata ez idő óta kettőssé lett — fájdalom — igen sokáig. Az üldözött protestantizmus ereje iskoláiban dicsőítvén meg önmagát, az iskolák ellen fordult az ellenfél hirtelen megnőtt hatalma. A zsarnoki jogaira féltékeny államhatalom és a lelkeken uraskodó római katholicizmus közös érdeke egyaránt úgy követelte, hogy a protestáns iskolák — a lelkiismereti szabadságnak eme büszke védvái — leomoljanak. Nem az ellenségen múlt, hogy nem úgy történt; hanem ama férfiak tekintélyén és vasakarátán, akik — jutalomra való számítás nélkül — odaállottak az intézetek kerítésre, s egyik kezökben építő, a másokban védelmi eszközökkel kibírták az ellenség rohamait, vagy szárnyaikkal fedezgetve az üldözötteket, megosztották velök a vándorlás és költözködés keserveit.

Hogy a protestantizmus e nehéz és hosszú harcot megharcolni képes volt, abban roppant érdeme van az u. n. világi elemnek általában s az iskolákra nézve különösen azok fő- és algondnokainak. Aki elfogulatlanul tud itélni, elismeri, hogy nem csupán önmagunkat, hanem az egész magyar nemzet sorsát védelmezték. Ma-

gyarok mertek lenni a németesítő áramlattal szemben, szabadságszeretők a zsarnokokkal szemben, akiket pedig imádni kényelem és haszon vala.

Felemelő látvány végigtekinteni a sárospataki főiskolai gondnokok nevein. Fényes múltú, őseiknek hosszú sorával dicsekedő férfiak és nincs közöttük senki, aki szégyennel viselte volna a protestáns egyház és iskola szegényesnek látszó szolgálatát! Az Erdélyben, Göncön, Kassán bujdosó iskola mindenütt megleli a maga támaszait. Örök tisztelet a Comenius nagy nevének, akinek rendező szelleme a gondnokság szervezését szükségesnek ismerte fel. Gondnokaink nélkül, tekintélyes családok önfeláldozó védelme nélkül, még keserűbb lett volna a sárospataki főiskola sorsa, mint különben.

Jól esik ezt így elmondanunk most, midőn a tiszáninneri egyházkerület bizalma egy régi család nagyreményű ifjú sarját ültette be a sárospataki főiskolának ifj. br. Vay Miklós halála óta üresen álló algondnoki székébe.

Ma nincs ugyan okunk félni többé sem az államhatalom zsarnokságától, sem a róm. kath. egyház szertelen törekvéseitől; de gondnokainkra nem kevésbbé van szükségünk, mint azelőtt.

A modern állam a tudomány és szabadság ápolásában szövetségesünk. Alkotmányos kormányunk — a modern állameszme szolgálatában állván — hatalmasan védelmezi az állami nyelv jogait s annak diadalát bizonyára eléggé erős lesz nemsokára kiküzdeni. A római katolikus egyház — habár máig sem feledheti régi túlsúlyát — önvédelmi kötelességek által van korlátozva követeléseiben; minélfogva egy újabb vallásharc esélyeit megkockáztatni alig lehet hajlandósága. Így állván a dolog, magyarságunk és szabadságszeretetünk — eme régi bűneink — miatt többé nem igen lehet kilátásunk a bujdosás keserű kenyerére.

És iskoláink sorsa, e kedvező körülmények dacára is, nehéz. Az állam tanügyi politikája s bizonyos nevelési és oktatási divat az különösen, ami ellenünk van; amaz ugyanis a maga meg-megújuló követeléseiével, s talán túlságos ügyeszeretből származó kifogásaival; emez a kis városokat fitymáló úrhatnámságával. Amazt kibírjuk lelkes áldozatokkal, s — hol ilyesmire nincs kilátás — ott az államsegély igénybevételével, emezt le kell győznünk a homályosan látó szülők felvilágosítása, tehát bizonyos jótékony közszellem előidézése által, főleg azok körében, akiknek a hiúságon kívül a földi jólétből is kijutott a nagyvárosi élet költségeire.

Jóakaratot biztosítani törekvéseink iránt fölfelé s ébresztgetni az aluszékony protestáns közszellemet: ez a két feladat vár különösebben — a jelen körülmények között — egy protestáns intézet előljáróira, azonkívül és azonfelül, ami a kormányzati szabályokban betűkkel is kifejezve áll.

Nagyságos *Dókus Gyula*, midőn ifj. br. Vay Miklós örökébe lép, tisztában van, mint mi ismerjük, feladatával. Évek óta bizonyítgatja már fárasztó munkával, odaadó lelkesedéssel, félreértések oszlatása s rokonszenv ébresztgetése által, hogy szíve szerint szereti a sárospataki főiskolát. Hivatalos állásában megszokta tisztelni a rend és fegyelem törvényeit s van bölcsesége ahoz, hogy miként lehet biztosan győzni a roszakarat és tudatlanság felett. Üdvözljük a fiatal férfiút, akinek hosszú, üdvös munkálkodására joggal számíthatunk — ad multos annos!!

CZELDER MÁRTON.

1833—1889.

Még fülünkbe hangzik a nagy csodálkozás zaja, amely Felsőbánya lelkészének, a tiszántúli kerület egyik pásztorának, a dunamelléki fényes kecskeméti egyházközség élére való emeltetését kísérte. Hallani véljük az elfojtott sóhajtást s a takargatott elégtelenség titkos moráját is, amely átvonúlt az érdekelt s áttört mesgyéjű kerület bizonyos köreiben. Előttünk a képe annak a dula-kodásnak is, amelyet a csalódottak, a leszavazottak hiúsága indított, hogy megháborítsa *Czeldert* a *Fördös* örökében. Benn a parókháiban, künn az utcákon, téreken, magános házakban és a templomban, mindenütt ott állott, ott leskelődött a leszavazott és kevélységében megháborított ellenfél. A politikai pártoskodás elkeseredett lovagjai — „nem mint az árny az útaxót, csak jó időben“ — folytonosan, lépésről-lépésre kísérték az új lelkészt, jegyzték, bírálgatták tetteit, szavát, arcának mozdulatait, szemének nyilását és csukódását . . . és ki ne tudná közülnök, hogy elébb a kecskeméti egyházmegye, majd a kerület, végre a konvent, — igaz, hogy kétszeri próbatétel után — de az Eötvös Károly hatalmas védőbeszéde ellenére is, kimondta a Czelder elmozdztatását.

Nem gondolnám, hogy sokan volnának protestáns köreinkben, akik őszinte fájdalmat ne éreztek volna szívökben e magasra helyezett s még mindig növekedő fa lezuhanásakor. Sőt tudom, hogy akadtak többen, akiket megszállt az elégedetlenség, a békételenség lelke s merész támadást láttak még a felsőbbtség ítéleteiben is

a lelkeszi állás biztonsága ellen s kételkedve néztek a jövőbe, amely szaporíthatja a Czelder-féle esetek számát. Maga az elmozdított önérzettel fölebbezett a közvéleményre s az Isten ítélőszéke elé.

Most már ott van a legmagasabb, az örök bíró előtt. Testben, lélekben megtörve, nem sokáig bírta ki a reászakadt megaláztatást s folyó évi augusztus hó 23-án megszabadította a halál angyala a testi-lelki szenvedésektől.

Sem menteni őt, sem vádolni mást vagy másokat nem szándékozom. Közelebbi tisztelői s barátai közül akad talán valaki, aki bővebb tanulmány tárgyává teszi őt és műveit s tisztázni fogja a tisztázatlant s eloszlatja a ködöt, amely az őt ért katasztrófa előzményei felett borong. Annyit azonban tartozom sírja felett kimondani, mint meggyőződésemet, hogy *Czelder Márton a mi hazai protestáns egyházi életünknek és irodalmunknak egyik leg-sajátosabb alakja volt s úgy is, mint missionarius, úgy is, mint lelkész és író, szerzett annyi érdemet magának, amennyit csak a ritkább lényeknek sikerül szerezniök, s épen azért megérdemli az egész hazai protestantismustól s közelebbtről tőlünk, ev. ref. hitfelekezettől, hogy emberi gyöngeségeitől (amelyek többé-kevesebbé úgyis közösek) elgondolva, őszinte szánakozással jegyezzük fel az ő korai kidöltét s tisztelettel ismerjük el róla azt, amit a legnagyobb rosszakarat sem képes elvitatni tőle; t. i. missi-onariusi, lelkeszi és írói érdemeit.*

Jól emlékezem arra az időre, amikor a boldogult, mint missionarius itt járt Sárospatakon és vidékén s b. e. Horváth Máriát igyekezett megnyerni a missió-ügy pártfogójául. Lelkészek és világiak, férfiak és nők szinte rajongással emlegették a kegyes és bátor pap nevét, aki — mint egy apostol — nem fél az idegenben is hangoztatni az evangéliom ígét és nem fárad el a „szétszórt csontok“ összegyűjtésében. Mi, mint kis diákok, futottunk utána, hogy valamilyen fogalmunk legyen egy mis-

sionariusról, akinek a hivatásáról is csak homályos képzeteink voltak. Hallottuk, hogy leveleit úgy kezdi, mint Pál apostol s hogy gyülekezeteket alkot ő is, templomokat, iskolákat épített; énekel, predikál, küzd, fárad s ez nekünk elég volt, hogy tiszteljük őt s hogy nagynak higyjük őt. S büszkék voltunk egy kicsikét arra is, hogy ő pataki diák volt.

Valóban, férfi észszel sem vonhatjuk meg elismerésünket Czelder M. missiói vállalkozásától. Vallásos lelkesedés, apostoli elszántság kell ahoz, hogy valaki, — akit, mint őt, itthon is megtalálta volna az emberek bizodalma, — elhagyja az ismerős köröket s odaálljon a gyanakodó szemek kereszttüzebe és a háztetőkről is hirdesse a Krisztust, aki megfeszítettet. Hányan akadnának közülünk, akik az ilyen bizonytalanra, az ilyen ezerféle vesződéssel és mindenféle kényelmetlenséggel járó szerepre vállalkoznának?! És ha tudjuk azt, hogy Czelder ráért s tudott mint missionarius, a naponkénti fáradság mellett és után még irodalmilag is izgatni a missio ügyében; ha ismerjük missiói leveleit (Prot. Egyh. és Iskolai Lap 1862. évfolyam) s nem akarunk mindenáron szemet hűnyni az ő sikerei előtt: akkor tiszteletet kell ápolnunk szívünkben iránta s törekvései, sőt alkotásai iránt.

Igaz, hogy ez a misszió-ügy nem maradt reá nézve keserűségek nélkül. Igaz, hogy őt magát is különös vágyak háborgatták az általa összeszedett csontok felett való uralomért; de a jó szándékot megtagadni tőle még ezen a ponton is nehéz s törekvése indokolható.

10 évig járt-kelt s hódított a magyarságnak és ev. ref. egyházunknak Moldva-Oláhország vidékein. Ő volt itt az első magyar missionarius.

Mint lelkész is azok közé tartozott, akiknek a hivatal nem a kenyér botja s nem is a kényelem puha párnája csupán, hanem hivatás, élet és küzdelem. Izgékony lelke nem tudott pihenni soha. Tenni, alkotni vágyott.

Ha rendbeszedte egyházközségének ügyeit, keresett és talált újabb munkát az egyetemes egyház különböző térein. Eszméket érlelt, terveket ápolt és készített, leveleket írt, kért, esdekelt, utazott; nem hagyta nyugodni missionáriusi természete a papi hivatalban sem.

Mint író is a lázas izgatottság jellemzi. Korán fellépett (1853.) első kísérleteivel, irodalmi zsenyéivel. („Első ibolya,“ „Pályalomb,“) amelyek őt a költészethez való vonzalmában mutatják be. Zsengék többnyire, de jóakarattal s nemes szándékkal. Írói koszorújának legmaradandóbb leveleit imádságai és szerkesztései képezik. Szinte hihetetlen az, hogy valaki egy félreeső helyen, aminő Felsőbánya, hozzáfogjon tudományos folyóiratot, lapot és prédikációk gyűjteményét (Lelkészi tár) szerkeszteni. Czelder ezt megcselekedte. *Révész Imre* húnnya után egy második Révész Imre akart lenni s annak megszűnt folyóirata helyett ő állott oda a magáéval (Figyelő) az ú. n. orthodox-irányzat élére és iparkodott maga és maga köré gyűjtött munkatársaival fentartani a tiltakozás folytonosságát. Nem rajta múlt, hogy nem tudta egészen pótolni a „*Figyelmező*“-t, hanem bizonyosan az érdekelt irányzat hívein is, akik nem tartották szükségesnek, az elvek szempontjából, a Czelder által kibontott zászló körül nagyobb lelkesedéssel összeseregleni. A vezérnek érdeme marad, hogy akart, próbált s tett is, amennyit tehetett. „*Vasárnap*“ c. néplapjával valódi hiányt igyekezett megszüntetni s az „*Evangeliumi lelkesi tár*“-ral könnyíteni akart paptársain.

Imái sokáig fognak még hangzani templomainkban s ha nem mondhatók is azok kifogástalanul gondos alkotásoknak; ha a kritikus szem megakad is azoknak egyes fogyatkozásain: azt senki el nem vitathatja, hogy azok írója sokszor társalkodott az Istennel s nemcsak érezni tudott a legfelségesebb lény közelében, hanem beszélni és himnuszokban áradozni is.

Írói érdemeinek bizonyosan nagyrésze volt abban, hogy őt a kecskemétiiek egy része Fördös utódául szemelte ki s ő maga is azért vágyott egy előkelő város gyülekezetében hivataloskodni, hogy annál nagyobb eredménnyel folytathassa írói és szerkesztői munkáját. Eleintén látszott is vállalatain, azoknak főképen külsején, a Kecskemét hatása; de a felekezeti viszonyokban történt változás, t. i. a prot. egyházak egyesülési törekvése, legalább az irodalomban, nem volt kedvező a Czelder vállalataira s különösen „Figyelő“-jére nézve. S ő abban a jó reményben, hogy a „Magyar Prot. Irod. Társaság“ oly folyóiratot fog indítani, amely minden árnyalatot kielégít s az egész hazai protestáns egyháznak dicsekedése lesz, a maga folyóiratát a mult évben megszüntette s lelkesen buzgott a „Magyar Prot. Irod. Társaság“ eszméjeért.

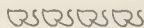
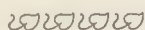
Igazán ritka és sajátos jelenség volt. Becsvágy sarkalta szüntelen. Küzdeni, tenni, alkotni, tényezőnek tartani: ez volt eleme és vágya. Sokra vállalkozván, nem csoda, hogy egyben-másban nem találta el a legbiztosabb hangot, a legjobb irányt s az sem csoda, hogy egy nagy egyházközség temérdek kis és nagy dolgaiban nem tudott mindenkinek tetszőleg forgolódni s nem tudta különösen politikai ellenfeleit kibékíteni. Irodalmi vállalataiért szegénység lett a bére, Kecskeméthez kötött szép reményeit pedig a legszonyúbb csalódás tette tönkre, amely végre őt magát is sirba sodorta.

Kecskemétről elköltözve, Nagybányán húzódott meg nejével és gyermekeivel, multjának sok szép és keserű emlékeivel.

Született a boldogúlt Vásárosnaményban, 1833. november 11-én szegénysorsú, nemes szüléktől. Tanult szülőföldjén, Nyiregyházán és Sárospatakon. Itt végezte be iskolai pályáját s itt érte a forradalom, amelyben mint guerilla vett részt. A forradalom után visszajött Sárospatakra s innen Nagyrosvágyra ment ki segédtanítónak,

amire a szegénység is kényszerítette. Itt írta „*Első ibolya*“ című versfüzetét 1853-ban, meg a „*Pályalomb*“ -ot, a Garay-árvák felségelésére. Mint theologus kétszer nyert pályadíjat s jó híréért a *temesváriak* lelkész-tanítóul kívánták megszerezni, de sikertelenül. 1856-ban tette le a bekebelezési vizsgát Sárospatakon s Losoncra ment segédlelkésznek. 1857-ben Révkomáromban pappá szenteltetett. 1860. végéig működött Losoncon, tanítván a gimnáziumban vallástanon kívül költészetet, szónoklatot, sőt természettant is. Itt készítette „Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imáit“ is, amelyek 1859-ben Budapesten jelentek meg. 1860-ban a moldva-oláhországi missiora határozván el magát, elhagyta Losoncot s az ekkor alakult *egri* egyház tagjai által — mint jónevű szónok és candidatus missionarius — meghivatván: ő tartotta Egerben, harmadfél száz év után, az első nyilvános prot. prédikációt, amely nyomtatásban is megjelent 1861-ben. Egerből Pestre s onnan a Török Pál, Székács József és Balagi Mór buzdítása folytán 1861. jan. 2-án Oláhországba indult. Szervezte s alapította a pitesti, plojesti, galaci, brailai, krajovai, foksáni, konstantinápolyi, kalarási és giurgevoi protestáns gyülekezeteket. Tervezte a moldvai csángó magyarok reformálását; de kellő erő hiánya miatt siker nélkül. 1871-ben belefáradva a küzdelembe s megunva a gyanúsításokat, elfogadta a felsőbányai ev. ref. egyház meghívását s úgy itt, mint 10 évi missionárius-sága alatt, jelentékeny irodalmi munkásságot fejtett ki (Egyházi alapszabály, 1862.; Köznapi imakönyv, 1862.; Az evang. prot. egyház védelme. Budapest, 1863.; Missioi Lapok 1866.; Missioi levelek a „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“-ban, Budapest; Élő kövek, egyházi beszéd, 1867.; Halotti imák, 1879.; Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő.; Evang. lelkészi tár; Vasárnap című, vallásos irányú néplap sat.). 1884-ben jutott Kecskemétre, ahol folytatta megkezdett vállalatait az utolsó időkig.

Csak ez a rövid, vázlatos életrajz is elegendő bizonyíték arra, hogy Czeldert a hazai protestáns egyház kiválóbb alakjának ismerjük el s elegendő ok, hogy őszinte sajnálattal gondoljunk életének hirtelen beborúlt alkonyára és áldást mondjunk a nagybányai temetőben nyugvó porára, ahová özvegye, öt árvája s számos résztvevők könnyei és fájó emlékezései között folyó évi aug. hó 25-én tétetett le. Nyughatatlan lelke megtalálta az örök nyugodalmat. Áldás emlékére!

DR. RIK GUSZTÁV.

1849—1890.

Halálának hírére fájdalmas érzés futotta át Sárospatak városát s gyászlobogók tűntek elő a városházán, a főiskola és állami tanítóképző-intézet épületein, a reformátusok tornyán s ezeket a némán is beszélő jeleket látva, sokak önkénytelenül is feltették maguknak e kérdést: ki is volt ő, akit a gyásznak nem közönséges jeleivel tisztelnek?! Hiszen soha nem láttuk őt a népszerűségkeresés lármás piacán! Soha nem hallottuk nevétől zengeni az utcákat és közttereket!! Mámorosult tömeg soha nem hordta vállain! Nagy alkotásait, rendkívüli érdemeit nem kürtölték hízelgő barátok... miért hát e gyász, e tisztességtétel annyi és olyan előkelő helyeken?!

Míg így tűnődének sokan a látható jelek hatása alatt s míg az itt is, ott is hangzó hírek és adatok után alakúlni kezdett a közönség lelkében a boldogult férfiú képe: megkondúl a temetésre hívogató harang és a halottas ház udvara nem bírja befogadni a tisztességtévők roppant seregét. Az utolsó pillanatokban, mikor az áradat még mindig növekedőben volt, át kellett hurcolni a drága hamvakat a főiskola falai közé.

„A temetés az élet bírálata“, mondja valaki, végigtekintve a résztvevők sűrű sorain. Ha csakugyan az: akkor a *dr. Rik Gusztáv* élete fényes bírálatot nyer a halálban. Százan, ezren hozták el koporsójához sóhajait, könnyeiket; egyesek és testületek koszorúkkal fejezték ki iránta szeretetök és tiszteletök érzelmeit s ami

rendszerint a ritkább esetek közé tartozik: zúgolódó, panaszkodó hang, bántó kritika nem vegyült a köz-elismerés és közsajnálkozás harmóniájába.

A zajtalanul ömlő folyóhoz hasonlított, amelynek habjai után tenyészet fakad; a csendes esőhöz, amely termékenyít. Míg egyesek nagy szelet verve, minden lépésökért követelik a nyilvános ünnepeltetést, ő neki elég volt jutalmul az, hogy a közjó érdekében ő is munkálkodhatott.

De munkálkodott aztán híven és nagy következetességgel! Nem a tömeg kegyét kereste, nem a maga hasznát számítgatta, ha egyszer munkára hívta el a bizalom, hanem háládatos akart lenni a bizalomért. Tisztelettel kell elismernünk róla, hogy volt egész lényében, egész jellemében valami kerestlenség, egyszerűség, valami antik nemesség, amely hódít és melegít, anélkül, hogy arról önmagának is sejtelme lett volna. Ez a vonás az különösen a dr. Rik Gusztáv képében, amely őt a sárospataki társadalomnak egyik kimagasló alakjává emelte, amelyért őt közművelődési intézetek és testületek siettek megnyerni ügyeiknek és amellyel azokat is elismerésre tudta bírni személye és törekvései iránt, akiknek önző számításait a maga kérlelhetetlen becsületességével olykor-olykor keresztülhúzta.

„Bizony ez az ember igaz vala!”

Még csak 41-ik esztendejét élte és már is érezték a vele érülközők, hogy Sárospatak városára átalakító befolyást fog gyakorolni, ha a Gondviselés időt enged neki tehetségeinek teljes érvényesítésére. Vajha engedett volna! Fájdalommal kell bevallanunk, hogy a mai kalmárkodásra hajló világban a hozzá hasonló jellemeleknek hijával vagyunk. Ez a tudat is oka lehetett annak, hogy koporsója körül a város részvéte, minden rang- és felekezeti különbség nélkül, olyan tüntetésszerűen nyilatkozott.

Született a boldogult Munkácson, 1849-ben *Rik Jakab* és *Hochholzer Emma* szülőkötől, akik mindketten magas műveltségűek lévén, gyermekeikre már a szülői háznak alakító befolyása volt. A gimnáziumi tanfolyamot a sárospataki főiskolában 1867. nyarán végezte kitűnő sikerrel. Már tanuló-korában mutatkoztak lényének bizonyos kedves tulajdonságai, amelyek később egyre határozottabban kifejlődve, egész jellemének kidomborodására befolyással voltak. Szívesen mosolyogta társainak pajzánságait, de sohasem vett részt szilajkodásaikban. Szerette a kötelesség hű teljesítését, de nem tudta árulni képességeit. Szinte nem gyermeki nyugodtsággal felelt a hozzáintézett kérdésekre s azok közé tartozott, akiket inkább becsülni szoktunk, mint szeretni.

A gimnáziumi pálya végeztével Budapestre ment az egyetem bölcsészeti tanfolyamára s itt különösen a természettudományi tantárgyakat bűvárolta, amelyek iránt már gimnáziumi tanuló korában is kiváló vonzalommal viseltetett. Hogy milyen jól töltötte idejét Budapesten, s hogy itt is mennyire hű maradt önmagához: arra nézve a legjobb bizonyítvány az, hogy *Than Károly* felismervén a bűvárkodni szerető s a laboratóriumot következetes szorgalommal gyakorló ifjúban az igazi tehetséget és hívatottságot, őt assistensül vette magához. Oly kitüntetés, amely csak a jók javának jut osztály-részeül.

Némelyeket az efféle kitüntetés elkényeztet és megállít a haladás útján; ő nem ezek közül való volt. Úgy látszik, hogy ő nem közönséges célt tűzött tehetségei elé s hogy vágyainak határa az egyetemi tanárság volt és nem a sárospataki gyógyszerészség. A gondviselés azonban másként határozott. Mikor ő elébb a doctori címet (1872.), majd a középiskolai tanári oklevelet (1876.) is megszerezte magának; sőt 1877-ben állami ösztöndíjjal Heidelbergbe is elment, hogy ott a

Bunsen oldalán s annak laboratóriumában is megpróbálta és fejlessze tehetségeit s mikor ismerősei azt hitték — és jogosan — hogy ő már egészen ott van az egyetemi tanárság küszöbén: akkor — egészen váratlanul — visszajött Sárospatakra s átvette édes atya gyógyszerárának vezetését és itt maradt, itt élt és működött életének utolsó lehelletéig, fejlesztve édes atyai örökségét és jótékonyan hatva mindenütt, amerre a bizalom szava elszólitotta.

Mi volt oka e fordulatnak: mi nem tudjuk s kérdezni nincs miért. Azt azonban tudjuk, hogy dr. Rik Gusztáv tehetségére több ízben rávetette szemét a főiskola előljárósága és tanári kara s örömmel üdvözölte volna őt a tanárok tisztas seregében, szívesen látta volna őt legalább, mint a vegytan akadémiai előadóját, de talán egészségi, talán másféle okokból ez a terv, ez az óhajlás nem sikerült, nem valósúlhatott. De sikerült egyéb. Amint ugyanis a főiskola anyagi ügyeinek élére az u. n. *Gazdasági választmány*, a mai szerepkörében odaállított, az előljáróság — a tanári kar meleg ajánlata folytán — nagy készséggel és a legszebb remények között hívta meg — egyebek között — *dr. Rik Gusztávot* is a főiskola anyagi ügyeinek vezetői közé. Tanúk lehetünk reá, hogy milyen hűséggel, mennyi éleselműséggel és milyen nemes tapintattal szolgálta ő az „Alma Mater“-t s milyen szívességgel vett részt a gyakran igen kényes természetű kiküldetéseiben.

Volt idő — s ez is az ő szép jellemére vet világot — midőn a *Gazdasági Választmány* és az *Igazgatótanács* között nézeteltérések merültek fel, vagy más szavakkal szólva: volt olyan eset, amikor az utóbbi, mint felettes testület, csupa túlbuzgóságból, az elébbinek jogkörébe avatkozott s *dr. Rik Gusztáv* több társával együtt beadta lemondását. Csak addig akart és tudott nobile officiumokat teljesíteni, amíg azt látta, hogy működésü-

kért föltétlen bizalom a jól kiérdemelt fizetés. Az előjáróság azonban mindent elkövetett, hogy a félreértés kiegyenlítettessék, ami megtörténvén, dr. R. G. újra oda ült a tanácskozás asztalához és szolgálta a főiskolát ingyen és rendíthetetlen hűséggel. Az a koszorú, amelyet a főiskola nevében tettek a koporsójára „*a hálás tanítványnak*“ szólt: ő igen megérdemelte azt.

De nemcsak a főiskolát szolgálta ő lelkiismeretes pontossággal, hanem a sárospataki ev. ref. egyházat is, mint ennek két ízben is presbytere s tanácskozási asztalának egyik ékessége, büszkesége. Ő ezt a kötelességét sem hanyagolta, ezt sem kicsinyelte; ő itt sem érdekből, nem politikából szolgált; nem azért, hogy ilyen összekötetései által is párhíveket szerezzen. Neki az olcsó népszerűség nem volt kenyere s a zavaros viszonyokat nem kihasználni, hanem megtisztítani igyekezett, ez képezte ambícióját. A presbyterium tagjai saját költségükön készítetett koszorúval tisztelték meg a derék bajtárs emlékét.

Az állami tanítóképző-intézetben, mint igazgató-tanácsosnak volt szerepe; a város közbirtokossági ügyeinek rendezésében egyik legjelentékenyebb tényezőnek ismertetett; a sárospataki népbank felügyelő-bizottságának lelke s élesen látó szeme volt. Így mondják azok, akik őt a város és népbank ügyei körül forgolódni látták s akiknek bő alkalmuk nyílt az ő tiszta lelkébe mélyebben betekinteni.

Hogy milyen volt boldog családi körében, amelyet 14 évvel ezelőtt alkotott, hogy miként küzdött, fáradt övéinek jövőjeért és milyen szépen haladt elő az anyagi boldogulás útján: ezt és azt a tengernyi bánatot, amely erre a magára maradt, szépen fejlődő családra borult, mi nem próbáljuk meg ecsetelni. Meghatóan ecsetelte azt a koporsó felett *Bálint Dezső* helybeli lelkész.

Egyet azonban fel kell még említenünk; azt nevezetesen, hogy *Than Károly*, akit mestere gyanánt tisz-

telt, már a M. Tud. Akadémia előtt is bemutatta a kedvelt tanítvány irodalmi kísérleteit és pedig 1877. nov. 5-én „Az erdőbényei ásványvíz vegyi elemzése“ című értekezését, 1878. március 28-án pedig „A vegyérték folyamának fejlődése 1878-ig“ című tanulmányát s mindent elkövetett, hogy megtartsa növendékét a tudományos pályán, akinek jövőjéhez joggal fűzhetett szép reményeket. A boldogult magánviszonyai azonban azt követelték, hogy ő Sárospatakon telepedjék le és szerencse e városra, hogy őt magáénak mondhatta s hogy időnként reá mutathat saját fiai előtt, mint követésreméltó mintaképre.

Gyakori gyöngékedés és huzamosabb betegség után 1890. február hó 4-én éjjel hűnyt el s 5-dikén temettetett el a főiskolai énekkar megható gyászdalai mellett, édes anyja porai mellé, szerető özvegy, 3 fiú, két leánygyermek és nagyszámú rokonság s egy egész város közönségének áldásai és könyei között.

Virasszon sírján hű emlékezet!

EMÖDY DÁNIEL.

1819—1891.

Míg az édes magunkénak vallhattuk, körülöleltük őt tisztelettel, szeretettel. Mikor roskadozni kezdett az évek és a kötelesség terhei alatt, fájdalmas megilletődéssel néztük hanyatlását. Mikor a gyöngeség és betegség ágyba szegezték s szellemének napfényes egén borzadalmos fellegek jelentkeztek: készítgettük szívünket a kínos elválásra. Mikor a könyörülő Isten magához ölelte és megnyitotta az ő elborúlt lelkének az örök világosság ajtaját: megkönyeztük, megsirattuk.

Megérdemelt tőlünk minden tiszteletet, minden szeretetet; a fájdalmat is, a könnyet is, a siralmat is.

A legelső volt közöttünk, anélkül, hogy akarta volna. Multja szebb, ígéretesebb, mint bárkié a mi kis világunkban; de ő nem tudta azt. Semmit sem tudott magáról és magáért, csak azt, hogy őt oda hívták a kötelesség asztalához s hogy neki szolgálni kell hűséggel, becsülettel, lelkesedéssel s azt a tanszéket, amelyet egykor Kövy tett dicsővé és irigylésre méltóvá, nem szabad beárnyékolni, nem lehet megkisebbiteni a szent hagyományok meggyalázása nélkül.

44 éves volt, mikor a sárospataki főiskola előljáróinak bölcs utánjárása megszerezte őt a főváros kitűnőségei közül az újrászervezett jogakadémia egyik tanszékebe. Nem volt tanár; ügyvéd volt és publicista; de annyi szerénységgel, igénytelenséggel s olyan professori talentumokkal, hogy igazán az Isten jó tetszésének kell tekintenünk, hogy előljáróink olyan szerencsésen rátaláltak.

A Vay Miklós br. szép szaváért, az Erdélyi János barátságáért s talán édes atyjának, az egykori sárospataki tanárnak emlékeért, kitepte magát a főváros igézetes, fénnel s dicsőséggel csábitgató világából; s ő, akit egykor *Petőfi* és *Jókai*, mint közös barátjukat, irodalmi perosztóul fogadtak el maguk között; ő, aki mérsékelni bírta egykor az *Irínyi* vitatkozási szenvedélyét s egy *Kossuthnak*, *Vörösmartynak*, *Tompának*, *Kazinczy Gábornak*, *Pákh Albertnek*, *Vajdának*, *Királyi Pálnak*, *Czakónak*, *Xantusnak*, *Vasvárynak* s annyi sok más országos nevű jelesnek bírta becsülését; aki *Csengeryvel* a „Pest-Hirlap“-ot, *Kemény Zsigmonddal* pedig a „Pesti Napló“-t szerkesztette; ő, aki — mint *Jókai* feljegyezi róla — oda tartozott az ifjú irodalom új tehetségekből alakult díszes csoportjába s résztvett hazánk újjászületésének előkészítési munkájában; ő, aki ott forgott a márciusi ifjúság körében és a szabadságharc viharai között; ő, aki *Dembinskyt* francia beszéddel üdvözölte Debrecenben s aki ott volt a vértörvényszék áldozataiul kiszemelt 32 magyar író névsorában; ő, akinek fényes összeköttetéseiből csak egy parányit kellett volna felhasználnia, hogy a főváros irigyelt nagyjai közé emelkedjék: megfoghatatlan lemondással eljött a sárospataki főiskola szerényen díjazott napszamosai közé, hogy — mint ő önmaga előtt is indokolni próbálta — „*addig Assirtus tetemeiként szétszaggatott munkásságát azon főiskolának szentelhesse, amely az ő hamvaiban is tisztelt atyját falai közt látta egykor, mégpedig előbb, mint növendékét, később, mintegy pár évig (1804—1806.) tanárát a felsőbb gimnáziumi osztályok egyikének.*“

Bármi hozta légyen, eljövetele s 28 évi szereplése Istenáldás volt a sárospataki főiskolára s ennek különösebben jogakadémiájára nézve.

Előttünk a képe még ma is annak a jelenetnek amikor a tiszáninneri kerület előljárói, képviselői s a

sárospataki tanári kar és tanuló ifjúság előtt a főiskola imatermében egy díszmagyarba öltözött, kis termetű, de élénk tekintetű férfiú emelkedett fel a szószékbe 1863. szeptember 14-én. *Emődy* volt. Könyv nélkül beszélt s engedelmet kért, hogy — még szintén beköszönni készült négy kartársára való tekintettel — rövid lehessen. Minket nem az hatott meg akkor, amit a nemzetközi jog köréből fejtegetett, noha ez is áttetszően világos és tanulságosan szép volt. Nekünk az az elismerés tetszett különösen, amellyel ő *Kövyről* s annak érdemeiről emlékezett; a nemes hódolat a nagy előd iránt s az a nyilatkozata a sokat szenvedett protestantismusról, hogy *az a gondviseléstől nem egyszer volt arra hivatva a hazában, hogy utolsó menhelye legyen a jognak*. Tetszett az is, amint az ifjúságra váró munkát jellemezte; *azt a munkát értem — úgymond — amelynek nem csupán a napi szükségek kielégítése szab határt, de amelynek célja hazánk, fajunk, hitfelekezetünk értelmi és anyagi súlyának öregbítése*. Az „r“ betű sajátos kiejtése a nagy Somossyra emlékeztetett; a lelkesedés, a szónoki hév, a világosság a legjobb kezesekül ígérkeztek a leendő tanár sikeréhez s mire a rövid beszédnek vége volt, a tiszáninneri kerület s a főiskola ifjúsága a legvérmesebb reménységgel nézett az új tanár munkálkodása elé.

Azóta 28 év telt el s mindenik újabb és hatalmasabb bizonyíték volt az előlegezett bizodalom jogosultsága mellett. Törhetetlen köteletségérezete, előadásainak tisztasága s melegsége folyton növelték iránta tanítványainak tiszteletét, sőt bámúlatát. Tanúk lehetünk rá, hogy gyönyörűség volt tanítványaként ülni lábainál. Kathedrájában rendszerint állva s most ide-oda tipegve, majd húzamosabban megállva s fejét fel-felemelve, termetét mintegy kinyújtva, tartotta előadásait. Állásáról, testének egész tartásáról, arcának élénkségéről, szemeinek fényéről, kezeinek járásáról vagy méltóságos felemeléséről,

hangjának lejtéséről, mélységéről és magasságáról — a legrövidebb tapasztalat után is — meglehetett érteni, hogy mi az, ami fő és elengedhetetlen s mi az, ami csak másodsorban lényeges vagy épen csak bővebb felvilágosításra — mintegy a gyöngébbek kedvéért való. Sehol a legkisebb homály, hézag vagy kétértelműség.

Tanár volt a szó legjobb értelmében és csak az akart maradni. Egy-egy tisztességbeli hivatal — igazgatóság, dékánuság — már megzavarták őt, vagy legalább akadályoknak tartotta az ilyen tisztességeket a legfőbb, t. i. a tanári teendők pontos teljesítésében. A katedrának s a tanítványoknak élni, ezt tartotta az egyedüli professori tisztnek s nem örömet tanácskozott oly tárgyak felett, amelyek a szoros tanári kötelességekkel — az ő nézete szerint — összeegyeztethetők nem voltak.

És csodálatos, hogy ő, aki — mint *journalista* — roppant gyorsasággal és nagy élvezettel írta a különbnélkülönb cikkeket s mint barátai jegyezték fel róla — a egyszerűbb esetekben is mindig kész és képes volt a lap becsületéért az utolsó órában is helyt állani: — tanári vagy szorosabban iskolai kötelességei mellett ritkán volt rábirható tollának percegtetésére, vagy mint ő mondá: „*munkásságának szétszaggatására.*“ Elég volt neki, ha a tanteremben ragyogtathatta tehetségét, vagy a colloquiomokon példátlan türelemmel vallathatta tanítványait. Öneki készületlenül vagy felkészültséggel menni colloquiumra, annyi volt, mint kitenni magát a hosszú zaklatásnak az egész tantárgy ismételt végig hallgatásának. Bizonyosan igen sokan vannak volt tanítványai között, akik hálával gondolnak a boldogúlnak erre a megbecsülhetetlen tanári erényére.

Aztán az a nemes elbánás, az a rendkívüli finomság, amellyel ő tanítványait magához bilincselte s tanártársait is lekötölte: ez is feledhetetlen jellemvonás marad az ő képéből. Ebben rejlett rendkívüli hatásának egyik titka.

Mikor a jogakadémia újabb berendezése bekövetkezett s a tanerők és tantárgyak szaporításától reménylette a miniszter a jogtudományok fejlődését és a jogtudósok szaporodását, — Emődy Dánielt kedvetlenség fogta el. Ő nem a tantárgyak számában, szélességében s a tanárok sokaságában látta a jogakadémiák és jogtudomány jövőjének biztosítását, hanem a jogtanárok és jogtudomány szellemében. A tömési rendszernek, a felületelkedésnek, a tudomány cége alatt való hamis sáfárkodásnak ellensége volt. „Mindent megtanítani akarni bolondság,” az volt jelszava. Az iskolában általában a szellemet nézte, figyelte, méltatta és nem a tanrenddel való hivalkodást.

Soha sem tudott kibékülni a kötelezett doctorátussal sem s ő, a szelíd lelkű, finom modorú férfiú, nem egyszer engedte meg magának, hogy a kényszerült doktorokra a szelíd gúny nyilaival lövöldözzön. Épúgy bántották azok a kicsinyeskedések, amelyekkel felülről a vidéki jogakadémiák folytonosan háborgattattak; p. o. egyes tantárgyak óraszámának meghatározása, egész éves tantárgyaknak félévre való összevonása, roppant fontosságú bölcsészeti tudományoknak csekély óraszámra szorítása s a jogakadémiák tanrendjébe való beerőszakolása; az ilyenek miatt mindig kész volt — a maga szerény modorában — méltatlankodni.

Mint protestáns ember, nagy kitartással ragaszkodott egyházunk autonomikus jogaihoz. A protestáns egyházat a jog védfalának tartotta s e fal gyöngítésétől magát a jogot és a közszabadságot is féltette. Csak látni kellett őt, amint zöldsasztalunk mellett a prot. autonomia védelmére támadt, amire pedig sokszor volt 1868. óta alkalma; csak hallani kellett, amint ő az autonomia becsét, fontosságát s hivatását magyarázta: lehetetlen volt őt és a protestáns autonomiát egyszerre meg nem szeretni.

Pedig távol állt ám minden felekezeti érdességtől

s elfogúltságtól. Ellenkezőleg, minden felekezet érdemes képviselőit mély hódolattal tudta tisztelni s p. o. *Schuster* kassai püspöknek a főiskolában történt látogatását s az ifjúsághoz intézett beszédét az *idők jelének* tekintette s az ő békességre termett lelke boldogan gondolt — az ilyen példák nyomán — a felekezetek testvériségére. Ő is kiérdemelte s megnyerte a más felekezetek előkelőségeinek becsülését és tiszteletét.

A politikai mozgalmakba való beavatkozástól nemcsak ő maga tartózkodott, hanem a magafajta emberek beavatkozását sem nézte szívesen; a tanuló ifjúságnak pedig ilyenfajta mozgolódásait rendszeren komoly aggodalommal kísérte. Az anya-madár szerelmével nyugtalanzkodott egy-egy képviselőválasztás alkalmával, vagy kivált az ú. n. antisemitismus feltünésekor az ifjúság netaláni eltévedése miatt. Az egykori nevelőnek a Tiszacsalád iránt érzett mélységes tiszteletén nem változtatott az idő semmit s ez elhatározó volt az ő politikai gondolkozására, amellyel különben soha sem sátorozott és soha sem igyekezett egyetlen lelket sem megtéríteni. Tisztelte az egyén jogát, politikai meggyőződését, sőt általában méltányos s elnéző tudott lenni mindenkinek minden irányú meggyőződése iránt, azt vallván, amit Pál apostol, hogy „kiki az ő urának áll és esik.“

Az iskola haladása, az ifjúság finomodása sok tiszta gyönyörűséget okozott neki, anélkül, hogy magának e haladásból részt követelt volna. Kartársainak izmosodását, az ú. n. „fiatal óriások“ minden újabb sikerét elismeréssel szemlélte és kísérte; nem volt oka senkire sem irigykedni, senkivel szemben féltékenykedni. A zöldasztal vitáiban, vagy a megtántorodott ifjak megfenyítésében rendszerint a mérséklő szerepre vállalkozott s aligha volt eset, hogy valakit kikésérített volna nyilatkozataival. Mindenkire becsült s mindenki becsülésével dicsekedhetett.

Míg teljes erejében volt, a tanári kar szíves elis-

meréssel nyújtott neki alkalmakat írói és szónoki tehetségének gyakorlására. Ő méltatta *Erdélyi Jánosnak*, hű barátjának érdemeit 1868-ban július 12-én; ő volt a tanári kar szónoka *id. br. Vay Miklós* jubileumán 1873-ban Miskolcon; ő képviselte a jogakadémiát a Trefort által összehívott enquetten; ő parentálta el *Hegedüs Lászlót* 1884-ben. Közkedveltségnek örvendett, mint pohárköszöntő s egy-egy nagyobb összejövétel nem eshetett meg a főiskola körében, amelyen a boldogúlnak elengedte volna a közönség az ily irányú szereplést. Utóljára a petrahói megégettek ügyében emelte fel szavát s e fellépéssel két darab úrasztali edényt juttatott a szerencsétlenné járt egyházközség birtokába.

Pár év óta rohamosan kezdett hanyatlani, de emellett is folyvást javítgatta sajtó alá készített *Magánjogát* és készült a *Kövy* érdemeinek koszorúba gyűjtésére. Eleven szelleme azonban meglassúdott; a tanácskozásból már csak ritkán vette ki részét s mindenféle megbízatást visszautasított. Hol egyik, hol másik olvasóhelyiségben gyakran lehetett őt elszunyókálva látni egy-egy hirlap vagy folyóirat felett. Kedvenc olvasmányai: a francia és angol folyóiratok sem voltak már rá villanyozó erővel. Olykor elejtett egy-egy zúgolódó s panaszkodó hangot az élet terhei, az anyagi gondok s az erők pusztulása miatt. Látszott rajta, hogy fájta neki valami, hogy valami csalódás sebét rejtegeti. Úgy tetszett néha, mintha többet várt volna az élettől, mint amennyit nyert. Ki tudja: mi bántotta, mi emésztette?! Ki tudja: nem jutott-e eszébe, amit Petőfi mondott egykor róla: „Kenyeret eszik, pedig kalácsot érdemelne!?”

Otthon hű feleség és áldott jó gyermekek szeretete környezte, a tanári kar és ifjúság becsülte, tisztelte mindvégig; az bánthatta csak, hogy akiket imádásig szeretett, — nem jutalmazhatja meg hűségökért a gondtalanság kilátásával.

„Fuimus, fuimus“ — ezt rebegte utóbbi időben mindazoknak, akik kórágán felkeresték; de azért maga sem hitte, hogy ilyen hamar el kell költöznie. A tanári karhoz folyó hó 11-én bejelentett lemondásában még némi reménnyel fejezte ki, hogy október elsejétől kívánja nyugdíjba lépését számítani s íme már 13-ára viradóra elaludt örökre.

Szegényebbek vagyunk egy kitűnő tanárral, egy páratlanul humanus kartárssal és emberrel; az ifjúság is szegényebb egy hű baráttal, egy példás vezérrel. És hátrahagyott kedvesei?! Azoknak veszteségét nem próbáljuk mérlegelni. Legyen nekik némi vigasztalásuk, hogy a mi szívünk is sajog a veszteség miatt s hogy él még az árvák és özvegyek atyja!

Legyen a kidőlt nemesnek síri álma csendes s emlékezete tettekre sarkaló!

KUN PÁL

1842—1891.

Csak egy keskeny föld-darab választja el koszorúkkal borított koporsóját az Emödy Dánielétől, mint amilyen az a távolság, amely az örök időből a kettőjük végnapja közé jutott.

A felhő, amely termékenyítő esőt csepeg és a borúlat, amely villámokat szór: szépen megférnek együtt az ég boltozatán; ők is így a mindent kiegyenlítő temető hideg kebelén.

Az egyik a megtestesült megfontolás és borongás; a másik a röpkedő gyorsaság és az örök derű; egyik a mélység, másik a magasság; bányász az egyik, ki sziklába vés verejtékezve; léghajós a másik, aki vidáman röpül az ember-lakta tájak felett s ott érzi magát jól, ahol csak egyetlen kötélbe fogódzhatik s az ellentétes légáramlattal kell birkóznia.

Igy együtt a kettő és olyan ijesztő hirtelenséggel egymásután: ki kételkednék a frissen felhantolt sírok láttára, hogy kétszeres okunk van a fájdalomra s hogyha illetlen nem volna hozzánk s hivatásunkhoz: megszólalhatna ajkunkon a panasz is s belopódzhatnék szívünkbe a félelem is.

Ott volt közöttünk az utolsó pillanatokban is. Kedélye vidám, mint rendesen; ajka beszédes, hangja érces, mint mindenkor. Szólt, állást foglalt a fenforgó kérdésben s mikor a köztanácskozásnak vége lett, ide is oda is betekintett a főiskola hivatalos helyiségeibe s mindenkihez volt egy tréfás szava, egy humoros megjegyzése. Az „alma mater“-nek vendége ígérkezett s ő volt, aki

legjobban igyekezett azon, hogy az őrizete alatt álló szépművészeti és műrégészeti muzeum rendje, tisztasága a legkényesebb bírálót is kielégítse s egy pár hiányzó tárgy bevételére nézve még találkozót is tűzött ki délutánra egyik collegájával. Mikor így a hivatalos teendőknél túlesett, haza sietett, hogy netalán késői visszatérését előre igazolja s gyorsan, amint csak lehetett, ott termett a városháza tanácsstermében, hogy egy jó emberét hivatalba juttatni segítsen. A gyűlés már megnyílt s ő egy pár bizodalmas sűgás után helyet foglalt képviselőtársai között. Alig telt el néhány pillanat, egy zuhanás tompa hangja riasztotta fel a jelenvoltakat, akik rémülve látták egyik szeretett társuk mozdulatlan tetemét a padlón végig terülve. Két orvos — mindkettő szerető jó barát — fogott a megmentéséhez; a magok lelkéből is szívesen lehelltek volna belé elevenítő lehelletet; de nem használt semmi s ők sem tehettek egyebet, mint megrendült lélekkel oda álltak a könnyező sorába. Sápadt alakok dúlt arccal szaladgáltak a hihetetlen hírrel, A város utcái megteltek szerető barátokkal, megriadt tisztársakkal s a kíváncsiak tömegével.

„Lehetetlen, lehetetlen!”

Az Isten előtt semmi sem lehetetlen! Úgy tetszett neki, hogy a kidőlt agg tölgy mellé oda fektesse a java korában levőt, hogy a mi megsanyargatott szívünk még jobban fájjon s mulandóságunkra emlékeztvén, meg ne kísértessünk a kevélység ördöge által.

Elesett, meghalt! Nehéz megszokni, hogy nincs, hogy ajka elnémúlt, kedélyének gazdag forrása kiapadt; dehát életének épen az a legszebb bírálata, hogy a tanári kar, a tanuló ifjúság, a város, a választó kerület egyaránt vesztésnek érezte magát ravatalánál s koszorúkkal, könnyekkel áldozott emlékének.

Született a boldogúlt 1842. február 8-án Buda-
 pesten. Hasonló nevű atyja közbecsülésben álló köz- és
 váltóüggyvéd, édes anyja Papp Mária volt. 1851-ben az
 ág. ev. egyház gimnáziumába került s itt tanult négy
 évig. Innen a kegyes-rendiek keze alá jutott s egyen-
 lőtlen eredménnyel végezte a gimnázium felsőbb osztá-
 lyait. Inkább egyes tantárgyakért, mint az összes tudni-
 valókért lelkesedett. Némely tantárgyak iránt érzéke is
 alig mutatkozott, másokban pedig a legjobbakat is meg-
 előzte. Hajlam volt-e ez nála határozottan, vagy a tan-
 rendszer s esetleg egyes tanárok hibája, azt nem vagyunk
 hivatva eldönteni; — de egyéniségének későbbi voná-
 saiból következtetve — legtöbb valószínűséggel a legelső.
 Szónoklási képességét már ekkor is dicséretnek közt látták
 fejledezni.

1860-ban a theol. akadémiába iratkozott be s dr.
 Ballagi Mór, Farkas József, Molnár Aladár stb. tanárok
 kalauzolója mellett a négy éves tanfolyamot szép sikerrel
 végezte el 1864-ben. Itt már tartósabb és fokozottabb
 kedvvel tört előre, sőt nem elégedett meg csupán a
 theol. akadémián szerezhető bölcsészeti és theologiai
 ismeretekkel, hanem az akkor feltűnést keltett összehasonlító
 nyelvészet iránt való vonzalomból, a tudomány-egye-
 temre is bejárt s Budenznek és Vámbérinak kedves
 tanítványává küzdte fel magát s egyúttal a francia és
 angol nyelveket is bűvárolta. Ugy látszik, hogy az ural-
 altaji nyelvek különösebben magukhoz ragadták, mert
 ezekről egy kisebb tanulmánya meg is jelent mindjárt
 theologusi pályájának beveződése után.

Ugyanez időtájban a Szőnyi-féle intézetben, amely
 a budapesti ref. főgimnáziumnak volt melegágya — a
 görög és latin nyelvet tanította s bizonyosan sokat for-
 gatta már ekkoráig a tollat is; mert 1866-ban elég bá-
 torsága volt egy „*Társadalom*“ című lap megindíthatá-
 saért folyamodni, amely azonban — noha az engedélyt

megkapta — sohasem indult meg. Miért, miért nem: nem tudjuk.

1867-ben már Sárospatakon találjuk. A főiskolai előjáróság — több keserű csalódás után — az u. n. modern nyelvek tanítására egy állandó tanerőt kívánt szerződtetni s ilyenül a boldogúttat szemelte ki és nyerte meg. Soltész János tanszékére lépven, a német nyelvet a felsőbb osztályokban kötelezőleg, a franciát pedig az önként vállalkozóknak tanította. Új módszerével a tanításban, sokoldalúságával, irodalmi nagy tájékozottságával s az idegen nyelvek iránt igazolt nagy fogékonyságával feltűnést keltett és csakhamar sokakat hódított meg önmagának, annyira, hogy egy évi szereplése után, mikor Erdélyi János olyan váratlanul elhunyt, őt szemelték ki annak félbenhagyott műve — világ-irodalomtörténete — befejezőjeül, amit azonban, sajnos, folytatnia is alig lehetett.

1872-ben — a Soltész Ferenc nyugalomba vonulásakor — maga ajánlkozott a bölcsészeti előtanok (logika, psychologia) tanítására s ugyanekkor maga elé tűzte — némi reménnyel az épen ekkor alakuló kolozsvári egyetemre — a „doctor philosophiae“ cím megszerzését is.

Újabb és újabb ingerek után szomjazó lelke nem tudott tartósan megpihenni egy-egy munkakörben. A gimnázium a maga figyelmével s folytonos körforgásával a megtanultaknak és megtanítottaknak ismétlésével, zaklató, követelő s tanárt és tanítványt egyaránt fárasztó rendszerével, nem adott elég táplálékot az ő röpkedő szellemének s nem bírta őt lebilincselni. Nyüg volt rajta, amelytől szabadúlni vágyott s nyereségnek tartotta önmagára nézve, hogy az akadémiában most a francia, majd az angol, sőt török nyelveket; majd pedig egyiknek is, másiknak is irodalmát taníthatta, vagy egy-egy nagy külföldi íróat bemutatathatott. A sikerrel nem igen

törődött, beérte annyi jutalommal is, hogy tehetségét foglalkoztathatta s hogy búvárkodásra alkalmat nyerhetett. Másrétalán mélyen elkeserített volna az a tudat, hogy munkájának tartósabb nyomait nem láthatja meg a tanítványokon: — ő keveset törődött a sokak fellobbanó érdeklődésével, sőt maga figyelmeztette hallgatóit azoknak bekövetkezendő ellankadására s megelegetett — legalább látszólag — a magvetéssel, az aratásra való vérmes kilátások nélkül. Elsőbb előadásaira rendszerint tódult az ifjúság, szerette élvezni szónokias modorát, mélyen járó fejtegetéseit, szellemének játsziságát, sziporkázó elmésségét; később azonban — mikor a munkára került a sor — az érdeklődés egyre lanyhult s a kölcsönhatás hiányában olykor maga az előadó is fogyni érezte lelkesedését.

A főváros szülöttje és neveltje lévén, nehezen tudott beletörödni a kis városiéletbe, ennek sajátos viszonyaiba s örömet szabadult volna ennek ezer szeme és olthatatlan kíváncsisága elöl, különösen mikor boldognak ígérkező otthonában is idegenné lett. Mint a függetlenségi pártnak egyik erős híve, 1879-ben képviselőjelöltül lépett fel a *nagyvásonyi* kerületben, egykori tanára *Molnár Aladár* ellenében s noha szónoki tüzével sok elismerést szerzett e nemű tehetségének, az országházba be nem juthatott. Itthon azonban egyre nagyobb hírre emelkedett politikai nézetei s azoknak bátor s ügyes hirdetése által s b. e. *Hegedüs Lászlónak* s később másoknak is kitűnő segítsége volt a képviselői mandátum megszerzésében. Az o.-lisztkai kerületben nem igen van számbavehető ember, aki őt s az ő hangjának zengzetességét, kapacitáló tulajdonságát s az ellenfél gyöngéinek kikacagására s ostorozására hivatott sajátos tehetségét ne ismerné. Jól találta magát a nehéz helyzetek közt és a zivatarban. Ki tudja: nem a saját szívének zajongását némítgatta-e a maga körül támasztott zajjal?!

Négy évvel ezelőtt örömet vállalkozott akadémiánkon a *művelődés-történelem* kisegítő előadására s tetszett magának ebben az új munkakörben s mikor a legközelebbi s.-a.-ujhelyi kerületi gyűlésen (1889.) a tanári kar ajánlatára a bölcsészeti tantárgyak rendes tanárául az akadémiába elválasztatott: úgy érezte magát, mint a hosszas hányattatás után biztos révpártot ért hajós. Izmait acélosodni, erejét nőni érezte s akik lelkéhez közelebb állottak — gyönyörködtek munkakedvében s szakképzettségének gyors növekedésében. Ujabb s egészen boldog otthona is kimeríthetetlen ösztöne volt lelke emelkedésének s egész lénye ujjászületésének. Megifjodott, mint a saját hamvaiból új életre támadt mesebeli madár s e második ifjúságával becsülésre bírta maga iránt azokat is, akik néha-néha bizonyos elvi ellentétek s másfajta világnézetük miatt, bensőleg voltak kényszerítve ellenlábasai gyanánt szerepelni. Az elismerésnek ezt a koszorúját készséggel tesszük időelőtti sírhalmára.

Mint író termékeny, világos; de e téren is csak most következtek volna maradandóbb alkotásai. A gimnáziumi reform megindulásakor határozottan az anti-classicus irányzathoz szegődött s nemcsak kisebb-nagyobb hírlapi cikkekkel, hanem önálló művel is erősen harcolt a régi felfogás hívei ellen. A „maradók“ u. n. kényelmeskedését, bátortalanságát, a classicus nyelvekre fordított idő és a felmutatott eredmény között levő aránytalanságot nemcsak pajzánul kikacagta, hanem keményen el is ítélte. Egy-egy ilyen vitában szinte harsogóvá vált és merészen hirdette, hogy a jövő az övék, hogy a régi gimnázium napjai meg vannak számlálva. S valóban, sok örömet okoztak neki a mai oktatási politika anti-klassikus mozdulatai, jóllehet a mutatkozó félrendszerbályoknak s félreformoknak ellensége volt ő is, mint a legcsökönyösebb philo-classikus.

Politikai nézeteit leginkább az „Egyetértés“-ben

hirdette, amelyen kívül a „Philosophiai Szemlé“-nek s a mi lapunknak is stb. dolgozótársa volt.

Mint a német nyelv tanára, egy Olvasó-könyvet szerkesztett, amelyet a Sárospataki Irod. Kör adott ki a főiskola költségén. Ennek — most már közel levő 2-ik kiadását — lényeges javításokkal óhajtotta volna az ifjúság kezére bocsátani. Gyakran írt könyvismertetések s apróbb tudósításokat s Csáky miniszternek a német nyelv tanítása ügyében kiadott rendelete ellen is szóval és tollal buzgólkodott.

Ő fogalmazta a sárospataki tanári karnak Kossuth Lajoshoz intézett üdvözlő iratát, mint a tanári kar jegyzője s hő vággyal várta az arra nyerendő feleletet. Általában gyakran meghasználta a tanári kar, mint jegyzőt s ő sohasem vonogatta magát az efféle terhek alól. Ő tartott emlékbeszédet Ivánka Sámuel kartársunk felett, akit — mint kebelbarátját szeretett s ennek közköltségen emelt síremléke előtt is ő tolmácsolta a tanártársak és tanítványok hálás emlékezetét. Utolsó nagyobb írott dolgozata — a nyilvánosság elé jutottak közül — akadémiai székfoglaló beszéde volt, amelyben a Comt-féle positivismus híve gyanánt mutogatta magát. Sokat bírt tollával, mert sokra volt képes szellemével.

Mint ember, tele volt szeretetreméltósággal, amit kivált aranyos jó kedélyének köszönhetett. Társaságokban s főleg bizodalmasabb baráti körökben ő volt a központ s ő az egyetlen, akin kifogni nem lehetett. Minden tűszúrást, minden erős vágást vidáman tűrt, mert sohasem maradt adósa senkinek; de — bár szeretett az emberek gyöngé húrjain játszani — úgy vitte ezt a szerepet, hogy száz ütéseért ezerszer volt kész neki mindenki megbocsátani. Egy nagy titka volt humora erejének, az t. i., hogy azt rendesen önmagán próbálta meg először. Olyan caricaturát senki sem tudott ő róla rajzolni, mint önmaga. Rendkívüli fogékonysága a visz-

szás helyzetek, a félszeg gondolatok és cselekedetek, általában az emberi bohóságok és esetlenségek felismerése és kinevetése iránt s bátorsága és ügyessége az ilyenek feltüntetésében — igen sok tisztelőt, sok bámulót szereztek neki, de mindennekfelett néhány bizodalmas jó barátot.

A tanuló ifjúságnak is kedvence volt, amely rendszeren csak kiváló tulajdonait látta és szerette benne s szinte rajongott szónoklásai és pohárköszöntőiért s főleg a március 15-diki ünnepélyeken boldogan lelkesedett tüzes beszédein. A városi képviselőtestület, a megye, a választókerület, a helybeli tűzoltóság, szintén mind az embert és szónokot tisztelték és szerették benne s e tulajdonai miatt nem igen tűrték volna el a reá nézve — netalán — kedvezőtlen összehasonlítást senkitől.

Lelkének csak a derült oldalát mutatta az emberek felé egész életében; s íme nem kellett megszenvednie a halálért sem. A Gondviselés kegyel mosolygott reá; nem látta őt roskadozni, elhervadni, megasszni és a jótékony halálért epekedni senki. Eljött hozzá hivatlanul, átölelte, elragadta.

Temetésén látszott meg, hogy mily sokan ismerték, mennyien tisztelték, becsülték és szerették. Egy-egy nagyobb temetést ritkán látott még Sárospatak, mint az övé volt.

Nyugodjék csendesen s virasszon sírján hű emlékezet!

VAJÁNYI LAJOS.

1828—1891.

„Tekintsétek meg és lássátok meg, ha van-e olyan bánat, mint az én bánatom, amely én rajtam esék!” — ez a jajkiáltás hangzik felénk a kies Torna bércei közül, ahol a mi gyászba borított Sionunk tördelve terjesztgeti kezeit ég felé és nem akarja bevenni a vigasztalást, mert *„elesett az ő fejének koronája!”*

Hihetetlen, ez is hihetetlen!

Vajányi Lajos perkupai lelkész és esperes, múlt hó 26-án este, amint éppen készülődött, hogy egy jól végzett nap után pihenésre hajtsa le megfáradt tagjait, agyszélütés következtében meghalt.

Mi, akik szerencsések voltunk őt ismerni s lelkének mozdúlataiban gyönyörködni, értjük a felsíró bánat nagyságát és mélységét s az alig pótolható veszteség fájdalomában szívünk szerint osztakozva a Siralmak költőjével felelünk vissza a megrendítő jajkiáltásra, mondván: *„Megtapodta az Úr a mi erős vitézeinket közöttünk . . . betöltött minket sok keserőséggel, a porba nyomott le minket!”*

Igen, a mi erős vitézeinket; mert a boldogult a miénk is volt, a sárospataki főiskoláé.

Tornamegye egy példásan szerény, fáradhatatlanul munkás, valódi mintaesperest veszített el benne; mi elvesítettünk egy kötelésségtisztelő, nemeskeblű, tanügyet tanulóságot s tanárokat forrón szerető jóbarátot, igazgató-tanácsunknak egy kitűnő közkatónáját.

Mindenki tudta a tiszáninneri egyházkerületben, hogy a kis tornai egyházmegye egyházi, még inkább

iskolai ügyeit páratlan közszellem emeli egyre fölfelé, amióta annak esperesi székét *Vajányi Lajos* tartja elfoglalva. Tudtuk azt is, hogy ennek oka a vezér bölcsesége, hűsége, az ő példaadása és szeretetteljes szigora. Annyira haladt e téren, hogy akadtak Tamáskodó lelkek akik megáhitván a kis megye utólérhetetlennek tetsző dicsőségét, gyanúval próbálták megbántani a vezérnek feddhetetlen lelkét. Ezeknek szinte jézusi nyugalommal felelt: „*Jőjjetek és lássatok!*“ Akik sikerének titkai után tudakozódtak, azokat rendszerint így elégitette ki: „*Akarni kell!*“ Mikor mások a tanügyi sikertelenséget palástolva, a bírák, szolgabírák hanyagságára hivatkoztak: ő kigyúlt arccal tiltakozott: „*Azt szeretné ő látni!*“ „*Hát mire való az alispán, a főispán, a miniszter?*“ Igen, ő kész volt *akarni*, ha kellett a végletekig is, az ügy javáért.

De nem volt rá kényszerülve, hogy harcoljon az emberek és hivatalnokok rosszakarata ellen. Szerencsés modora, vérmérséklete, finom tapintata mindig megtudta nyerni a győzedelmet harci zaj nélkül is s bizony alig lehet valaki, aki haragot hordana szívében amiatt, hogy lármás dicsőséget szomjúhozva, a világ elé hurcolta legyőzött ellenfeleinek nevét s gyarlóságait. Nem akart nagyok látszani soha — a mások rovására!

Jegyzőkönyvek örököltik, hogy milyen odaadással szolgálta a tiszánineni kerület népiskolai tanügyét, mint a kerületi tanügyi bizottság jegyzője. Mennyit nyughatatlankodott a maga csendes modorában, ha egy-egy gazdagabb egyházmegyét nehezen lehetett előbbre mozdítani! Mily szívesen ült a számadatok között és készítette évről-évre a kerület tanügyi képét és adta a jó tanácsokat a mutatkozó hézagok elosztatásához. Még — mint esperes is — alig tudott megválni ettől a fáradtságos tiszttől, úgy oda nőtt lelke a kerület tanügyének ellenőrzéséhez.

Ez a hajlama tette őt kiválóan hivatottá a sáros-

pataki főiskola igazgató-tanácsába. Egészen neki való téren, benső hajlamainak hódolva járt s dolgozott itt közöttünk, katonás pontossággal feelve meg a magára vállalt enemű tisztnek.

Nem ütött zajt soha. Keveset beszélt, de a tettekben gyönyörűséggel versenyzett a legjobbakkal. Mint maga is zenész, nagy kedvteléssel figyelte az ifjúságnak a zenében és éneklésben mutatott előhaladását; mint egykori honvédhadnagy nem maradt el az ifjúság torna-mutatványairól s noha rendszerint alig lehetett az ő jelenlétét észrevenni és sohasem tolakodott előre véleményével: senki sem volt rajta kívül, aki jogosabb bírása lehetett volna a látottaknak és hallottaknak.

Bármennyire visszahúzódo volt különben, ott, ahol embertársainak hasznára válhatott, egy percig sem engedte meg önmagának a késlekedést, és szerénykedést. Az 1872-iki kholerában úgy járt a körülötte hullongó sokaság között, mint egy apostol. Szelid szavával s homeopathikájával, gyors segítségével egy egész vidéknek vált jóltevő angyalává s nem is kerülhette ki, hogy a legfelsőbb helyről neki is felajánlott jutalmat — a Ferencz József-rend keresztjét — el ne fogadja. De aki erről a kitüntetésről soha egy ígét sem ejtett el, az a boldogult volt.

Értjük, tudjuk méltányolni a kis Torna rendkívüli veszteségét és mélységes fájdalmát s a még teljes férfiúi erejében kidőlt jeles sírhalmára mi is fájó szívvel tesszük le az elismerés szerény koszorúját.

Áldás emlékére!

DR. BALLAGI MÓR.

1815—1891.

Pólyája rongy volt, takarója a szükség és nélkülözés, altató dala egy megvetett faj babiloni éneke, gyermekkorának egyetlen támasza az önbizalom; — és íme most, midőn megásta sírját a halál, a nemzet legjavának, legkiválóbb intézeteinek, az ország fővárosának s az egész hazai protestantizmusnak elismerése és áldása száll korporsója felé.

Ritka halandónak juttat Istene olyan küzdelmes, de szerencsés fejlődésű és rendkívüli sikerekkel koronázott földi pályát, mint a *dr. Ballagi Móré*.

Születési előnyök nélkül, pártfogók nélkül, egyedül önmagára s a keblében rejlő isteni szikrára hagyatva, úttalan útakon, emberek hahotája között, vézna, beteges testtel, most elbotolva, majd újra felemelkedve, inséggel s rosszakarattal, előítéletekkel bírkózva tört előre és mindig előre, mintha csak neki szólott volna az Úrnak ama Jerémiáshoz intézett biztatása: „Ne félj tőlök, mert veled vagyok és megoltalmazlak téged . . . Ime az én ígéimet adom a te szádba , . . hogy gyomlálj, ronts, veszess, törj, építs és plántálj!“

És valóban gyomlált, rontott, tört, épített és plántált s az Úr megoltalmazta, sőt megjutalmazta őt a verejtékes úton újabb és újabb sikerekkel, földi szerencséivel, a vénség ékes koronájával, a nemzet nagyjainak barátságával, irodalmi babérokkal s — ami az emberi szívnek talán minden egyébnél nagyobb jutalom, — adott neki önmagához méltó s a tisztességben vele versenyző

gyermeküket s látnia engedte, hogy „azoknak házok békeséges a félelemtől és az Isten vesszeje nincsen ő rajtok.“

Nekünk protestánsoknak, hálával kell leborúlnunk a Gondviselés kegyelme előtt, hogy úgy irányozta a dr. Ballagi Mór szívét, hogy meghasonlván az őt megérteni nem tudó s nem akaró fajrokonaival, oda sorakozott a mi sok vihart látott lobogónk alá és széles tudományával, szabadságszeretetével, eleven, munkához szokott s küzdelemben erősödött szellemével, az igazságért vívott irodalmi harcaival odavéste nevét egyházunk legnagyobb alakjai közé s jelentékenyen hozzájárult a protestáns név dicsőségének emeléséhez.

* * *

Inócon született Zemplénavármegyében. Atyja Sztáray grófnak bérlője s majd enemű vállalatának szomorú kimenetele után zugiskolai tanító volt s mint ilyen vezette be a tanulni szerető Móricot is az ó-szövetség és a Thalmud ismeretébe. Maga írja a boldogult, hogy gyermekkorában már könyv nélkül tudta a héber bibliát¹ s ez lehetett első szerencséje, amennyiben — mint bocher — a folyvást bolyongó család köréből ki-kiszakadva, több ízben megmentette beteges testét a végkimerüléstől a biblia nevezetesebb részleteinek házról-házra való recitálása által. Vándorlása közben ismerkedett meg a magyar nyelvvel s hihető, hogy a tősgyökeres magyar vidékek (Máté-Szalka, Tisza-Lök, Sámson, Debrecen stb.) adtak neki ösztönt első bibliafordítási kísérleteire.

1829-ben, két váltóforinttal Nagyváradra ment papnövendéknek, innen két év múlva a pápai híres „Beth-Hamidras“-ba sietett. Félévi itteni tartózkodása után előbb Moóron, majd Surányban nevelősködött s ez a

¹ „Bibliai tanulmányok.“ I. füzet.

oglalkozás forduló pontot képez életében. Megismerkedett ugyanis a plebánossal, attól latin és görög könyveket s a latin és görög nyelv elsajátításához némi utasításokat kapott. Most már nyilni kezdett előtte a jövő. Bámúlatos szorgalmával s fogékony tehetségével annyira haladt másfél év alatt, hogy bátorsága támadt visszavágni Pápára és pedig nem holmi thalmud-iskolába, hanem az országos nevű Tárczy kezei alá, a reformátusok collegiumába. Vágya teljesült, mert szigorú felvételi vizsga után felvétetett a filosofiára. Nyugtalan lelke azonban itt sem állapodott meg. Életcél tüzvén ki maga elé, Pestre igyekezett, hogy a műegyetemen a mérnöki tudományokban képezze ki magát. Ki is képezte annyira, hogy másoknak is magánleckéket adhatott. A vizsgán azonban megbukott. „Rút lap ez az idő művelődéstörténetünkben,“ — írja igen méltán — *dr. Ballagi Aladár*.² A türelmetlenség, a clerus mindenhatósága lehetetlenné tevő, hogy a műegyetem legelső zsidó hallgatója oklevelet nyerjen.

Pestről, lelkében felháborodva, de kitűzött céljától vissza nem riasztva, Párisba vándorolt. Birkózott az idegen nyelvvel és a szegénységgel; de el nem csüggedt. Ez a rendkívüli kitartása aztán végre is megtermette számára a jók elismerését.

A magyar nemzet ébredési időszakát élte. A nemesi előjogok érckapuját keményen rázta az új idők szele; a válaszfalak bomladozni kezdtek; a tudomány jogokat nyert a felső régiókban való hódításhoz és elismertetéshez; nemesebb, emberibb szellem kezdett irányt szabni politikában, társadalomban egyaránt. Nemzeti történelmünk új korszak-küszöbéhez ért, nyugat műveltsége egész erővel tört be a régi sáncok közé; az írók tollal, a szónokok szóval, a nemzet jobbjai az Istentől szívökbe

² „Prot. Új Képes Naptár.“ 1879.

oltott szeretettel követelték az elnyomottak szabadságát s ez a hajnalhasadás bevilágított a bukott technikus párisi padlószobájába is, hirdetvén neki is a nemzet tavaszának megérkezését.

Eötvös, „a nagy philanthrop“ volt különösen az, aki rávetette szemét az ifjú Ballagira s miután már maga ott lelkesedett a legnagyobbak között, társul kereste őt fel a már szintén szőnyegre jutott zsidó emancipatio keresztülvitele végett. Milyen boldog óra lehetett az a sok sanyarúságot és megvetést látott szegény ifjú életében, amely neki — az ország határain túl — azt az örömhírt vitte meg, hogy „eltölt az ő népének elrendelt ideje, hogy megbocsáttatott az ő bűne!“

Ballagi egyszerre elfeledett mindent s teljes erejével oda szegődött a hitsorsosai javát munkálók sorába, s hogy egy pillanatra se lássák a bizodalomra érdemetlennek, legott megírta „*Zsidókról*“ című röpiratát, amelyet itthon Vajda Péter, a lelkesek egyik leglelkesebbike adott ki és terjesztett. Majd *Eötvös* hívására hazajött Párisból s itthon küzdött a nagy eszme megtestesüléseért.

Cél volt a zsidókat megmagyarosítani s ilyen módon tenni őket érdemesekké a tőlük sokak által irigyelt szabadságra. Evégből egyik leghatásosabb eszköznek látta Ballagi a bibliának, kivált pedig a hitsorsosai által leginkább kedvelt Thorának vagy Mózes könyveinek lefordítását. Bámúlatos gyorsasággal s a viszonyokhoz képest kellő sikerrel végezte ezt a munkát is s még 1840-ben megjelent a két első könyv fordítása Budán, kettős szöveggel (héber és magyar) és a lap alján olvasható magyarázatokkal. A magyar közönség s kivált az irodalom hálásabban fogadta a fiatal tudósnek e kísérletét, mint saját hitsorsosai. Az *Akadémia* mindjárt (1840. szept. 5-én) levelező tagjai közé emelte, mintegy mutatni akarván a nemzet csökönősebb részének, hogy a tudománynak nincs nemzetisége és felekezete.

Ez a hálás elismerés még jobban odakapcsolta az ifjú akademikust a magyarosító törekvésekhez. Magyar grammatikát (1844.), majd magyar olvasókönyvet írt a németül beszélők számára s miután a magyarosodás főakadályainak — igen helyesen — a papokat az u. n. rabbikat tekintette, mindent megmozdított egy rabbiképzőintézet felállítása végett. Lelkesedése fagyos szívekre talált épen ott, ahonnan ő boldogan számított a megfelelő lelkesedésre. A pesti zsidó hitközség 140 váltóforinttal járult a nagy terv keresztülviteléhez s ez a szűkmarkúság és szűklátkörűség elhatározóvá lett a fiatal tudós jövőjére nézve. Megborzadt saját felekezetének csökönőségétől s reményt veszve munkájának sikere iránt, külföldre ment s ott Tübingában, a már világhírű Ewald és Baur lábainál, megérlelődött benne az áttérés gondolata. 1843-ban, mint már felavatott bölcsészettudor, Notzingen nevű helységben protestánssá lett.

1844-ben a szarvasi evang. főiskola szerezte meg tanárul. Ekkor már a *Székács* barátságával is dicsekedhetett, akivel a biblia új-szövetségi részét magyar nyelvre fordította. E mű maig sem jelent meg; de bizonyítéka volt és marad a dr. Ballagi keresztyénségének. Ez időre esik német-magyar és magyar-német zsebszótárának 1-ső kiadása is.

Szarvason jó talajra lelt kedvenc eszméjéhez, a magyarosításnak foganatosításához. Ő és Vajda tartottak itt először magyar egyházi beszédet s ők hintették el egy nemzeti szebb jövő magvait. Ugyanekkor — külföldi törekvések hatása alatt — napirenden volt már a két prot. egyház egyesülésének kérdése is. Zay, Kossuth, Fáy András, Székács, Török Pál s annyi sok jeles hevült a nagy gondolatért s Ballagi is hozzájuk szegődött.

Eötvös, mint 1848-iki közoktatási miniszter, a pesti egyetem tanárává nevezte ki s e kitüntetése miatt lemondott szarvasi tanárságáról, anélkül, hogy az egyetemre

bejuthatott volna. A forradalom ugyanis kitört s a muzsa hallgatni kényszerült. Ballagi tudományát s az európai főbb nyelvekben való jártasságát a forradalmi kormány ügyesen tudta értékesíteni; Görgey, mint táborkari fogalmazót, majd mint hadelnöki titkárt alkalmazta. Ez a szerepe volt Aulich mellett is.

A forradalom leveretése után Szarvasra internálta az ellenséges hatalom s tanári állásától felfüggesztette. Mit volt mit tennie? Ő, a mérnök-jelölt, az író, tanár és biblia-fordító beállt bérlőnek s az anya-földdel való küzdelmei közben egy magyar példabeszéd-gyűjtemény összeállításán is jó szerencsével fáradozott. 1851-ben visszanyerte szabadságát s mint szarvasi tanár újra felvette az elejtett fonalat. — Innen a kecskeméti, majd a Székács, Török és mások által sürgetett s 1855-ben Pestre erőszakolt theol. akadémiához hivatott meg tanárul a keleti nyelvek és a szentírás-magyarázat terhes tanszékére. Ez új intézetet a prot. unio melegágyaként ápolgatták s nemesen megfáradtak a szeretettel dajkált eszmeért anélkül, hogy célt értek volna. Az ágost ev. egyház túlzó elemei, amelyeknek még most sem tört le a szarvuk, ellenszegültek a nagy emberek tervének, rossz hírekkel izgatták elvtársaikat, gyanút, gyűlölséget terjesztettek az unioi törekvések ellen. Székács és Török ingyen tanítottak a pesti theol. akadémián, felváltva prédikáltak egymás templomi szószékében is, hogy a kölcsönös türelem és szeretet elvét tényekkel is igazolják; de az unio elvégre sem lett egyéb néhány kiváló jelesünk lelki és irodalmi szövetségénél.

Ballagi hűséges bajtárs volt e szövetségben. 1855-ben mindkét prot. egyház hívei számára s az aléldozó prot. szellem felrázása végett megindította és kitűnő munkatársak segítségével nagy hatású vállalattá emelte az u. n. *Prot. Naptárt*, amely új kiadásban még ma is felszínen van s régi dicsőségét évről-évre merészebben tékozolja.

1857-ben több hozzá méltó társával (Révész Imre, Fabó stb.), a protestáns theologiai tudományosság színvonalának emelése s lehetőleg önállóvá tétele végett, a „Protestáns theologiai könyvtár“ című vállalathoz fogott s annak első termékét a Révész Imre által fordított Hagenbach-féle Encyclopaediát tanúlságos bevezetéssel látta el.

1858-ban felelevenítette a forradalom alatt megszünt Prot. Egyh. és Iskolai Lapot s ezzel még hatalmasabb követ dobott a protestantismus álló tavába s felriasztgatta azokat is, akikben a merev politikai ellenállás a teljes érdektelenségig fokozódott. Izgékony lelke nem tudta elviselni a nagy némaságot s egyházi és világ férfiaink kitünőbbjeit egymásután zaklatta fel elmerültségükből s ajánlotta fel nekik az általa megindított lapot az eszmék tisztázására s a jobb idők előkészítésére. Ő, az új protestáns, adott jó példát a régieknek a bizodalomra, a munkára, a lelkesedésre. Csakhamar egész tábor keletkezett körülötte. A legnagyobb nevek birtokosai sem resteltek hozzájárulni a vállalat erősítéséhez cikkekkel, indítványokkal, jó tanácsokkal. Az absolut kormány censora hegyezte ugyan a ceruzáját s gyakorolta is önkényileg biztosított jogát; de a szerkesztő ügyesebb volt az ellenőrnél s nem engedte magát utoléretni a vállalat rovására. El kell ismernünk s hálásan kell emlegetnünk, hogy a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ a hazai protestantismus ébresztő trombitája, élő lelkiismerete, a szétszórt csontok egyesítője s feltámasztója volt s főleg a zivataros időkben nemcsak életszükséget képezett, de olyan kitünően is megállta helyét, hogy csak a rosszakaratnak lehetne ellene gáncsot emelni.

Maga a szerkesztő, mint Ewald és Baur tanítványa, mint Fáy Andrásnak egyik elvtársa, a szabadelvű theol. irány híve lévén, lapjában a legkényesebb természetű dogmatikai kérdéseket is egész nyíltsággal tárgyalta és tárgyalhatta s ezért míg egyfelől sokakat gyűjtött az új

ügy zászlója alá, addig másokat, — nálánál félenkebb szívű embereket — aggodalommal töltött el a protestantismus jövője iránt s bús harcokra gyúlasztott önmaga és lapjának iránya ellen. Pedig nálunk ez a nagyobb szabadságra való törekvés, az istenség mélységeinek vizsgálása már nem volt új dolog. *Göböl Gáspár*, az egykorl kecskeméti esperes, *Varga István*, az exegetika tanára a debreceni főiskolában, még inkább pedig *Sebestyén István* pápai tanár, az ő „Messiologia” című művében, *Péterffy Albert* nagyenyedi tanár a Fáyval folytatott vitájában már erősen magukon hordják az új szellem hatását, sőt az orthodox hírében álló *Szeremley Gábor*, sárospataki tanár is súlyt fektetett arra, hogy a vallástudománynak a mívelt kor igényeihez kell simúlnia tartalomban — s mindez előfutárok s illetőleg kortársak mellett kivált Ballaginak rótták azt fel némely tekintélyes férfiak, hogy szabadelvűségével veszedelmet hoz a protestantismusra.

Mi volt e körülmény oka? Hihetőleg az, hogy míg az említettek egyes nagyobb és csak kevesek által ismert művekben fejtették ki szabadelvűségüket, addig dr. Ballagi hírlapi úton s széles körben, hétről-hétre hintegette gondolatait s néha fulánkos szavakkal, csipős kritikával támadta meg másként gondolkozó s vele bajvívásra vállalkozott tudósainkat. Ez a modor, ami különben a könnyű röptű hírlapirodalomban teljesen jogosult s talán némelyek hiúsága is okozta azt, hogy egyesek kikeseredtek a merész szárnyalású szerkesztő ellen s vele meghasonulván, sok szép reménynek is halálos ágyat vetettek.

Révész Imre, a hazai prot. tudományosságnak és közéletnek egyik legnagyobb alakja, *Filó Lajos* Nagy-Kőrösnek nagyhirű lelkipásztora, *dr. Szeremley Gábor*, a nagytekintélyű Somossy János méltó utóda, nehéz vitákba bonyolódtak a „Prot. Egyh. és Isk. Lap” éleselmjű szerkesztőjével, ami magában még nem lett volna

baj, sőt az eszmék tisztázását segítette elő; de bajjá vált azáltal, hogy a „Prot. Theol. Könyvtár“-nak egyik megöklőjévé lett. Révész elszakadván Ballagitól, a „*Figyelmező*“ című folyóiratot indította meg s mindvégig keményen harcolt a Ballagi-féle szabadelvűsködés ellen. Együtt, közös jóakarattal, okvetlenül többet használtak volna a prot. irodalomnak.

Nincs még itt az ideje, hogy a viták s szakadások rugóit keressük s jobbra vagy balra igazságot próbáljunk szolgáltatni. Egyet azonban már most is kimondhatunk, azt t. i., hogy szégyen lett volna a hazai protestantizmusra, ha ennek körében a külföldön oly magas lángokban lobogó s annyi verejtékes kutatást eredményező, annyi félreértést helyreigazrtó szabadelvű theologiai irányzat szószóló nélkül marad. Nem maradt úgy! Theologiai irodalmunk megérezte s visszatűkrözte — szerény viszonyaihoz képest — a külföld hatását s ebben tagadhatatlanul dr. Ballagié az érdem első része.

Theologiai művei: „Tájékozás a theologia mezején“ (1862.), „A biblia Tholuck után.“ (1863.), „Rennania“ (1864.), „Bibliai tanulmányok.“ (1865.), „A protestantizmus harca az ultramontanizmus ellen.“ (1867.), sűrűbben követték egymást, semhogy valami mélyreható alkotásoknak beválhatnának; de hatása mindeniknek volt s mindenik egyformán a szabad protestantizmus szolgálatában áll. Maga írja „Bibliai tanulmányok“ c. befejezetlen műve előszavában, hogy a theol. tudományoknak nálunk nincsen kelete s ez volt egyik oka, hogy ő valamely nagyobb theologiai munka írására nem vállalkozott, noha arra ellenfelei nem egyszer kényszeríteni is próbálták.

Annál nagyobb sikerrel és szerencsével forgolódott a szótárak készítésében. Magyar-német és német-magyar nagy szótára több ízben javítva, számtalan példányban forog a tanulók és művelt közönség kezében. „A magyar

nyelv szótára“ című műve is nagyobb és maradandóbb alkotásai közé tartozik. Ezeken kívül számos értekezést írt a magyar nyelv köréből s most Brassaival, majd a Nyelv-őr híveivel érdekes és tanulságos harcokat folytatott. Héber grammatikája ma (1891) egyedüli efajta mű a theol. ifjúság kezében.

De sok volna — ily hirtelen koszorúba gyűjteni — irodalmi összes termékeit s azokat csak röptében is méltányolni. Egy bizonyos, hogy a munka eleme volt s megszokta azt nélkülözhetetlen gyönyörűségnek tekinteni. Ez tette nagygyá, tiszteltté; ez szerezte meg számára az akadémiai rendes tagságot; ez a prot. egyleti és prot. árvaházi elnökséget; ez a főváros tiszteletét s még elle-neinek becsülését is.

1878-ban elhagyta theol. tanárságát, miután már sokakat vezérelt az igazságra; 1889-ben lemondott a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ szerkesztéséről; de nem mondott le a munka folytatásáról. Csak pár éve, hogy György Aladárral egy nagyterjedelmű kereskedelmi szótárt készített s csaknem véglegellettéig résztvett a biblia-revisió munkájában, mint a központi bizottság egyik leg-hivatottabb tagja.

Revisionalis szerepére nagy súlyt fektetett a köz-velemény, mert ő maga is régóta készült a teljes szent-írás megmagyarosítására, de ezt a szándékát nem bírta megvalósítani. Eleintén dogmatikus ellenfelei támasztot-tak rossz véleményt enemü törekvése felől, később, mi-kor a „Prot. Egylet“ cége alatt volt hirdetve bibliájá-nak megjelenése, jóindulatú kritikusai vették el a ked-vét. Ezt az egyet sokan vártuk tőle nyugalmas munkás-ságának érett gyümölcse gyanánt s csak fájlalni lehet, hogy csalódnunk s bizonyára neki is csalódnia kellett.

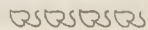
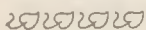
Politikai, köz- és egyháztársadalmi tevékenységét sem próbáljuk jellemezni, csupán jelezni kívánjuk, hogy ő ezeken a téreken is örömet engedte magát meghasz-

náltatni s főleg a prot. ügyek iránt soha nem szűnő élénk érdeklődéssel s áldozatkészséggel viseltetett. Legközelebb is felséges példát adott arra, hogy miként kelene tehetősebb hitsorsosainknak a népies irodalom ügyét fejlődésnek indítani.

Május havában szélütés érte s azóta az ő munkára termett, világotlásra hivatott szelleme megbénult, elhomályosult s f. hó elsején jótéteményként üdvözölte az őt magához ölelő halált.

Koporsója felett nincs helye a gyásznak, siralomnak; szeretteivel együtt hálával tekinthet égre a magyar Minerva s a protestantismus geniusza, hogy ő a miénk volt s érettünk szórta s pazarolta lelkének kincseit.

Folyó hó 3-án országos részvét kísérte sírjába; áldott legyen emlékezete!

KUN BERTALAN.

1891. szept. 20.

A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület, az alsó-borsodi egyházmegye kezdeményezése folytán (1890. szept. 4.), általános tetszés és helyeslés között határozta el 1890. szept. 16-án, hogy szeretve tisztelt főpásztorának, mint ötvenéves papnak és huszonötéves püspöknek, az 1891-diki őszi közgyűléssel egyidejűleg, örömmünnepet rendez.

A kinevezett előkészítő-bizottság az ünnep napjául 1891. szeptember 20-dikát ajánlotta, s ajánlatát az 1891. április 28—30. napjain tartott közgyűlés — a megtiszteltetés módoszataival együtt — egyhangúlag elfogadta.

Sok édes nyughatatlanság és tervezgetés után, a kitűzött nap végre elérkezett. Itt van, hogy történeti fontosságú időponttá váljék az ünnepeltnek, a miskolci egyháznak, az alsó-borsodi egyházmegyének, az egész kerületnek, s talán-talán — ki tudná előre a szívek mozdulásait? — az egész hazai prot. egyháznak vára-kozással különben is teljes életében!

Ott sorakoznak egymás után „akik siettek, hogy tisztességet tégyenek!” Egyik ajándékkal, másik könyvvel; némelyik csak ajka mozgásával, mint az imádkozó Anna; másik a hála, tisztelet, szeretet rebegő szavaival, emberi bölcseségnek hitető beszéde nélkül, amint illik az Isten ígéjének sáfáraihoz. Barátok, szolgatársak, akik irigység nélkül látták az ő csillagának emelkedését; gyermekek, ifjak, vének, akikért élete sem volt soha drága, mint jó pásztornak az ő juhaiért! Milyen hamisítatlan, milyen őszinte hódolat! Egyszerű,

keresetlen, csillogás és tettetés nélküli, *amilyen ő maga, a mi ünnepeltünk!*

Mi, mint legkisebbek e tisztelgő seregben, hogy ejtsük a szót, hogy lelkének e szent napján meg ne sértsük hódolatunkkal ezt az igénytelen nagyot?! Ide jegyezzük élettörténetének főbb vonásait e nap emlékeül, az élő, s következő nemzedék tanúlságaúl; biztatóul a pálya keresztje alatt csüggedőknek; s például azoknak, akiket könnyen elkap a változások forgandó szele.

*

Kun Bertalan — amint ő a mi lelkünk előtt megjelen, — azok közé a ritkább földi lények közé tartozik, akik Isten és szülők után önmaguknak köszönhetik pályájuk minden szerencsáját: a legelső nyilvánosan kifejezett dicsérettől kezdve, fel egész a püspöki székig s a mai napon ezerek kebeléből felfakadó örömmérségekig.

Született 1817. január 21-én, Felső-Nyárádon, Borsodmegyében, Kun Pál és Hézser Katalin szülöktől. Apja elébb beregszászi algimnáziumi tanár, majd felsőnyárádi földbirtokos; anyja egy előkelő beregszászi család kedves és művelt sarjadéka volt. Iskoláit Felső-Nyárádon, Beregszászban (az anyai nagymama oldalánál), Miskolcon és Sárospatakon végezte. A szülői háztól jó útravalóval kellett elindúlnia, mert mint iskolás fiú, s majd mint ifjú is, kitartó nagy szorgalmán kívül, főleg kedves, nyájas modoráról, simülékony természetéről volt ismeretes. E tulajdonságának is része lehetett abban a kitüntetésben, amely őt, mint végzett gimnáziumi növendéket 1834-ben érte.

Szokás volt még akkor, s még jóval később is, hogy a jelesebb ifjakat, a *legexcellensebb togatusokat* benmarasztották köztanítóknak, részint a gimnáziumhoz csatolt elemi osztályok, részint az alsóbb gimnáziumi osztályok vezetésére. Ebben a legmagasabb elismerésben ő is részesült és pedig nem is egy, hanem két éven

át. Jutalmul, a szülők, s tanítványok háláján kívül, beszámíttatott neki e két év — superintendensi beavatkozás folytán — az akadémiái cursusba, s Palóczy László, az országos nevű férfiú, nyilvános elismerések között bocsátotta további tanulmányainak folytatására.

Sárospatakon, az 1836-ik év szeptember havának 3-ik napján, mint 21 éves ifjút, 60. sorszám alatt Molnár István rector jegyezte be az anyakönyvbe és pedig VI-od éves togatus gyanánt. Mennyire kiválhatott ő itt, az akkor még bizony nagyon szálkás természetű, sok ízetlenkedésre hajló ifjúság köréből, bizonyítja az, hogy pályatársai — némi irigykedéssel is szívükben, „selyem diák“-nak nevezték.

Az 1839. év őszén — miután már a theol. akadémiát teljes sikerrel elvégezte — az akkori jobb deákok szokása szerint — a német nyelv elsajátítása végett Iglóra ment, s ott a Pákh Albert édes atyjának oldalán, Pákh Mihály ág. evang. superintendens családjában körében talált igen szíves fogadtatásra. Egészen jó hely volt ez egy feltörekvő ifjú számára, akiben már a Múza is bontogatta szárnyait, s a lyrai és drámai költészet iránti vonzalom biztatón kezdett jelentkezni. Jó forrásból tudjuk, hogy az ősz superintendens hajlékában a vendég-magyaroknak egy „Pajkos diákok“ című színművét — az író tehetségeibe vetett szép remények közt — adták elő. A sas repülni tanította a fiatal sólymot!

Iglóról 1840. június havában tért vissza Sárospatakra, ahol — az akkori idők szokása szerint — a végzett theologusoknak szabadságukban volt az iskola kötelékei közt várakozniok egy-egy nagyobb tanítóságra (academica promotio), köztanítóságra, szeniorságra vagy nevelőségre stb. Az „alma mater“ nem taszithatta el magától felnevelt fiait, ha módot nem adhatott nekik az önálló foglalkozásra. Ünnepeztünknek nem sokáig kellett várakoznia. Jó nevéért, ismeretes modoráért kapva-

kapott rajta Szentimrey Gábor, krasznik-vajdai (abaujm.) földbirtokos és királyi tanácsos, hogy az általa gyámolt Szunyogh-gyermekekhez, „preceptor“-ül megszerezhesse.

Három évre kötötte le magát a nevelői szerepre s ez időközben — és pedig mindjárt az első évben — letette az abauji egyházmegye vizsgáló küldöttsége előtt az u. n. lelkészi vizsgát; a második évben pedig a szomszédos gagybátori gyülekezet lelkipásztorául választotta meg (1841.). Kész volt várni is — miután a lekötött nevelő nem mehetett — csakhogy a közelből is jól ismert, s már szónoki névnek is örvendő, a művelt körök által is általánosan kedvelt fiatal embert magáénak mondhatta. Az övé lett. 1842. május 12-én foglalta el lelkészi állomását, s ez alkalommal mondott egyházi beszéde nyomtatásban is megjelent, s Szunyogi Szunyogh Ferencnek van ajánlva.

A gagybátori egyházra nagyon ráfért ekkor egy kis reformáció. Az épületek elhagyottak, az egyház-tanács fejtelten, rendszeretetlen, a presbiteri nevet sokan szerették címül, de a vele járó kötelességek nélkül. Az egyház dolgainak folyása, — mint fiatal lelkipásztoruk feljegyezte — „halk és zavaros;“ az anyagi szükség nagy, az iskolaügy rendezetlen. A „száz szemű gazda“ szétekintett a khaotikus állapotok között és támasztott rendet, világosságot. Elsőben is bölcs tapintattal szerzett magának egy hatalmas támaszt Vendéghy József földbirtokosban, megnyervén őt az egyház gondnokául. Majd kölcsönt vett fel a kerülettől, leköszöntette, szétrobbantotta a hanyag presbitériumot és választatott a sok helyett csupán 12-öt; ennyien voltak az apostolok is és csudás dolgokat tudtak cselekedni! Miután kikötötte, hogy a 3 ülést mulasztó presbiter neve a sorozatból kihúzzatik, hozzáfogott elsőben is az iskolai állapotok javításához. Behozatta a köteles iskoláztatást, s az általános iskolai adót. Az álló tő már erős hullá-

mokat vetett, a hívek már készek voltak az anyagi bajok elosztatása végett közös munkát is vállalni, s amikor így minden forrásnak indult, ő, a vezér, a mozgalom lelke — kikiváncozott hívei- és az alakulás nyügei közül.

1843. szeptember 24-éről az egyháztanács jegyzőkönyvének 4-ik pontja így szól: Tiszteletes Kun Bertalan úr jelentvén az egyházi tanácsnak azon szándékát, miszerint öntökéletesítés tekintetéből külső országra menni szándékoznék, ha a nemes egyházi közönség beleegyeznék: a nemes egyháztanács azon szempontból indulván ki, hogy ez mind az egyházra fényt árasztand, mind a tapasztalás által az egyházban T. úr több képességet és erélyt, több buzgalmat és üdvös gyümölcsöket fejthetendvén ki, tökéletesen és egyező akarattal beleegyezett. “

Az ifjú lelkész tehát ment, hogy betöltse régi vágyát, s magát a közegyház javára tökéletesítse.

Szép idők voltak ezek a 40-esek! Akinek lelkébe égi szikrát adott Istene, talált hozzá táplálékot a közélet élénk szellemében, az egyházi és társadalmi mozgalmak friss levegőjében. Nagy emberek nagy kérdéseket feszegettek; az igazság és szabadság angyalának kürtzengése megrázta az emberek szívét; a humanismus követelte isteni jogait; a felekezetek kiváltságain mind erősebben kezdték érezni a középkor dohát.

A fiatal akademikus egészen otthon érezte magát ebben a termékenyítő levegőben. Tudós pártfogójának, a tiszáninzeni egyházkerület egyházi és iskolai életéből előnyösen ismert *Jakabfalvy Andrásnak*¹ oldalán, nem

¹ *Jakabfalvy András* előkelő gagybátori birtokos és lakos volt. Gazdag könyvtára jó táplálék volt a fiatal pap lelkének s mint író (a „Sárospataki Füzetek“-ben többször szólalt fel) is kitűnő mintául szolgált. 1859-ben halt meg s nevének Kun Bertalan állított méltó irodalmi emléket. „Halotti beszéd.“ Miskolc, 1859.

volt előtte semmi ismeretlen a napi eseményekből, az elnyomottak kivánságaiból, a társadalmi s felekezeti félszedségekből. Külföldön volt már, mikor Rómából az a rendelet érkezett a vegyes-házasság kérdésével küzködő magyar klérushoz, hogy az ilyen házasságra lépőket nem szabad összehadni. Akadt püspök, aki ezt a rendeletet ki is hirdette. Az ifjú tiszteletes lelke nem viselhette el ezt az erőszakosságot felháborodás nélkül. Tollat ragadt s még külföldön megírta és Lipcsében kiadta ily című röpiratát; „*Visszhang a vegyes-házasság ügyében.*“ Szemére szórja a r. kath. egyháznak, hogy a házasságot szentségnek kereszteli ugyan, de azt némely híveitől megtagadja. A röpirat alkalmi volt egyébképen is, mert az országgyűlés is kemény vitákat folytatott a házasság kérdése felett.

Bécsét, Lipsét, Hallet, és Berlint látogatta meg s nemcsak az egyetemek tudományos életét, hanem az egyházközségek szellemét és az iskolákat is tüzetesen tanulmányozta. Kincseket gyűjtött a hosszú kamatoztatásra.

Mikor visszatért, már jó neve volt arra, hogy lelkesztársai is szép reménységgel nézzenek jövője elé. Örvendező hívei között tovább folytatta a reformátori munkát. Tornyot fedetett, iskolát épített, úgyszólván csak a semmiből. Ez a buzgósága és sikeres munkája is növelte őt az abauji egyházmegye közönsége előtt, amely sietett is a hű munkást a tőle telhető jutalomban részesíteni. 1845-ben aljegyzővé választotta el.

Ez a tisztesség már mint boldog férjre mosolygott rá. Kevéssel ugyanis külföldről való visszatérése után, nőül vette az előkelő Szunyogh-családnak egyik női erényekkel megáldott tagját, Máriát. E házasságból 5 gyermek született, akik közül 3 most is él s atyjok örömtünnepén bizonyosan övék lesz a legkedvesebben fogadott áldozat. *Béla*, országosan ismert, jeles publicista, a sárospataki jogakadémiának egyik kedvelt tanára; *Mariska*,

férjezett Gyura Adolfné és Bertalan, vasúti központi hivatalnok Budapesten.¹

A fészek-rakás gondja mellett is ráért a munkára edzett férfiú tovább építeni a saját számára a jövőt. A Török és Székács által megindított „Prot. Egyh. és Isk. Lap“-ban most egy egyházi jogi, majd egy liturgiai vagy egyháztársadalmi kérdésben hívta fel magára a közfigyelmet; szónoki neve is egyre jobban terjedt, annyira, hogy mikor 1849-ben *Szathmári József* superintendens meghalt, a miskolci egyház Kun Bertalanra vetette szemét s a megüresedett lelkészi állomásra őt hívta meg.²

Miskolci állomását, — amely jutalom volt a múltért s zálog a jövőre — az országos zavarok miatt csak 1850. tavaszán foglalhatta el. Ugyanez évben az egyházkerületi dékánóság terhe is ráruházott. Miskolcon még ekkor 4 papi állomás volt, tehát nagy alkalom a nemes versenyre s az istenadta erők gyarapítására. A hely arra is kitűnő, hogy az ott lobogó fáklya világa messzire vesse fénykörét.

Kun Bertalan nem maradt hálátlan a bizalomért. Ünnepi s rendkívüli alkalmakkor mondott szónoki beszédeivel, imáival és imádkozó talentumával, folyvást emelkedő fokozatban állott a közönség előtt. A kerület 1854-ben aljegyzőséggel tisztelte meg; 1855-től pedig, amikor „*Egyházi szónoklattan*“ című műve megjelent, kész volt az út számára — a szívekben — a lelkészre várható megtiszteltetés szélső határáig is.

És csakugyan rohamos gyorsasággal emelkedett. *Apostol Pál* superintendens helyét 1860-ban *Zsarnay Lajos*

¹ Béla elhunyt 1896-ban, Gyuráné 1906-ban.

² Kun Bertalan, mint életének egyik közeli ismerője feljegyezte, mitsem sejtve a reá váró szerencséből, épen útban volt Miskolc felé a tavaszi kerületi gyűlésre s az őt meghívni indúlt küldöttséggel Szikszón találkozott s a meghívást a nagy vendéglőben fogadta el.

sárospataki theol. tanár, ennek főjegyzői helyét pedig Kun Bertalan foglalta el s mikor végre 1866-ban a püspöki hivatal ismét megürült, Kun Bertalan letudta győzni hatalmas versenytársát, a szintén írói és szónoki hírnevének örvendő *Hegedűs Lászlót*, az alsózempléni egyházmegye szépmúltú esperesét.

1866. szeptember 30-án, Visnyón ünnepélyesen felavattatván, immár 25 éve áll egyházkerületünk kormányán. „Hív volt a kevésen s többre bízott.“

E 25 év történetét s Kun Bertalannak püspöki szereplését merészség volna egy ünnepi emlékezés keretébe beszorítani akarni. 1866-tól 1891-ig oly nagy átalakúláson ment át egyházi és iskolai életünk; annyi gondot, munkát adott ez az átalakulás épen a magasra állítottaknak s oly sok aggodalomba s küzdelembe sodorta őket, — hogy ha semmi egyebet nem tesznek is, mint őrten állanak s csak a főpásztori bottal kormányoznak is: — akkor is elég tennivalójuk akadt volna egy mindennapi emberi erőre.

Most az állam, majd a mindig ólálkodó s mindig hatalmasodni akaró róm. kath. egyház; a kor és önmagunk haladó szelleme okozott gondot s adott újabb és újabb munkát legjobbainknak. Alkudni, tervezni, építeni kellett; gazdagsággá kellett változtatni a szegénységet; haladni és meg is tartani az öröklött önállóságot egyházban és iskolában: — óh bizony ez a felséges hivatás sok lelki és testi törődéssel jutalmazza azokat, akiket a közbizalom vezérszerephez juttatott!

A mi ünnepeltünk mindezt kibírta, sőt kibírt sokkal többet is. Csak képzeljük el, hogy ő, e 25 év alatt is rendes lelkipásztor volt a miskolci egyháznak: keresztelt, esketett, prédikált, betegeket vigasztalt, halottakat temetett s résztvett a gyülekezet közvetlen kormányzásában is, ahoz képest, amint a hívek bizodalma s a jórend parancsolta. Képzeljük el, hogy mint püspök s

mint egyházi főgondnok, arra is ráért, hogy a kerület fő- és középiskoláit időnkint meglátogassa s azok szellemébe belétekintsen, anyagi ügyeik állásáról is tájékozódjék. Mindehez gondoljuk oda, hogy egész lelkesedéssel buzgólkodott a kerületi leánynevelő-intézet felvirágoztatásán, gyönyörűséggel vett részt úgy ebben, mint a sárospataki, miskolci és rimaszombati iskolákban az u. n. aratási vizsgálatokon s ami ennél is több, képes volt *ő maga* egy egész püspöki hivatal minden egyéb terhével is megbírkózni: naplót vezetni, levelezni, a kerületi gyűléseket előkészíteni, azok szellemi képét évről-évre megrajzolni, elnökölni, a lelkészi felavatásokat végezni s a püspöki körútakon szónokolni, buzdítani, dorgálni! . . . Hát aki ezeket így tudja róla, lehetetlen, hogy bizonyos csodálkozó tisztelettel ne nyújtsa neki 25 év fáradalmaiért az elismerés koszorúját.

De nemcsak a rendkívüli erélyért és fáradalmakért, hanem egyébért is! Tudva van, hogy őt 1873-ban a királyi kegy tanácsosi méltósággal tüntette ki s hogy 1884. óta az egyetemes konventnek egyik elnöke s a főrendiház átalakítása folytán annak is egyik jogosított tagja. Nálánál gyöngébb jellemeken nyomokat hagyott volna talán ez a többszörös kitüntetés, ő változatlanul állott meg a változások között; *hű maradt önmagához, s a tiszáninzeni kerület hagyományos szelleméhez!*

A kegy nem tántorította meg, a méltóság nem vette ki régi sodrából. Mint ember, az ma is, aki volt; az a nemesen érző, az a mindenkinek készséggel szolgáló. Ajtaja, szíve nyitva minden ügye-fogyott előtt. Jósága szinte példabeszédszerű s még maig sem tudott eleget csalódnai ahoz, hogy balkeze felszámítgatná a jobbnak cselekedeteit. Épen ilyen, mint pap és püspök is, élő cáfolatúl azok számára, akik a superintendensi név hivatalos felcserélése után, félteni kezdték főpásztoraink méltóságától egyházunk autonomikus s demokraticus szel-

lemét. Első az egyenlők között! Első a munkában, a kötelességtiszteletben! Nem tudunk nagyobb jót kívánni a püspökét ünneplő kerületnek, mint azt, hogy *longus sit idem petentium ordo!*

Sokan lesznek a szeptember 20-iki ünnepélyen, akik Kun Bertalanban a lelkes szónokot, az alig felülmulható imádkozót; a tiszta, világos fejű író, a szabadon gondolkozó tudóst, a konventnek s kerületnek példás elnökét fogják dicsőíteni s igazuk lesz; nekünk azonban azt súgja a szivünk, hogy ami Kun Bertalanban mindenkefelett ünneplésreméltó, az az ő változatlansága, önmagához, jó szivéhez, emberszeretetéhez, bölcs tapintatához s demokratikus szelleméhez való hűsége és természetévé vált munkaszeretete.

Betelt rajta és általa, amit az apostol követelt, mondván: „*Legeltessétek az Istennek seregét, mely a ti gondviseléstek alatt vagyon, gondot viselvén arról nem kényszerítésből, hanem örömet: nem rút nyereségvágyból, hanem kész indulattal; sem pedig úgy, hogy uralkodjatok a ti örökségeteken, hanem úgy, mint akik tükörei legyetek a nyájnak.*“

Legyen még a mi tükörünk sokáig! Áldás életére, üdv nevére!

BÉKY SÁMUEL.

1837—1891.

Azt a nehéz, fájó sebet, amely éveken át tépte szerető szívét, az ő erős szervezete sem bírhatta sokáig. Megtört, elesett, meghalt.

Pár éve már csak árnyéka volt önmagának s roskatagon, vánszorogva járt itt közöttünk, lelkének gondosan takargatott, súlyos keresztje alatt. Övéi, akik édes mindenüket szerették benne; gyülekezete, amely rajongva ölelte; tisztársai, barátai s mind, akik becsültük és tiszteltük őt, úgy néztünk rá, mint a hervadt őszi lombra, s remegve gondoltunk arra a szellő-lebbenésre, amely elröpíti őt szemünk elől.

Az abauji egyházmegye, mintha csak a Gondviselést akarta volna kegyelemre bírni számára; mintha csak marasztalni kívánta volna őt e földi világban: körülövezte őt tisztességgel; a szükség emberének ismerte el, kormánya rúdjához állította, mintegy önmagát is biztatva, hogy a harc, küzdelem, a szélvész, viharok, a munka s kötelesség újszerűsége, megacélozzák majd lankadt erejét, s balzsammá válnak talán beteg szívére is.

Hiába, mind hiába! Ez a tisztársi figyelem, ez a gyöngéd hódolat is csak őszi napfény ragyogása volt az egyre komorodó lelki házban. Az enyészet szele meglebbent, s a megsárgult levél lehullt.

Ott künn, az ő kedves nyaralójában, a kassai papoknak abban a Mesko által ajándékozott kies édenében, ott fagyott el beszédes ajkán a szó s ott borúlt szelíd kék szemekre az örök éjszaka.

Oh milyen nagy üresség maradt utánna!

A kassai előkelő gyülekezet soha nem feledhető s ritka papi erényekkel ékeskedő lelkipásztort, az abauji egyházmegye egy sok szép reményre jogosító vezér-férfiút, a sárospataki ev. ref. főiskola egy nagy buzgóságú igazgató-tanácsost, az összetulendő zsinat egy tiszta látású s szabadságért hevülő képviselőt veszített el benne, s hogy mit veszített Kassa városának művelt társadalma, azt ama nyilatkozat igazolja legfényesebben, amit egy helybeli lapnak nem is felekezetünkbeli szerkesztője jegyzett fel róla a fájdalom hevében: „*A jónak helyét állhatja a jó, vagy talán a jobb; de ha apostol jönne is utána, akkor is csak Békyt szeretnők.*“ A ki mindenkinél többet veszített, s akinek veszteségét nem lehet szavakba foglalni, az a siralom völgyében támasz nélkül, vigasz nélkül, reménység nélkül tántorgó család. Egy fényes gyülekezet nagy papjának a szomorú bizonytalanság tövises útjaira kárhóztatott népes családja.

Prot. anyaszentegyház! Meddig nem hallod még az özvegyek és árvák eget verdeső panaszát?! . . .

Született a boldogúlt Szántón, Abaujmegyében, 1837. augusztus 12-én, Béky Ferenc és Kovács Zsuzsánna szüléktől. Gyermekkorának istápolója korán özvegységre jutott édes anyja volt, aki — bár maga is bajlódott az élet gondjaival — nem tudta és nem akarta megtagadni tanulni vágyó kis fiától, hogy őt — a szülőföldjén szerzett elemi ismeretekkel — útra ne bocsássa Sárospatak felé, a szegényeknek már akkor is jól ismert iskolájába. Alig volt több 6 évesnél, mikor (1843. szept.) már be volt jegyezve a gimnáziumi előkészítő osztály növendékei közé s anyai nagybátyjának, az akkor már primárius Kovács Jánosnak gondos vezetése alatt, vigan tört előre az apró emberek élénk versenyében. Nemes szívének jól esett mindenkor készséggel ismerni el, hogy első vezetőjének örök hálával tartozik.

Gimnáziumi pályáját elébb a hű támasznak eltávó-
zása, majd az 1848/9-iki események zavarták meg. Amannak hiánya érezhető volt haladásán, emez pedig egy évi veszteglésre kényszerítette, a mi alatt — kivált csüggedező édes anyjának ösztönzésére — már-már le kellett mondania a tanulói pályához kötött szép reményeiről. De végre is 1850-ben ismét Sárospatakon volt és pedig már tisztában a céllal is, amely felé futnia kellett, mivel édes anyja határozottan kikötötte — s ő nem vonakodott — hogy papi pályára kell magát képeznie.

Úgy történt. A theologiai cursust megfutotta s 1857-ben, amint az akkor rendesen történni szokott, népiskolai tanítóságot vállalt Zádorfalán, Gömörme-
gyében. Jó szerencséje vezette e helyre s itteni tar-
tózkodása elhatározó befolyással volt egész életére, jelle-
mének alakulására s későbbi gyors emelkedésére. Batta
Bálint volt ekkor Zádorfala papja. Sajátos, derült kedélyű
férfiú, a jóra törekvő ifjak meleg keblű pártfogója s Tompa
Mihálynak, a keleméri költő-papnak s Orbán Ferencnek,
a ragályi tudós lelkésznek lelki-testi jó barátja. A szerény
szőke diákot, a szorgalmas tanítót elébb maga szerette
meg Batta Bálint s csakhamar jó barátjaival is meg-
szerettette. E három, egymástól merőben elütő jellemű
férfiú társaságában ő, az igénytelen ifjú, folytonos alkal-
mazkodásra s önmehtagadásra volt utalva s ez az iskola
erősítette meg benne ily irányú, veleszületett szeretetre-
méltó hajlamait. Ő maga nem egyszer boldogan emle-
gette múltjának ezt a szép időszakát s Zádorfala emlékét
sorsának egyre előnyösebb változásai sem tudták szívé-
ben elhomályosítani.

A három éves rektoria után, 1860-ban Kövecsesre
ment s ott Lukács Lajos földbirtokos házánál, mint
nevelő működött 1861. július haváig, itt is folytonos
összeköttetésben előkelő barátaival, pártfogóival.

1861. szeptember havában letette a gömöri tractus

előtt a kápláni vizsgát; csupán egymaga a sok jelentkező közül, amit jó pártfogóinak s már ismeretes jó tulajdonainak köszönhetett. S mintha csak kézen fogva vezette volna a gondviselés, az akkori esperes, Pelsücnék még ma is minta-papja, azonnal magához vette a kedve szerint való ifjú Tiszteletest és szintén jelentékenyen hozzá járult papi jellemének kiformalódásához. Azt az egy évet, amelyet az apostoli lelkű férfiú lábai mellett töltött, sokért nem adta volna ifjúkori életéből.

1862-ben Sajókeszi, 1863-ban Kövecses hívta s nyerte meg lelkipásztorául, hol a volt nevelőt s ajkainak mézes beszédét nem tudták feledni. Csak öt évig gyönyörködhetett e kis gyülekezet lelki vezérében, mert 1868-ban az imolai és abaujszántói egyházak versenyre keltek egymással elnyerhetéseért. Az utóbbi lett a győztes. Gömöri pártfogói, barátai s szerettei közül kiszakasztotta magát, noha az egyházmegye már aljegyzőséggel tüntette ki s Tompa — aki őt a jászói levéltárban levő titkainak másolgatásával is megtisztelte — váltig biztatta, hogy közel van már az idő, amikor el kell költöznie s a hanvai egyháznak lesz annyi magához való esze, hogy Béky Samut fogja papjául elválasztani. E biztatásnál is vonzóbbak voltak reá nézve a gyermekkori emlékek, a rokonok esdeklő áhítozása s az a tudat, hogy a próféta becességé lett a maga hazájában.

Becses is maradt mindvégig. Dicsekvése, büszkesége volt szülőföldjének; de nem az volt sorsául feljegyezve, hogy ott maradjon a szerény javadalmú szántói parókhíán. Öt év múlva, 1873 tavaszán az abauj-szepsii, majd néhány hó elteltével, a Ferenczy halála után, a kassai gyülekezet szerezte meg lelkészeül. Elég volt őt a kassai gyülekezetnek csupán egyszer hallani a Ferenczy nyílt sírja felett s kész volt számára az út az újabb dicsőség felé.

Kassai állomását, szepsii hívei által megsíratva, 1874 tavaszán foglalta el s lefoglalta magának hívei

szívét is. Volt egész lényének valami titkos varázsa, amely becsülésre, tiszteletre kényszerítette mindazokat, akikkel érintkezésbe jutott. Arcának jósága, szívének nemessége, alkalmazkodásának kedvessége, az az emberekkel való lekötelező bánásmód, amelyet nem lehet tanítani az iskolákban; lelkipásztori hűsége, előkelő szónoki hivatottsága: — ezek együtt s egyenként olyan hirtelen odabilincseltek az ő személyéhez a kassai gyülekezet minden rendű s rangú tagjait, hogy amikor egy évi ott működése után (nem rögtön ugyan a Tompa-, hanem csak az ő második utódjának kimúlásakor), a hanvai gyülekezet — nagy papjának jóslatát beváltandó — el akarta őt Kassáról édesgetni, a kassai gyülekezet előjárósága az egész gyülekezet örömére 500 frttal emelte fel a kedvelt lelkipásztor fizetését, csak hogy magáénak mondhasssa mind haláláig.

Egészen gondviselészerűleg volt e kényes pontra állítva, hol szelíd lelkével, emberszerető szívével s türelmes gondolkozásával nemcsak önmagának szerzett több-több barátot és tisztelőt, hanem ev. ref. egyházunknak is, a nélkül, hogy igazainkból bármit is feladott volna s csak egy pillanatra is hűtlen lett volna ahoz a zászlóhoz, amelyre felesküdt.

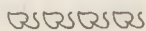
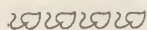
Míg vezetése alatt a kassai egyház folyton előbbre haladt, a magas pontról az ő lelki fényessége is mind szélesebb körben vált ismeretessé.

Az egyházmegyén egyelőre nem ment ugyan könnyen a dolga, de amikor aztán itt is megnyitotta magának a szíveket, gyorsan haladt előre a kitüntetések sorozatán. 1881-ben zsinati képviselővé és tanácsbíróvá lett; majd egyházmegyéjének jelentékeny segítségével egyházkerületi tanácsbíróvá, konventi póttaggá, a kerület bizodalmból a főiskola igazgató-tanácsosává s végre ez év (1891) tavaszán, a Fodor Pál leköszönése folytán, az abauji egyházmegye esperésévé választatott.

Még élénken emlékezünk ma is bármelykörü szereplésére; tudjuk, hogy a zsinaton szóval, utóbb a „Sárospataki Lapok“-ban tollal, nemes hévvel küzdött a gyülekezetek papválasztási szabadságaért; mint kerületi tanácsbíró és főiskolai igazgató-tanácsos, amíg főleg testi ereje engedte, soha nem maradt el a kötelesség asztalától s amott méltányosságával, itt kitartó türelmével s mint jegyző tollának tisztaságával szerzett magának több-több tisztelőt és igaz barátot.

Itt volt közöttünk a tanév megnyitásakor, ott volt a miskolci örömnépen s lankadtan bár, részt vett az ünnepély összes mozzanataiban s akik előtt bizodalmasan megnyilatkozott, tanúk lehetünk reá, hogy mily édes gyönyörűséggel várta s készítette elő azt az időt, amelyben a gondjaira bízott egyházmegyében mindenen ékesen és szép renddel fognak haladni. Ezt a boldog időt azonban nem érthette meg. Múlt hó 29-én este, egy kedélyesen töltött nap alkonyán, hű nevének karjai között kilehelte nemes lelkét, övéinek, gyülekezetének, az abauji egyházmegyének, a tiszáninneri kerületnek s a sárospataki főiskolának őszinte fájdalmára.

Az a részvét, amely folyó hó 1-én tartott temetésén a gyülekezet, a város, a különböző felekezetek részéről koporsója körül nyilatkozott; az az elismerés, amellyel püspökünk az ő megható imájában, Mitrovics Gy. főjegyző pedig könyeket ontó gyászbeszédében áldozott az elköltözött tisztárs és barát emlékének: fényes bírálatai az ő nemesen töltött életének. A köz javára élt, közelismerés kísérte korai sírjába, amely felett Antalfy László, vadász lelkész és tanácsbíró tolmácsolta az egyházmegye mélységes bánatát. Áldott legyen emlékezte!

COMENIUS ÁMOS JÁNOS

1592—1671.

Európa tudományos körei s főként szorosabb értelemben vett tanfériai, — ha csak felekezeti szempontok által nem nyügöztetnek — ünnepet szentelnek e napokban: a hála és tisztelet ünnepét. Pótolni akarnak egy nagy mulasztást egy nagy férfiú emléke iránt, akire — míg élt — dicsekedéssel tekintett az akkori művelt világ s birhatásáért fejedelmek és nemzetek versenyeztek egymással, hogy lelkének messze ragyogó fényétől megvilágosodják rajtuk az Istennek képe; de akit — miután tömjéne javát az emberiség üdvére elpazarolta, — eszméivel, elveivel, rendszerével együtt elborított az idő moha.

E férfiú *Comenius Ámos János* volt, az újabban feleszmélt tanügyi közvélemény szerint a XVII-ik század legnagyobb tanférija, a sok viszontagságot látott cseh-morva atyafiak felekezetének utolsó püspöke.

A magyar nemzetnek s ebben a sárospataki főiskolának s hazai összes tudományos köreinknek a *Rákóczy-család* szerezte meg a jogcímet arra, hogy most — mikor e férfiú szelleme, mint egy újra ébredt vulkán szétverődő lángja csodálatra kelti maga iránt a vén Európát — mi is odaállhassunk a *nivnitzi* bölcső felé s elmondhassuk az örvendező prófétával: „*Gyermek született nekünk, fiú adatott nekünk... akin megnyugodott az Urnak lelke, a tanácsnak és bölcseségnek lelke.*“

Igen, a *Rákóczy-családé*, ennek legnagyobb alakjaié az érdem, hogy Comeniust mi is magunkénak mondhatjuk s március 28-át, mint a nagy tudós születésének

300-ados évfordulóját, kegyelettel s multunkra való tanulságos emlékezések között megünnepelhetjük. Térjen nevékre örök dicsőség érte!

*

A nivnitzi morva protestáns molnár fia nagyhirű tudós volt már, mikor elébb *I. Rákóczy György*, majd ennek fejedelmi erényekkel koronázott neje, *Lorántfy Zsuzsanna*, ki „női vállán a közműveltség szent ügyének terhét hordozá“ s hozzá mindenben méltó fia, *Zsigmond* rávetették szemüket a reformátorra és nem nyugodtak meg, míg őt a fejedelmi szárnyaikkal takarogatott collegium újjá szervezésére meg nem szerezték. „Meghivunk téged — így ír a collégium dajkáló édes anyja — saját magunk és fenséges fiunk nevében, hogy pataki iskolánk reformálásában (melyhez Isten dicsőségére, nemzetünk ifjúságának javára és Krisztus egyházának érdekében, uralkodásunk alatt, jámborúl és komolyan készülünk), szentül segíts minket s mi nálunk a te, a népek közt már mindenfelé magasztalni méltán kezdett tanrendszerednek igaz, teljes és világos bizonyosságát add.“

Majd újabb levélben is unszolja őt — mint gyermekeiért nyugtalankodó édes anya, — mondván : „A végből hívunk téged, hogy segítségül légy pataki iskolánk reformálásában. *Nem mintha komolyabb tanulmányaidból a poros levegőjű iskola padjaihoz akarnánk hívni, hanem hogy igazgatásod alatt a mi tudós férfiaiink a kivánt reformokban szerencsésen haladván, a tanulmányok módszerének nyomozása körüli fáradtságos munkáid valósítása által örömdre legyenek.*“

„S édesgetvén: jött a tudós bölcs,
Elhagyta értünk dús honát;
És tudomány, rend, szellem, erkölcs
Hozták meg Tempénk fénykorát.“

(*Tompa.*)

1650—1654-ig volt Comenius Sárospatakon. Lelkét eltöltötték a harminc éves háború kínos emlékei; szíve folyton vérzett a zsarnoki hatalom által szétrebbentett felekezeteért; de férfiú volt, akit a fájó érzések nem törnek össze s próféta volt, aki a legsötétebb viharok között is megtudta menteni magának a reménységet s az emberek igazságtalanságával szemben az isteni igazságosságban keresett vizsgálatást és ösztönt a további küzdelemre. A Rákóczy-család szerencse-csillagában; a Lorántfy Zsuzsánna és Rákóczy Zsigmond tudományszeretetében is az isteni gondviselés nyilvánulását üdvözölte ő s ez a gondolat is könnyített lelkének terhén, emelte munkakedvét a fejedelmi iskola reformálására.

El kell ismernünk a költővel, hogy a Comenius itteni működése sok üdvös reformnak vált kezdetévé, s hogy az az időszak, amelyben ő — a tanárok és tanítványok tanácsadója — s az ő fenséges pártfogói örködték a sárospataki collegium élete felett: — Tempénk fénykora volt. Rendszert, életet vitt az oktatásba, anyagot öntött a formába; kifejtette módszerét, tankönyveket írt, nyomdát állíttatott, s nevének hírével, sűrűn megjelent könyveivel fényesebbé tette a sárospataki collegium nevét az oktatásügy történetében. Csak beköszönő és búcsú beszédeibe kell bepillantunk, s előttünk áll a tudományok és iskolák hivatásán törhetetlen hittel csüngő tudós, ki az emberiség újabb megváltását, a világ ezer visszásságainak kiegyenlítését a művelődés terjedésétől várja. Csak lapoznunk kell tankönyveiben, s meglátjuk az istentől hivatott tanférfiút, akit jókedvében adott az emberiségnek a Gondviselés, hogy a scholasticismus útvesztőjéből az abba bemerült, s abban bolyongó tanuló ifjúságot és tanítókat kivezérelje.

És ezt a férfiút Sárospatakon is elfeledték. Tankönyvei, amikből csak úgy sugárzik a bölcsesség lelke,

gyakorlatias iránya, s módszere, amitől ő maga is sokat várt az iskola jövőjére nézve, — egymásután kimentek a forgalomból; — az új lomb letolta a fáról a régi levelet. Mire a hollandiai Naarden városkának huge-nották által épített temploma 1671. nov. 15-én magába fogadta a sokat hányatott férfiú földi maradványait, a sárospataki főiskolának már nem volt Lorántfy Zsuzsán-nája, s a Báthori Zsófia lelke egymagában is elég volt arra, hogy a virágzásnak indúlt collegiumból a Comenius szelleme kiszoríttassék.

Két századig kellett ama poroknak a feltámadásra várakozniok. Az idő teljessége eljött. A jelen világa halványulni kezdett, s a mának fiai hozzá fogtak a multak tanútságainak kereséséhez, s a könyvtárak porában megtalálták a Comenius lelkét, amely a „tanácsnak és bölcseségnek lelke.“

És egyszer csak szózat hallatik a Naardeni templom sírboltja felől: „Nincsen itt, feltámadott, amint megmondotta.“ És csakugyan! Ime, a tanférfiak országról-országra esküsznek újabban a *nemzeti nevelés* zászlója alá: — nem a Comenius lelkének munkája-e ez? Ime ma megtelnek iskoláink „*Orbis Pictus*“-okkal; a *real-irány* élet-halál harcot vív a *human-iránynyal*, a megelevenítő *gyakorlat* a szürke, ködös *elméletekkel*?! Hát ki ne üdvözlőné ez üdvös reformokban a Comenius feltámadását?! Ma már az iskolákban, a józan műveltségben keressük az emberiség boldogságának alapföltételeit; a nagy Németország büszke reá, hogy a hatalmas francia népet a tanítók és iskolák segítségével tiporta lábai alá . . . hát nem Comenius elveinek diadala-e ez? Fennen hangzik ma, hogy a módszer hatalmával lehet csak uralkodni a tananyag temérdeksége felett . . . hát nem Comenius tanított-e meg erre bennünket már több mint harmadfélszáz éve?! A rendszer, módszer és tanerők állandóságát is nem ő sürgette-e;

nem ezektől várta-e már ő is az iskolák biztos fejlődését, s a tudomány és műveltség gyors terjedését?!

Bizony-bizony, hogy feltámadott! Az örök időknek vetett, s az örök időknek aratott. Eszköznek tekintette magát az istenség kezében. Küzdött, vérzett, de nem csüggedt el soha. Hegyeket mozgó hite volt, s a világ háborgásai elől mindenkor pihenőt talált az ő Urának a Jézus Krisztusnak lábainál, s ezer csalódásai között átölelte a Golgota véres keresztjét és megenyhült, sőt felmagasztosult. Hitét ma még legfőlebb irigylő a XIX. századnak önmagával eltelt gyermeke; de lesz idő, amikor erről az oldalról is elmondja majd róla az istenhez visszafordult világ: „Bizony ez az ember igaz vala.“

Az embernek — mondja ő — háromszor kell megjelenie az isten ítélete előtt: itt, amíg él, a maga lelkiismeretében; a halálban és a feltámadásban. Reá nézve már a harmadik fokozat is elkezdődött, születésének 300-ados évfordulóján.

Csak ünnepelj te vén Európa! Újítsd fel ez eszményi ember képét! Hirdessétek elveit, szórjátok szét eszméit ti tanfériak! Hódolj szellemének te, a Rákóczyak vihar-edzett főiskolája, hogy teljesedjék be rajtad búcsúbeszédében kifejezett reménysége: „*Vajha én nem az álmodozóktól álmodozva, hanem az éberektől ébren hivattam volna hozzátok... s elvégre az én pataki iskolámat — habár távoztam után — úgy felvirágozni látnám, hogy azt örömemnek és koronámnak nevezhetném!*

Mi lélekben leborulunk e nagy paedagogus, az eszményi keresztyén ember, a termékeny és termékenyítő író alakja és munkái előtt, s vele együtt dicsekedve áldjuk azokat, akik őt a főiskola élére állították, hogy itten „út, élet és igazság“ legyen. Üdv mindazoknak, akik nem engedik, hogy e férfiú rothadást lásson!

MOLNÁR LAJOS.

1849—1892.

Halálának híre nem jött váratlanul, hiszen szívünkön gyászt viseltünk már érte hónapokon át! . . . És mégis! . . . Az a félelmetes vendég, az a fekete lobogó ott a főiskola homlokzatán; az a mélyen bánatos jelentés ott a csüggeteg kartársak előtt a zöld asztal mellett; — az a sok édes és fájó emlék, amely a rideg valóság hallatára lelkünkre szakadt; a távolság, amelyet a szomorú kényszerűség közénk s az ő porai közé vetett; az a kínzó tudat, hogy idegenektől kell majd tudakoznunk sírjának helyét . . . ó hát tehetünk-e róla, hogy ilyen behatások alatt nem tudjuk a lemondás nyugodt hangján kiejteni, hogy Molnár Lajos, a sárospataki főiskolának egyik, Istentől hívatott tanára nincs többé! . . .

Egy éve még épen: itt járt közöttünk ő is háborgó érzésekkel kebelében ama véletlen nagy veszteség miatt, amely főiskolánkat a b. e. Zsindely István kidöltével érte. Épen csak egy éve, hogy az elhunyt jelesnek nyitott sírja felett ő sírta el a tanári kar őszinte bánatát s férfiúi becsvággal számított arra édes számítással, hogy ő fogja megrajzolni egykori feledhetetlen tanárának szellemi képét . . . s íme, temérdek szívtépő csalódás után, ma már ott nyugszik a reá nézve idegen földben, az ország fővárosának valamely félreeső temetőjében s alig van hült porai körül valaki, aki egy igaz könyvet ejtsen a koporsójára hulló göröngyök közé.

Uram! ne vigy minket kísértetbe! Ne ostorozz erőnkön felül!

Csak imént volt még, hogy láttuk őt kedvtelten a muzsák seregében, az ő kicsinyei között, ahol olyan gondviselészerűleg kimutatott helye volt. Ajkán mosoly szemeiben az életnek fénye, izmaiban acélos erő, mintha csak teremtvé lett volna arra az őrállomásra, hová az előljáróság bölcsesége állította. Mintha csak homlokára lett volna sütvé a hosszú élet pecsétje, — szinte irigykedve hánytorgattuk előtte az idővel való dacolásra termett alkatát, testi előnyeit s készek voltunk kikacagni, ha néha ő is aggodalmaskodni próbált, vagy épen panaszzra merete nyitni ajkait. Megszoktuk őt úgy tekinteni, mint akinek mindenre elégséges útravalója van a Gondviseléstől: a fárasztó munkára épűgy, mint a barátság örömeire, a kicsinyekkel való vesződésre épűgy, mint a nagyokkal való vívódásra; a családi boldogságra épűgy, mint a társadalom követeléseinek kielégítésére; a tollforgatásra, mint a beszédre, a tudományra épűgy, mint a dalra s a költészet berkeiben való mulatozásra. Jögcíme volt előttünk arra, hogy éljen, sokat birjon és folyvást előre törjön.

És íme, egyszer csak éreznünk kell, hogy az erős tölgyben őrlő szű fészkelődik. Kedélyének derűje felhőbe vész, szeme tétovázóvá, hangja érctelenné, arca törődötté válik; kezéből kihull a toll, ajkain elhal a mosoly, kifogy a dal, tanításaiból s előadásaiból kivész a világosság s az imént még hatalmas alak szomorú, ijesztő, kétségbeejtő rommá változik.

Ha tanítványainak forró ragaszkodása, tanártársainak szeretete, előljáróinak becsülése, orvosainak tudománya, családjának odaadása — megmenthették volna még a veszni indúlt életet: — ő a miénk s a mi dicsekedésünk volna ma is. De nem menthették meg! Milyen boldog hittel néztünk pedig a beteg lélek felépülése elé! Milyen szívesen hitegettük magunkat a testi erejébe vetett reménységgel s milyen örömet olvastunk be egy-

egy édes biztatást a róla érkezett levelek sorai közé is . . . de mindhiába!

Folyó hó 5-dikén este, az angyalföldi szomorú ház hideg falai között, idegenektől környezve, hosszas szenvedés után, bevégezte földi életét. Lelke nem tudott a testét emésztő szenvedésekről s nem fájt neki, hogy bucsútlanul kellett elmennie. . . De nekünk fáj, sokunknak fáj!

*

Született a boldogúlt Szepsiben, Abaujmegyének egyik mezővárosában, amely a reformáció óta temérdek jó munkást adott már a prot. társadalomnak s közelebbről épen a sárospataki főiskolának is; született 1849. szeptember 15-én, iparos szüléktől, akik verejtékezve keresték meg a gyermekeik nevelésére szükséges eszközöket. Lajos a negyedik volt az öt fiú között s jó körben indult neki az életnek, mert örökös nyüzsgést, szorgalmatoskodást látott szülői házában. Mint iskolás fiú csakhamar kedvencévé lett a családnak, mert korán kezdte mutogatni lelkének magasabbra törő vágyait. Édes anyja volt különösen boldog, hogy álmokat álmodozhatott szerelmes fia jövődjére felől.

A szepsii reformátusok jóhírű népiskolájából Sárospatakra vágott s ide jutott az 1861-dik év szeptemberében. Mint akkor még sokan mások is — akikre t. i. nem mosolygott a földi szerencse — úri gyermekek s azok nevelői mellett talált jó menedéket s ilyen minőségben nőtt éveken át, erősödve testben s lélekben s mind több reményre jogosítva szülőit és tanárait. Egy kítűnő fiúkkal bőven megáldott osztályban a legjobbak közé küzdte fel magát, amire nem kis befolyással lehetett saját lelkének olthatatlan ösztönén kívül, az ő kiváló képességű nevelőjének, *Gööz Istvánnak*, a híres primariusnak, aki mint hódmezővásárhelyi tanár végezte be életét.

A gimnázium kitűnő elvégzése után a theol. akadémiaiba lépett az 1869/70-dik iskolai évben s e tanfolyam alatt, valamint gimnáziumi pályájának utolsó éveiben, nevelősködéssel s privátok adásával tartotta fel magát és a legatiok jövedelmeiből élt. Így készült jövendőbeli pályájához, a tanársághoz, amelyre ma sem vezet biztosabb út az ilyen hosszú, gyakorlati előkészületnél.

Mint nagyobb diák erősen vonzódott a költészet virágos berke felé. Álmodozásra hajló lelkét a természet szépségei, a mondák világa s az emberi szép egyaránt forrón érdekelte s irodalmi zsengei bizonyosan sokat tudnának beszélni kedélyének s szívének mozgásairól. Ez a vonzalma férfikorában sem hagyta el s nem lángolva-égő hévvel ugyan, de feltisztult meleg érzésekkel szívesen járt későbbben is a pieriai források körül. Egy-egy szerencsésebb költeményének úgy tudott örülni, mintha kincset lelt volna s értékét szinte növekedni érezte egy-egy ilyen — noha nem sűrűn mutatkozó — siker esetén.

Szorgalmatos tagja volt a főiskolai énekkarnak, hová a dal iránt való szerelme vonzotta. Itt annyira haladt a tagtársak becsülésében, hogy már az 1871/2. iskolai év második felében elnökként szerepelt s az maradt a következő esztendőre is. Mint karelnök részt vett a karral a nagyváradi országos dalünnepen 1872-ben s 1873-ban a br. Vay Miklós félszázados egyházi hivataloskodásának örömnepén Miskolcon. E két mozzanatra édesen emlékezett, ha ifjúkori örömeinek során hébe-korba átfuthatott.

1873. júliusában már kápláni vizsgára állt, mint végzett theologus s kitűnő bizonyítvánnyal indult az élet bizonytalanságai elé. Nehezen szívelte, hogy az Úr szolgálatának megkezdése előtt egy hadkötelezettségi évet katonai egyenruhában kellett eltöltenie, aminek az volt oka, hogy a gimnáziumban érte a hadkötelezettség,

amely alól nem lehetett még akkor a mai úton és módokon kiszabadulni. Mint katona, Dobosnak, a híres századosnak kedvence volt. Szerette daloló képességeért, katonás tartásáért s tanult voltaért is. Egy alkalommal egy véletlenül elhalt ref. közlegénynek temetésén vele tette meg azt a rendkívüliségekben gyönyörködő kapitány, hogy oda parancsolta őt a nyitott sír felé, hogy búcsúzzék el a bajtárstól és imádkozzék. S ő búcsúzott és imádkozott és annál nagyobb lett a becsülete.

1874 őszétől 1877 nyaráig a miskolci ref. gimnázium egyik előkészítő osztályában tanított s ugyanitt működött mint vallástanár és s.-lelkész. Lelke sokáig megosztva állt a papi és tanári pálya között s amazért ettől még a későbbi időben is hajlandónak mutatkozott megválni.

Miskolci, rá nézve boldog működésének az volt a legbeszélőbb méltatása, hogy 1877 június havában a sárospataki főgimnázium első osztályának tanáraül választott el, kitűnő tanulótársával, Kiss Lajossal szemben.

Eleinte nehezen törődött az új viszonyok közé. Hozzá volt szokva Miskolcnak barátságosabb levegőjéhez, mozgalmasabb életéhez s lelke vissza-visszavágyott az elhagyott világ után. De nemsokára fészket rakva itt (1878), megszokta a mi kis világunkat s a tanári és családapai kötelesség teljesítésében keresett és talált kellő kárpótlást.

Mint az I-ső osztály tanárának, nehéz feladat jutott. 100—120 növendékkel kellett több éven át birkózni s mindig ugyanazt, mindig előlről kezdenie, t. i. a szoktatást s a latin grammatikának a falusi gyermekekbe való beoltogatását. Nem irigyelte tőle senki a nehéz hivatást, de mindenki örömmel tudta azt, hogy ő jól érzi magát munkakörében, az alapvetés fárasztó küzdelmei között.

Mindjárt pataki tanárságának kezdetén letette Kolozsvártt, 1878 és 1879-ben a tanári vizsgát a magyar

nyelvből és történelemből s írásbeli dolgozatát: *Himfy szerelmei és hatása kortársaira* címmel ki is nyomatta Miskolcon, ahol elébb már a heti lapok útján részint elbeszélései, részint költeményei által ismerőse volt a közönségnek.

Mikor már jól benne volt a tanárkodás titkaiban, megpróbálta írói erejét tankönyvek készítésén is. Így írta az Irodalmi Körnek a gymn. I-ső és II-ik osztálya számára készített *Magyar olvasókönyv* című művet 1886-ban, amely a minisztérium által is approbáltatott és rövid időn 2-ik kiadást ért, nem kis örömet okozva szerkesztőjének, aki boldogan dolgozott ennek javított kiadásán. Egy másik műve, amelyben magát szintén mint gyakorló tanár volt hivatva értékesíteni, a gimnázium számára készített *Magyar Nyelvtan*, amelyen Maklári Pap Miklós tisztársával együtt dolgozott, de amelynek örömét már nem érhette meg.

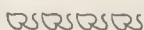
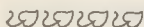
A tanári kar és előljárósága megbecsülte a boldogult férfiú munkaképességét és bizalommal terhelte meg — a szükséghez képest — újabb terhekkel, p. o. a Kazinczy-ünnepélyen való szerepléssel Széphalmon, hol mint szónok is elismerést aratott. Különösen mint gimnáziumi igazgató az 1883/4-ik évben vívta ki magának a felsőbbek kiváló becsülését, akik siettek is az erélyes, szorgalmas, hivatással forgolódo s a kormányon is derekasan buzgólkodó, még ifjú tanárt azzal tisztelni meg, hogy elsőnek választották meg a 3 éves igazgatók között; mikor pedig *Orbán József* akadémiai tanár, megfáradva a hosszú munkában, sorsának könnyítéseért folyamodott, az akadémiai tanárok ajánlatára szintén Molnár Lajosra bizta az előljáróság a legújabb kor történetének a jogászok és theologusok számára való előadását. Négy féleven át birkózott e feladattal, az első osztályi terhek teljes hordozása mellett az őt jellemző kötelességtudással s vannak, akik ez újabb terheltetés-

nek hajlandók betudni — legalább részben — az agyrendszerében beállott disharmoniát.

Mi volt oka végzetes bajának: miért kutatnók? Életének vázlatosan felmutatott adatai is bizonyítják, hogy ő nyereség volt itt, ahová a gondviselés parancsolta; nyereség, áldás volt abban a szűkebb körben is, amelyet magának a szeretet lelkével teremtett. Lomb volt a fán, amely száz veszély ellen is híven takarta a kis fészek lakóit és semmi sem volt előtte drága, ha szeretteinek sorsán könnyíthetett. Fájt neki, hogy két gyermekét kelle temetnie; vérezett, ha övéit szenvedni látta, — és pedig látta gyakorta — de hát e szenvedéseket kiegyenlítette az élet; az élők mosolya elfeledtette a haldoklók nyögéseit.

Szeretett Istent, embert, hazát; megérte, hogy megédesíthette édes anyjának az élet alkonyát s javíthatott azoknak helyzetén, akiket a vérség kötelei hozzá csatoltak. Szerette a kötelességet, a tudományt, az irodalmat, a tollat s mindent, ami szép. . . Volt tisztos neve, szep-lőtlen becsülete; voltak jó barátai, tisztelői. . . Az élet ezer sugárral mosolygott felé . . . előtte még egy hosszú pálya reménysége állt s el kellett esnie mégis és akkor, amikor épen érlelni kezdte már lelkének gyümölcseit. . .

Neki nem fájt, hogy búcsútlanul kellett elválnia mindazoktól és mindattól, akiket és amiket szeretett; de nekünk fáj . . . sokunknak fáj! Az örök Isten áldó kegyelme örködjék kihűlt porai, elhagyott kedvesei és a mostanában sok szomorúságot látott sárospataki főiskola felett!

LÜKŐ GÉZA.

1822—1893.

Akik hulló vérökkel írták be nevöket és szabadságszeretetöket a haza földébe, s előljártak abban a szent harcban is, amelyet a gyanúsított, s elárúlt protestantismus vívott a lelkiismeretében gázoló zsarnokok ellen és akik roskatagon is olyanok nekünk, mint egy dicső korszak nagy tettekre intő, tépett lobogói: egymásután dülnek ki a csata-sorból és helyet adnak — új embereknek.

Kidőlt *Lükő Géza* is, a nagy időknek egyik leg-typikusabb alakja.

Egyházmegyéjében, a parányi Torna bércei között, mint a mesés hajdan ősz patriarkhája. Első a kötelességben, bölcs a tanácsban, szelíd a feddésben, készséges az áldozatban. Tekintélye, palástja, dicsősége, talizmánja a szeretet.

Az egyházkerületen, ennek zöld asztalánál . . . mintha ott is ama szabadsapat kapitánya volna, amelyet a zsarnokok szövetsége ellen erőködő haza védelmére ifjúi lelkesedéssel szervezett. Nyilt, férfias, határozott, nem alkuvó. Alakja, hangja, csupa biztatás az igazság hátor védelmére. Az ifjak felkelnek előtte, hogy tisztességet tegyenek neki, a kortársak édesen merengenek hangjának parancsoló színezetén, szakálla ezüstjén, szemének tüzes villanásain, kezének tiltakozó mozdúlatain, mintha mondanák: ez a mi időnk, óh ti múltó idők!

Az országházban, a függetlenségi párt zászlója alatt, az elvtársak élén, s barátai körében: ott is

ugyanaz, mindig ugyanaz! Sebe, mit a kápolnai csatában zsoldos ellenség vágott testébe, behegedt, nem fájt. De fájt neki, haláláig fájt, hogy a 48-as eszmék diadala késik, s a válaszfalak ember és ember, felekezet és felekezet között még mindig igazságért kiáltanak az égre. Mintha csak az ő nevében is mondta volna egykor Herakleitosz: „Ami engem illet, én roszakaratot nem ismerek, senkinek ellensége nem vagyok. Teljes szívből vetem meg az udvarok hiúságát. Persia földjére pedig soha lépni nem akarok. Kevéssel és elégedetten, tetszésem szerint élek.“

Az országházból kiszorították drágán fizetett szavazatokkal, noha mint egykori szolgabíró és alispán iránt mélységes hálára volt iránta kötelezve választó-kerületének minden érettebb tagja. Egyházmegyéjéből, a tiszáninneri kerületből, s ennek iránta sokszor megnyilatkozott bizodalomból csak a halál szorította ki; a tiszteletéből és hálás emlékezéséből pedig az sem.

Ki tudná őt könnyen elfeledni? Ki ne látná őt még sokáig, amint oda hurcolja reszkető tagjait a kerület zöld asztalához, az egyházmegye elnöki székéhez s míg mások hiú kedvtelésekért, gond nélkül ledobják magokról az egyház igáját: — ő fáradtan, fonnyadtan, részvételtől testi állapotában is oda áll a maga nem vénülő kötelességérzetével és hirdeti szavával, tetteivel, hogy az Úr igája gyönyörűség és terhe könnyű.

Mennyire áthatottnak kellett annak lennie a protestantismus hivatásától, aki ilyen hűséggel szegődött annak szolgálatába?! Ő nem emelkedni akart az anyaszentegyház vállain, mint némelyek a csinált nagyságok közül; Ő nem leereszkedett az anyaszentegyház örállói közé, s nem dicsőitendő kegyképen lett az Úr szőlőjének napszámosává, hanem elvből, meggyőződésből, s azzal a tudattal, hogy a protestantismust szolgálván, az egész emberiség előhaladásaért, s e magyar haza boldogságaért munkálkodik.

Ő és *Vajányi*, egyakarattal egybekötözöttek, egész kívánatos földdé változtatták — szegényes eszközökkel is — a tornai egyházmegyét, a kerületnek ezt a legkisebb részfeldjét. Mi volt a titkuk?!... Hűség, tapintat, szeretet.

Órálló férfiak! Értitek-e a tornai egyházmegye gyászát? Ott voltatok-e lélekben a *Lükő Géza* ravatalánál? Láttátok-e azt a mélységes bánatot, amellyel ez a megye az ő elesett fejét síratja?! Tudjátok-e: ki volt *Lükő Géza* a hazai protestantizmusnak abban a szűkebb körben, ahová őt a Gondviselés jó tetszése állította?! Ha értitek, ha láttátok, ha tudjátok: tegyetek velünk koszorút a kidőlt jeles ravatalára — és emlékezzetek!

Az idők járása nehezeden kezd anyaszentegyházunk felett: *legyetek ti valamennyien Lükő Gézákká — a hűségben, a szeretetben!*

Folyó hó 8-ika (1893) óta ott porlik belőle, ami földi volt, a körtvélyesi temetőben; szelleme legyen mindnyájunk örökségévé, — s akkor aztán miénk a jövő, s ő boldogan fog aludni szülőföldjének hantjai alatt és álmodni „szabad hazát, s szabad polgárokat.“ Úgy legyen! Áldás reá, fény nevére!

BÁRÓ VAY MIKLÓS.

1802—1894.

Reszkető ajkai még áldást rebegtek ama *másiknak*¹ égbe röppenő szelleme után. Szíve még boldogan dobbant meg hálás nemzetének zokogó dalára, amellyel az büszkén köszöntötte hazatért fiának drága hamvait. Fáradt lelkét — az Óceán hajójának ezt a tépett vitorláját — még a révparnál is meg-meglebegtette a honfiúi lelkesedés fuvalma. Még nem idegenkedett betekinteni abba a fergetegbe sem, amit az egyenetlenkedő fiak készítenek a gyermekeit egyenlően szeretni akaró édes anya ellen, — hogy ott, a sötétben, mint annyiszor már, engesztelő szivárvánnyá legyen . . . De az a szerető isten, aki kézenfogva hordozta egy hosszú élet változó útain, megkimélte, megmentette Őt egy kínos látás kellemetlenségeitől, s elaltatta örök reménységre, örök jutalomra.

Br. Vay Miklós május hó 14-ikének hajnalán visszaadta lelkét istenének, s testét a földnek, melyből vétetett.

Óh milyen nagy üresség maradt utána! . . .

A bibliai terebélyes fa volt: „magas, nagy és erős, amely felhat vala az égig és annak látása kihat vala a föld határáig. Az ágai szépek, gyümölcse sok; árnyékában sokan meghúzódnak vala és élnek vala az ő gyümölcseiből.“

Az volt bizony! És most, amikor meg kelle érniük, hogy a „Vigyázó“-nak az „Égi Szent“-nek szavára kivágotott: avagy elfojthatnók-e ajkainkon a

¹ Kossuth Lajos.

proféta panaszát: „*Sír az én szemem, s pilláimról könyek folydogálnak, mert messze távozott tőlem a vigasztaló, aki megvigasztalna engem. Igen megpróbált engemet az Úr!*“

A család koronájának ragyogó díszét, a király egyik rendíthetetlen hűségű, bölcs tanácsosát; a haza egyik kipróbált, s válságos idők által igazolt vezérét; a tudomány, művészet egyik legbőkezűbb pártfogóját; a magyar protestáns, s közelebről az ev. református egyház és a sárospataki főiskola legfőbb büszkeségét, fejét, koronáját, támaszát, borús napjainak biztató fényét, szövétnekét veszttette és siratja benne.

Nem kevélykedünk fájdalomunkkal, nem formálunk kivételes jogot a siralomhoz; de ha szemünk könnyhullatások patakjává változnék is, mint egykor a hazája romlását sirató profétáé; ha szívünk örök hallelujával ömledezne is: akkor sem tudnók eléggé meghálálni — mi magyar reformátusok — a gondviselésnek azt az ingyenkegyelmét, amellyel elküldte nekünk *br. Vay Miklóst*, hogy legyen itt közöttünk a „Szövetségnek követe,“ aki megegyengesse az Úrnak útait és vezérelje népét az ígért országa felé.

Tekintsünk csak vissza koporsójától hosszú életének dús folyására! Figyeljük csak meg lelkének mozdulatait, s lehetetlen mindjárt nem éreznünk, hogy milyen nagy jót cselekedett velünk az Úr, amikor még ifjú korának üde erejével és teljes fogékonyságával oda állította Őt a református egyház egy-egy kisebb hajójára, hogy megpróbáltatván, többre és többre bízassék azután!

Tudjuk, hálával tudjuk, hogy hűnek találtatott. A szolgálatot nem csekélylette, rangtársainak virágos útait, kábitó élvezeteit nem irigyelte, s nem epekedett azok után az Úr igájának terhei alól. A dunamelléki egyházkerület, s az alsó-zempléni egyházmegye tanácsbírói székében — hová kezdetben szólíttatott; — az

igénytelen kálvinista papok társaságában épúgy, mint a tállyai egyház egyszerű presbiterei között (1823.) sohasem féltette koronájának fényét, sőt boldognak érezte magát szerény hivatali körében, mert éles tekintete a keveset mutató felszín alatt a lényegyet kereste és találta meg. Neki azok a szegény kálvinista papok az apostolok utódai, az együgyű presbiterek azok tanítványai voltak, s együtt a szabadság és szeretet örök evangyeliomának képviselői.

Nem késlekedünk kimondani, hogy az ifjú *br. Vay Miklós* jövendőjére, gondolkozásának irányítására, ember- és szabadságszeretetének izmosítására — az apai, anyai és nevelői jótékony hatáson felül — az ő korai egyházi hivataloskodása elhatározó befolyást gyakorolt; nem mintha fényt kölcsönzött volna nevének, hanem azért, mert tágabb látkör nyílt szemei előtt, s a kötelesség zöld asztalánál jókori alkalmakhoz jutott szárnyainak kibontására.

Az idő méhe meg volt terhese. Aki szándékosan nem hűnyta be szemét, látnia kellett, hogy a 18-ik század által felvetett nagy feladatok megoldatásukat követelik a 19-ik századtól, s hogy az elmaradhatatlan új alakulásokban a protestantismus lelkének kell hódítólag előre nyomulnia. A több jog, több igazság, a kisebb különbség, a nagyobb emberszeretet csirázásának várakozásteljes időszakában, s az isten kegyelméből való zsarnokok szeszélyei ellen való küzdelemhez kitűnő iskola volt a prot. egyház hű szolgálata.

S hogy az volt valóban, fényesen igazolja az ifjú *br. Vay* gyors haladása a közvélemény szeretetében, amely mintegy leborúlt előtte és emelte vállain a magasba, mint kegyencét, fel szinte a trónig. Szülőmegyéje — Zemplén — járt elől a nagyreményű ifjú előtt való hódolatban, majdnem hihetetlen hamarsággal emelve őt a hivatali székeken fel az alispánsáig (1827.)

s az országgyűlési követségig (1830.), amely új meg új alkalommá vált a deli ifjú és immár országos hírű szónok tehetségeinek meghasználására.

Jellemző a boldogúltra, s az maradt örökre, hogy őt a közvéleménynek leghizelgőbb nyilvánulásai sem szakították el azoktól az egyszerű köröktől, amelyekben a magasabb emberinek becsülésében megizmosodott. Sőt inkább! 1838-ban már ott áll a szatmárvárosi egyház és gimnázium élén, mint főgondnok, s egyre mélyebben meríti hálóját a Bethesda tavába, s a szoros értelemben vett egyházi ügyek mellett tanulmányai körébe vonja a prot. iskolák feladatát, s meggyőződik — s e meggyőződésében meg is marad véglegfelletéig — hogy a prot. egyházak ereje az iskolákban rejlik, s ez az az alap, amelyen egyedül állhat biztosan a jövő egyháza.

Mert lábai nyomán mindenütt áldás mutatkozott, s mert nevének igézete maga is nyereség volt már egy-egy országos ügy jövendőjére nézve: alig hagyták őt egy-egy újabb hivatalában megpihenni. 1840-ben már a debreceni főiskola hódította el magának, hogy mint főgondnokát 800.000 református nevében szerethesse és tisztelhesse. Székfoglalója új irányba terelte a főiskola lassan haladó hajóját, s oly lökést adott annak, hogy az a br. Vay kormánya alatt vígan kezdett előre haladni a megdagadt hullámok felett. Nem ő az oka, hogy a megindult reformok nem juthattak befejeződésre. Az idő lelke más terekre kényszerítette a jó honfiakat, a nemzetet a politikai eszmék ejtették rabúl, s majd a felekezeti egyenjogúság vagy legalább kisebb egyenlőtlenség után való lelkesedés árja vitte, sodorta előre (1843—1848.); a csendes, békés, nyugodt alkotásokról egyelőre le kellett mondani.

Br. Vay e lázas és ígéretes időkben állandóan ott küzdött a legelső sorában, s nemcsak a reformált

egyházat kötelezte le örök hálára a szabad eszmék nemes, de sohasem kihívó vagy épen sértő védelmezésében, hanem összes rendtársai, s az egész nemzet leborúltak lelki fensége, eszméinek igazsága, szívének nagysága és munkásságának fényes sikerei előtt. 1844-ben már ott ült a koronaöri méltóságban, mint felekezetének e kitüntetésre legérdemesebb fia, s kortársai jegyzőkönyvben is megörökítették iránta érzett hálájukat. 1846-ban elfojtotta a galíciai pórlázadást, s V. Ferdinánd a Szent István-rend középkeresztjével tüntette ki; a következő évben pedig a leendő nádort, István főherceget kísérte végig az országon, tehát módjában volt jótékony befolyását a trón közelében is érvényesíteni. Hogy ily magasban, ha nem tehetett is meg mindent az általa forrón szeretett protestantismusért, amint szíve ösztönözte, de hogy sok félreértést el tudott oszlatni, sok igaztalan vádat visszaútasítani, abban az ellenségnek is alig lehetne kételkednie, mert amellet a fejlődő események is fényesen bizonyítanak.

Ott volt az 1848-iki törvények születésénél, amelyeknek vallásügyi része ma is papíroson álló ígéret. Ott volt Erdélyben az események bonyolultakor, mint kir. biztos, s tiszta lelke, trón iránti hűsége nem bírta soha megérteni, hogy a lázadók által kiontott ártatlan vér a trón ellen is boszúért kiálthatna fel az égre. Miniszter-, sőt miniszterelnök-jelölt volt a 2-ik miniszteriumban, kormányzó-jelölt 1850-ben, de e bizalmat lelkének egész felháborodásával utasította vissza, aminek az lett a szomorú, de Vaynkra nézve felmagasztaló következménye, hogy három évi huza-vona után kötél-halálra ítéltetett, s vagyonára rátette gyűlöletes kezét a hatalom. A fiatal s félrevezetett király megkegyelmezett ugyan a hű alattvalónak, de a börtön levegőjét meg kelle izlelnie még a kegyelem mellett is, s birtokai csak a fiai számára adattak vissza.

Honfiúi fájdalma az ötvenes évek borúi között Őt is, mint annyi más nagyot és igazt, félrevonúltságra kárhoztatta, s csendes szemlélődésre kényszerítette. Hite azonban nem hagyta el soha a dolgok jobbra fordúlta iránt. Bízott az igazság istenének győzedelmében, az eszmék ellenállhatatlan hódításában, s meg volt győződve, hogy az új idők fényének ismét csak onnan kell kipattannia, ahol annak öröktörvényű forrása van: a protestáns egyház védbástyái közül. Úgy történt, hiszen mindenki tudja! . . . Az 1859-iki nyílt parancs, amely halálos dőfessel akarta lesújtani a magát soha meg nem alázó protestáns egyházat, már készen találta ennek leghivebb fiait, s köztük — természetesen — a boldogultat is. A tiszáninneri ref. egyházkerület nov. 15-iki rendkívüli gyűlésén — amely merész tiltakozás volt a protestáns egyház megtámadtatása ellen, — ott volt *br. Vay Miklós* is és felemelte szíveig ható szavát, s önkéntelenül is vezérévé lett az igazait kereső protestáns egyháznak, hogy aztán mindhaláláig az is maradjon.

Valóban! Az a szövetség, amely 1859. nov. 15-én közte és a tiszáninneri ref. egyházkerület között az eszmék, elvek rokonságánál fogva kötöttest, s később nyilvánosan is megpecsételtetett — egy egész szép életre és hosszú, dicsőséges küzdelmekre szólott még, hála érte az örök igazság istenének!

1859-ben ott jár már, mint a testvéregyházkerületek vezére, a Bécsbe siető bizottság előtt, s beszélő igazságszolgáltatás volt múltja tisztasága, s a trón körül sereglők igazságtalansága mellett, hogy az engesztelődésre hajló fejedelem látni és hallani kívánta legalább azt az egyet a sok közül, akit — a sugdosók kedvéért — olyan kemény megpróbáltatásokra kényszerített. A magyar nemzet ellenségei egy kis időre győztek ugyan még a király jó szívének hajlama felett; de a történelem logikája úgy hajtogatta az események árját, s a

protestantismus bátorsága úgy feszítette az elfojtott, de újra feltámadt lelkesedés vitorláját, hogy a hatalom képviselőinek nem volt többé merészségük oda feküdni az áradat elé, s 1860. május elsején a fejedelmi leirat sem volt képes többé útját állani annak, hogy a tiszán-inneni egyházkerület hozzá fogjon a szervezkedés művéhez, s *Vay Miklós* bárót a tiszántúli kerülettől saját főgondnokául hódítsa el.

E pillanattól *Vay Miklós* báró a hazai ref. egyház egyetemének vezére lett, de mégis kiváltképen a tiszán-inneni egyházkerületnek és a sárospataki főiskolának. Mint közös vezér, kieszközölte tekintélyének roppant súlyával, s a politikai eseményeknek kedvező alakulása mellett, a patens visszavételét, s a prot. egyház törvényes jogainak legfelsőbb elismerését. 1860-ban a nemzet jobbainak tüntető lelkesedése mellett megtartotta, s illetőleg vezette a sárospataki főiskola 300-ados fenállásának emlékünnepét, s ezentúl szívének egész szerelmével, tapasztalatainak teljes gazdagságával élt és munkált a tiszáninnyi kerület és a sárospataki főiskola felvirágzásán, követvén egyik nagy ősenek, *Vay Józsefnek* felséges példáját.

A fejedelmi kegynek bármely szédítő nyilatkozata, kitüntetéseinek egész hosszú sora sem volt képes őt eltántorítani, vagy csak megkésleltetni is a ref. egyház érdekeinek szolgálatában. Vele, s általa — mélységes hálával jegyezzük fel — új időszak nyílt a sárospataki főiskola történetében. Egész külső és belső képe megújodott — akárcsak a teremtő „legyen“ szavára. Tanrendszere hozzásimúlt az új idők szelleméhez, tanárai megszaporodtak, tanszakai megbővültek, egész szellemében ott lüktetett a haladás lelke, elannyira ott, hogy ez a Vay-vezette főiskola sok tekintetben előljárt és irigylés tárgya volt a hasonnemű tanintézetek előtt. Olvasgassátok csak a tiszáninnyi kerület jegyzőkönyveit,

s ezekben a *br. Vay Miklós* gyűlésnyitó beszédeit, s legott megalakul lelketekben a prot. kormányférfiú eszményi képe! . . .

Nem fény volt, amely kápráztat és vakít, de meleg, amely éltet és eső, amely tenyészetet ébreszt. Nem uralkodni akart, hanem tanácsolni; nem munkára nógatni csupán, hanem példát is adni a kötelesség teljesítésében. E tulajdonaiban rejlett kormányzásának roppant sikere. Úgy tetszik nekünk, hogy ha a Vay lelke meg bírja tartani a késő években is teljes rugékonyságát, a sárospataki főiskola bölcsészeti szaka ma már ki van egészítve, s a hazai ev. ref. egyház nem hurcoltatik új és költséges feladatok elé!

Mint elnök annyi finom tapintatot, annyi lebilincselő figyelmet, s bölcseséget és olyan szeretetreméltó erélyt tudott kifejteni, hogy az ő jelenléte mindenkor elegendő volt arra, hogy a tanácskozásban vagy az elvek harcában is — hivatalos szabályok nélkül is — mindenek ékesen és szép rendben folyjanak. Aki látta Őt valaha ilyen szerepében, annak élni fog emlékezetében örökre az elnökök ideálja.

A változott viszonyok, s a multak sötét tapasztalatai úgy hozták magukkal, hogy a ref. egyházak egy nagy egészszé tömörüljenek, s az őket közösen fenyegető veszedelmek ellen közös intézményekben szervezkedjenek. Az egyesülés eszméjének is *br. Vay Miklós* volt egyik leglelkesebb támogatója, s egyéniségének varázsa kétségtelenül sokat tett arra, hogy az a szűkebb körű *unio* megtörténjék, s konventben és zsinaton ne legyen többé válaszfal köztünk a Királyhágó bérce.

Mikor az egyetemes konvent, hosszú előkészítés után megalakult, Ő lett annak egyik elnöke, s mint ilyen, most már az egyetemes ref. egyház szívéen is Ő tartotta kezét, s Ő vezette — egyikül — a közös hajó kormányrúdját csaknem haláláig.

Mint ilyennek nemcsak az volt törekvése, hogy a kerületek testvéri viszonya áldássá váljék a szorongatott ref. egyház szétszórt tagjaira, hanem az is, hogy a ref. tanügy közös vezérlet alá jutva, az új idők követeléseit külső kényszer nélkül, magunk valósítsuk meg tanintézetek körében. Nem vezetett, hanem vezetni akart a konvent által, s fájt neki, hogy noha ez az egyetemes képviselő sok sebünkre hatott balszem gyanánt, az iskolák életére nem bírta megszerezni a törvény által számára biztosított befolyást.

Mint az alkotmányos fejlődés híve, s a modern állam eszméjének barátja, nem vonakodott megnyitni az államhatalom előtt iskoláinkat a törvényszabta szigorú határig; de inkább szerette, ha mi tudunk gondolatokkal járulni a tanügy fejlesztéséhez, mintha kölcsönért kelle folyamodnunk. Az volt eszménye, hogy „*a protestantismus többé nem vallásfelekezeti, hanem társadalmi életelv,*“ s ez eszménye magaslátán nem tudott kibékülni a dogmák elfogultsággal, mert ez útját állta annak, hogy a protestantismus, mint termékenyítő erő, átjárja a társadalom rétegeit — és pedig első sorban az iskolák csatornáin. Ez az eszménye békitette őt ki a prot. egyházak főrendi képviseltetésével is, s az ő személyes érdemeiért békiült ki végre azzal a tisztánbeli egyházkerület is.

Hosszú, dicsőséges pályafutásán sokat megért, ami új meg új erőforrás volt neki a további reményre, a további munkára. Megérte fejedelmének és nemzetének kibékülését (1867.); meg saját 50 éves egyházi hivataloskodásának jubileumát (1873.), meg a ref. egyház zsinati munkálkodását; meg a domesztika megalakulását, amelyért saját édes gyermeke olyan hiába lelkesedett még 1858-ban; meg a két prot. egyháznak legalább az irodalmi törekvésekben való egyesülését, s az 1790/91-dik XXVI. törvénycikknek százados ünnepét. Látta nemzetét,

egyházát a haladás kívánatos útján, s feltámadni a lelkeszi özvegyek és árvák reménycsillagát a gyám-intézet tervezetében, s ha visszatekintett a dicsőséggel megfutott hosszú úton, s az út szélein nyiló virágokon s a jó földbe hullott mag hatvan és százannyi gyümölcsén: az üdvözültek örömeivel mondhatta el: „Nem éltem hiába; elvégeztem a munkát, amelyet reám bízál, Uram!”

Óh mennyi eszmét, pénzt, munkát, időt hordott Ő a ref. egyház és a haza oltárára: — még elgondolni is szédületes! . . . Nincs egyetlen nezetesebb mozdulata a magyar reformált egyház újabbkori életének, amelyhez Ő egy, vagy más tekintetben hozzá nem járult volna, s nem csupán erkölcsi támogatással, mint sokan; hanem törődéssel, fáradsággal, százakkal, ezrekkel, amint a szükség követelte, s az ő — állásához s nagy szívéhez képest szerény — anyagi viszonyai engedték. És milyen gyönyörűséggel élt a folytonos önfeláldozásban és mennyire nem szégyellette soha, sőt dicsőségének tartotta az Úr útainak terhét!

Magyar prot. egyháznagyok! „A szükség embere” összeroskadt saját szép és ékes koronája alatt; de a szükség még mindig meg van . . . Óh jöjjetek velünk a zsolcai sírboltba helyezett koporsóhoz és nyissuk fel azt és sírjunk és lelkesedjünk, s lelkesedvén, reménykedjünk, hogy a *Vay Miklós* fenséges példája élni fog köztünk örökké. Jöjj te egész ev. ref. egyház, jöjjetek ti ref. intézetek, s ti ref. árvák, özvegyek, akiket és amelyeket olyan nagy szeretettel szeretett és mondjátok velünk ti is: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!” És te édes hazánk, az ő imádott hazája, zengd vissza a ref. egyház hálaszózatára: *mindörökre áldott!*

GUSZTÁV ADOLF.

A protestantismus a maga XVI. századbeli hódítáisaival összetépte a r. kath. egyház „megbonthatatlan” egységét, s megrázta azt a szikla-alapot, amelyre az ügyesen számító emberi önzés, a názáreti Jézus nevében, a pápai mindenhatóság fellegvárát építette.

Az egyéni önállóság felébresztésével a nemzeti függetlenség eszméjét is életrekeltvén, az egyházi abszolutizmus mellett kihívta maga ellen a világi zsarnokság gyűlöletét is s e két rokon hatalmasságnak védés dacszövetsége csakhamar megszülte és nagyra növelte az ellenreformációt.

Loyola elszánt katonái a pápai áldás aegise alatt vetették magukat a még fiatal prot. egyház védfalaira s minden emberi gyengeség mesteri kizsákmányolásával hatalmasan fogyasztották annak még szervezetlen hadseregét. Nyomukban jártak az erőszak fegyvereivel az Albák, a II. Fülöpök, a Rudolfok és Barbiánók, s megisméltődött a Trajánok és Deciusok véres időszaka s diadalát ülte itt-ott az a pogány császári elv is, amely szerint csak egy vallású birodalom lehet nagy, erős és megdönthetetlen.

A spanyol inquisitio, a párisi vérmenyegző, a Basták mézszárlása, mind alkalmas eszközöknek bizonyultak — Rómában is ilyenek gyanánt ünnepeltettek — a protestantismus kiirtására.

Az volt a jól kifőzött boszúterv, hogy a reformáció szülőföldjét körülövezik a protestantismustól mentesített kath. tartományokkal, s ez áttörhetetlennek gondolt gyűrű összébb-összébb vonása folytán, saját vérébe fojtják be a német protestantismust, s ezzel az iszonyú drámának hosszú időre vége szakad.

E boszúterv egyik részlete volt a protestáns Svédországnak katolikussá tétele is — a gyűrűnek és a sikernek teljességeért.

A Jézus-rend merész katonái mihamar feltűntek e szépen fejlődő, s csak imént függetlenített kis országban is és a nemes Wasa-ház fejedelmi sarjadékait megmegkinálgatták a testvéri gyűlölködés méregborával, s úgy látszott, hogy kezükbe jutott Svédország jövődjének kulcsa. — De csak látszott! — A törbe csalt kiváltságos osztály, a gondolkozni tudó nép, s maga a fejedelmi ház is elég korán észrevette még az aknamunka hamis irányát és megemlékezett a dynastia alkotójának végrendeletszerű intelméről is, amely szerint Svédország önállóságát csak a protestantismusból kiáradó szabadságszeretet, egyenlőségi és függetlenségi vágy mentheti meg és biztosíthatja.

Örök szerencse az európai protestantismusra és a közszabadság szent ügyére nézve, hogy Wása Gusztáv messzelátó lelke így jelölte meg a svéd nemzet jövődjének útját és hogy IX. Károly, a dynastia hagyományának hű letéteményese, még az ólalkodó veszedelem első perceiben ki tudta szabadítani nemzetét a jezsuita befolyás sorvasztó hatalma alól!

A svéd protestantismus esetleges elbukása a kiszámíthatatlan szenvedéseknek egész özönét árasztotta volna az európai reformáció híveire, s a pápai és császári zsarnokság egyesített vasigájába görbesztette volna északi Németországot is, s megállította volna legműveltebb földrészünket a szellemi haladás útján.

De nem úgy történt! Nem történhetett úgy, mert az Isten lelke örködött a világesemények folyása felett, s IX. Károlynak 1594. december 9-én fia született, akinek az volt jövődjéül feljegyezve, hogy az elsöprés-sel fenyegetett európai protestantismusnak megváltója legyen.

A gyermek neve *Gusztáv Adolf* lett.

Ennek az Istenről nagyra hivatott hős királynak nevét imádságába foglalja e napokban minden protestáns, aki tud valamit a múltak viharos történeteiből.

Ó ezek a történetek!

Amire Rómában tudva lőn, hogy a Loyola hadseregének svédországi hadjárata megaláztatással végződött, — a szent szék, s szövetségesei gyorsítani igyekeztek a németországi protestantizmus elbuktatását.

II. Ferdinánd császár, a magyar koronának is örököse, a jezsuiták nagyreményű növendéke, megesküdt a lorettói szűz Mária képe előtt 1597-ben, hogy országaiból kifogja irtani a protestantizmust és mestereinek szellemében hozzá is fogott a királyi munkához. Az apa — mint a mesebeli Saturnus — enni, pusztítani kezdte saját gyermekeit, alattvalóit.

A cseh-morva rendek nyögték már zsarnoki kényét, ami — hiszen tudjuk — szülőjévé vált az u. n. 30 éves háborúnak, mely két táborra osztotta Közép-Európa népeit, s „*protestáns unió*“ és „*katholikus liga*“ nevek alatt tüzelte egymásra az egy Istennek fiait és leányait a római szent szék örök gyalázatára.

Gusztáv Adolf, a svédek ifjú királya bús szívvel nézte a magas északról azt az embertelen harcot, aminek célja a protestantizmus kipusztítása volt. Lengyel, dán, orosz kötötte le otthon hősi erejét, nem repülhetett az Isten ügyének oltalmazására — egy ideig.

De nem késett soká! Amint leszámolt otthon fondor elleneivel és nemzetének óriási — de önként hozott áldozatai mellett — biztosította országának függetlenségét: s abban a protestantizmus békés fejlődését; kész volt indulni keblének hívó szavára, hogy mint az isteni igazságszolgáltatás fegyvere, megállítsa a katolikus liga diadalmenetét.

Otthon nagy, dicső, szeretett, sőt csodálásig tisztelt

neve volt már; a szomszéd államok irigylve látták hatalma növekedését, s bölcseségének, alkotó szellemének fényes műveit; sőt bejutott hirtelenséggel a németországi véres tusák vad zajába is, s a „hó király“ megmozdulásának hallatára zavar támadt a győzelemittas liga féktelen soraiban.

1629-ben, birodalmi tanácsának, s nemesen érző jó népének beleegyezésével határozta el magát a kath. liga ellen folytatandó háborúra, s 1630. május 19-én búcsúzott el szeretett nemzetétől — reménnyel a győzelemre, de sejtelmével annak, hogy nemzetét nem látja többé.

„Szorongatott szomszédaink segélyre hívnak, mindenekelőtt elnyomott hitrokonaink szabadításra várnak a pápai igától, ami, hisszük, hogy Isten kegyelméből meg is lesz“ — mondotta ő egyebek közt nagy lélekre valló búcsúbeszédében, amely végül imádsággá magasztosult. 1630. május 30-án hajóra szállt, s népe ezreinek áldása között megindult végzetes útjára.

Irigység, kishitűség, kicsinylő fel sem vevés nem zavarták meg a nagy célok emberét, aki fegyelmezett hadseregével, az igazság győzedelmébe vetett hitével, hadvezéri fényes tehetségével, merészségével, mint valami mesebeli hős írta be nevét az európai protestantizmus történetébe, s félelmetes nagysággá emelkedett azok előtt a győzhetetleneknek tetsző hadvezérek előtt is, akiket elkényeztetett már szerencsésük, s az emberek hízelkedő hódolata.

Amerre diadalmas zászlóit meghordozta, ott első dolga volt eltiport hitsorsosainak jogaikba való visszahelyezése, a rend, békesség helyreállítása. A szabadságot vesztett, vagy zsoldos hadak által elsanyart nép mindenütt megváltóként üdvözölte, s akik imént még tolakodónak bélyegezték, mohón keresték barátságát, s örömmel állottak lobogói alá, amelyeket nem szennyezett

gyarló emberi érdek, nem hiú dicsvágy, hanem tiszták maradtak, mint a svéd bércek hava, s mint Gusztáv Adolf kristály-jelleme.

Fegyelmesebb hadsereg soha nem küzdött szentebb célokért, mint a Gusztáv Adolfé. A kath. liga szörnyű kegyetlenséggel dülta fel a vidékeket, amelyeken bérelt hadai átzúdultak, mint a fergeteg; a Gusztáv Adolf seregeinek nyomában áldás fakadt és hozsánna zendült ég felé.

„Csatájok a védelmezett népjog csatája volt.“

Tylli elpusztította Magdeburgot, mert az protestáns volt és nem akart önként hódolni hóhérainak. Gusztáv Adolf békejobbot nyújtott a r. katolikus híveknek is, mert nagy szíve azokban is az embert látta és becsülte és nem a gyűlölködő felekezetet.

Szerencsésének délpontján gyanút tápláltak ellene egynémely fegyverszövetségesei is s mások császársággal kivánták megvenni a lelkét, mint a kísértő hajdan a názáreti Jézust; de ő elutasította a gyanút is, a hízledést is s rendületlenül megállt maga elé tűzött nagy célja mellett; *az eltiport protestantismus szabadítója, a német császárság féktelen vágyainak korlátozója akart maradni és semmi más.* Hazájának is így tehetett legjobb szolgálatot.

A császárság megtépett sasai csüggetek szárnyakkal vergődtek már a szűkülő határok között. II. Ferdinándnak meg kellett magát aláznia a Wallenstein büszkesége előtt, s szinte koldulnia kellett már a segítséget az egyetlentől, akiben még Gusztáv Adolfal szemben bíznia lehetett.

És aztán ez a két nagy hadvezér csakugyan egymás elé került, s Gusztáv Adolf Lützellénél, 1632. nov. 16-án elesett.

Mielőtt harcba bocsátkozott volna, elénekeltette hadseregével a Luther énekét és a saját vallásos dalát,

búcsút vett katonáitól és velük rohant az iszonyú csatába, amelyhez hasonlót Wallenstein sem látott még soha. 9 seb tátongett páncéltalan testén, s e kilenc seben át kilehelte nagy, nemes lelkét, távol hazájától, a messze idegenben, de nem reménytelenül.

Még hallotta katonáinak elkeseredett üvöltését, mennydörgésszerű jajkiáltását, még fülébe zengett a győzedelmi zaj a bőszült ellenség felett, s hadvezéreinek tehetségében, s a protestantismus jövődjében bizó hittel húnyta le szemeit.

A német protestantismus, s vele az európai reformáció sorsa a Gusztáv Adolf beavatkozása folytán el volt döntve. Az eszme, amelyért annyi nemes vér kiömlött, ha nem a kezdeményező által, de annak rokonszellemű hadvezérei útján elvégre is győzedelmeskedett. A reactio meg volt törve, s a világ kénytelen volt megszokni a protestantismus létjogát pápástúl és kath. ligástúl együtt.

S ez az, amit a Gusztáv Adolf nevétől nem lehet külön gondolni, s amiért sohasem lehet eléggé háládatos a protestáns egyház.

Ma, amikor születésének 300-ados emlékét, a csodáló tisztelet érzelmei között ünnepli az ág. ev. testvérek serege, mi nem hiányozhatunk a hódolók közül. A megváltás, amellyel ő az európai protestantismust megajándékozta, nekünk is szólt, minket is felemelt.

Bethlen Gáborunk és I. Rákóczy Györgyünk szövetségesei voltak a hitszabadság hőseinek, s amit közösen arattak a fegyver erejével, annak áldását a mi egyházunk tépett serege is hálával élvezte és élvez ma is.

Nemcsak ezt, de élvezte és élvez ma is a „Gusztáv Adolf-egylet“ jótéteményeit is, amely 1832-ben, a nagy király legméltóbb emléke gyanánt, halálának kétszázados

évfordulóján alakult s iskolák, templomok és szegény egyházak segélyezése által tette örökre élővé közöttünk a halhatatlannak emlékezetét.

Nagy mint ember, nagy mint király, hadvezér, seregszervező; a tudományok pártolásában, a vallásosság ápolásában szinte egyetlen, szinte felülmulhatatlan; bölcs a fegyelmezésben, nemes az emberszeretetben; protestáns az eszményiségig, tehát békeszerető, nem elfogult s nem gyűlölködő; a szerencse verőfényében magamérséklő; hitében, Istenében vetett bizodalomban meg-ingathatatlan. — Óh hát hogyne áldanók, ó hát hogyne dicsőítenők, ó hát hogyne borúlnánk oda lélekben ahoz a stokholmi bölcsőhöz, amelyben ez az eszményi nagy férfiú mint ép, egészséges gyermek édes biztatással vált szülőinek a jövőjére nézve.

Olyan különös időket élünk. Mintha egy újabb kath. liga fenyegetné ismét a világ békességét; mintha irtóháború készülne ismét ellenünk. Mily jó, hogy vannak zivataros multunknak bátorító tanúságai, amelyek azt kiáltják hozzánk a Gusztáv Adolf énekével: „Ne félj kicsiny sereg!” — Hát ne féljünk, de ne is feledjük a feledhetetlent!

FELMÉRI LAJOS.

1840—1894.

A magyar tanügyet és irodalmat súlyos veszteség érte váratlanúl. *Felméri Lajos*, a kolozsvári egyetem egyik bölcsész-tanára, f. hó 22-én, életének 54-dik évében, rövid szenvedés után, vérmérgezés következtében meghalt.

Teste dologban edzett; lelke ép és nemes ideálokkal termékenyült; munka-szeretete, képessége, akaratának ereje szinte irigylést és csodálatot keltő; neve, hire dús növekedésben, mint az élő vizek mellé plantáltatott fa; előtte a célnak immár megtisztult képe, háta megett a megfutott mező viránya, gyümölcsei; nyomában a tanítványok buzgó serege s keblébcn a nem lankadó s mind magasabbra hívó gerjedelem égi szózata: *Excelsior, excelsior!*

Szép, felemelő látvány, amint előre tör a tudás birodalmának rengetegében, mint a szomjúhozó szarvas a vízhez s amint röpíti szive vágya a művelt világ biztató tájai felé s édes mézzel tér vissza, mint méh, hogy nemzetének lábaihoz rakja le tapasztalatainak érett gyümölcseit! Szép, felemelő, amint hódolatra készíti maga iránt a közvéleményt s itthon és künn, a tanteremben és az író-asztal mellett tisztelőket gyűjt nevének és koszorúkat verejtékező homlokára! Szebb, felemelőbb még, amint a tudomány szédítő magaslatain, az igazság-keresés kigyózó útjain is megőrzi hitének épségét s boldogan tud megpihenni a názáreti mester keresztje alatt!

Ez volt *Felméri Lajos* a mi szemeink előtt.

És az a nemes becsvágytól, nagy szenvedelmektől sarkalt, szép lélek kialudt egy csekély kezdet miatt s porhüvelyé összeomlott idő előtt, mint a bibliai állókép, amelyre rászakadt az égbe nyuló szirtnek egy morzsaléka.

Ó, bizony gyásza van a magyar tanügynek és irodalomnak, mert *Felméri Lajosban* egyik legbuzgóbb s leghivatottabb művelőjét vesztette el s hozzá épen akkor, amikor erejének teljességében csupa biztatás volt a jövőre!

Még fülünkbe cseng a sajtó szózata, amellyel ezt a hű munkást egy-egy újabb sikere alkalmával hozsanákkal üdvözölte s a magyar nevelés-ügy reformátora-ként ünnepelte; de emlékezünk még arra is, amint itt járt előttünk a sárospataki főiskolában, hogy itt a bölcsészeti oktatás eliszaposodott medrében új forrásokat fakasszon. Látni véljük, amint sietve lép fel tanszékére és szinte pihegve fog tárgya boncolásához s nagy olvasottságról, széleskörű tájékozottságról tanúskodó, dús képekben, hasonlatokban s találó idézetekkel érzékelteti mintegy az igazságot, amelyet keres, vagy tépi s kacagja az ellenvéleményt, amelyet — az igazságért ostromolnia kell. Látjuk, amint ott sűrög-forog legjobb tanítványai körében, mint egy jó barát, mint szerető apa és ebben a bizalmasabb viszonyban, finom tapintattal próbálja kipuhatolni a talaj képességét, amelynek művelése lett feladatává. Látjuk, amint gyönyörűséggel izzad, fárad, kér, esdekel, beszél, levelez s zaklatózik itthon és vidéken, hogy a Rákóciak iskolájában a művészi szépnek legalább egy szerény hajlékot építsen s az izlés és gondolkozás nemesítésére hódító segéd-eszközöket gyűjtögessen. Látjuk, amint boldogan rakja le az alapokat a tervezett épülethez s mind mélyebb-mélyebbre viszi hálóját és jobban-jobban lekötelezi maga és törekvései iránt a főiskola vezérlő egyéniségeit

s magához bilincseli az ifjúság szívét az új intézmény és a filozófiai tudományok javára.

Ó bizony a sárospataki főiskolának is joga van néhány forró könnyel áldozni a *Felméri Lajos* ravatala mellett, mert egyik volt tanárát és szépművészeti múzeumának alkotóját ragadta el benne az éjjeli tolvajként reá-törő halál; sőt joga van Felmérit meggyászolnia a „Sárospataki Lapok“-nak is, mint régi, hű munkatársát, aki ez úton is szívesen tartotta fel az Alma Materrel kötött benső, szép viszonyt!

*

Született a boldogult 1840-ben szeptember 29-én, Székely-Udvarhelyt, ahol elemi és gimn. iskoláit anélkül végezhette el, hogy szegény sorsú szülőinek az örömmön kívül terhet és nagyobb költséget okozott volna. Mint gimnáziumot végzett ifjú a gr. Haller József családjába jutott nevelő gyanánt s Erdélyben végezte az akkori divat szerint még két éves filozófiai tanfolyamot. Az Erdélyi János neve azonban áthozta őt a Királyhágón és Sárospatakra vonzotta (1862.), ahol mint Szathmáry Király Pál borsodmegyei al-, majd tornamegyei főispán egyetlen fiának nevelője, — épen az Erdélyi János udvarába s ennek termékenyítő hatása alá jutott. Csak egy évig állt ugyan fel köztük ez a fizikailag is közeli viszony; de ez is elég volt arra, hogy a két szép lélek egymásra ismerjen, s Felméri példaként lássa maga előtt irodalmunk egyik legkiválóbb aesthetikusát és legalaposabb mű-bíráját. Valószínű, hogy tőle nyert erősebb ösztönt a filozófiai tudományok és a modern nyelvek tanulására is.

1863-ban Budapestre költözött növendékével s itt a protestánsok akadémiáján Ballagi Mórt és Molnár Aladárt hallgatta, egyúttal pedig a tudomány egyetemnek is rendes hallgatója volt. Bölcsészeti és theol. tudomá-

nyokban szépen előre haladva, Angol- és Skótországba utazott 1866-ban, majd Fischer Kúnoért és Fortlageért felkereste a szabadelvűségéről nevezetes Jénai egyetemet (1867.), aztán a heidelbergit, tübingait, mindenütt nagy vonzalmat tanúsítva a bölcsészeti tárgyak s ezek európai híró képviselői iránt. Közben gyakorta utazott, s kivált Svájcnak, Olasz és Franciaországnak nevezetesebb pontjain, műintézeteiben és gyűjteményeiben csiszolta ízlését és készült jövőbeli feladatára.

1868-ban, az Erdélyi János hunyta után Sárospatakra hivatott bölcsészeti tantárgyak előadására Bihari Imre mellé, akinek csillaga már gyors hanyatlásnak indult s itt elébb (1868,69.) — mint rendkívüli tanár lélektant, logikát, vallás-bölcsészetet, majd 1869/70-től, mint rendes tanár még nevelés- és oktatástant is adott elő, tehát részben az Erdélyi, részben a képezdei igazgatóságra hivatott Árvay József tanszékén működött. 1869. nyarán Bécs aesthetikai kincseit tanulmányozta, 1870-ben pedig a főiskola költségén 3 hónapig időzött Nápolyban és Rómában a képtárak búvárlása végett. Ekkor már készen volt agyában a főiskolai szépművészeti múzeum terve, sőt megnyerte annak a tanári kart és előljáróságot is s 1871-ben, — sok nemes buzgólkodás után — meg is vetette annak alapját, fejlesztését azonban a javára alakult körülmények miatt — másnak engedvén át.

1872-ben ugyanis felállított a kolozsvári, u. n. „Ferencz József-egyetem,” amelyre bizonyos előszere-ttel gyűjtögették össze a prot. iskolák kiválóbb tanárait. Így jutott oda *Felméri Lajos* is, aki mellett ekkor még „*Uti levelek Skociából*“ (1870.) című művén kívül a sárospataki főiskola tekintélye volt a leghatásosabb ajánló levél.

Mint a neveléstudományok egyetemi előadója, férfiúi kötelességének ismerte úgy hálálni meg az elő-

legezett bizodalmat, hogy abból a hazai irodalomnak is haszna legyen. Lázás lelkesültséggel szélesítette tanulmányainak körét, amiben nagy segítségére volt a modern nyelvekben való alapos tájékozottsága. Lapokban, folyóiratokban sűrűn adta jelét a szak-irodalommal való benső összeköttetésének, amelynek egy-egy nagyobb mozdulata, vagy főbb képviselője rendszeren kész bemutatóra talált benne, de legnagyobb vonzalommal mégis a francia és angol szakirodalom fejlődése iránt viseltetett s azzal mintegy maga is folyvást előbbre-előbbre haladt.

Az 1879—80-ik isk. évben már mint a miniszter küldötte járt Angolországban, hogy ott, mint erre különösen hivatott, a közoktatásügyet tanulmányozza. Hazajövet már várta egy kellemetes meglepetés, ami a legnagyobb jutalomnak is beillik, tanártársainak elismerése, akik őt tiszteletbeli doktorsággal tüntették ki. Angolországi útjának ennél is fényesebb eredménye volt. „Az iskolázás jelene Angolországban“ című két kötetes műve (1881.), amellyel jelentést tett a minisztériumnak Angolországban szerzett tapasztalatairól. E művet a napi sajtó és a szak-bírálat is tapsokkal fogadta, a Magy. Tud. Akadémia pedig 1884-ben a nagy jutalommal koszoruzta meg.

Tanári s irodalmi működésének volt a bírálata, hogy 1882-ben az országos középiskolai tanár-vizsgáló bizottság élére állíttatott s 1885-ben a tiszántúli tanár-egyesület tiszteletbeli tagjai közé választotta. Nevelési elvei — szétszórt cikkeinek temérdekségéből — ismeretesek voltak már Királyhágón innen és túl s mikor a nemzet felébredt és tette buzdúlt az erdélyi magyarság megmentése végett, az intézők saját törekvésük irányát is megpecsételték mintegy azzal, hogy Felmérit, a nemzeti nevelés bátorszavú apostolát, bevonták az E. M. K. E. alapszabályait készítő bizottságba s később

a megalakult s áldást terjesztő egyesület nagyobb-nagyobb tiszteletben is készségesen részesítette (1885—1890.). Az E. M. K. E. alakuló gyűlésén mondott s az egész mozgalom szellemét, s irányát kifejező és kifejtő beszéde nyomtatásban is megjelent (1885.).

Kívíván magának a jók s legjobbak elismerését, a sajtó méltánylatát, alig támadhatott többé nevezetesebb tanügyi mozgalom, amelyben közvetlen vagy közvetve ne szerepelt volna. Az iskola s tanügy összes kérdései folytonosan elfoglalva tartották lelkét a népiskolától, sőt a kiseddóvástól fel az egyetemi oktatásig. Szaktanácskozásokban, egyesületekben ott találkoztunk nevével, eszméivel, vagy ezek bírálataival. Csak egy kapu nem nyílt meg előtte soha: a Magy. Tud. Akadémiáé, ahol bizony-bizony olyanok is magasra tartott fővel ülnek, akik nemcsak az akadémiai nagy jutalomtól voltak mindig igen messze, hanem kisebb köröket sem voltak képesek érdemeik illatával elárasztani. Nem jutott be oda még akkor sem, mikor „*A neveléstudomány kézikönyve*“ című nagy műve (Budapest, 1899.) — egy munkás élet hosszú és türelmes fáradozmainak gyümölcse, a nemzet közkincsévé lett. Az Akadémia érzéketlen maradt a sajtó tüntetései iránt, sőt elegendő fizetésnek látta azt, amelyhez neki nincs mit pótolnia.

Nem tudjuk: volt-e hatással ez a mellőzés a Felméri lelkére, de hisszük, hogy — ha volt is egy időre, — hamar kiheverte azt a további munka jutalmazó élvezetében; tanítványainak és tanártársainak, Kolozsvár és Erdély értelmiségének és a hivatott sajtónak önzetlen tisztelete pedig dús kárpótlás volt neki a megtagadott koszorú töviseiért. Csak imént olvastuk, hogy a Ferencz József-egyetem rektorává, 1894—95-ik évre, az arra illetékes tényezők egyhangulag őt választották meg. Ennek a jutalomnak édességét magával vitte a halálba, mielőtt tényleg is élvezhette volna.

Az irodalom feljegyezte már s fel fogja jegyezni halála után is, hogy Felmériben egy széles látkörű, az angol és francia irodalom szelleme által ihletett és izmosodott író, tanár és tudós hűnyt el, aki az idegen mezőkön gyűjtögetett kincseit úgy tudta feldolgozni, úgy tudta tanítványai szívébe átplántálni, hogy azok a hazai földben hazaiakká alakultak és a hazának illatoztak és gyümölcsöztek. Nevelési elvein egyet és mást módosíthat az idő, az újabb tapasztalás, de azok főirányát, lényegét, szellemét még csak a jövődőség fogja igazán hinni, vallani, terjeszteni és ünnepelni.

Mint a nemzeti nevelés harcosa élni fog a nemzet érzületében, törekvéseiben, az iskolák szellemében örökké!

Két ízben nősült, első nejének korai elhunytá után csak négy évvel ezelőtt lépett újabb házasságra *Sándor Emilia* úrnővel, aki most már, mint bús özvegy, 3 gyermekkel siratja a legjobb apát és férjet, a tudomány és a nemzet geniuszaival.

Velük együtt oda borulunk mi is a kitünő tanár és tudós koporsójára, s emlékezőn régiekről és mostaniakról, tisztelettel írjuk be nevét, — mint a ref. egyház hű fiáét is, — kidőlt jobbaink gyászos sorába. Áldás poraira!

LUKÁCS ÖDÖN.

1843—1896.

Még ott állottunk utolsó körlevelének most már — fájdalom, — hattyúdalának felemelő hatása alatt; még hallani véltük vezéri szózatát, amely, mint a Jehova prófétájának kürtje, szent kötelességek teljesítésére hív; még éreztük egyház- és hazaszeretetének termékenyítő hevét, amely tavaszi napsugarakban lövelt szét, hogy pusztítsa a közönyösség jég-kérgét, a léhaságnak, az akaratlanságnak hideg havát; még gyönyörködtünk lelkének ihletében, kormányzói bölcsességének mélységében, szeretetének aggódásaiban s szinte két kézzel nyujtottuk felé az elismerés palmaágát, amikor beröppent hozzánk is az iszonyú Jóbhir, hogy *Lukács Ödön* szíve nem dobog többé!

Egy lobogó fáklya ketté törve, . . . egy dús vizű patak kristály tisztán harsogó habokkal megfagyottan, megdermedten, mint az arany korszak szent folyója amaz isteni pálca érintésétől; a tavasz édes szavú pacsirtája, akit dalolásában ér a gyilkos golyó; egy Nehemiás, aki egyik kezében a kalapáccsal, a másik kezében magasra tartott fegyverrel esik el a tatarozott és védelmezett bástya tetején! . . .

Még mindig kételkedni szeretnénk a lélekrázó hír valóságában, ha testi szemeinkkel nem láttuk volna azt a koszorúkkal borított koporsót ott abban a templomban, amelyet az Isten emberének lángbuzgósága épített; ha nem hallottuk volna ezerek sóhaját, csendes zokogását, akik közül sokan lelki fejöket, sokan barátjukat, elvtársukat, sokan a nemes, igaz elvek bátor harcosát sirat-

ták és gyászolják; s ha tanúi nem lettünk volna annak a kibeszélhetetlen pusztaságnak, amelynek érzése eltöltötte az imént még boldog család minden egyes tagjának fájdalomtól háborgó szívét.

Lukács Ödön bizony meghalt! Nyiregyháza ev. ref. gyülekezete, egész város közönsége, a f.-szabolcsi ev. ref. egyházmegye s egész Szabolcsvármegye oda sietett koporsójához, hogy hódoljon a holtnak az élő munkájáért, hogy tudja a helyet, ahol pihen, hogy oda küldhesse áldásait a kihült porokra, hogy oda zarándokolhasson egy könnyel, egy virággal, mikor idegennek érzi magát a világ lármája között és megútálja az eszményeken taposó tömeg tombolását.

Eszmény! . . . Ez volt életének vezércsillaga. Rámolygott az ifjúra és szülte benne a szépnek, a dalnak szerelmét; ott ragyogott a férfi előtt és vitte-vonta őt a kísértések közül az Úr oltára felé az áldozásra, a Baal-papokkal való küzdelemre, mint egykor Illést és bűvössé tette ajkán a szót, az igét, kétélűvé nyelvén az igazságot, ellenállhatatlanná a szeretetnek evangéliumát, hódítóvá a szabad, a független hazáért való lángolását.

Mások nagyobb, szélesebb körökben s szerencsésebb viszonyok között vittek véghez nálánál nagyobb hódításokat is; de több szeretreméltósággal s kevesebb iriggyel ritka halandó futott olyan tisztos pályát, mint *Lukács Ödön*. Akik nem tudták megérteni eszményi irányát, lelkének égfelé törő vágyait, az eszmék s elvek küzdelmében tanúsított rendíthetlenségét, azokat lebilincselte kedélyének kimeríthetetlen gazdagságával, tudásának erejével, munkásságának temérdekségével, szónoklatának varázsával s tollának termékenységgel.

Még csak 37 éves volt, amikor az országos ev. ref. egyház egyik legnagyobb egyházmegyéje oda ültette őt kormányzékébe már addig is elért fényes sikereiért. És az eszmények embere kitűnően bevált. Nagyobb kötelesség-

tudás, több, élénkebb rendszeret, kevesebb csökönőség, az ósdiságból való gyors kibontakozás jellemzik kormányzásának 16 éves időszakát. Bizonyosság lehetünk rá, hogy ő boldog volt a nyomán fakadó áldások szemléletében.

A kerületen, hol annyiszor mérte össze fegyverét az uralkodó párt legnagyobb alakjaival a nagyobb függetlenségért, az autonomia követeléseit iránt tanúsítandó őszintébb tiszteletért: — itt is elnyerte végre előre törő szelleme az elnyerhető legnagyobb jutalmát — a kerületi egyházi értekezlet elnöki méltóságában. Irigyei lehettek s voltak is, de e minőségében szerzett érdemeit az egész hazai prot. egyház elismerése pecsételte meg.

De ha semmit nem tesz, nem alkot is, mint esperes, ha oda nem emeli is a közbizalom a legnagyobb kerület összes papjai fölébe, ahol olyan dicsően megállta helyét; hacsak annyit tesz is, hogy Szabolcs megye központjában tiszteletet szerez a református névnek s a megyei intelligentiát hódolatra készíti a református lelkes érdemei előtt; vagy ha csak imáival s egyházi beszédeivel, hazafias és vallásos költeményeivel, a prot. sajtóban (Prot. Egyh. és Isk. Lap, Sárospataki Lapok, a Vasárnapi Ujságban, a Nefelejtsben stb.) szétszórt dolgozataival állít is emléket nevének: akkor is eleget végezett arra, hogy odaigtassuk nevét legjobbaink Pantheonába.

A sárospataki főiskola egykori jeles növendékét, majd szeretett segédtanárát és széniorát, mind halálíg hűséges szerelmű fiát; lapunk eleitől kezdve egyik legkitűnőbb, leglelkesebb munkatársát és pártfogóját siratja és gyászolja a korán kidőlt oszlopos férfiúban.

Az Úr kegyelme virrasszon hamvai felett s küldjön vigasztalást a siralom völgyében tanácstalanul ülő, tépett szívű családnak, amely boldogságának romjain vigasztalanul néz fejének elesett koronája után!

UJLAKY ISTVÁN.

1842—1897.

Január hó 25-dikén délután, egy koszorúktól mentes fakoporsó körül néma fájdalomtól meghatottan imádkozott Sárospatak művelt közönsége egy igaz ember örök nyugalmaért.

Olyan beszédes volt az a cicomátlan fakoporsó! Virág-erdő és aranybetűs szalagok hiányában szinte közelebb éreztük magunkat a koporsóban nyugvó embertársunkhoz s amíg könnyes szemekünk át odatapadt lelkünk az igénytelen alkotmányra: úgy tetszett, mintha suhogó szárnyakon oda röppent volna annak fedelére az Úrnak angyala és a boldogult nevében megáldotta volna annak mély bánattól roskadozó, édes, hű társát, hogy nem engedte őt életével való ellenmondásba jutni a halálban!

Az *Ujlaky István* életéhez fakoporsó illet — koszorútlanul.

Amióta ura volt akaratának, irányozója érzelmeinek, senki soha nem látta őt a hiúság vásárában tolongók között; senki soha ott, ahol versenyt futnak az emberek a veszendő holmikért s csinált fényből fonnak homlokukra hamis glóriát. A kised szülői ház emléke, a tisztességgel élt és becsületben elhalt, egyszerű, jó szülők lelkének átöröklése; az örök természetnek általa jól ismert kincses bányája; a tudás birodalmában való nagy otthonossága, vagy csak Isten különös jó tetszése volt-e oka, — ki tudná azt megmondani? — hogy ő nem ült fel a mohón rohanó világ szekerére, s a századvégi, pusztító szelek át suhantak az ő jól vértezett lelkén nyomtalanul.

Szánta inkább, mint kacagta, de nem követte embertestvéreinek legnagyobb részét s bizony nem nagyon törődött vele, ha volt pályatársainak hintós paripái sarat fecskendeztek is egyszerű köntösére s ha észrevétlenül kellett is olykor-olykor elballagnia azok mellett, akik az iskola falai között saru-szíjját sem merték volna megoldani.

Ő maga akarta, hogy fa-koporsóban, koszorúk nélkül menjen el pihenni szerettei közé s ez az akarata pecsége volt annak, hogy puritánismusa nem szeszély volt, de életelv s jellemének szükségszerű következménye.

Szegényebbek vagyunk múlt hó 25-ike óta egy tipikus alakkal, egy szerény tudóssal, egy rendíthetetlen hűségű hivatalnokkal, egy a kötelesség-tiszteletben felülmúlhatatlan férfi-jellemmel s egy mintának is beváló hű férjjel s a szabadságnak és igazságnak egy meg nem rettenthető barátjával.

Mindenkor fájdalmas volna ez a veszteség, ma sokszorosan az, mert az antique jellemek kivesző-félen vannak Sárospatakon is, mint egyebütt.

*

Itt született a boldogult a bodrogszparti Athenaeben 1842. május 3-ikán. Atyja jóhirű kovács-mesterember volt s fiaival a kezük ügyében lévő collegiumban kívánta megszereztetni jövőjüknek kulcsát, miután a népiskolában biztató fejlődésnek indultak.

A kitünően végzett gimnáziumi pálya után, Pista az 1863—64-dik évben belépett az akadémiába, az u. n. philosophusok közé s kitünően maradt itt is, mint 49. társa között a 3-dik. A következő évben ott találjuk nevét a theologus ifjak sorában az érdemsorozatnak ugyanazon a fokán, de — ki tudja miért? — a harmadik akadémiái évre már átcsapott a joghallgatók közé

s elébbi két éve betudatván, vasakaratóval s bámulatos szorgalmával egy év alatt a jogakadémia összes tantárgyaiból kitűnő osztályzatot szerzett magának.

Mi, akik bizonyos távolból ugyan, de ismertük őt életének e forduló pontján, mintha most is ott látnók a főiskolai kert ecet-fái mellett könyvébe mélyedten járni és ülni, s mintha ma is hallanók a csodálkozással ejtett szavakat, amelyekkel pályatársai jellemezték a merész ifjú vállalkozását, de akiről ők is erősen hitték, hogy győzelemmel kerül ki a munka árvizeiből.

Mint végzett jogászt jó ismerői arra sarkalták s talán a saját lelke is arra ösztönözte, hogy a fővárosban keressen tért sokat ígérő tehetségének. Oda ment. Talán a zsbongó élet, talán a naponként látható szédelgések, talán becsületes lelkének lassan fejlődő vágyai, vagy — mint többen állítják róla, — egy árverés lélekrázó jelenetei, oly átalakító hatással voltak gondolkozására, hogy a sok verejtékezéssel szerzett jogi ismereteit, korábban gyűjtött philosophiai és theologiai ismereteihez fiókolva, — Selmechányára költözött, hogy ott az erdészeti akadémián új irány felé indítsa életének bizonytalankodó hajóját.

Mindenre elégséges lelki erejével megbirta az új pálya terheit is s a természet titkainak kutatása — úgy érezte, — egészen neki való s őt boldogsággal kecsegtető foglalkozás. Az erdők titokteljes suttogása édesebbé vált neki az emberek locsogásánál, a vadak üzése a kétlábú állatokkal való vesződésnél, a virágok tanulmányozása, titkaik ellesése a földi lények mosolyánál, s haladt belebb és belebb az erdők ismeretében, a természet szerelmében s olthatatlan tudomány-szomjával annyi tudásra tett szert, amennyi felülemelte őt pályatársai felett s képessé tette volna arra, hogy odaüljön valamelyik szakjabeli tanszékre és mint tanár hirdesse a tudomány igazságait és terjessze a természet kultuszát-

Szerencsés véletlen volt, hogy pályája végeztével a sárospataki közbirtokosság erdészeti állomása megüresedett. A közbirtokosságra volt ez szerencse, amelynek 5,000 holdas erdejéhez a szakember szemére és tudására — a hosszú tervtelen gazdálkodás után — égető szükség mutatkozott.

Ujlaky, aki szerette szülőföldjét s hálás tudott és akart lenni szülői iránt, készséggel jött szülőföldje szolgálatára s átvette itt egy nagy természeti kincsnek őrizetét, s küzdve előítéletekkel, nagyok, hatalmasok követelései ellen s védve a jogot és közérdeket az ingyenélőkkel, a rablógazdasággal szemben: — megmentőjévé lett a sárospataki közbirtokosság erdőségének.

Hogy miként tátotta reá száját a megfékezett gonoszság s miként gyanúsította a visszaszorított élelmisség: — nem igen kutatta s miatta nem sokat fájt meg a feje. A jók tiszteletében egyre nőtt s megvolt lelkiismeretének bátorító és helyeslő ítélete, amit ő a legjobbak tiszteleténél is többre becsült, — saját lelkének nyugodalmáért.

Egész jelleme kidomborodott már, amikor 20 évvel ezelőtt a sárospataki főiskola is rávetette szemét és melegen ajánlotta őt egy bizalmi állásra, ingyenes munkára. Akkor volt ez, amikor a főiskola gazdálkodása is drága tapasztalatokkal volt összekötve és szükség volt itt is az élesen látó szemekre s megvesztegethetlen ellenőrzésre. Az újjászervezett gazdasági választmány nem tehetett okosabban, mint amikor *Ujlaky Istvánt* is megválasztásra terjesztette fel. A megnyert bizodalmi állást a hálás tanítvány szeretetével fogadta el és azzal töltötte be egészen haláláig. Voltak évek, amikor hetenként több órán át kellett fárasztó gyűléseket tartania a gazdasági választmánynak: *Ujlaky* e gyűlésekről, nagyok nélkül, sohasem hiányzott. Voltak idők, amikor összegomolyodott ügyeket kellett tisztázni, gordiusi

csomókat kibontani: Ujlakyt az ilyen kényes esetekben mindig odaültették a legkényesebb posztóra. Hivatali hűtlenség árnyékai vetődtek előre: a bizonyosság kipuhatólásánál Ujlaky István nélkülözhetetlen volt. Vesződni kellett kufár emberekkel, hamis sáfárokkal; becsülni kellett házakat, földbirtokokat, becsülni itthon, közelben és távolban: Ujlaky ment és végezte tisztét annyi hűséggel s olyan pontossággal, amint senki más jobban és nemesebben.

A sárospataki főiskola örökre adósa marad Ujlaky Istvánnak s nevét soha sem említheti hálás érzések nélkül.

Jellemének bizonyossága, hogy a mikor egy ízben a gazdasági választmány és igazgató-tanács között határsértési félreértések támadtak, Ujlaky István beadta lemondását a már szintén elhunyt Rik Gusztávval együtt, mivel bizalmi állást föltétlen bizodalom nélkül viselniök — önértük tilalma mellett — nem lehetett. A kerület újra visszakérte a főiskola kebelére mind a kettőt — az igazgató-tanács javaslatára.

Pár éve már, hogy egy némely küldetés elől a testébe fészkelődött betegség miatt, huzódoznia vagy épen kitérnie kellett; de mihelyt annyi erőt érzett tagjaiban, hogy nagyobb félelem nélkül vállalkozhatott fárasztó küldetésekre: ment azonnal és hiven tékozolta főiskolánkért idejét és lelki-testi képességeit. Bátran bocsátottuk, mert tudtuk, hogy érc-paizzsal van keble befedezve, amelyen megtörnek a kísértések gyémánt-hegyű nyilai is.

Igen, a kísértések! Ezek az angyalképű ördögök megkörnyékezték főként a közhírtokosság és más nagyobb uradalmak birtokainak rendezése vagy felbecslése közben. Kinek ne lett volna bátorsága aranyalmával megkinálni egy szerény külsejű embert, akinek egész igénytelen megjelenése kihívás a megvásárlásra? Ezeket dobott el

magától és százezreket mentett meg olykor másoknak és ő maga s áldott lelkü neje, ifjú korának ábrándképe (akit azonban csak mint özvegyet tehetett magáévá) boldogan éltek a maguk keveséből és — Isten segítségével — gyarapodtak lassan a földiekben is.

A legközelebbi képviselő-választáson még ott volt egész lelkesedésével — a függetlenségi párt táborában. Az irtózatossá váló híreire elfogta lelkét a honfájdalom és ő — a kevés szavú férfi — harsogott a modern stréberek, a megvénült ifjak, a baromi módon megvehető felső népréteg ellen s akik hallottuk, sohasem fogjuk ezt az ő szent felháborodását elfelejteni. Ő volt ekkor is, ebben is egészen.

Néhány hónap óta rohamos fonnyadásnak indult. A szigorú hivatalos kötelességen felül alig űzhette már főbb kedvteléseit: a nyelvkincsek gyűjtését¹ és a tekejátékot is. Fájt látni őt ott a polgári olvasó-körben, megszokott helyén, ahonnan az ifjú nemzedéket annyi szeretettel oktatta; fájt tudni, hogy olyan kínosan fészkelődik s aztán el-elmarad s végre pedig nem jön el többé.

Valaki hiányzott neki, amióta Trócsányi Bertalan olyan szomorú hirtelenséggel elhunyt. S elment utána az örök találkozásra.

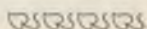
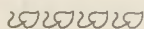
Csak egy jegyzőkönyvet szeretett volna még megírni a város közbirtokossága számára, amelynek ügyét ő ismerte legmélyebben s ő jegyezte leghívebben. Ezzel tépelődött halálos ágyán, ahol úgy viselte magát, mint egy valódi hős. Látogatóit hazaküldte a munkára, hogy ne lássák az ő vívódását s ne hallják esetleg fájdalmas nyögéseit. Hü neje fájdalmasan mosolygó képét simogatta s azzal a biztató reménnyel hunyta be szemeit

¹ Munkatársa volt a „Nyelvőr“-nek s utóbb a zemplén-megyei „Adalékok“-ba is dolgozott. Lapunk is közölt tőle egy pár régiséget.

január 23-án éjfél-tájon az örök álmra, hogy jobban lesz és bevégzi, ami bevégezetlen.

*

Bálint Dezső lelkész maga is zokogva mondott imát az igaz ember koszorútlan koporsója felett, amely körül a gyászoló családon kívül testületileg jelent meg a közbirtokosság, a város, az egyháztanács és a főiskolai tanári kar, hogy könyvek között áldják a hűnek, a feledhetetlennek emlékezetét. A közbirtokosság saját halottjának tekintette s így temettette el. Legyen élete példa, s emlékét őrizze köztünk hű emlékezet!

NEMES FERENC.

1834—1898.

Ködös, borongós, őszi nap volt, mikor porréseit kikísértük a temető-kertbe és lebocsátottuk a mély, sötét sírba . . . oda, hol már nem fáj semmi!

Koporsóját koszorúk borították és az azokról lecsüngő szalagok aranyos betűsorai kiragyogtak az őszi homályból és hirdették, suttozták az élőknek — bizonyságul és biztatásul, — hogy „a szeretet erősebb, mint a halál“ és a koporsóban kiengesztelődik minden.

Míg búgott a gyász-zsoltosma s hangzottak az istenige fényes biztatásai s meg-megkapkodta a sziveket egy-egy feltörő jaj, amit nem lehetett elfojtani: lelkünk önkéntelenül is végig futott a koporsó csendes lakójának immár lezajlott élettörténetén s így sóhajtott a panaszos költővel:

„Óh sors! lábad alatt a szegény halandó
Olyan, mint egy féreg . . .“

És látásokat láttunk: a felizgatott kedély beszédes képeit. Mosolygó tavasz-mezőt ezer virággal, ahol csupa édes ígéret, csupa ragyogó biztatás minden. Égfelé nyúló pálmát, amelynek növekedése gyönyörűség s amelynek ágain gyümölcsök kínálkoznak s gyümölcsök érlelődnek . . . Vitorlás hajót a tengeren, amely vígan szeli a hullámokat s boldog haladásában nem tartóztatja fel vihar vagy zátony. A mellette elsuhanó hajók zászlóval köszöntik, a part lakói vágyó merengéssel nézik gyors futását s utána zengik: Szerencse fel!

De íme, a virágos mezőt hűs szél fujja át s bús hervadás kezdi kivetkőztetni hímes köntöséből; a pálma

hajladoz saját nagy terhe és a felé csapkodó vihar súlya alatt; a hajó futó-creje fogy, az ég elborúl s cikázó villámok és ellenséges szelek között a kormányos irányt veszít és örvénybe jut s mire sok hányattatás után s övéiért epedő gyötrelmekről tépetten, emberi és isteni segítséggel kimenekül a gyilkos forgatagból, — csak testét bírja megmenteni . . . a halálnak.

A sirásók kapája megvillant az alkonyi homályban, a hideg göröngyök iszonyú kíméletlenséggel döngették a koszorúkat és koporsót takaró deszkafalat s ő, a vihartépett s végső révpartjához jutott hajós, nyugodtan pihent az anyaföld kebelén és álmodott a szeretetről, amely „mindent elfedez, mindent hisz, mindent reményl és mindent eltűr és nem farad el soha!”

Az álmodót hagyjátok, hagyjátok álmait!

*

Abauj megyében, Garbóc-Bogdányban született 1834-ben, október 14-én, hol atyja, *Nemes Károly*, akkor administratori minőségben működött. Édes anyja *Verebélyi Zsuzsanna* volt. Az első-született fiú bölcsőjében el volt már jegyezve arra, hogy — ha Istennek is úgy tetszik, — tudós pályán próbál majd szerencsét, ami egyedüli menedéknek látszott abban az időben a szegényesen javadalmazott ref. papok fiaira nézve.

A szépen fejlődő, testi-lelki javakkal dúsan megáldott gyermek Novajon kezdte (ahova édes atyja rendes lelkészül választatott) népiskolai tanulmányait, majd Sárospatakon folytatta, boldog reményekre jogosítván jó szülőit és tanítóit jövődjé felől. Mint gimnáziumi növendék csak fokozta ezt a jó reménységet, mert vezére lett osztályának és e vezér szerepet mindvégig meg is tartotta. A tudnivalókra nézve voltak ugyan erős versenytársai, akik egyben másban felül is múlták, de senki sem bírta vele a versenyt az osztályra való hatás-

ban, az osztály érdekeinek bátor s ügyes képviselőjében, az egyéni szeretetreméltóság Isten-adta tulajdonságainak érvényesítésében.

Szépen kifejtett, deli ifjú volt már, mikor 1852-ben jul. 18-án bevégezte a gimnáziumi pályát és aláírt az akadémiái törvényeknek, mint leendő „philosophus.” A philosophiai tudományokon vezetett át az út a theológiaiakhoz akkor is s az első akadémiái év általában a philosophia tudományoknak volt lefoglalva, amint később is még egészen a 70-es évekig. A szorosabb értelemben vett philosophiai tárgyakat *Erdélyi J.-tól* hallgatta, akinek akkor már országos neve volt; a neveléstant *Csoma Mihálytól*, aki varázslatos erővel tudott uralkodni tanítványain s tudta táplálni azokban a nemesebb szenvedélyeket; a latin és német irodalom-történetet *Pálkövi Antaltól*, akit folyvást éber figyelemmel kísért az abszolút hatalom az ő ismeretes hazaszereteteért. Jó iskola volt ez azokban a nehéz időkben, a miknek kényét úgy nyögte ez a keményen megalázott, szegény magyar nemzet. A theol. tudományokban *Somossy János*, akit Kazinczy Ferenc is barátságára méltatott, *Zsarnay Lajos*, a későbbi superintendens és *Kálniczky Benedek*, a szelidlelkű egyháztörténet-író voltak mesterei.

1856-ban végezte el theol. akadémiái tanulmányait, mindig elől a sorban és elől az ifjúság szeretetében. Gazdag kedélye, sajátos lelki vidámsága, élénk vonzódása a társas élet örömei iránt, folyvást növelték népszerűségét. Akadémiái pályája alatt a Meczner fiúk nevelésével (a hotykai Meczner Rudolf és Gyula) is foglalkozván, ezúton szerzett összeköttetései is előnyére szolgáltak nemcsak Sárospatakon, hanem ennek szomszédos vidékein is s hatással voltak társaséleti otthonosságának, szeretetreméltóságának kifejtésére, annyira, hogy ebben az irányban — az akkori közhit szerint — felülmúlhatatlanságra emelkedett.

Mint végzett theologus bejutott a *primariusok karába* és elnöke lett az énekkarnak, amelynek korábban egyik kiváló köztagja volt. Kedves bariton hangja, az ének és dal iránti hő szerelme, megnyerő bánásmódja, s ha kellett parancsoló, méltóságos fellépései meghódították iránta az egész énekkart, amelynek szellemét alig tudta valaha szerencsésebben képviselni valaki, mint ő. Nem is szeretet volt, amivel őt a kartagok szerették, hanem rajongás. Vidéki szereplések alkalmával, amik akkor nem tartoztak a fehér hollók közé, mint manapság, — úgy körülfogták tiszteletükkel, akár a legtiszteltebb tanárukat és olyan katonás megadással viselték elnöki fölényét, akár csak a legjobb gyermek a legdrágább édes atyáét. A boldog visszaemlékezés szárnyain, — mikor alkalom kínálkozott, — maga is örömet visszaröpült multjának ebbe a varázslatos, bűvös világába s szinte ifjodni látszott emlékeitől.

Az 1857—58-dik évben már többre méltatta őt a tanári kar és előljáróság. Ott volt az *Árvay József* oldalán, mint segéd-tanár a tanító-képezdében, amely szoros kapcsolatban a főiskola többi intézeti ágaival, ekkor kezdett formát ölteni, de még ekkor is alig volt túl az alakulás stádiumán. Anyanyelvet, számot és mértant tanított s e minőségében foglalkozott egészen 1859. júliusáig. A szám és mértan tanítása nem illett ugyan az ő egyéniségéhez; de mindamellett is meg kellett nyernie főnökének bizodalját és sikert kellett felmutatnia, mert — bizonyára tanári hivatottságának hírére — a *csurgói* gimnázium előljárósága meghívta őt egyik tanszékére rendes tanárul s ő a meghívást elfogadta és Sárospatakról, hová ifjú korának annyi kedves emléke fűzte, 1859. őszén a Dunántúlra költözött.

Nemzetünk felett épen ekkor derülni kezdett az ég. Olaszország felől meleg fuvalom lengedezett s áthatotta a dermedt szíveket is. Forrongás támadt a

kebelben, az agyban; az eszmék kezdtek testet ölni a társadalomban, az intézményekben, a tanrendszerekben s a sárospataki főiskola nemcsak alapításának 300-ados emlékünnepeét ülte meg a nemzet jobbainak hozsánái között, hanem gimnáziumi tanrendszerének átalakításával is készült a jobb idők elé, sőt a Kövy nevével halhatatlanná lett jogakadémiáját is feltámasztotta. Ezért is, meg egyes tanerők kivénülése és kidölte miatt is, szüksége volt a sárospataki főiskolának új tehetségekre, új munkásokra. Néhányan ott voltak már a régi kitűnő tanítványok közül a munka asztalánál; de a szükség nőtt s 1862-ben a n.-kaposi gyűlésen, mikor *Csoma Mihály* és *Antalfy János* az újra éledt jogakadémiába helyeztetek fel, megválasztották egyikök helyettesítőjéül *Nemes Ferencet* is, aki Csurgón már becsületett szerzett az Alma Maternek. Mielőtt azonban elfoglalhatta volna helyét, az 1863-dik évi tavaszi egyházkerületi Közgyűlés azzal tisztelte meg, hogy felajánlotta neki a *Csoma Mihály* lemondása által megüresedett jogi kathedrát s illetőleg meghívta őt „az államjogi és kormánytani” tantárgyak előadására.

A volt theológusból, tanítóképezdei segéd- és gimnáziumi rendes tanárból tehát *jogakadémiai tanár lett*, mire ifjú korának drága emlékei közé visszatérhetett. Bizalom egyfelől s bátorság más részről, de nem újdonság abban az időben, sőt rendes sorsa volt az ilyen a prot. tanárnak, akitől megvárta az iskoláért áldozó egyház, hogy olyan legyen, amilyenné — a szükséghez képest — lennie kell.

1863. szeptember 14-én foglalta el jogi tanszékét, egyidejűleg *Antalfy Jánossal* és *Emödi Dániellel* s ugyancsak a neveléstan akadémiai előadására megválasztott *Árvey Józseffel*, — aki ekkor már sógora volt — és a történelem és latin irodalom új tanárával, a gimnáziumból előléptetett *Orbán Józseffel*. Az ifjú

sólyom a vén sasok között. „Az állam alapjairól“ értekezett s az e tárgyban kifejlődött elméleteket bírálta végig, állást foglalván azok ellen s egyik mellett a több közül. Tárgyának tiszta felfogása, munkájának meggyőző volta épen olyan jó hatással voltak a nagyszámú hallgatóságra, mint férfias fellépése, előadásának kelleme s mint az a melegség, amely volt tanáraihoz, most már kartársaihoz és tanítványaihoz intézett szavai-ból kiáradt. *Br. Vay Miklós*, az Istentől hivatott főgondnok „a beállott új tanév sokat ígérő reggelén ritka eseménynek“ jelezte az öt tanár beköszönését s élvezetesnek azt a pár órát, amely a beköszönéssel eltelt, sőt kezességnek arra, hogy a kerület megtalálta a nagy feladatokhoz a megfelelő embereket.

Az ifjú jogtanárnak nem lehetett könnyű feladat bemélyedni az előtte ismeretlen világba, annál kevésbbé, mivel a változott viszonyokhoz képest tantárgyait is változtatnia kellett; — mindamellett megbirta állan helyét s különösen meg tudta nyerni hallgatóinak tetszését, akiket tömör s szónoki hévvel tartott előadásaival nem egyszer fakasztott üdvözlő kitörésekre. A közjogon és politikán kívül tanított büntetőjogot, közigazgatási jogot, pénzügytant s ez utóbbi tantárgyával szerencsét próbált az irodalomban is, de műve — a váratlanul érkezett újabb tanrendszer-változás miatt — befejezetlen maradt.

Az ifjúság azzal is kimutatta iránta való ragaszkodását, hogy megválasztotta egyik-másik együletének vezetőjéül s több ízben kérte fel a március 15-diki ünnep szónokául, táncestélyeinek elnökéül, amely szerepeiben magára vonta az iskolán kívüli társadalom figyelmét is, sőt meghódította azt is magának.

1877-ben tisztársának, Antalfy Jánosnak a Sárospataki Népbank éléről való elvonulása után, reá bizta Sárospatak és a vidék módosabb közönsége a szépen

fejlődött pénzügytan vezetését s ezzel földi sorsának zenithjére jutott. A pénzügytan tanára egészen helyén volt a pénzügytan élén s ő tetszett magának ebben a szerep-körében s eltitkolhatatlan boldogsággal s önérettel képviselte az erősödő, gyorsan gyarapodó intézetet úgy az egyesekkel szemben, mint a bizottsági és közgyűléseken. — A boldog ember hírében élt, akinek nincs kívánni valója az élettől s akadtak, akik irigy szemekkel látták földi sorsának szerencsés haladását.

„Aztán, no hisz úgy volt . . .“ hogy a derült kedélyű, mosolygó arcú, szép, szöke férfi arcán megjelentek a földi gondok barázdái. Szelid kék szemeiből kezdett kipusztulni a fény, a meleg; előadásából a tűz, az erő, a meggyőző elem s mikor 1892-ben az évváró vizsgák ünnepélyes napján szeretett tisztársának, Emödy Dánielnek képét igyekezett élővé tenni a közönség előtt, már mutatkoztak rajta a lelki hanyatlás nyomai, amit akkor magunk előtt is alig mertünk még bevallani.

„Aztán, no hisz úgy volt . . .“ A felekezeti tanárok nyugdíj-intézetébe való bejuthatása miatt ott szerepelt még a jogakadémia tanrendjében, mint szabadságot tanár; de lelkére egyre sűrűbb homály borult s ő a főiskolára, a társadalomra s a takarékpénztárra nézve elveszett. Eleintén meg-megjelent még a főiskola falai között, a főiskola kertjében s láttuk őt, mint árnyékot imbolyogni és hallottuk őt önmagával és múltjának sok szép emlékeivel küzdeni; később azonban egészen bevonult az ő családi fészkebe és ott vergődött, ott kesergett, békételenkedett és ott reménykedett reménytelenül.

Öt évig volt élő-halott s folyó hó 12-én megkönyörült rajta az égi kegyelem és lefektette, elaltatta örök nyugalomra.

Felesége, Meczner Zsuzsánna, kit ifjúkori ábrándos szerelemmel jegyzett el magának s két gyermeke:

Andor és Sarolta, akiket önfeláldozó szeretettel szeretett, s mind halálig hű testvére *Lajos*, Zemplén vármegye tanfelügyelője s nagyszámú rokonság, a tanári kar és tanuló ifjúság kísérték ki folyó (november) hó 14-én délután előtte elköltözött gyermekei mellé.

„Oda lent már nem fáj semmi!“ — Áldott legyen emlékezete!

MUDRÁNY ANDRÁS.

1817—1894.

Mélyen tisztelt ünneplő Gyülekezet!

Több, mint negyedfél század óta szolgálja már a sárospataki főiskola a magyar protestantismust, a magyar tudományosságot és a magyar hazát.

Hogy a papi és világi mindenhatóság egyesített ereje sem bírta a maga szikla-alapjáról lesöpörni, sőt hogy a Krisztus nevével takargatott fondorlatok örvényeiből is mindannyiszor épkézláb menekülhetett s nagy hivatásához vészben és viharban hű maradhatott: azt — Isten után — ama *fejedelmi alapítóknak* és az ezek nyomaiban sürgölődő *kegyes jóltevőknek* köszönheti, akik megértették s nagy áldozataikkal, hódító példájukkal országos közhitté emelték e *főiskola magasabb rendeltetését* s a késő századokba tekintő gondoskodással buzogtak azon, hogy a legnehezebb viszonyok között is alapja s joga legyen ennek az élethez, a reménységhez s a feltámadáshoz.

Aki forgatja ez ősi prot. tanintézet történetét, olvasgatja sárgúlt okmányait s van fogalma arról, hogy mi jelentősége van e hazában a „*protestáns*“ névnek s hogy milyen feladat jutott e haza sorsának alakulásában a *protestantismusnak* és a protestantismus *lelke* által teremtett intézményeknek, — lehetetlen, hogy a legmélyebb hálára és csodáló tiszteletre ne serkenjen a *férfiaknak és nőknek ama díszes tábora* iránt, akik önként, nem kényszerítésből, apai és anyai szeretettel szegődtek itt, e tanintézet dajkálóivá s bevehetetlen várat emeltek

ebben az igaz hitnek, az alkuvást nem ismerő szabadság és haza-szeretetnek.

Magyar protestáns szívnek alig okozhat egy-egy látni való nagyobb s édesebb gyönyörűséget, mint a sárospataki főiskola alapítóinak s jóltevőinek fényes sorozata. Mintha csak ama bibliai jelenet ismétlődnék itt sokszoros ismétlődéssel, amikor a szent sátor építéséhez versenyezve hordják Izráel fiai az ő ajándékaikat a Mózes lábai elé; vagy amikor a kész sátorhoz önként viszik a törzsek fejedelmei a legjobb fajta aranyat, ezüstöt, az étel-, ital-áldozathoz, az illatos és hála-áldozathoz szükséges adományait! . . .

Felséges látvány valóban! A Perényiek, Dobók, Lorántfyak, Rákóczyak, mint alapvetők mellett, — alig van a két magyar hazában előkelő név, amelynek tulajdonosai: „szegletkövé, oszloppá, szeggé, szövétnékké, lámpássá, kapocsá vagy závárrá“ ne lettek volna e főiskola építése körül! A Báthoryak, Homonnai Drugethek, a Mágócsyak, Bethlenek, Bocskayak, Thökölyek, Rhédeyek, Apaffyak, Bornemisziak, Bánffyak, Bárkóczyak, Béltkeyek. Udvarhelyiek, Szuhayak, Szemerék és annyi más nagy és jeles mindjárt a 16. és 17. századok folyása alatt. Az egyik részök tudósokat neveltet külföldi akadémiákon — *az Istenige feddhetetlenségeért*; a másik részük felveszi itt a kicsinyek gondját, *hogy egy is el ne vesszen azok közül, kiket nekünk adott az Úr*; van, aki tataroz, tervez, épít, vagy a tudósok könyveinek kinyomatása és terjesztése által növeli a sárospataki főiskola hírét, becsét; sokan vannak, akik nevök s hivataluk súlyával óvják ezt a fel-feltámadó veszedelemtől a poklok ördögeinek áskálódásai és szörnyű szándékai ellen!

Szép, biztató látvány valóban! Az alapvetők után egymást érik itt a rendező, az újjá teremtő szellemek, a *Vayak, Lónyayak, Telekyek* és velük és körülük a

jókedvű adakozóknak egész sokasága s bennök és általok itt működik és alkot a Gondviselés védő és fentartó kegyelme!

Ha emberektől volna ez a dolog, bizonyára magától is régen és hamar megsemmisül vala. De nem emberektől volt, Istentől volt! A hazai protestantismus mennyei igazolása volt az, hogy a sürgető szükség idején egymásután sereglettek e főiskola oltára mellé a Zákányok, Patayak, Bónisok, Bernáthok, Radvánszkyak, a Klobusitzkyak, Szirmayak, Szilassyak, Szepessyek, a Nikkházyak, Sóvári Soósok, Baksayak, a Jármayak Ragályiak, Bárczayak, az Okolicsányiak, Kazinczyak, Losonczyak, Palavicsiniek, Gyürkik, Boronkayak, Fáyak Pukiak, Székelyek, Korponayak, Csomák, Kálnásyak, Jósák, Csobay Nagyok, Radnóthyak, Robozok, Töltésyek, Uketyevityiek, a Pankotaiak, Vécseyk, Mezőszik, a Beleznayak, Gyulayk, Guthyk, Csizsárok, Kovácsok, Óvári Fodorok, a Pálóczi Horváthok, a Jászayak stb. . . . és segítettek a *Vayaknak, Lónyayaknak és Telekyeknek* ezt a főiskolát az újabb és újabb követelmények kielégítésével a *prot. hagyományok hű vára gyanánt megtartani* s ennek életét újabb századokra biztosítani! . . .

Lélekemelő, igéző jelenség valóban! A férfiak mellett, akik Nehémiásokként fegyverrel és vakoló kanállal, eszmékben s áldozatokban kimeríthetetlenül állottak e főiskola köfalain, — a férfiak mellett itt látjuk a bibliai olajos korsókkal s a drága kenetek szelencéivel kezükben a Nagyasszonyoknak, a *lélekben és szívben Nagyságosoknak* egész bűbájos csoportját!

A Perényi Zsófiák, a Károlyi és Lorántffy Zsuzsánának, a Dobó és Bornemisza Annák fejedelmi alakjai mellé ide gyülekeznek — szinte kiterjesztett szárnyakkal, mint az ó-szövetségi frigyláda arany-kherubjai — ide gyülekeznek a Mocsáry, Pally, Korda és Csoma Erzsébetek, a Sulyok Sárak, a Lónyay és Gelléri Annák, a

Nagy Ilonák és Borbálák, a Podmaniczky, Magyarai és Horváth Máriák, a Csehy, Szondy és Ragályi Zsuzsán-nak, Csebi Pogány Klárák, a Szathmáry Király, a Mokcsay és Zubori Szerencsi Katák, a Vay Johannák, a Kapuváry és Szondy Judithok, a Bárczay és Geymüller Katalinok, az Udvarhelyi Máriák, a Sándor Évák, a Szathmáry Mihalovits Karolinák . . . és annyi más gyöngye, disze a hazai prot. asszonyi nemnek!

Bizony-bizony, aki lapozgat e főiskola történe-tében, mintha csak az ő szívök dobogását hallaná! Mikor egyik-másik intézményünkkel nagy boldogan el-eldicsekszünk, mintha csak az ő nevük dicséretét zengedeznők! Mikor örvendezve szemléljük itt a földi szegények gazdagodását a hitben, tudásban; a szilajok pallérozódását a jó erkölcsökben, — mintha csak az ő lelkük ragyogásában gyönyörködnénk! . . . Betegeinket mintha az ő kezük simogatná, az ő kenetjük gyógyít-gatná, az éhezőket és szomjuhozókat mintha csak ők etetgetnék; a tudvány ösztönétől nyugtalanokat mintha csak ők vezérelnék biztos ösvények felé; sőt amikor egynémelyikünk lámpásában fogyni kezd a hitnek olaja s meg-megcsüggedünk a protestantismus és e főiskola szent hagyományai iránt való bizodalunkban: mintha ők lebegnének elénk az ő kifogyhatatlan korsójukkal s mintha ők tartanák elénk a martyrok ragyogó koro-náját!

Szép, igéző, égig emelő látvány valóban! Mintha csak a próféta álma teljesedett volna be e mi főisko-lánkon, aki így bátorította egykor az alélidozó Izraelt: *„Népek jönnek a te világosságodhoz és királyok a te feltámadt fényességedhez . . . Hozzád jön a Libánon ékessége: a ciprus, a platán, a sudaras cédrus, mind együtt az Isten szent helyének megékesítésére, hogy meg-dicsőíttessék az ő lábainak helye.“* (Ezs. 60. 3. 13.).

Dicséret, dicsőség a kegyelem örök kútfejének, hogy ennek a ragyogó sorozatnak nincsen *záróköve*! Dicséret, dicsőség a protestantismus sorsa felett virrasztó isteni szeretetnek, hogy midőn édes büszkeséggel és dicsekedéssel virágot hinthetünk múltunk nagy alakjainak lábai elé: ugyanakkor meghajthatjuk a sárospataki főiskola és a *tiszáninneri egyházkerület* zászlaját *egy új név előtt* s örvendező tisztelettel igtathatjuk azt be ami ciprusaink, platánjaink és cédrusaink közé!

Kié ez a név? Szinte felesleges is megemlítenem. Évek óta hordjuk már ajkainkon kegyelettel, tisztelettel. Szűkebb s tágabb hivatalos köreink fűztek is már hozzá szép terveket, nagy gondolatokat. Némelyek közülünk látták is már lelki szemeikkel, amint az új név varázsától, a főiskolai kert valamelyik pontján, egy hatalmas arányú, díszes épület emelkedik, homlokán az új név betűivel, amelyeket hálás érzések között olvasgat majd az egymás nyomába lépő nemzedékek hosszú sorozata és amelynek láttára megnyugvás száll majd ama megkeseredett szívekbe is, amelyek ez új névnek a főiskola évkönyveibe való beigtatását hiú számítássaikkal megkésleltették.

Az új név a *Szeghi és Vibornai Mudrány András* neve.

Ki volt *Mudrány András*?! Egy szorgalmas, vagyongyűjtő, feltörekvő, Isten és emberszerető, buzgó protestáns családnak utolsó férfi sarjadéka. Test és vér, mint mi mindnyájan. Születisztelő gyermek, jó testvér, hű barát, szerető férj, buzgó egyháztag és lelkes honfiú! Reménylett, hitt, álmodott s csalódott sokat, mint a leg-
 †őbb közöttünk, de aki csalódásai közül reményről-reményre, hiból-hitbe szállt, mert úgy alkotta lelkét Istene. Ember, aki talizmánt hordoz kebelében és a siralom völgyéből is mosolyogva tekint az ég csillagaira s imádkozni tud akkor, amikor egynémely társa átkot

szór a természeti és erkölcsi világrend megmásíthatatlan törvényeire!

Ki volt *Mudrány András*? Egy férfi-jellem, aki — miután kénytelen volt lemondani arról az édes reménységről, hogy fiak és unokák áldják majd egykor kihűlt hamvait, — egy nagy szent elhatározással a *szabolcsi református egyházat és a sárospataki főiskola szegényeit fogadta el a Mudrány-család fiaivá és unokáivá!* . . . Egy nemes lélek, aki emberi számításaiban való csalódásai elől a szeretet angyalának szárnyai alá menekül s múltó gyönyörök élvezete helyett a szegények örömeinek fényéből von soha el nem enyésző glóriát a Mudrány-név köré! . . .

Ki volt *Mudrány András*? Én földi szemekkel nem láttam, nem láthattam őt soha! De irományai közt lapozgatva, aprólékos jegyzeteit s földi életének koronáját, — *végrendeletét* szemlélgetve: — mintha érezném szíve melegének kiáramlását, vallásos hitének mindent meggyőző erejét s hirdetni merem, hogy ő *nemcsak alapítványának nagysága által, de szíve-lelke nemességével is méltó jogon követelhet magának helyet ami halhatatlanaink, e főiskola legnagyobb jóltevői között.*

*

1818. dec. 16-ikán született Tarcalon, ahová a Mudrány-család egyik ága, a szepesmegyei *Viborna* községből, a család ősi fészkeből a Mudrány Pál 1793-iki végrendelete következtében származott le, aki az ő szegi, bodrog-keresztúri, s tarcali birtokait, a bodrog-keresztúriak között a „*Poklos*“ szőlőjét, a tarcaliak között pedig az ő *Báránytól* örökölt házát is Mudrány Károly fiaira hagyta, akiknek neveltetéséről is végrendeletileg gondoskodott. A Mudrány Károly 3-ik fia volt *János*, az *András édes atyja*. Ez a János a bárczai *Bárczy István* és *Vattay Erzsébet* egyik

leányával, *Katalinnal* lépven házasságra, ezen az úton az ágost. hitvallásu Mudrány-család rokoni összeköttetésbe jutott mindjárt e század elején a Fáy, Szepessy, Lónyay, Kácsándy, Bernáth és Boronkay stb. kiváló református családokkal s mintegy elő volt jegyezve arra is, hogy a sárospataki főiskolával bensőbb viszonyra lépjen.

A Mudrány András születésekor a Bárczy-család szíve már hozzá volt kötve a sárospataki főiskolához, többszörös köteléssel is. *Bárczy Kata*, az András szép nénje, a *Kácsándy László* felesége részint diákok táplálására, részint a német nyelv-tanítók fizetésére 1781-ben és 1784-ben 3000 rhénes forintot ajándékozott; *Bárczy Sámuel* pedig a Mudrány András édes anyjának nagybátyja 1813-ban 5500 frtos alapítványt tett a sárospataki főiskolának. A gyermekekkel szépen megáldott Mudrány János és Bárczy Kata számára tehát csillagfényes út vezetett már a bodrogszabóparti Collégium felé.

1819-ben itt is találjuk már a *Mudrány-fiúkat*, noha egy Mudrány Pál-féle 12,000 frtos alapítvánnyal s a Mudrány-család hagyományaival el voltak jegyezve a kézsmárki lycaeum számára is. *Andrást* aki idősebb testvére, — János után következett a sorban, a nevezett év szept. 5-ikén jegyezte be *Somossy János* igazgató a főiskola anyakönyvébe, mint 11 évest s mint *szabolcsi* illetőségűt, ahová pár évvel elébb költözött át a család, mint Bárczy Katalinnak a Guthyak révén nyert örökségébe. Mint inferior syntaxista kezdte itt iskoláit, miután házi nevelők segítségével a népiskolát és a középiskola első osztályát már Szabolcsban elvégezte. Meddig tanult itt egyfolytában, nem bizonyos. 1834-ben, mint első éves publicus (mint mostani 7-ik osztálybeli tanuló) van bejegyezve s itt maradt bátyjával *Jánossal* együtt 1837-ig, amikor János Eperjesre,

András pedig Kézsmárkra ment tanulmányainak bevégzésére.

Nagyon boldog s feledhetetlen évek lehettek azok, amelyeket Mudrány András, a gyermek és ifjú a sárospataki főiskola körében töltött, mert a férfiú és aggastyán lelkében is besugározták az Alma Mater képét. A nemzeti ébredés időszakának egy része volt ez; álmodozásra, rajongásra készítő, ifjú szíveknek való idő; amelyben volt is miért, lehetett, kellett és illett is lelkesedni, forrongani és nagy elhatározásokra gerjedezni. Megújulni nyelvben, irodalomban, politikai és társadalmi intézményeinkben; kiszabadítani nemzetünket s a nemzet újjászületését legbiztosabban elősegítő iskolát a XVIII. század sorvasztó hatalma alól; részévé lenni a Kazinczy Ferenc és Széchenyi István lelkének: ez volt a jelszó, a szent törekvés, a legjobbak vágya, célja. A sárospataki főiskola forrongott, nyugtalankodott, mint a kiröpüléshez készülő méhraj. Épen mikor a Mudrány-fiúk ide jutnak, az ifjúság élén *Szemere Bertalan* jár tűzoszlop gyanánt; lelkesedésének lángja felgyújtja az ifjúság lelkét, átmelegíti a reformokra szintén kész előjáróságot; egyletek alakúlnak szent eszmények szolgálatában; a haladás, a megújulás ihlete ragadja magával az egész jó öreg főiskolát. Az esküdt diákok könyvtára mellett, előterem — akár csak a mythologiai Minerva, — a sárospataki ifjúsági egyesület, a tűzébe hamvadt *Páncél-vármegye* romjaiból új életre támad a *Nándor-vármegye* s Mudrány Jánosnak és Mudrány Andrásnak módjában volt itt látni, amint *Kazinczy Gábor*, mint főispán működik és válik példává, ösztönné. kovásszá a Nándor-vármegye élén (1832—36-ig) s volt módjukban eszményeket alkotni maguknak egy ébredő nemzet ifjúságáról s egy nemzeti eszméket szolgáló nagy tanintézet hivatásáról.

Még itt voltak a Mudrány-fiúk akkor is, amikor

a jogait követelő nemzet mozgolódásától s nagyobb arányú reform-törekvéseitől az államhatalom megriadt s a nemzeti ifjúság bálványát, Kossuth Lajost börtönbe vettette és a sárospataki Nándor-vármegye működését is betiltatta.

Közel járunk az igazsághoz, — úgy hiszem, — ha állítani merjük, hogy *a Mudrány András lelki szövetsége a sárospataki főiskolával már ebben az igézetes időszakban megkötöttest* s az itt látottak és hallottak alakítólag folytak be az ő emberi, vallási, politikai és honfiúi egyéniségének kifejlődésére.

Mint pataki diák vesztette el jó édes-atyját 1836. május 15-ikén s ez időtől kezdve még inkább, mint eddig, bálványozott édes anyjának befolyása alá jutott, aki sokat örökölt annak a másik Bárczy Katalinnak szelleméből, akinek nevét egy imádságos könyv örzi irodalmunkban.

Ez a jó édes-anya, akire sok lett volna a Mudrány és Bárczy birtok gondozásának terhe, 1841-ben, már ekkor nagykorúvá lett három fiának: *Ferencnek, Jánosnak és Andrásnak* az apai örökséget, — mint az osztály-egyezség záradékában írja, — „*az ő boldogulásokra és előmenetelekre*“ kiadta, amikor is egy-egy Mudrány-fiú a vibornai és kézsmárki, valamint a „*csupán fiágot illető*“ zempléni birtokból is 22—23,000 s összesen 44—45,000 frt. értékű vagyonhoz jutott.

Az 1848-iki forradalom, mint önálló földbirtokosokat találta őket s mint meglett férfiakat és nőtleneket, amely utóbbi állapotuk nem csekély aggodalmat okozott a Mudrány-név fenmaradását és virágzását óhajtó édes anyának.

Ferenc, a legidősebb, az édes-anyai kérésekkel s a család jövődjére való hivatkozásokkal sem volt visszatérhető a forradalomban való részvételtől s mint hős esett el Kassa mellett 1849-ben. *János és András*

meghódoltak a család joga előtt s hazafiúi kötelességeiket a nemzeti hadsereg több irányú támogatásában, s a bűjdosók ápolásában igyekeztek leróni s így jutottak benső ismeretségbe *Pálkövi Antallal*, a sárospataki főiskola egyik üldözött tanárával, akihez *András* a későbbi években is meleg ragaszkodással viseltetett, s őt, mint történetíró-t is megkülömböztetően megbecsülte. Ez a viszony is kiválóan jótékony volt arra, hogy az Alma Mater képe a Mudrány András lelkében ifjú fényében megmaradjon.

1850-ben feleségül vette egyik közeli rokonát, *Vattay Veronkát*, a Nemes *Vattay Sámuel* és *Kovács Borbála* szabolcsi birtokos leányát, akit — hogy mennél inkább hű mássa legyen rajongásig szeretett édes anyjának, — 5 éven át neveltetett a saját gondolatai szerint, *a Bárczy Katalin mintája után*. Anya és fiú mintha meg is találták volna Vattay Veronkában azt, akit és amit kerestek! . . . Nemesen egyszerű, művelt, gondos, az úri ház tisztességének kívánója és fentartója, férjét, otthonát hűn szerető, az Isten házának tornácai után vágyakozó, testi-lelki kedvességekkel ékeskedő, jó feleség volt Vattay Veronka. Így emlékeznek róla azok, akik a *Mudrány András* házának vendégszeretetében részesek voltak. Volt lényének valami sajátos varázsa, amivel oda kötötte férjét magához, otthonához, birtokához s ami nem engedte Mudrány Andrásnak, hogy emberektől nyerhető, zajos megtiszteltetések után áhitozék s vagyon-pusztító hivatalok fényében keressen magának drága szórakozást. A mintaszerű édes anya, *Bárczy Katalin*, 7 évig látta s élvezte még az ő legkisebb fiának földi boldogságát, aminek csak egy hiánya volt: — *a nagyanyai öröm*. 1857-től, amikor a Mudrány-családnak ez az őrangyala elhunyt, Mudrány András és Vattay Veronka még erősebb szeretettel kapcsolódtak egybe s a hit, remény és szeretet karjain

ringatózva, igyekeztek megnyerni a csillagok közül is reájok néző édes anyának tetszését. Olyanokká lettek egymásra nézve, mint a bibliai Elkána és Anna, s mint Zakariás és Erzsébet. Sokan látták, hallották őket, amint csalódásukat szívök fenekére rejtve, zsoltáraink s dicséreteink legjavát együtt énekelgették s együtt imádkoztak az ó-szövetség költőjével a termő szőlőért s az asztalt körülfogó olajfa-csemetékért, — a Mudrány-család fenmaradásaért. Már ekkor felszentelték úri házukat parókhivá!

A tűnő évek csak növelték lelkük vallásos hangulatát. A letiprott magyar újra felébredt már, a nemzet újra bízni s munkálkodni kezdett jövőjeért, de Mudrány Andrást ez a fordulat sem zaklatta ki otthonából és lényévé vált hangulatából. Az elnyomatás évei különösen alkalmasak voltak arra, hogy egy töprengő, elmélkedésre hajló ember a múltak emlékeiben keressen vigasztalódást s ezekben találjon kivezető utat a jelen nyomorúságai közül. Mudrány András a töprengő, elmélkedő egyének közé tartozott. Ott volt szemei előtt a *szabolcsi földvár*, a szebb időknek, a nemzeti dicsőségnek egyik néma bizonyága. Megszólaltatni a múltnak ezt a néma emlékét, elosztatni a felette borongó homályt: — ezt a nemes kedvtelést szerezte meg magának a szenvedések évei alatt s ez tartotta fogva a nemzeti ébredés újabb időszakában is. A névtelen jegyző, a Priscus Retor, Constantinus Porphyrogenitus művében és a magyar történeti emlékekben igyekezett magának kárpótlást szerezni amaz édes gond helyett, amit a fiak, leányok és unokák nevelése okozhatott volna mindkettőjüknek. Szabolcs-vár múltjának tisztázása különösebben is nyugtalanította s erre vonatkozólag levelezésben állott legjobb történészeinkkel s egyik szabolcsmegyei lapban jelét is adta bűvarkodásának.

Másik kiválóbb kedvtelésének tárgya — a lemondás időszakában is — az ő „Poklos“ nevű szőlője volt, a *Mudrány-családnak egyik büszkesége*, egykor a gróf Károlyi Sándor, 1725-től pedig a *Mohos István* birtoka, aki azt hű szolgálatai jutalmául kapta Erdőd és Csongrád örökös urától. A szabolcsi földvár Zemplén felé néző oldaláról évről-évre távcsövön leste Mudrány András, hogy miként ébred a „Poklos“ szőlő felett a tavasz s az első gólya érkezésére — mintha szárnyai nőttek volna, — ide vágyakozott, ide sietett s feleségével együtt itt töltötte az év enyhes és meleg időszakait, itt fogadta barátait, rokonait s a „Poklos szőlő“ nemcsak boráért, de borházának vendégszerető lakóiért is nevezetessé lett a közeleső vármegyék úri osztálya előtt. *Pálkövi Antal*, aki Bárczy Katalin temetésében is szónokként vett részt, *Zsarnay Lajos* a Mudrány András volt tanárja, a későbbi superintendens, majd *Kun Dániel*, *Hegedüs László* — a sárospataki főiskolának e vezéralakjai is megfordultak a Mudrány András borházában és fentartották Mudrány Andrásnak a főiskolával való benső szövetségét. Nemcsak fentartották, de erősítették is, mert 1861-ben, amikor lemondott már szívében a Mudrány-névnek örökösök útján lehető fentartásáról; épen *egy évvel a sárospataki főiskola 300-ados ünnepélyének megtartása után, egész vagyont* a sárospataki főiskolának jegyezte el — *végrendeletileg*.

Az a 300-ados ünnepély a feleszmélt nemzet tavaszának volt hirdetője s lelki frigykötés volt a nemzet jogaiért lelkesülő honfiak és honleányok között! Egy protestáns főiskola kebelében, ennek szabadság szereztétől felszentelt térein s szellemének hatása alatt indúl az új időszak biztató fakadásnak: — oh hát ragyoghatott-e bővösebben a főiskola képe a hű fiú szívében, mint épen a százados ünnepély varázslata alatt? Ami addig mint hit boldogította, az az események láttára

férfiúi meggyőződéssé vált lelkében, t. i. hogy *a protestantismus erejében rejlik a nemzeti szabadság biztosítéka s hogy ezt az erőt fokozni, növelni honfiúi és honleányi, szent kötelesség.* E meggyőződés volt a Mudrány András hátra levő életének vezércsillaga. Amint elébbre-elébbre haladt az időben, annál inkább hozzátapadt gyermek és ifjú korának emlékeihez. A gyermektől üres házból oda röppent képzeletének szárnyain a Bodrog partjára, ahol szegények és gazdagok százával sűrögnek s zajongnak egy jó édes anya szárnyai alatt, akinek nincsen annyi keze, hogy mindenik gyermekének támasza legyen s nincsen annyija a földi jóból, hogy legalább a szegényeknek asztalt teríthessen. E szegényeken segíteni, ezekből erős prot. nemzedéket neveltetni s általok a prot. egyházat a pokol kapui ellen is megvédelmeztetni: — ez volt a Mudrány András és Vattay Veronka édes álma s ez álom mámorában összeölelközve, úgy érezték, hogy igaza van a szent hajdan dalnokának, amikor így énekel: *„A setétségben is fénylik az igazak világossága s a hívők nemzetsége megáldatik.“*

Közbül azonban fordulatok állottak elő a Mudrány András csendes folyású életében. Hü nejét, lelkének felét 1881-ben, február 3-ikán elvesztette, miután 1878-ban egykori jogász-társainak, barátainak, rokonainak jelenlétében az ezüst-lakodalmat vele a „Poklos“ szőlőben nagy boldogan megünnepelte. A megtört férj elébb az imádságban, majd mikor hegedni kezdett szívéen a seb, vagyoni ügyeinek s a család iratainak rendezésében keresett menedéket a fájdalom és a magánosság keserőségei elől. A sárospataki főiskolát idő közben a *Pálóczy Horváth-testvérek* fejedelmi hagyatékkal ajándékozták meg s a jogakadémia berendezése végett megnyitotta a tiszáninneri egyházkerület a legendáktól környezett *Vay-Mocsáry-alapítványt* is, ami mind közletről érdekelte

a Mudrány András lelkét. Bizonyosságaink vannak reá, hogy tudakozódott az alapítványok természete, rendeltetése, mennyisége felől s talán a nyert tájékoztatások, s talán a szabolcsi egyház sorsában mutatkozó változások, különösen pedig a nálunk is mutatkozni kezdő socialisticus mozgalmak okozták, hogy 1892-ben 1861-iki végrendeletét megváltoztatta s illetőleg azt újabbal cserélte fel, amelyben *szabolcsi birtokait a szabolcsi református egyháznak, zempléni birtokait pedig a sárospataki főiskolának hagyományozta.*

E megváltoztatott végrendeletének főiskolánkat érdeklő II. pontja szóról szóra ez: *„Zemplénumegyházban helyezett „Faragó szállás“ nevű rétemet, a szegi határban általam jelenleg birt, valamint a folyamatban levő tagosítás folytán nyerendő összes területeket, a bodrog-keresztúri határban birt összes ingatlan vagyonaimat és a Tokaj városában lévő curia-jogomat, belsőségemet és minden ezeken létező és ezekhez tartozó épületeimet; továbbá a szegi-i borházban lévő házi bútorokat, szüretelő edényeket és az ottani pincében található borokat, hagyományozom a sárospataki ev. ref. főiskolában létező és fennálló tápintézetnek. A borokra nézve kívánom, hogy ezek lehetőleg előnyösen értékesíttessenek és az értékesítés folytán befolyt összeg kizárólag a „Poklos“ nevű szőlőm újból felépítésére fordíttassék s annak megtörténteig tőkésíttessék.“*

Ez újabb végrendelezés után családjának gondosan összeállított s a Mudrány-név tisztességének fentartására szolgáló okiratait és többnemű régiségeit a Nemzeti Múzeumban helyezte el 1894-ben s a következő évben — 77 éves korában — március 28-ikán elhunyt, abban a tudatban, hogy minden dolgát jól elrendezte s abban a megszentelő hitben, hogy hű neje csendes pihenőt készített már számára az égben s hogy fiak és unokák helyett fiakat nyert Istentől a szabolcsi egyház és a sárospataki főiskola szegényeiben.

1895. március 30-ika óta ott nyugszik már az általa készített családi sírboltban, a temetővé alakított szabolcsi földvár ősi kebelében, forrón szeretett szülői és hű felesége hamvai mellett és együtt álmódoznak a Mudrány-név örök életéről.

*

Ilyen volt, így gondolkozott, így hitt és cselekedett, így élt és halt meg Mudrány András — *az én lelkem bizonyosságai szerint.*

Az a birtok, amit ő e főiskolára hagyott — a legmérsékeltebb számítás szerint is — felér 100,000 koronával, az a másik pedig, amivel a szabolcsi lelkészi hivatalt tette mindörökké kívánatossá és a szabolcs-községi nép vagyonosodását óhajtotta elősegíteni: — ez a másik jóval felülhaladja pénzértékben az 50,000 koronát . . . Gondoljuk ehhez a szinte országos hírű, több mint 19 holdas „*Poklos*“ szőlőnek korábbi termőképességét s a több mint 17 holdas *Aranyos-dűlő*beli szőlőterületet teljes virágzásban és gyümölcsözésben; és számítsuk mindehhez a Mudrány András hagyatékának *erkölcsi jelentőségét*: akkor előttünk áll s *csak akkor áll igazán előttünk* a Mudrány András szellemi képe.

De még akkor sem egészen! Be kell tekintenünk szabolcsi kastélyába és kertjébe s Poklos szőlőbeli nyaralójába s el kell itt olvasnunk a gazda lelkébe világító feliratokat, emléktáblákat; végig kell itt szemlélnünk nemzeti hőseink szobrait, festett képeit, amik házának főekességeit képezték s ekkor . . . ekkor mondhatjuk aztán, hogy beláttunk a Mudrány András szívébe s ekkor érthetjük meg teljesen annak áldásos dobbanásait.

Hit, haza és emberszeretet! Ezek képezték szívének szentháromságát s e szentháromság sugallatából lett ő a szegények evangyéliomának hirdetőjévé, a szegények keresztyének hordozójává.

Látott maga körül pusztuló úri családokat, elhomályosodott ősi nagy neveket — s a szegényekben keresett menedéket az egyháznak és a hazának. Látott megalázkodó, meghunyászkodó gyászmagyarokat, vagyonukból kipusztult alázatos szolgákat s a szegényeknek egyházas és hazafias neveltetése által kívánt önállásra büszke és megvásárolhatatlan fiakat biztosítani a magyar nemzetnek. Sírjából mintha a független protestántizmus és a független magyar haza glóriás alakjai emelkednének ki s mintha azt suttognák nekünk: „*e jelben győzhetünk.*“

*

Míg forgattam a Mudrány-család okmányait s míg merengtem a Mudrány András aprólékos jegyzetein s végrendeletének minden szaván, betűjén s míg kerestem kutattam tetteinek indító okait: ez a kép rajzolódott lelkemre Mudrány Andrásról.

Azt a másik képet itt a főiskola előljárósága művészek által festtette meg.

Én a magamét leteszem igénytelen koszorú gyanánt a Mudrány-család szabolcsvári sírboltjának ajtaja elé. Emezt bevisszük méltó helyére, a főiskola könyvtárába, a mi legnagyobb jóltevőink közé — hálás szívvel, kegyeletes emlékezéssel, szívbeli áldások között.

Hogy ne sokáig kérdezősködjék majd az ábrázolt egyén neve s jelentősége felől az egymás nyomába lépő hálás nemzedék, írjuk reá a mi édes idvezítőnknek örök idők számára szóló figyelmeztetését: „*Szegények mindenkor lesznek veletek!*“

E feliratban benne lesz majd a Mudrány-név halhatatlansága is.

Áldott legyen a Mudrány-család s a Mudrány András emlékezete!

DR. HEISZLER JÓZSEF.

1818—1901.

Négy egyházkerületünk látta az ő égfelé törő lelkének lángolását és — meghalt egy félreeső falú csendes parókhijában, szinte rideg egyszerűségben és magánosságban, mint egy remete. Mélységes tudása, hegyeket is megmozgató hite, írói termékenysége, tanári, papi, szónoki jelességei a legelső helyre praedestináltak közöttünk és — úgy halt meg, mint közkatona; kifáradtan, az étellel betelten, mint az ó-szövetségi patriarkha s nagy, szent eszményeinek romjai felett való búslakodás közben, mint a bibliai Predikátor.

„Minden hanyatlik . . . minden hanyatlik, amit egykor virágozni láttam s virágzásának örvendeztem,“ mondta ő f. év július 3-án a felső-szabolcsi tisztársai által tiszteletére rendezett örömnünepén. — „Valóban, nem óhajtanám újra kezdeni az életet s kezdem érteni a bölcsét, aki mondá: jobb a halálnak napja a születésnek napjánál; kezdem érteni az apostolt, aki óhajtott feloszlani és lenni az ő Krisztusával. Valóban, a megholt és feltámadott Krisztus a mi egyetlen menedékünk és biztosítékunk az élet minden körülményeiben. Megyek tehát én is tovább keresni ama jobb hazát, hol több a világoosság, több az igaznak, szentnek és jognak tisztelete, hol több az Isten!“

És elment f. hó 16-án. Csalódottan, meggyötört szívvel, lelkének megtépett szárnyain . . . így hagyta itt ezt a viszontagságos földi világot, de teljes reménységgel, hogy a felbomlott földi sátor helyett örökkévaló lakása leszen Istennél, a mennyben.

Nehéz, küzdelmes földi pálya jutott a *dr. Heiszler József* osztályrészeül bizonynal.

A több világosság, több igazság voltak életének vezérlő csillagai s küzdenie, birkóznia kellett a sötétséggel, a jogtalansággal s nem kerülhette ki a félreértetést, a meg nem értetést, akár csak az ó-szövetség prófétái.

Szakított, mint az apostol, családjának hagyományaival, a testtel és vérrel, hogy ölelhesse a mennyei világosságot és az igazságot, amely szabadokká tesz — és éreznie kellett, hogy a világosság és igazság útján is göröngyök vannak s a látható egyház legtisztább alakja sem égi angyalok szövetkezése.

Lerázva magáról a pápás egyház bilincseit, egész szenvedéllyel, az érett férfiú erős akaratával, a kiforrott tudós összes tudásával harcolt a Kálvin egyházának diadaláért és fájt neki, hogy nem támadt körülte pünkösti lelkesedés és a legtöbben nem bírták követni Istentől ihletett lelkének szárnyalásait.

Nehéz, küzdelmes földi pálya jutott *dr. Heiszler Józsefnek* valóban!

Azt hitte, hogy akik hivatalosak, azok hivatottak is s hogy akik a Kálvin zászlója alá esküdtek, azoknak az utolsó jottáig kell harcolniok a kálvini egyház igazságaiért . . . és fokozódó keserőséggel látta a presbyteri egyház erős kőfalainak megrepedezését, a réseket a kálvini egyház alkotmányán s a prot. autonomia bástyáinak ingadozását.

Mi láttuk, egész anyaszentegyházunk látta az ő búsulásának gerjedéseit; hallottuk prófétai lelkének intelmeit s jó bizonyságok lehetünk mellette, hogy az Ézsaiás lelke támadt fel benne: a kérlelhetlen, a rendíthetlen, az egyszer igazaknak ismert elvekhez mind halálig hű és nem alkuvó.

Aldott legyen az Isten, hogy elküldte Őt, hogy

nekünk adta Őt s hogy dús szellemének reánk hagyott kincseivel örökségre méltatott bennünket, amin nem fog a rozsdá és penész s hogy életével, küzdelmeivel, csalódásaival és keserőségeivel példává tette előttünk s intelműl állította elénk és egész anyaszentegyházunk elé.

Nyugodjék áldásban az ő Krisztusának kebelén s találja meg Istennél a mennyben, amit nem adhatott meg neki a föld, az ember, a család, a társadalom és az anyaszentegyház, amelynek prófétája volt.

WARGA LAJOS.

1835—1900.

Mélyen tisztelt közönség!

Az 1900-dik év május havának 17-dikén, a délutáni órákban a sárospataki főiskola homlokzatán gyászlóbogó jelent meg, hirdetve az élőknek, hogy a főiskolának halottja van.

A vándor, akit ez órákban jó, vagy balsorsa erre hordozott, ösztönszerű sóhajjal kérdezé: „Kiért ugyan e tisztességtétel?” „Ki halt meg?” — zajong a múzsák serege a gyászjel láttára: „Előljáró, tanár vagy diák?” És a kapott válaszra kérdés-kérdésre kél s egymást zaklatva kutatja száz kíváncsi gyermek és ifjú; „*ki volt Warga Lajos?*” És a száz között, a több között alig akad csak egy is, aki társait csak úgy, ahogy is kielégítené.

És megcsendült az utca, mint egykor Betlehemben a *Naómi* és *Ruth* megérkezésekor; és szállt a kérdés szájról-szájra: „*ki volt Warga Lajos?*” És az utca népe, a piac népe, az öröm és gyászünnepek bámuló tábora, szinte boszankodva nyugtalankodott — a bizonyosság után. És hír hírré támadt. Susogtak a *pataki remetéről*, aki elzárkózottan él s örök nagy titkok nyitját keresi; a *rejtélyes idegenről*, akit ide sodort a bánat, a csalódás és örömet leli a szegények istápolásában, a könyvek gyűjtésében és csukott kapunál, bezárt ajtók megett virágokat ápol, fúr-farag, dolgozik és imádkozik.

Senki sem látta őt az utcák szögletén, sem a templomban az előlülők között, sem a tanácsházban a versenkedők sokaságában, sem az ujjongó körmenetekben: „*ki volt tehát?*”

És megnyílt a gyászhajlék és látott a kíváncsiak serege és a tisztelők gyülekezete egy egyszerű ravatalt egy husszita-templomszerű szobában, amelybe csak gyéren mosolyog be a jóltevő napsugár; és látott a falak mentén szekrényeket, bennök, felettök könyvekkel és erre is, arra is asztalokat, amelyek szintén könyvek súlyától roskadoznak . . . és látott a ravatal mellett két gyászba öltözött női alakot, akik könyeikkel öntözik a pihenőnek kezét és nem akarják bevenni a vigasztalást. És susogás támad újra és hívő lelkek, bibliás asszonyok hirdetni kezdik, hogy Lázár volt ő, a Mária és Mártha édes testvére.

És odazarándokoltak a ravatalhoz a hálás tanítványok, a szerető és tisztelő kartársak és szemlélve, figyelve a helyet, ahol a mester és kartárs fáklója égett és ellobogott s tekintetöket az üdvözültek nyugodtságával pihenő alakra szegezve: úgy tetszett nekem, mintha ők is hánytorgatnák lelkökben e kérdést: „*ki volt Warga Lajos?*“

Fa, amely itt borúlt virágba s itt érlelte és itt hullatta jó gyümölcsseit; de hol volt kikelése?

Patak, amelynek partjain dús tenyészlet él; de hát hol volt fakadása, milyen volt futása?

Hajó, amely kincseket hordoz; de hát honnan indult s milyen habokkal küzdött?! . . .

E kérdésekre ez ünnepélyes órában, nekem, az egykori tanítványnak, a sok időn át szerető s tisztelő kartársnak kellene megadnom a feleletet. Úgy vélek legjobban megfelelni szép tisztemnek, hogy elmondom *neked* — mélyen tisztelt Gyülekezet! — a *Warga Lajos élettörténetét*. Színes, hangzatos beszéd helyett egy élettörténetet, *egyszerű szavakban*, hogy meg ne zavarjam a békén nyugovónak édes álmait.

Míg itt élt közöttünk a földi testben, nem ismerte őt úgyszólván senki; én sem, szíve szerettei is alig . . .

hadd ismerjük meg legalább most, amikor ő már a történelemé.

*

A Szamos partján, Erdélyország fővárosában született *Warga Lajos* 1835-ben, augusztus 19-én, a *diósadi és tamáshidai* Warga-családban, amelynek előneveivel azonban ő sohasem mutogatózott. Édes atyja, *Warga Ferenc*, előkelő, jó módú tímármester volt s mezei gazdaságot is folytatott. Munkás, értelmes, független állású polgár; tagja a 100 tagú városi tanácsnak, a kereskedelmi és iparkamarának s a ref. egyház consistoriumának. Anyja *Barátosi Buczi Anna*, ama bibliai erényekkel díszlő nők közül, „akiknek éjjel sem aluszik el az ő világuk, ruhájuk erő és ékesség, vigyáznak a házuk népére s felkelnek az ő fiaik és boldognak mondják őket és az ő férjeik is dicsérik őket.“ Hét gyermeket nevelt fel ez az Isten szerint való házaspár, hat fiút és egy leányt s ezek között az 5-dik volt *Warga Lajos*.

Okosan szerették valamennyit. Munka volt az imádságuk, önállóság és függetlenség volt a büszkeségük: ezekre nevelték gyermekeiket is. Kényeskedni, válogatni, a kötelesség és a parancsolat elől húzódozni, — a *Warga Ferenc* házában nem lehetett. A foltos ruha is tisztesség, ha az ember maga szerezte; ha pedig az édes anyja, vagy a felesége foldja, akkor viselni is gyönyörűség: — ez volt a *Warga-pár* házi szabálya, amely ellen fölebbezni nem volt szabad.

A kis *Lajost* édes anyja és testvérei kezdték a betűkkel megismertetni, otthon, mindjárt a zsenge gyermekkorban. Majd bátyja, az apai nevet öröklő *Ferenc*, a legidősebb testvér vette szárnyai alá, mint már collégiumi diák és bennlakó.¹

„Az 1842. szeptember 1-től kezdve — mondja a

¹ A *bennlakás* általános divat volt az erdélyi nagyobb iskolákban, az u. n. collegiumokban.

boldogult az ő ifjúságát örökítő jegyzeteiben, — a kolozsvári ev. ref. tanoda falai közt volt lakásom, bátyám szigorú felügyelete alatt, elszigetelve a világtól, elválasztva szüleimtől, kiket naponta csak kétszer láthaték. Vas-szorgalommal kellett tanulnom. Az osztályban mindig 5-ik, 6-dik helyet vívtam ki, az első hely áttörhetetlen fallal volt védve az előkelőbbek arannyal páncélozott gyermekei által... Bátyám éheztetett is, meg is vert és be is zárt elégszer.*¹

Csak 13 éves volt még, amikor a szabadságharc hullámai Erdély völgyeibe is behömpölyögtek. Hon-szeretettől ihletett családja körében is, benn az iskola falai között is sokat hallott s életkorához képest sokat is tudott már Erdély zivataros történetéből s arról a temérdek zsarnokságról, amellyel szép hazáját és a testvér magyar hazát az osztrák hatalom megsanyar-gatta, kirabolta és összegyötörte. Mikor azért a felbujto-gatott oláhok, szászok és szerbek odahagyták az unio zászlaját és együttesen összeesküdtek az egyesült Magyarország szabadsága ellen: ő, gyermekésszel is egészen természetesnek és rendes dolognak tartotta, hogy az ő népes házuk majdnem megüresedett.

Apja nemzetörré, *Ferenc* bátyja, az ő nevelője, honvéddé lett a 11-dik zászlóaljban, *Dani* bátyja, aki

¹ Warga L. 1856-ban júl. 20-án kezdte írni élete történetét s az őt jellemző gonddal, a történetíró korán mutatkozó figyel-metességével s elevenségével rajzolta meg gyermek és ifjúkorá-nak éveit egészen 1862-ig, amikor külföldi tanulmányai s szívé-nek nyugtalankodásai miatt a sokat ígérő s egészben véve szép és jellemzetes emléklapokat félbenhagyta. Ha úgy készítheti vala el, amint kezdte és folytatta, nemcsak őt magát ismerhetnők most bizonyosabban, hanem az ő lelke szemüvegén át mérlegelhetnők azokat az intézeteket és azokat a kiválóbb egyéneket is, amelyek-vel és akikkel Isten az ő földi sorsát összekötözté. A Warga L. emléklapjai egy részükben kedves és tanulságos úti rajzok s becsületére válhatnak a Baedekereknek is.

atyja hivatását örökölte, nemzetőr-vadász, *Imre* bátyja honvédtüzér és csakhamar el is esett a *segesvári csatában*.

Mintha róla is szólna az, amit Tóth Kálmán anyyi bűbájjal örökített meg:

„Kicsi vagy még én magzatom
Gyöngé vagy még katonának.“

A bezárt iskolából kirekedt gyermek, a nagy események hírei után futkározva, sok társával együtt az utcákon-tereken való kóborlással, kíváncsiskodással töltötte napjait, ami sehogysem illett össze az ő szigorú gondolkozású szülőinek a gyermeki kötelességekről ápolt felfogásával s a zászlós táborokról, hős vértől pirosuló terekről, magyar dicsőségről álmodozó *Warga Lajos*, egyszer csak egy fűszerkereskedésben ébredt fel, mint *kereskedő tanonc*.¹ A vígan röpkedő fecske — a kalitkában.

1848. április elsején kezdte meg kereskedői pályáját. Nehezen törődött ebbe a nem neki való igába. A kényszerült szívélyeskedés, a nyereségért való mosolygás, a címekkel való pazarkodás, a mesterkedő tessékelés, a reggeltől estig tartó megalázkodás: ez nem az ő lelkének való világ volt s ő napról napra jobban idegenkedett ettől a légkörtől és vágyott vissza ama boldog tanuló társak seregébe, akiknek a szomorúra fordult nemzeti viszonyok között megvolt legalább az a vigasztalásuk, hogy az iskolák falai között készíthették magukat a szebb jövő reménységére és küzdelmeire.

Elejtett panaszai, megújuló nyugtalanságai nem találtak kedvező fogadtatásra a szülői házban. Szigorú édes atyja egy gazdag kereskedőt látott az ő *Lajos* fiában, aki — szükség esetén — támogatójává lehet az

¹ S. Károly fűszerkereskedésében.

anyagiakban netalán erőtlenebb testvéreknek és rokonoknak is. Bölcs tervelés, de az egyéni tehetségekkel és hajlamokkal való számítás nélkül.

Warga Lajosról nem az volt feljegyezve a Gondviselés titkos könyvében, hogy mint fűszerkereskedő, fillért fillérhez rakjon s a mulandó, veszendő javak bőségével emelje családjának tisztességét. Mint engedelmességhez szoktatott gyermek, nem lázongott ugyan édes atya akarata ellen, de szíve fenekén szüntelenül ápolgatta azt az édes hitet, hogy az ő sorsa nem a kereskedői pálya.

A kedvező fordulat azonban késett. Év múlt év után. A nemzeti elnyomatás keserű évei voltak ezek, amelyek alatt a kereskedőknek is érezniök kellett a Kossuth-bankók hitelvesztettségét, a nemzeti gyásszal együttjáró nagyobb takarékoszást, a nemzeti vagyon megfogyatkozását s többszörösen is törniök kellett magukat a vásárló közönség kegyének kiérdemlése után, ami még inkább fokozta és gyűjtögette *Warga Lajos* szívében a sorsával való elégedetlenséget s a kereskedői sáfárkodással — a saját lelkiösmerete előtt — végképen leszámolt.

Mindemellett is 1852. ápril. hó 16-án már a *kereskedősegédi vizsgát* is letette s *szabaduló levelét* is kezébe kapta. Nyitva volt tehát előtte az út az atya által részére szánt boldog ország felé; de ő nem bírt elindulni ezen az úton. Olthatatlan epekedéssel sóvárgott vissza a kereskedői mértékek közül a jó öreg collégium padjaiba; a borsok, kávék, szerecsendiók világából a könyvek társaságába, amelyek nem kívánnak önmegtágadást, önérzetünkéből való kivetkőzést, csak szorgalmat, csak hűséget és amelyekre nincs befolyásuk az európai, a nemzeti, a társadalmi és természeti viszonyoknak, amelyek nem ismernek árapályt és dagályt, nem személyválogatást, fizetéshalogatást, hanem egy

mértékkel kínálják és adják kincseiket mindenkinek, aki figyelmére méltatja őket.

Majdnem egy teljes évig vergődött még kellemetlen börtönében, mint kereskedő-segéd¹ s miután nem tudta már túrni láncait s nem bírta fékezni lelkének nemes szenvedélyét: 1853. márciusában oda dobta magát a bizonytalanságnak; a kereskedői pályával — szülői és rokonai beleegyezése nélkül — most már világ szerint is szakított.

Néhány hónapig hanyódott-vetődött így Kolozsváron, mint az elszabadult csajka a vízhullámokon. A még csak 18 éves ifjút komolyság, csaknem komorság lepte meg s aggodalomba ejtette szülőit, akik közül az apa számításában való csalódással, az édes anyja a szeretett fiú sorsának bizonytalanságán remegő szívvel szemlélte a serdülő ifjú tétovázását.

A szabadító angyal végre megérkezett. *Ferenc* bátyja, az ő első szigorú nevelője, akit a forradalom után csak nehéz sebei mentettek meg a besorozástól, Erdőszentgyörgyről, ahol kerületi bíróként működött s mint ilyen az üldözött magyarságnak is kiváló jóltevője volt, — Kolozsvárra érkezett, hogy legkisebb öccsüknek, *Lászlónak* aratási vizsgáján jelen lehessen.

Ő előtte tárta fel a szegény, vergődő ifjú lelkének édes vágyait. És a jó testvér, aki jól emlékezett a szeretett öccs vasszorgalmára, — visszasegítette őt a tanulói pályára, a tudományok forrásához, a collégiumba, a könyvek közé, amelyek nem csálnak meg, mint a rossz barátok s nem zsarnokoskodnak, mint a telhetetlen főnökök.

¹ Mint kereskedő segéd, M. Miklós fűszerkereskedésében volt alkalmazva, ahonnan a 6 heti szabályszerű felmondás után lehetett csak szabadúlnia. Az ifjú lelkében élő szenvedélyről az üzleti szellemű főnöknek sejtelve sem volt s fizetésemeléssel próbálta W. L.-t, a kötelességtudó segédet, magához csatolni. Így írja ezt maga W. L. az ő „Emléklapok“ c. jegyzeteiben.

Noé galambja a vizek felett kiálló faágon: csak az lehetett olyan boldog egykor, mint amilyen volt a 18 éves *Warga Lajos*, hogy újra kezdhette a gimnáziumot és repülhetett a magasabb, tisztább tájékok felé.

És repült gyorsan, mint aki bizonyosra tör. Magántanítók segítségével pótolta a kereskedői évek alatt elmulasztottakat. A görög nyelvben *Décsei Károly*, a latinban és számtanban *Baczó Gábor* voltak feledhetetlen gyámolítói. „Hangya szorgalmát megáldotta Isten,” mert 1853. szeptember 1-én a *Salamon József* igazgató-tanár előtt tett magánvizsga alapján bejutott a VI. gymnasialis osztályba s így már orcapírulás nélkül futhatta tovább az óhajtott és visszanyert pályát.

„És nőtt a gyermek és lángra lobbant
Meleg keblén az ifjú kor.”

És küzdenie kellett serkedő vágyainak, szenvedélyeinek fel-fellobbanásával, szívének érzelmeivel; de vezércsillaga vele volt, felette ragyogott és a kötelesség tisztaság útján meglankadni nem engedte soha.

Sajátos, szép ifjúság jutott a *Warga Lajos* osztályrészéül. Élénk tudványa vitte-vonta mindenfelé, ahol tapasztalatszerzésre kínálkozott jó alkalom. Szerette a természetet, ennek ártatlan szépségeit s mindenkor nagy jutalomnak tartotta magára nézve, ha szülőivel, testvéreivel vagy barátaival nagyobb útra vállalkozhatott, amelyekről gazdagodva tért vissza rendesen, miként a méh a virágos mezőkről. Amerre ment, amerre járt, mindenütt gondosan megfigyelte a vidéket, az embereket, a szokásokat, a templomokat, a tanintézeteket, a temetőket, a nagy emberek sírját, a történelmi emlékeket s nem érte be soha a felületes szemlélő élvezetével, hanem a látott és hallott dolgokat emléklapokra jegyezte, hogy újra élvezhesse majd ifjú korának élményeit, és láthassa szívének, lelkének lezajlott mozdulásait.

Mikor Dani' bátyjával 1854-ben először jött a szoros értelemben vett Magyarországra, lelke repesett az örömtől s a Királyhágóról Nagyvárad felé tekintve, nemcsak az ismeretlen természeti kép bűbája ragadta meg, hanem a Wesselényi szellemének is hálaérzelmel áldozott, amiért az *unio eszméjét* a testvérországok nemzeti eszményévé avatta. Nagyvárad várának romjai között a Rákóczyak emlékén mereng; s a tornyok és nagy épületek köhalmazánál többre nézi a várost azért az emberies tényeért, amely szerint a világtalanokat ingyen gyógyításban részesíti. Debrecent az ország szívének érzi, mert egészen magyar és túlnyomóan kálvinista. Gyönyörködik a két tornyú templomban, a főiskola hatalmas épületében, de melegebben vágyik a könyvtár látása után, a Csokonay sírja után és fáj neki, hogy ezek látása nélkül kell a kálvinista Rómát elhagynia.

Még gimnázista volt, amikor tele volt már lelke a vallási és nemzeti eszmények szerelmével s ez a szerelme mentsvárává lett az ifjú kor tévedései, vétkes viharzásai s testet-lelket pusztító kedvtelései ellen. Folytonos szomjúhozása a szép, az igaz és tiszta után, elszakította őt a tanuló ifjúság körében divatos cimboráskodástól s ismeretek után való vágyódása oda kötötte a dolgozó asztalához, a könyveihez, az olvasmányaihoz s ez a félrevonúltság s bizonyos zárkózottság szívét érzékennyé, a behatások iránt kiválóan fogékonyá változtatta s okozójává lett nem egy fájdalmas csalódásnak, amelyeknek hatása alól nehéz benső harcok árán tudott csak megszabadulni. Borongó, merengő, tartózkodó, búsongásra hajlóvá lett a 20 éves ifjú s maga is félteni kezdte természetes jó kedélyét a sötét eszmék örökös éjszakájától.

¹ Ma is egyik előkelő polgára Kincses-Kolozsvárnak s az ev. ref. egyház legnagyobb adófizetője és legbuzgóbb presbytere.

Szülői s testvérei korán észrevették az ifjú lelke körül ólálkodó ködöt s együttesen is, de különösen Ferenc bátyja, gyógyítószerekről gondoskodtak. Azon a címen, hogy vizsgáját a várakozásnak megfelelőleg tette le, utazni vitte őt az ő vezércsillaga szülőhazájának nagy eseményektől emlékezetes bércei és völgyei közé. A természet szépségei édes, magasztos érzelmek között ringatták álmódzó lelkét; a történelmi emlékek látása fokozta hazafias érzéseit és gazdagította egész benső világát. Itt egy római rom, amott egy Bethlen Gábor-féle alkotás; itt a vad oláhok dulásának véres nyomai, amott a fenséges bércek, a zúgó patakok, a gyógyító erővel kínálkozó fürdők, a Hunyady, Rákóczy, Teleky-név nagyságát hirdető jelek, s a vagyon után futkosó ember vakmerő próbái a föld felett és föld alatt . . . mindezek csillapítólag hatottak reá, anélkül azonban, hogy kedélyének alaphangulatát eltörölték volna.

Ezen utazásából visszatérve, így üdvözli szülőföldjét s ez az üdvözlés igazolja, hogy gyógyulása csak felületes volt:

„Itt minden, de minden a régi! Az arcok most is oly barátságatlanok, mint azelőtt; a nők most is oly piperések, mint eddig. Hanem mi gondom nekem mindezekre? . . . Tudományok szent hajléka, adsz te nekem újra annyi tért, hová ágyam, asztalom s egy székelem eltérjen s ha egyszer csendes magányodban elhelyeztem magamat: mit bánom én, miveljen bármit a világ . . . Minerva nyájasan int felém s míg el nem fordítja tőlem barátságos arcát: addig — ha nem is egészen — nyugodt leszek.“

És Minerva nem fordította el tőle nyájás ábrázatát. Collegiumi lakásában ott világított előtte és édessé változtatta a fel-felvetődő keserőségeket is, öröm-énekekké a siralmakat is.

Annál inkább is szüksége volt a Minerva nyájás

tekintetére, mivel egy hirtelen támadt betegség Ferenc bátyjának, főfő jóltevőjének életét kioltotta — az egész család rendkívüli fájdalomra 1856 január 7-én. Ez időponttól gyakorta ringatózott a fél-árva Warga Lajos a hit karjain s gyakran vetődött onnan a hitetlenség, kételkedés árvizeire — a megszorongatott szívek szokása szerint. Halál, feltámadás, viszontlátás, örök élet, örök elmúlás, örök elválás . . . e kérdések lajtorjain járt fel és lefelé s szerencse reá és egyházi irodalmunkra, hogy ki tudott kötni a vallásos hit árbocánál s megtudott állani a lajtorjának égfelé eső részein.

Igy jutott az érettségi vizsga küszöbéig s a pályaválasztás keresztútjára. 1856 január havában kitűnően állotta ki az érettségi vizsgálatot s önmagával való komoly számvetés után elhatározta, hogy a theologiai pályára lép.

Édes atyja, a takarékos, számító családfő, e válságos ponton is követelni próbálta, hogy térjen vissza most már megállapodott ésszel — a kereskedői pályára, amelyen megkímélheti magát az élet anyagi gondjaitól. A Petőfi nemesével volt egy véleményen: „*A tudósok mind szegények.*“ — „*A pálya, mit magamnak kitűztem — írja a boldogült, mintegy atyjának adott felelete gyanánt — sokkal szebb, sokkal nemesebb s ha Isten is úgy akarja, tanító leszek vagy a templomban vagy valamely világi tanszéken. Tudom, hogy sok küzdés és talán nyomor vagy még háládatlanság is borússá fogja tenni életemet, de én ezt mind meggondoltam előre s erőt is érzek a terhek elviselésére. Az öntudat legszebb jutalom az élet viszontagságai között.*“

És hogy erejét megbizonyítsa, a tanítói pályát legott megkezdte, nevelőséget vállalván B.-Várallyán egy földbirtokos házában, akinek a tudományokban sántikáló fiát kellett a javító vizsgára előkészítenie. Nem épen biztató próba, de ő ezt a próbát derekasan

kiállotta s erőt merített abból a további küzdelemre.

21-ik életévében indult meg az ő rendeltetészerű pályáján, magával vivén arra *Gáspár Jánosnak*, mint a magyar irodalom és *Sámi Lászlónak*, mint az egyetemes történelem tanárának képét, hálás szívébe mélyen bezárva.

Az erdélyi ref. theol. akadémia a Bethlen-collegiumot ért óriási szerencsétlenség miatt ebben az időben Kolozsvárra volt áttéve ideiglenesen, mint *nagyenyedi ref. papnövelde*. Itt kezdte és itt végezte *Warga Lajos* az u. n. bölcsészeti és theol. akadémiai tanfolyamot épen olyan példás kötelességtudással, mint a gimnáziumot.

Jól készülten indult a tudománykeresés magasabb tájai felé. Megedzetten a munkára, kitartással a szorgalomban, tisztában a céllal s fogékonysággal a természet, történelem és szentírásbeli kijelentés titkai iránt s olthatatlan kívánczossággal az örök élet forrásai után: — mi kellett volna még, hogy *Warga Lajos*, a theologus nyugodt és boldog legyen s gyönyörűséggel haladjon rendeltetése felé?

Az apai áldás elmaradását sokszor fájdalmasan érezte ugyan, de nem ez volt a főoka még sem, hogy theologiai pályáján keserőségekkel kellett viaskodnia. A szülői háztól zsenge gyermekkorban elszakítva, a collegium falai között testvérének örökös szemeitől kísérve s tekintélyétől korlátozva; majd a kereskedői évek alatt a kelletlen iga terhe alatt naponkénti és óránkénti gyötrődéseket szenvedve: érzékenyebbé fejlődött, semhogy az ellentétes benyomásokat nyugodtan fogadhatta, az örömeiket, a csalódásokat, a szívébe tört töviseket panasz nélkül, benső hányattatás nélkül viselhette volna. Tapasztalatlansága, csaknem gyermekded hite igaznak fogadott minden bizalommal ejtett szót; őszintének

minden mosolyt, minden ígéretet és ez a salaktalan tisztasága, ez a gyanútlan hiszékenysége vált reá nézve a theologiai pálya és az érettebb ifjúkor megkeserítőjévé, a csalódások, gyötrődések forrásává. *Nem illett be a hétköznapi élet viszonyai közé.*

Szerencse reá s szerencse az ügyre nézve is, amelynek szolgájává avattatott, hogy a gyakorta ismétlődő keserőségek nem váltak tartós akadályokká pályáján való haladásában. Az életerős sudar a nagy, mély sebeket is hamar kiforrja s új reménnyel indul újabb virágzás felé. Így volt *Warga Lajos* is. Olykor-olykor közel jutott már az ember és világgyűlölet örvényeihez, de égfelé néző lelke s feledhetetlen jó bátyjának a túlvilágról is buzdítólag ható drága emléke visszavisszavitték őt hivatásához s megóvták a vígasztalan sötétségbe való elsüllyedéstől. A „szent természet“ a maga időszakos változásaival, amelyek szoktatják a földi embert a mulandósággal való kibékülésre, de a reményre is, hogy a virágból gyümölcs fakad s hogy „*ború után derű*“ következik: — ez a „dajkáló anyánk“ is segítségére jött rendszerint és az ifjú theologus — ha nyugtalankodó szívvel is — de biztatóan haladt a magaválasztotta pálya göröngyei és virágai között.¹

1. Mint theologus tanult meg *táncolni*. Érdekesen örökölte meg ezt a vállalkozását. „Hogy a mai világ kívánalmainak e részben eleget tegyek, ráadtam a fejemet a tánc tanulásra. Az igaz, hogy belőlem nem lesz valami híres táncos, de hiszen, ha társaságban kell élnem, annak szokásaihoz kell magamat alkalmazni, annyival inkább, minthogy a mai korban a miveltségnek — fájdalom! — egyik feltétele a táncolni-tudás. No de hiszen talán én sem halok bele. (1857. nov. 20-iki feljegyzés). Ugyancsak mint theologus 4 hó alatt megtanulta a *könyvkötést* és a *díszműkészítést* Hancz Gy. könyvkötőtől és a *gitározást* Botostól, az énektanítójuktól (1858. febr. 24-iki feljegyzés), hogy a zenészet se legyen előtte „terra incognita.“ A gitárt különben *hűtlen hangszernek* nevezi.

Az iskola falai közül s dolgozó szobájának egyhangú világából örömmel sietett különösen a legátusi élet ártatlan gyönyörei közé. Az új viszonyok, az új alakok, a nem ritkán ferde helyzetek s különösen pedig a templomi szószerk a maga nagyobb követelései rendszerint jótékony hatással voltak reá; az a csekélyke jövedelem pedig, amit az ilyen szórakoztató kirándulás pótlékuil hozott: az is jó volt arra, hogy abból egy kiválóbb, országos nevű színész vagy színésznő művészi alkotásait élvezni lehessen.

Hogy mennyire theologus volt ő lélek szerint, azt érdekesen örökitette meg ő maga az ő első templomi szerepléséről szóló feljegyzésében.¹

„Bármennyire gondolkoztam — írja ő — nem tudtam elképzetni azon érzéseket, amelyek az egyházi szolga kebelében keletkeznek, midőn a gyülekezet szeme, figyelme a szószerkekre van szegezve . . . Amint a szószerkebe felmentem, az orgona elnémult s a gyülekezet felállva, szemét rám függesztette: éreztem, hogy arcomon a hófehér és piros szín váltja fel egymást s tagjaim remegnek. Jól megszorítám az imakönyvet, nehogy elejtssem; bármiként szorítám is, a rezgő lapokon összefolytak a betűk elhomályosodott szemeim előtt. Ez így tartott néhány pillanatig. Végre olvasni kezdtem s midőn hallottam, hogy mily buzgón mondja utánam a nép minden szómat: a buzgóság reám is elragadt s talán soha sem könnyörögtem olyan áhitattal Istennek, mint ekkor. Mikor elvégeztem, olyan igazi megkönnyebbülést éreztem, amelyet más talán nem is érezhet, csak oly fiatal legatus, aki először volt szószerkben és teendőjét híven elvégezte.“

Ezzel az ihletett gondolkozással haladt *Warga Lajos* a theologiai pályán előre és mindig előre. Szívén

¹ S.-Berkeszen volt először legatus 1856 karácsonyán.

sebeket viselt, de géniusza vont, ragadta felfelé s ő egyre erősödött tanárai s tanuló társai szeretetében. Búvárkodása, iskolai kötelességeinek példás teljesítése által lelki erejét maga is izmosodni érezte s édesen gondolt arra — dolgozó szobájának termékenyítő csendjében — hogy biztató fejlődésével elébb-utóbb lefogja győzni édes atyjának szünni nem akaró neheztelését s fokozni fogja maga iránt édes anyjának az apai haragot is ellensúlyozni tudó szeretetét.

Theologiai pályájának utolsó éve a nemzeti ébredés időszakára esik. Olaszország felől a szabadság szellője kezdett lengedezni s a bécsi kamarilla tehetetlen volt annak terjedését meggátolni. A Kolozsvárott székelő *nagyenyedi theologiai akadémia* növendékeinek nagyon a szívéen volt még a Bethlen-collegium pusztulása, a felbujtogatott oláh hordák vérlázító dühöngése, irtó tombolása s ezért is mohón szitta magába a szabadság levegőjét s ifjú lelkesedéssel vett részt ama mozgalmakban, amelyekkel nagy hazafiak: a *Mikó Imrék*, az *Eötvös József*ek az új idők biztosítékait kívánták lerakni Erdélyország különböző gócpontjain. Az *Erdélyi Múzeum-Egylet* alakulása, a megindult lóversenyek; egy-egy országos hírű színész, muzsikus ünneplése,¹ — mind kitűnő címek voltak a nemzeti eszmények ápolására; a Széchenyi halálában nemzetünkre szakadt nagy gyász a Kárpátoktól Adriáig ható siralommal lett s a kolozsvári theol. akadémia ifjúsága s ebben Warga Lajos mindenütt előljárt a szent eszmények megbecsülésében, a fellángolásban, az öröm és gyász ünnepi tüntetéseiben.

Az 1860-ik év június havában végezte be theológusi pályafutását. Már ekkor az ő magántanítványainak

¹ Bulyovszkyné, Prielle Cornelia, Reményi Ede, Nagy Jakab, Heuser Miksa, a Dopler-testvérek, stb. stb.

szeretetével s a tanári kar koszorúival dicsekedhetett. Jutalmakat és pályadíjakat nyert;² amazokat lankadatlan szorgalmáért, emezeket egyházi dolgozataiért, amelyekkel a kínálkozó versenyeken meg-megjelent. Lelkének tisztasága mellett szól, hogy őt mélyen meghatotta minden elismerés, akármily csekély jutalom s előlegnek tekintette azt a további munkára való kötelezettségre.

Az ébredő hazának, az elnyomott, meggyötört protestantizmusnak élő, lelkesülő, munkás és küzdelemre képes fiakra volt szüksége s a 25 éves Warga Lajos, mikor theologusi pályája határán végigtekintett tanuló éleetének lezajlott éveit felett s tekintetével a bizonytalan jövő titkaiba kívánt bepillantani: — esküszzerű fogadással avatta fel magát a haza és egyház hűséges katonájává.

Sajátos szép ifjúság jutott a Warga Lajos osztályrészeül valóban. Lelke, szíve, meg-megújuló fájdalमतól háborogva is, ép és szent érzésekre és nemes tettekre hevülő maradt. A csalódások csak komollyá, zárkózottá s érzékennyé tették, de nem bénították meg munkaerejét. Apai áldás nélkül, mint Ézsau, de édes anyai szeretet szárnyai alatt, mint Jákob . . . így futott, így küzdött s így lépett be életének második negyedszázadába.

Az 1860—1-ik iskolai évvel kezdődött meg életének 2-ik időszaka. Tanító kívánt lenni és azzá lett: a II-ik gimnáziumi osztály köztanítójává. Kitüntetés, ami csak a legjobbaknak szokott kijutni Kolozsvárott is, mint egyebütt.

Két szempontból volt becses neki ez a jutalom. Egyért azért, mert bebizonyíthatta kételkedő édes atyja

² Kézrattai között több fordított (Gerosk után) s több eredeti egyházi beszéd van, utóbbiak között egy pályanyertes (1859 okt. 2-iki kelettel. Alapigéje 1 János 4. 21. Van több hétköznapi s ünnepi imádsága is, ezek között egy rimes is).

előtt, hogy sorsát nem építette épen homokra; másért azért, mert előkészülhetett magasabb vágyainak megvalósításához — a külföldi úthoz.

Mint köztanító s mint egyszersmind a tanári gyűlés jegyzője és az ifjúsági egyesület vezére, többet engedett meg magának a társas élet örömeiből, a barátkozásból, mint korábban; talán, hogy könnyebben feledje szívbeli csalódásait és szoktassa magát a külföldi élet bizonytalanságaihoz. Mint az ifjúság vezérének, nem ritkán elől kellett járni a *költekezésben* (mert hát ezt az ifjúsági közszellem rendszerint meg is követeli! . . .); de ezzel megnehezítette fő vágyának teljesülését, a külföldi tanulmányútra eljuthatását. Takarékos, fillért fillérhez rakó s a földi jólétet a boldogság alapja gyanánt tekintő szülői s részben testvérei gyanúskodó aggodással kísérték lépteit s maga, a mindig édes és önfeláldozó anya is hidegülni kezdett a pazarlónak tetsző ifjú iránt, ami véghetetlen fájdalommal töltötte el a hű fiú lelkét.

Vigasztalódást csak tanítványainak, egész osztályának dicséretes előhaladásában s a szülők és tanárok elismerésében s tanítványainak hálás szeretetében talált. Téli és nyári vizsgáját kitüntetéssel tette le s ez az eredmény nem csekély biztatás volt arra, hogy pályáját benső hivatás szerint választotta és hogy az út, amelyen az első lépéseket megtette, — reá nézve a gondviselés útja.

Érdekes, tanúlságos és több tekintetben jellemző az, amint ő erről a vizsgájáról megemlékezik. „*Délután 3 órakor kezdődött el a vizsgálat. A hallgatóság száma percenként növekedett, úgy, hogy minden hely be volt töltve. Meg is állottak a fiúk derekasan; senkinek sem lehetett panasza, mert a szülők arcán öröm sugárzott . . . Egyen kívül az egész osztály felebbvitett a III. gimnáziumi osztályba. A direktor távozta után elbúcsúztam tanítványaimtól, s szégyen, nem szégyen,*

szemembe könyvek szöktek. Sirtak ők is; hiszen ha egy hosszú év nem folyt is le baj nélkül; habár szigorú voltam is hozzájuk, de igazságos és épen azért szereteteket megérdemeltem. Elvem volt, hogy amit mondtam, soha meg nem másítottam s éppen ez az, amivel a gyermekek közt rendet lehet tartani, anélkül, hogy szüntelen büntetni kellene.*

Ime Warga Lajos a tanító s a paedagógus!

Tanítói s paedagógiai nézeteit *Gáspár Jánostól*, az olvasókönyvek mesterétől, a későbbi országos hírű tanfelügyelőtől sajátította el s a tapasztalat iskolájában érlelte, mint nevelő s mint magánoktató. Theologiai szakismereteit *Décsei Jánosnak*, a megaggotton ma is élő, jó nevű exegetának, *Bodola Sámuelnek*, aki ekkor már helyettes püspökként is működött s a Somossy János theologiai irányának volt hűségese képviselője. továbbá *Nagy Péternek*, a nagy kedveltségű szónoknak és gyakorlati theologusnak, *Hegedűs Jánosnak*, az egyháztörténelem tanárának és *Vadas Józsefnek* köszönheti, aki, mint kolozsvári lelkész, a *Bevezetéstant* tanította a theologiai akadémián.

Szűkebb hazájában már nem lévén hol és mit tanulnia, ismereteinek bővítése végett azokat a férfiakat kívánta felkeresni, akikről itthoni tanárai is elismeréssel emlékeztek. Jénába vágott első sorban is, amelynek egyeteme előljárt ez időben a szabad vizsgálódás protestáns nagy elvének érvényesítésében. 1861. szeptember 16-án hagyta el szülőhazáját, miután 11 nappal elébb már a papjelölti vizsgát is kitűnően kiállotta. Kibékített jó édes anyja kísérte Budapestig, azontúl pedig annak drága képe, áldása, intő, kérő, buzdító szava és könyeinek emlékezete.

Jól fel volt fegyverkezve az idegen világ kísértései ellen. Nem a hiúságos divat vitte a külföld vonzó tájé-
kaira, mint sok másokat; nem is az élvezetek hajhá-

szása, mint némelyeket s nem is közönséges számítás a külföldi egyetemekhez kötött előnyök után . . . az ilyenektől az ő puritán lelke, szigorú, szinte asketikus gondolkozása érintetlen volt. Szélesebb látkör, mélyebb tudás után sóvárgott, hogy jövőjének biztos alapokat vethessen s reá kétkedőleg néző rokonait életirányának határozottságáról, öntudatos célfutásáról meggyőzhesse.

Bécsen, Prágán áthaladva, mindkét helyen napokat töltött, hogy a reánk, magyarokra és magyar protestánsokra emlékezetes fővárosok minden nevezetességét végig szemlélhesse. A templomok, az egyetemek, színházak, múzeumok, újabb keletű humánus intézetek közül egy is alig kerülhette ki figyelmét. Előre készített tervvel, napok, órák szerinti beosztással haladt végig minden látnivalón s nagy súlyt helyezett épen azokra, amik őt, mint theologust és protestánst különösebben is érdekelték. A Rudolfokra, a Ferdinándokra, a Lipótokra, Mária Teréziára és II. Józsefre emlékeztető alkotások között panaszos merengés fogta el; a Husz Jánost örökítő művek előtt büszke emlékezéssel áldozott s Wallenstein nevével végighordozta lelkét a 30 éves háború minden borzalmain. A leendő történetíró szemével nézett, figyelt, összehasonlításokat végzett s napról-napra boldogan érezte, hogy eddig félbizonyosságra támaszkodó ismeretei miként válnak fundamentumosokká s miként tágúlnak lelkének határai és miként erősödnek képzeletének szárnyai s mint nemesül ízlése és mindezek mellett is mennyire fokozódnak kívánságai a tudás fájának újabb és újabb gyümölcsei után.

Felcsigázott tudásvágygal érkezett Jénába, hogy hallgassa ott az európai hírű *Hasetől* különösen a keresztyén egyház történetét; ugyanattól, a kinek nagy művével (az egyháztörténelemmel) *Farkas József* budapesti theol. tanár; másik szintén jeles dolgozatával pedig, a *Protestáns polemikával*, a jobb sorsra érdemes

„Protestáns Egylet“ gazdagította szegényes theologiai irodalmunkat. Nem kisebb erővel vonta őt oda *Rückert Lipót*, az újszövetségi írásmagyarázásnak egyik elsőrendű mestere is; de mindenekfelett *Fischer Kunó*, a bölcsész és aesthetikus, aki éppen a 60-as években rohamos gyorsasággal nőtt az európai közvélemény tiszteletében s akinek előadásait a főhercegi család, maga a főherceg — *Károly Sándor* is — méltónak és illendőnek tartotta mennél sűrűbben meglátogatni, hogy az igazi tudósnak annál nagyobb tisztessége legyen.

Ezeknek a nagy mestereknek lábainál egy évig ült tapadó figyelemmel, azzal a kifogástalan hűséggel és kitartással, aminőt a múlt évben még ő követelt meg a maga tanítványaitól. Jól érezte magát a kis Jénában, ennek könyvtáraiban, múzeumaiban, amelyek kincseiből — épűgy, mint a tantermekből — minden nap hordott haza valamit a maga lelki házának építésére. Fischer logikai, methaphysikai és aesthetikai óráit ünnepi élvezetek gyanánt élvezte s a mester áttetsző világosságában, a legnehezebb s legkényesebb kérdések felett való otthonosságában s gyűjtő, szónoki szépségekben duskáló, szabad, könyv nélküli előadásaiban eszményi gyönyörűséget talált. Jénai egyetemi életét maga is forduló pontnak tekintette szellemi fejlődésében; átmenetnek a sötétségből a világosságba, a mankónjárásból az önállóságba... s ezt a jótékony változást különösen a *Fischer Kunó* nevéhez kötötte, az ő hatásának tulajdonította. A különböző bölcsészeti nézetek szabad, bátor bírálata *Fischernél*, a felekezeti hitcikkek hasonló szellemű taglalása *Rückertnél* új világba ragadták igazság után szomjazó lelkét s ő boldog volt, hogy amit keresett, azt megtalálta. Fischer aesthetikai órái szenvedélyes szeretetre lobbantották Goethe iránt; a Hase előadásai rákényszerítették a Luther nyomainak felkeresésére; iskolai kötelességektől mentes napjaiban

gyümölcsöző órákat töltött aztán *Weimarban, a thüringiai erdőkben*. Wartburgot, Eisenachot, Gothát, Erfurtot oldott sarukkal járta be s szíve egészen betelt a merész reformátor és a nagy német költő tiszteletével.

Csak a Burschenschaftok utcai tüntetései, vendéglői léhasága s a nagy, láttatós, mutatós felvonulások, a sallangos ünneplések, az időnek haszontalan fecsérzése az egyetem címe alatt: — csak ezek s az effélék zavarták az ő jénai nyugodt haladását s nem ritkán a fogyatékoság a földiekben; de az is inkább csak azért, mert akadályúl szolgált az ő nemes szenvedélyeinek kielégítésében. Volt valami a szíve mélyén is, amit sem bölcsészet, sem exegesis, sem egyháztörténelem nem tudott onnan kitörölni, s az időnek sem volt elegendő hamva, amivel betakarhatta volna.

Szülői, hogy a további áldozatok terhétől menekednének, próbálták az egy éves akadémikus ifjút haza édesgetni, de sikertelenül. Wurga Lajos jól megjegyezte még serdülő korában azt a bölcs mondást: „*a pyeriai forrásból vagy sokat igyál, vagy meg se izleld*“ és e jelmonddal emlékezete tábláján — az 1862/3-dik iskolai évre is külföldön maradt.

Jéna után Zürichbe vágott. A szép, a szabad Schweic s a tudományok üde levegőjű vára, amely Jénával is bátran vívhatta a versenyt: húzta-vonta őt ellenállhatatlanul. A Luther nyomait látta, csodálta már; sóvárgott tehát a Zwingli hazájába s a Kálvin munkamezejére. Nem bírta helyeselni a marburgi colloquium történeti eredményeit: szerette volna tehát a saját lelkében összeegyeztetni a két nagy történeti alakot s amit megadott az egyiknek, nem tudta, nem akarta megvonni a másiktól és harmadiktól, t. i. lábnyomaiknak megcsókolását.

Berlinen, Münchenen át, folytonos tanulmányozás között, jutott a szabadság földjére s a zürichi egyetemre.

Ennek is volt egy *Vischere* ekkor s aesthetikus s bölcész ez is, mint a jénai, s művészi előadó ez is, mint amaz, s ezen felül a shakespearei drámáknak és Goethe Faustjának nagy kedveltségű commentatora. A Warga Lajos öntudatos haladása felől mi sem lehet erősebb bizonyíték, mint az, hogy ő ezt a Vischert is ismerni vágyott. De nemcsak őt. *Hase* után hallani, hallgatni akarta *Fritsche Ottót*, a régi egyházi és az ó-szövetségi apokrif-írók és a 19. század egyháztörténelmének egyik kiváló ismertetőjét; hallani, hallgatni akarta *Schweizer Sándort*, akinek hittani iránya már nálunk, itthon is bírálat tárgyát képezte s aki mint a bölcészeti erkölcsan előadója is számos tanítványának lelkében emelt magának tartós emléket; hallani, hallgatni akarta *Biedermann Emmanuelt*, aki hittani rendszerével szintén messze túl hatott már hazájának havas bércein; hallani, hallgatni vágyott *Kymet*, a bölcészettörténelem tanárát, hogy összemérhesse azt kedvencével, *Fischer Kunóval* s próbálkozni szeretett volna a *Köchly Hermann* nyelvészeti szemináriumában, aki híres volt nyelvészeti gyakorlatairól és páratlan hatást tudott gyakorolni — úgy is mint kritikus, szemináriumának növendékeire.

És az igazi tudvágy sarkalta Warga Lajos itt is megtalálta, amit keresett. Tanárai közül csupán *Biedermann*, a hittan előadója, a tiszta speculativ irány képviselője nem bírta őt magához kötni s jellemző reá, hogy emiatt nem a tanár tudós, mesterként rendszerét okolja csupán, hanem önmagát is, mint akiben a rendszeres hittan sohasem tudott termékenyítő kíváncsiságot ébreszteni.

Egy egész évet töltött Zürichben¹ s ez alatt bő alkalmat szerzett magának, hogy végigélvezze Schweic-

¹ Zürichben a „Wein-platz“-on lakott „zum rothen Ochsen“, bei Frau Bosshard.

nak természeti ritkaságait, a tudomány és művészet hozzáférhető kincseit, a végtelen és véges, az isteni és emberi erő alkotásait. Glarus, Einsideln, Luzern, Kappel, Bern, Basel — mintha mindenütt az Isten szavát hallotta volna: úgy járt ezeken a szentelt mezőkön. S míg lelke egybeölelte a reformációnak három óriását: úgy tetszett neki, hogy a lucerni oroszlán előtt dobban a szive a legmélységesebb hódolatra.

Az alpesek levegőjének üdítő erejét, a schweici tavak habjainak tükörtisztaságát érezte lelkén átáramlani, amikor a Zwingli lelkével ölelkezhetett.

De Schweic sem volt képes az ő nagy szomjúságát lecsillapítani. Az 1863. év elejétől minden követ megmozdított, hogy rábírhassa szüleit és testvéreit egy újabb tanulmányút költségeinek fedezésére. Párisba vágyott, legalább a téli félévre. Erősen hitte, hogy ez az egy félévi tanulmányozás megmenthetné őt az esetleges egyoldalúságtól. A német tudósok gyakran becsmérelték előtte a franciák tudományát, társadalmi és családi életét. Ő maga szeretett volna meggyőződni afelől, hogy mennyi a becsmérésben a jogos és indokolható. A német és francia bölcsészet összehasonlítása s eddigi aesthetikai tanulmányainak kibővítése, a világ minden részéből Párisba halmozott műemlékek s művészeti drágaságok vizsgálása és a nehézkes, ködös német társadalmi élet után a fürge, vidám francia társadalom . . . ezek csalogatták őt a világ legszebb városába, ahol tanulmányainak méltó betetőzését remélte.

A szülői beleegyezést — ha nem hamar és nem könnyen is, de végre is megnyerte s a legboldogabb földi ember örömeivel készült ábrándjainak Jeruzsáleme felé. *„Menjünk tehát, — írja ő maga — menjünk Isten után és szeretett enyéim jóvoltából Párisba, Európa példányvárosába, Franciaország szívébe! Csak egészséget adjon az ég, munkásságom által megmutatom, hogy mit*

lehet egy fél év alatt tenni Párisban, ha erők és szilárd akaratunk van.“

Az ég azonban nem jött segítségére. Hosszadalmas, nagy betegség lepte meg épen készülődései között, ami elvitte a párisi út összeszerzett költségeit is s Warga Lajos csalódottan, tépett vitorlával, az 1863-ik év nyarán visszatért Kolozsvárra, régóta nem látott kedvesei közé. Ölelő karok fogadták. A szigorú édes atya engesztelődötten szorította szívére a férfiúvá érett ifjút, aki a magaválasztotta kereskedői pályán nemesen sáfarkodott a talentumaival.

28 éves volt, mikor az iskolák porát lerázva, az önállóság küszöbéig juthatott. *„Egy féléletemet töltöttem el előkészülettel“* — mondja ő maga — *„jövendő sorsán merengve s meglehet, midőn pontosan összegyűjtött ismereteimnek hasznát vehetném: — kopogtat ajtómon a halál s a pályatérrel lelépni kényszerít.”*

A cél most már napfényes volt előtte. Ismerte önmagát, tisztában volt tanulmányainak értékével s többé nem ingadozott a papi és tanári katedra között, hanem teljes határozottsággal ez utóbbit választotta, mint egyéniségének megfelelőbbet. A csendes munkálkodásra, a nagyobb felindulások nélkül való építésre érzett lelkében hivatottságot. A zsibongó élet sokszínű változatai s a nagy nyilvánosság előtt való szereplések helyett — vágyakozott a tantermek kisebb igényű s könnyebben kielégíthető seregei közé s a dolgozószoba asztalához, ahol versenyző felek nélkül, egymás ellen való tusakodás nélkül futhatunk eszményeink után és áldozhatunk lelkünk Istenének.

Sokan hitték s titkon hitte — talán — maga a boldogult is, hogy szülőföldje s anyaszentegyháza nem hagyja őt sokáig bizonytalanságban s leköti az ő munkarejét, hogy ott gyümölcsözzék a fa, ahol kisarjazott s ahol látták már annak biztató virágait is. Nem így tör-

tént. A tanári kar talán nem tudta neki elfelejteni, hogy 1861-ben, amikor a *fejérvári gyűlés* az 1848-iki nemzeti kívánságokat megújította, ő, Warga Lajos állott az ifjúság élén s a tanári kar aggodalmaskodó magatartásával szemben, ő harcolt az ifjúság által kitűzött nemzeti lobogó sértetlenségeért s ilyen módon erős összeütközésbe jutott a bölcsek tanácsával. Ezért-e, vagy más egyebért: — a próféta nem tudott tisztességre jutni a saját hazájában s hogy fejét valahol pihenőre hajtsa s szüleinek tovább terhére ne váljék, — nevelőség után nézett és talált is ilyen Budapesten.

Gyönyörűséges szép mezőre gondolt s fényes rab-ságba vetődött. Saját nevelési elveit óhajtotta volna kipróbálni s lépten-nyomon összeütközött principálisa nevelési elveivel.

Önértesebb volt, semhogy elvei ellenére is szolgálni tudott volna — *csakán a kenyérért* s 3 havi működés után búcsút mondott az úri háznak, gazdagabb lévén egy csalódással. 1864 őszétől ismét nevelőséget vállalt Vácon, ahol két úri sarjadékot készített az érettségi vizsgára. Az 1865—66-ik iskolai évben már a hódmezővásárhelyi helv. hitvallású lyceumban találjuk, ahol a görög és római irodalom tanszékén működött. A bércek fia a nagy alföldi síkon sem tudott meghonosodni s noha ő maga lélek szerint időzött az ó-classicus világ berkeiben s ifjú tüzzel igyekezett átmelegíteni tanítványainak a classicusok iránt hideg kebelét; — hamar belátta, hogy munkájának gyümölcseit alig-alig élvezheti; felvette azért a vándorbotot és tovább vergődött Budapesten — a nevelősködés rögös talaján.

Fájdalmas tünődés mutatkozott már ekkor a kedélyvilágán; bánatos magányában megcsendültek édesanyjának kérő, intő szavai s már-már maga is hinni kezdte, hogy pályát tévesztett, amikor íme — a Bod-

rog partja felől vitorlás hajó mosolyog felé s galamb röppen szobájába — olajággal.

A 60-as években, a főiskola 300-ados örömnépe után s a nemzeti ébredés mozgalmi között, az történt itt — még sok élő tanú bizonyága szerint, — hogy a főiskola lelkes előjárósága nagy s költséges kísérletekre adta magát az akadémia több oldalú megerősítése végett. A visszaszerzett jogi oktatás mellett erős filozófiai oktatást igyekezett itt meghonosítani, hogy semmit el ne mulasszon, amivel az egyháznak és hazának javára lehet. A fejedelmi ősök példája serkentette, az idő is hathatósan intette s egyes vezérlő egyéniségek tekintélye is sarkalta: elkövetett azért e főiskola előjárósága mindent, hogy itt lassanként az egyetemmel versenyző filozófiai fakultást létesítsen. Az akadémiának 1867—8-ik évi tanrendjében 4 theologiai és 3 jogi tanár mellett 5 filozófiai, az 1868—9-iki tanrendjében pedig a fennebbi számú theologiai és jogtanárok mellett már 8 filozófiai rendes és rendkívüli tanár nevét találjuk, csalhatatlan bizonyosságául annak, hogy a terv komoly volt s megvalósítása sem szenvedett halogatást.

Ez eseményszerű mozgalom egyik segédeszköze gyanánt jutott Sárospatakra *Warga Lajos* az 1867—8-ik iskolai év 2-ik felében, mint a *logika és metaphysika*, egyúttal pedig mint a *művészet és művelődéstörténet* tanára *docensi* címmel. Egy nagy veszteség részszerinti pótlására hivatott, mert az *Erdélyi János* üresen maradt helyét kellett némi tekintetben betöltenie, akit 1868. január 23-án ragadt el a sárospataki főiskolától a halál. Szép örökség, nehéz feladat; de *Warga Lajos*, a jénai és zürichi Fischerek tanítványa, bátorságot érzett magában, hogy az Erdélyi János nyomaiba lépjen s a nagy feladattal megpróbálkozzék s hányatott sajkáját a Rákóczyak iskolájához kikösse.

Még emlékezünk sokan, amint *Árvay József*, akkori

közigazgató, a filozófiai tantárgyak lelkes ajánlata mellett, bemutatta őt leendő hallgatóinak. Szinte látjuk ma is, amint a középtermetű, hosszúkás, sápadt ábrázatú, szakállas-bajuszos, pápaszemes ifjú tudós, mélyen megilletődve a kathedrába lép s a maga elé terített jegyzetei nyomán első előadását megkezdi, épen itt, e szent hely közvetlen-közelében, az akkori filozófiai tanteremben.¹ Egész megjelenése csupa szerénység, hangja lágy, kisterjedelmű, előadása tiszta, világos, de szónoki lendület nélkül való. A logika és metaphysika feladatáról, egymáshoz való viszonyáról s mindkettő jelentőségéről értekezett. Okos volt, áttetsző volt, de nem melegítő. Elég józanok és tisztelettudók voltunk, hogy e hiányt a saját előkészületlenségünknek tudtuk be és az első előadás kényes természetének.

Ezekkel a nehéz s itt általában kevésbé kedvelt s meggyökerezni nem is tudó tantárgyakkal és az ifjúságnak ezek iránt táplált előítéletével birkózott az ifjú tudós, akadémiai docensségének első fél esztendejében.

A főiskola életében azonban egymást érték ez időtájtban a nevezetes változások, a veszteségek, a különböző természetű fordulatok. A theologiai akadémián már az 1867—8-ik évben is csak két rendes tanár működött: *Dr. Heiszler József* és *Kolos Dániel* s mellettök két magántanár: *Nagy Ignác* és *Kérészy Barna*. *Kolos Dániel* több oldalú kényszerűség folytán lemondván, a két magántanár pedig papi pályára lépven, helyök betöltéséről kellett az előljárásnak gondoskodnia. *Kolos* helyét az egyházkerület által külföldi akadémiákra küldött *Mitrovics Gyula*, a két magántanár helyét pedig *Warga Lajos* és *Bokor József* (a budapesti theol. aka-

¹ A főiskolai templom déli oldalán, a 3-ik soron fekvő tanteremben, amely az új akadémiai tantermek létrejöttéig filozófiai tanterem gyanánt szolgált. Most a természettudományi múzeum egyik helyisége.

démia növeltje) foglalta el; e két utóbbi mint rendkívüli tanár.

Warga Lajos átvette a Szeremley Gábor halálával dogmatikai tanárrá választott Heiszler Józseftől az új-szövetségi írásmagyarázatot, ehez az új-szövetségi bevezetést, amely tantárgy csak most kezdett szélesebb körvonalokban mutatkozni főiskolánkban s megkapta ehez az imént még Kolos által előadott *egyházjogot* és a *symbolikát*. Szerencséje volt, hogy Jénában és Zürichben ezekhez a tantárgyakhoz is jó alapot szerzett magának s hogy már Hódmezővásárhelyen a görögnyelvvél és irodalommal tüzetesen is foglalkozhatott.

Minden nagyobb erőfeszítés nélkül indulhatott tehát, mint szoros értelemben vett theologiai tanár. Azonban alig, hogy széttekintett az új szántáson, egy újabb kényszerűség ismét mozdított életirányán; a Dr. Heiszler József dombrádi lelkészszé való távozása következtében ő reá, a Hegedüs János, a Hase és Fritsche tanítványára bízta a tanári kar és az előljáróság a ker. egyháztörténelem előadását s ugyanekkor egész bizalommal emelte fel a rendes tanárok sorába.

Az 1869/70-dik iskolai évtől már úgy szerepel, mint az egyháztörténelem tanára és pedig mint 4-ik e címen a sárospataki főiskolában.

Való dolog, hogy a ker. egyháztörténelem, kapcsolatban az ó- és új-szövetségi írásmagyarázattal, az 1810-dik év óta nyert itt *állandó tanszéket és biztos alapot*. A Vay József főkurátor nagy lelke érezte azt meg, hogy az erősen dogmatikus s védekező és vitázó, ó-classikus jellegű és túlnyomóan formás természetű akadémiái oktatásban az ó- és új-szöv. írásmagyarázatnak s a keresztyénség történelmének *méltó és állandó helyet* kell itt biztosítani, ha azt akarjuk, hogy a leendő lelkipásztor a próféták, apostolok és reformátorok szellemében tanítson és ezek erejével küzdjön egyházának

igazaiért. — 15,000 rhénes forinttal vetette meg e tanszék alapját s erre a közkeveltségnek s költői hírnévnek is örvendő *Vályi Nagy Ferencet* legott meg is választotta. De alighogy elfoglalta az új tanszékét, egy véletlen betegség mindjárt 1820. januáriusban kioltotta munkás életét, mielőtt az alapítónak hozzá és az új tanszékhez fűzött reményeit beválthatta volna. A hirtelen megüresedett tanszékre a göttingai egyetemen távollevő *Kálniczky Benedeket*, a főiskola volt növendékét, szelid lelkű széniorát hívta haza az előljáróság. Ő negyven évig tartó tanárkodása alatt azáltal emelt tartósabb emléket nevének, hogy átültette irodalmunkba a *Schröck János* lipcsei tanár egyháztörténelmi művét s abba a hazai reformatio történetét — vázlatosan — beillesztette.

Harmadik gyanánt *Dr. Heiszler József* lépett a Vay-katedrába, aki mindjárt első fellépésével („A khristianismus birkozása a világgal“ című székfoglaló értekezésében) nagy várakozásokra gerjesztette a tiszáninneri egyházkerület előljáróságát s egész művelt közönségét s bölcsészeti és ó-classikus alapokon nyugvó nagy tudásával, írói és szónoki képességeivel, különösen pedig egyháztörténelmi alkotásaival (ker. egyháztörténelem 1—2 kötet és a keresztyénség történelme 1-ső kötet) nemcsak a sárospataki főiskola és tiszáninneri egyházkerület, hanem az egész hazai prot. egyház tiszteletére tette magát érdemessé.

Ezt a fényes örökséget vette át *Warga Lajos* 1869-ben.

„Előtted a küzdés, előtted a pálya,

Az erőtlen csügged, az erős megállja“ — gondolta a költővel, amikor bizonyosra vehette már, hogy a tantárgyak között való hányattatása véget ért.

*

És megkezdődött a *Warga Lajos* életében a 3-ik időszak, a *nyugodalmos munka és a csendes alkotások időszaka*.

A családi béke és boldogság napja fénylett már felette, amikor ehez a várvavárt révparthoz eljutott. 1868-ban nőül vette az országosan ismeretes írónőt, nem épen távoli rokonát, a művelt lelkű, kevés igényű, házias erényekkel ékeskedő *Rajka Teréziát*, a gyermekek édes ajkú, meleg szívű barátnéját, aki egész jelentőségében tudta méltányolni a *Warga Lajos* szép feladatát s okos és nemes volt arra, hogy eltávoztasson a hivatásába mind jobban bemélyedő férfi útjából minden akadályt.¹

Segítségére voltak a tanítványai is. Alig, hogy megkezdte egyháztörténelmének körvonalozását: hallgatói legott érezték, hogy olyan feladattal állanak szemben, aminek csupán jól-rosszúl írott jegyzetek útján nem felelhetnek meg tisztes eredménnyel. Megvették azért a szívét szép szavakkal és ő ígéretet tett előadásainak *kézirat gyanánt* való kinyomatására. Annyival kevésbbé húzódnak el az ilyen ígéret elől, mert elődjének, Heizlernak a példája is előtte volt, amit nem követni önmegalázás lehetett volna.

És folyt a hangyamunka: a gyűjtés, a rendezés, az alkotás munkája szinte naponként és óránként. A világtól elvonultan, egyre szaporodó könyveibe merülten, barátoktól, múló örömeiktől távol, a Robinsonok kitartásával, a tengerek koralljainak türelmével haladt *Warga Lajos* előre a cél felé.

Lakásának utcára eső ablakait befalaztatta, hogy

1. *Rajka Terézia* az ifjúsági irodalom művelése által tette nevét sok időre emlékezetessé. *Warga* már mint írónőt, mint a gyermek-költészet egyik hivatott művelőjét, vette feleségül s nemcsak szívesen tűrte, hogy a fiatal asszony, mint ilyen is boldogan időzött a költészet berkeiben, hanem maga is ápolta benne ezt az istenadta hajlamot. A *Flóri* könyvében, a *Lányok* könyvében s az *Egy* nagynéne leveleiben van valami a *Warga L.* lelkéből is.

se kíváncsiság, se a világ lármája ne zavarja ki pontosan megszabott munkarendjéből. Kapuját este 6 órakor elzáratta, lámpája kigyult s ő ott ült szakirodalmának új és újabb termékei között és jegyzett, írt, bírált, vagy gyorsan szaporodó könyvtárát rendezgette, hogy a rendtelenség valahogy gáncsot ne vessen eléje a haladásban.

„Az élet rövid s a kötelesség nagy és sok s a férfiu, aki egy nagy célra tette fel életét, nem térhet ki a kötelesség parancs-szava elől“, ez a gondolat vezette s ez tartotta fel és ez acélozta meg különben gyöngé testét — a munkára, a küzdelemre.

Igy is hat évre volt szüksége, hogy *Ker. egyháztörténelem* című művét tanítványai számára s részben azok költségén, két kötetben, több mint 1000 lapnyi terjedelemben kinyomathassa.

Mire ezzel a művével készen volt, a sárospataki akadémia tantervében újra változás állott elő s ő a tőle elvett s most már jogtanárra bízott *egyházjogtan* helyett az 1876/7-ik iskolai évben a *bibliai földrajz és régiségtan* s ami ezeknél jelentékenyebb: a *vallások összehasonlító ismertetésével* bízott meg.

Ezek az új tantárgyak elvonták őt kissé az egyháztörténelem tüzetesebb búvárlásától, de ezekkel való birkózása közben sem szűnt meg folytatni a gyűjtést s figyelemmel kísérni a külföldi és hazai egyházi irodalom termékeit és készülni az így is értékes, de az ő mélyebben látó szemének még hiányos és pótlásokat igénylő egyháztörténelem újabb kiadásához.

Az Isten kegyelme vele volt s megengedte neki, hogy amire — mint küzdelmeinek gyümölcse — lélek szerint vágyott, azt *legnagyobb részben* meg is érthette.

1880-ban megkezdődött a „Keresztyén egyháztörténelem“ újra nyomtatása s közbül elkészítette az előadások számára a *bibliai földrajzot és régiségtant* és a *vallások összehasonlító ismertetését* is, amely az újabb

rendezkedés értelmében a theol. alapvizsga tantárgyai közé emeltetett.

Nagy, felejthetetlen, boldog nap lehetett az az ő viszontagságos életében, amelyen nagy műve 2-ik kiadásának első kötete megjelent s ő azt pár év óta *özveggyé lett édes anyjának s Dániel, Anna és László testvéreinek ajánlhatta*. A férfi felelete volt ez a kételkedőknek és köszönet a szerető szíveknek, a pártfogóknak. Édes, boldog nap lehetett az, mert a nagy mű előszava a sorok között is hirdeti a Warga Lajos afeletti örömét, hogy ő — Isten után — eleget tett kötelességének és megbecsülte tanszéke hagyományait.

Nem tankönyv ez már,¹ hanem igazságra vezérlő kalauz az iskola falain túl is mindazoknak, akiket a ker. egyház világtörténelmi jelentősége érdekel s akik a keresztyén eszmék fejlődésének útját figyelemmel kísérni hivatva vannak.

A theologiai tanári kar azzal a tényével fejezte ki bírálatát az Istentől hivatott tisztárs művére, hogy ajánlotta őt a főt. egyházkerületnek a pártfogásra, a menél hathatósabb támogatásra. A tisztársak jól tudták azt, hogy Warga Lajos összes megtakarítható vagyonát könyvek szerzésére áldozta fel s hogy amivel a tisztelő tanítványok járultak a ker. egyháztörténelem kinyomtatásához, az csak egy részecske abból, amibe a nagy mű megjelenése került.

Jellemző Warga Lajosra, hogy a tanítványi és tisztársi s majd az ezek nyomán járó felsőbb hatósági figyelemmel s illetőleg anyagi és erkölcsi elismeréssel dúsan jutalmazva érezte magát s egész szenvedéllyel fogott a 2-ik kötet sajtó alá rendezéséhez.

Eközben érte utól gyöngé testü, de eszményileg szép lelkü feleségét a halál 1881. június 23-án. Mintha

¹ Az első kötet terjedelme sűrű nyomással I—XVI. 1—530. l

csak érezte volna ez a hű teremtés, hogy a Gondviseléstől kevés esztendő jut neki ahhoz, hogy ő Warga Lajosnak — nagy célja felé törésében — mindvégig boldogító támogatója maradjon; már évekkel halála előtt magához vette szeretett nőtestvérét, *Rózát* és ránevelte mintegy a Warga Lajos géniusának tiszteletére. Ennek a jövőbe látó nőnek végső akarata szerint történt aztán, hogy Warga Lajos még ugyanazon év október havának első napján, fejedelmi dispensatio mellett, egybekelt drága emlékű nejének hűgával, aki, — mint egy későbbi jegyzéssel maga örököltette meg a boldogult — „*elhúnyt neje helyét méltón foglalta el és töltötte be.*“

Warga Lajos ilyen módon nyugodtan követhetvén tovább megszokott életrendjét, szinte fokozódott kedvvel folytatta tudós kedvteléseit és 1887-re megírta és kinyomatta a *Ker. egyháztörténelem 2. kötetét*, több, mint 52 ívnyi terjedelemben.² Az egyházi sajtó örvendező tisztelettel fogadta, a gáncsoskodni szerető kritika alig talált benne igazítani valót, a főiskola tanári kara szinte az egész testület tekintélyét is nőni érezte általa és sokan mertük reményleni, hogy a *Warga Lajos* érdemét a tudomány legfensőbb régióiban is észre fogják venni s a Magyar Tud. Akadémia történeti osztályának lesz talán egy elismerő szava a kálvinista tudós búvárlatainak eredményéhez. De nem volt.

„*Elég, ha nekem világol*“ — gondolta a boldogult és tanult és jegyzett és írt tovább és tovább. A közvélemény is sürgetni kezdte a nagy mű befejezését, a várakozás évről-évre nőtt s ő maga is sarkalni szeretne volna lelkét, hogy élvezhesse munkájának teljességét s aztán megpihenjen — babérjain.

² I—VIII. 1—820. lap, pontos névmutatóval s az összes előfizetők névsorával.

Tisztességének eme tetőpontján becsessé lett végre a próféta a saját hazájában. Szász Domokos, erdélyi püspök, az egykori kolozsvári theológus diáktól ígéretet erőszakolt ki — a maga erős egyéniségével — a Bodrogparti Athenaetől való megváltásra.

A kolozsvári lapok már bevégzett dologként hirdették, hogy W. L., az országos nevű egyház-történetíró is ott lesz azok között, akik fundamentumot vetnek az új intézménynek. — De, amint nőttek az új intézmény arányai a papíroson s a hír szárnyain, és amint mindinkább meggyőződött W. L., hogy az új facultásban ő teljességgel fel nem találhatja majd a régit, az ő emlékezetében ígézetes, egyszerű collégiumot; s amint mindjobban érezte, hogy ő egészen idegen találna lenni az ő ifjúkori otthonában: hozzá kötötte az elmenetelét egy másik pataki tanár elmeneteléhez, aki azonban nem volt mozdítható. Maradok én is, aki voltam, — írja a nevezett tanárnak. *„Az a főiskola, amely az ismeretlen, félig kész ifjút felkarolta, gyengeségeit eltűrte, annyi háladatosságot csak megvárhat, hogy az öregedő kész szolgáloda ne hagyja. Bolondság ugyan — veti hozzá — a mai világban ilyeneket írni, de ne feledjük, hogy van olyan bolondság, amely többet ér a világi bölcseségnél.“*¹

És itt maradt Sárospatakon és futott tovább a cél felé.

Műve 3-dik kötetének készítése nehezebben haladt, mint egyelőre nagy boldogan elképzelte. A közvetlen tisztársak a fáradság jeleit hamar észrevették a fáradhatatlannak vélt hű munkáson s azzal siettek segítségére, hogy az — előljárással beleegyezésével is — feloldozták őt melléktantárgyának² előadása alól, így inkább remélhetvén a már is nagy tisztességű mű befejezését.

¹ 1894. aug. 28-án kelt leveléből.

² „A vallások összehasonlító ismertetése.“

A XIX. század egyháztörténelméből — ez volna a 3-ik kötet felirata — megírt és kinyomatott még 24 ívet, amelyből 20 — két füzetben közkézre is jutott; a többi azonban már nem nyomathatta ki, sőt csekély kivétellel sajtó alá sem készíthette el.

Az Úr az ő választottai felett is rendelkezik. 1894. szept. 5-én — épen az újévi munka kezdetén — gyöngeszélülés érte, amelyből szeretteinek gondos ápolása mellett hamar felüdült ugyan, de többé nem annyira, hogy eddigi szenvedélyes, test- és lélekemésztő kutatásait folytathatta volna. Ég felé törő szárnyai meglankadtak; iskolai teendőinek teljesítésében is gyakran meggátolta most már sűrűbben jelentkező testi gyöngesége; a szakkönyveket, az irodalom minden újabb s értékesebb termékét gyűjtögette ugyan még folyvást, de azok egy része felvágatlan maradt, vagy legalább is figyelmeztető, emlékeztető jegyek és jegyzetek nélkül. Bágyadtság, lankadtság jelei mutatkoztak rajta, amin változtatott ugyan egy kis időre az orvos által parancsolt nyugalom és fürdői levegő; de 1899. október 6-án újra beröppent hozzá a halál angyala¹ s *Warga Lajos*, a tudós, a lelkes, az ihletes ember, az egyháztörténetíró nem volt többé. Teste élt még, de szép lelke nélkül, nagyratörő vágyak, nemes szenvedelmek nélkül, — árnyékképen, szomorú rom gyanánt, amit látni is fájdalom, ápolgatni pedig szívettépő keserűség.

A tiszáninneri egyházkerület 1900. évi tavaszi közgyűlése az igaz érdem iránt való elismeréssel és a legmélyebb részvétellel gondoskodott máj. 16-án arról, hogy a beteg, az immár reménytelenül vergődő *Warga Lajos* helyét ifjú munkaerő foglalja el, egyelőre azonban csak helyettes gyanánt. És másnap, május 17-én

¹ Schiller „Wallenstein halála“ című drámájának olvasása közben.

délután megjött a hír, hogy a hányatott lélek révparthoz ért.

Aztán érdemeit fájó emlékezéssel jegyzőkönyvbe jegyeztük és hű nejétől, örökbe fogadott leányától s temetésére ide zarándokolt rokonaitól őszinte könnyekkel öntözött koporsóját lebocsátottuk az anyaföldbe, a sárospataki reformátusok sírkertjébe május hó 19-én. Azóta ott pihen a Somosyak, Szeremleyek társaságában, méltó versenyben velök az örök élet koronájáért.

*

Mélyen tisztelt gyülekezet! Ilyen volt a Warga Lajos földi pályája az ő ifjúkori jegyzeteinek bizonyosága szerint és az én lelkem tükörében.

Ha most, sírjának széléről visszapillantunk 65 esztendeig tartó életére és látjuk benne a korán lelki küzdelmekre hívott gyermeket, az eszményekért lelkesülő ifjút s a férfit, aki rendíthetetlenül ragaszkodik ifjú korának eszményeihez és sorsot bír teremteni magának a sivatagban is: ezeket látva-tudva, lehetetlen, hogy a legmélyebb tiszteletre ne gerjedjünk a gondviselés iránt, amiért az ő hányatott élete sajkáját ide kötötte e több százados főiskolához, hogy legyen itt igazságra vezérlő kalauza majdnem egy emberöltő ifjúságának s magas példa arra, hogy a szent lelkesedés a sziklából is vizet fakaszt.

Mint ember szerény, hiúságtól, szereplési vágytól, versenykedéstől ment s egész a zárkózottságig tartózkodó. A felületes bíráló félszegnek mondaná, holott ebben az úgy látszó félszegségében rejtett munkaerejének titka s munkálkodásának eredménye is. Ha kilép a közélet vásári zajába és keresi az úton-útfélen eléje borúlható múlt dicsőséget; ha sütkérezni akart volna a népszerűség verőfényében: bizonyára nem írja meg egyháztörténelmi nagy művét s nem hagy hosszú időre szóló

örökséget evangyéliomi anyaszentegyházunknak. Ellen-sége volt minden nagyzásnak, minden csúszás-mászás-nak, minden pártoskodásnak. Az embert égfelé néző tekintettel szerette s az időt többre becsülte a pénznél, a szív nemességét a nagy gazdagságnál. A pénz inkább csak arra való volt neki, hogy általa nemes szenvedé-lyeit szolgálhassa. A hetvenkedőt, a léhát, a kötelesség-mulasztót a föld terhének vallotta s alig okozott neki nagyobb bosszúságot valami, mintha látta, hogy ifjú emberek miként fecsérelik ifjúságukat és a vagyont, amiért apjok és anyjok verejtékezett. Maga visszahúzó-dott a közügyektől teljesen, de bensőképen tudta becsülni azokat, akik a közügy oltárai körül önzetlen hűséggel forgolódtak s bölcs volt elismerni, hogy az ő fajta emberek elszaporodásával a világ kerekének kellene megállania.

Mint férj, hű öre volt házának s kicsiny háznépé-nek. Páratlanul egyszerű otthonát és a maga tervezte íróasztalát leginkább csak a tanteremmel cserélte fel s a nagy szünidőkben szeretett testvérének, Dánielnek kolozs-vári lakásával. Otthoni szórakozásai közé tartozott a heti, képes lapok, szépirodalmi hazai és külföldi termékek olvasgatása, amikből szintén szép könyvtára volt; egész-ségi szempontból pedig lakásának, udvarának rendezése, a fúrás, faragás és az építésnek többféle fajtája. Szána-kozó szívében élettörvényé erősödött a szeretet és ada-kozás. Koldust, szegényt, kántáló gyermekeket, jótékony célra kéregetőket üres kézzel elbocsátani a Warga Lajos házában nem volt szabad. Az ifjú írók pártfoglalását, egyes értékesebb irodalmi vállalatok s jótékony egyletek támogatását kötelességének tartotta. Maga készítette tám-lás faszékén, fenyőfa-padján, a sajátkeze ültette bálvány-fája és szőlője árnyékában tartotta nyári-tavaszi pihenő-jét, legtöbbször édes beszélgetésben szeretteivel vagy egyedül is, az előtte elterülő Bodrog-tiszaközi síkságon

hordozva szét tekintetét. Szerettei előtt kedvtelve ostorozta a világ ezerféle bolondságait, a léha divatot, a nagyzóló emberek pöffeszkedését. Maga gyermektelen lévén, alkalomadtán boldogan becézte a más ember kicsinyeit s maga is gyermekké lett a gyermekek között. Egyet — ilyen ártatlan kedvtelései között — sohasem tudott megérteni; azt t. i., hogy miként lehet egy nagy családot a mai szertelen igényű világban tisztességgel fentartani? S ilyen gondolkozásával mély tisztelettel adózott a nagy családok fejei s a jó, a gondos édes anyák iránt. Az ő szerettei anyagi szükségét nem láttak soha, de tudták, érezni megtanulták, hogy milyen nagy szerencsétlenség lehet örökös földi gond terhe alatt tántorogni és lélek szerint tisztelték a bölcs családfő takarékosági elveit, következetes pontosságát s alkalmazkodásukkal kellemetessé varázsolták a pedáns tudós házi életét.

Mint tanár, olyan maradt, mint első fellépésekor. Egyéniségével csak a legjobbakat bírta meghódítani, akik az előadásokban nem a mulattatásra, nem a szónoki hatásra számítanak, hanem a tiszta, világos ismeretek után áhítoznak. Tudós volt és nem szónok s csak elodázhatatlan kényszerűségnek hódolva, mint igazgató (egyszer életében) s mint dékán állott ki a szűkebb körű nyilvánosság elé.¹ A nagy nyilvánosság, az utcai, a városi társadalom nem hallotta, nem hallgathatta őt soha.² Folytonos buvárkodás és a szobai levegő elpusztította

¹ Ilyen minőségben mondott apróbb-nagyobb beszédei is érdekes tükördarabok s megérdemlenék, hogy azok által is beletekinthetnének az ő szép lelkébe. Érdekesekek különösen abból a szempontból, hogy ő, a zárkozott ember, milyen gyakorlati bölcsességgel próbálgatta irányítani a tanuló ifjúság gondolkozását.

² Az 1790—91. XXVI. t.-c. százados évfordulójára írott emlékezését is Molnár Lajos gimn. tanár olvasta fel az egyházközség templomában.

hangjának ércességét s ez által még inkább veszített előadásának vonzalmassága. Rendszerint jegyzeteibe mélyedve közölte eszméit s búvárlatának eredményeit s csak olykor-olykor engedett magának némi kitérést egy-egy humoros megjegyzéssel vagy valamely kényesebb természetű adat felemlítésével. Az ifjúság tisztelte inkább, mint szerette, de ő nem is önmagát, hanem a tudományt, az igazságot kívánta volna tanítványaival megszerettetni, Melanchthon volt inkább, mint Luther, Erdösi inkább, mint Dévay Mátyás.

Mint író termékeny, áttetsző, elfogulatlan, demokratikus szellemű s mindennek jól végére járó, oknyomozó, rendszerező s e minőségében is szerény és követelőzés nélkül való. Minden, amit írt, szinte olvastatja magát s nagy művének akárhány részlete van olyan, amely a regény, vagy a költemény tulajdonságaival köt magához és nemcsak meggyőz, hanem lelkesít is.

Az igazság keresésében nem ismert semmi korlátot. Hagyományok, káték, öröklött rendszerek, hitelvek csak anyiban voltak előtte értékesek, amennyiben a történeti fejlődés folyamatát nem hátráltatták s koruknak jó szolgálatot tehetek. Kálvinista volt, de mindig fájt neki, hogy a kálvinisták és lutheránusok a Magy. Prot. Irod. Társaságból az unitáriusokat közös akarattal kiszorították. Az alkuvászt, a zsarnokoskodást a lélek jogai felett s a csökönös ragaszkodást az önző hitnézetekhez, mesterségesen szőtt hatalmi rendszerekhez nehéz szívvel tűrte s „a szabadságra hivatott“ ember nyíltságával bírálta és ostromozta. Az emberiség jelszava szerinte csak az „Excelsior“ lehet, a protestantizmusé kiválóan csak ez.

Sokat írt, de mindig csak magasabb kötelesség-érzetből és hiúságoskodás nélkül. Az akadémiai tanárnak hivatásából foly az, — ő szerinte, — hogy gondolatait, búvárlatának eredményeit megörökítse s ilyen módon az emberiség fejlődéséhez — ha csak egy gondolattal,

ha csak egy tévedés helyreigazításával is hozzájáruljon. Lényévé vált józanságában gyakran nevette azokat, akik nagyképüsködve esküsznek saját nézeteikre s örök igazságok hirdetésével tetszelegnek és ámitanak. A mi kötelességünk csak az, hogy a szerintünk legjobbat és legigazabbat a lehető híven hirdessük s az elődök esetleges botlásait jóindulatulag kiigazítsuk. A jövődség aztán majd igazítsa ki a mieinket, de tegye fel rólunk, hogy tévedéseinkkel megtévesztésre nem törekedtünk s hogy az igazság tisztas keresése nem mindig egy és ugyanaz az igazság megtalálásával.

Nyomatásban megjelent művein kívül egész garmadát képeznek kéziratban maradt dolgozatai. *Renannak* két művét fordította le, t. i. a *Szent Pál* és a *Bölcsészeti beszélgetések és töredékek* címűt; *La Mennais*-tól az *Egy hívő szavait*; *Horatiusnak* összes ódáit, epodáit (még 1867-ben), *Fischer Kunonak* „Logik und Metaphysik oder Wissenschaftlehren“ című alkotását. Ifjú korában próbákat tett a költészet mezején s a „*Képes játékkönyv*“ kiadásával a gyermekekhez is le tudott ereszkedni (1869). Kell-e több bizonyosság arra, hogy Wargát a lélek vezérelte írói pályáján s hogy szerencsésen meg tudta magát óvni a német theologusok egy részének ködös hatásától s a régibb theologusokat többé kevésbé jellemző homályosságtól és nehézkességtől?

Írói értékének meghatározását különben nem én vagyok hivatva elvégezni, hanem a legújabb hazai theologiai és egyházi irodalomtörténet írója. Egyet azonban én is tudok: azt, hogy *Warga Lajos* a sárospataki egyháztörténeti irodalomban fejlődést képvisel; de tudom azt is és hirdetem is, hogy ő, mint író egy általánosan érzett nagy szükségét is szerencsésen tudott kielégíteni, aminek nincs s nem lehet fényesebb bizonyosága annál, hogy a tiszáninneri egyházkerület útján már-már országos jellegűvé fejlődő *lelkészi könyvtárban* az ő újra

nyomatandó keresztyén egyháztörténelmének van fen-
tartva a legelső hely.

Ha ez a mű újra megjelen és ezer meg ezer pél-
dányban szétterjed majd a protestáns lelkészek parókiái-
ban: akkor fog méltó elismerésben részesülni a *Warga
Lajos* önfeláldozó munkálkodása. Addig pedig a hű
neje által emelt gránitkö fogja hirdetni a sárospataki
temetőben s tanítványainak hálás szíve az ország külön-
böző részeiben fogja viszhangozni, hogy *Warga Lajos*
itt, a mi javunkra, egész anyaszentegyházunk javára
„*tékozolta híven életét.*“

Áldott, örökké áldott legyen emlékezete!

Jegyzet: Ez emlékezést a boldogult emlékének tiszteletére
rendezett ünnepélyen olvastam fel, 1901. szeptember 25-én s
„*Warga Lajos emlékezete*“ címen külön füzetben kiadtam 1902-ben
(32 8° lap) a W. L. hű arcképével. Céлом volt a füzetten, hogy
annak jövedelméből megfestetem a W. L. képét a főiskolai
könyvtár vagy képtár részére, vagy egy W. L. alapítványnak
vetem meg az alapját. A kép elkészült s bizony az is a hű
özvegy segedelmével! *R. Gy.*

MITROVICS GYULA.

1841—1903.

„Mester! Légy boldog új hazádban s szülei kötelességektől sarkalt szíved ne lásson csalódást soha! Szeressenek, tiszteljenek; gyümölcsözzél és sokakat vezérelj ott is az igazságra — ad multos annos! Így búcsúzott a „Sárospataki Lapok“ *Mitrovics Gyulától*, amikor ő — nagy lelki harc után — kitepte magát korábbi, boldognak látszó viszonyai közül és hazát cserélt.

Marasztalgattuk sokan, melegen, de nem maradt; esdő szóval kértük, zaklattuk, de nem hallgatott ránk. „Isten mindenkinek kimutatja az ő útjait“ így nyugtatta barátait és a saját nyugtalankodó szívét és — eltávozott. Valami titkos intés rendelkezett vele, amit ő isteni sugallatnak magyarázott és elment új mezőre, új reménnyel.

Akik becsültük, akik hozzá nőttünk, akik itt lételet áldásnak ismertük, könnyes szemekkel néztünk a távozó Mester után és utána zokogtuk, szívbeli igaz zokogással: ad multos annos!

És a kívánatos sok esztendőből csupán hatot engedett neki istene az új munkatéren, az új összeköttetések és új kötelességek között és annak a hatnak is a nagyobb része vesződés és gyötrődés — új gyönyörök nélkül; a testébe adatott tövisekkel való birkózás — a szabadulásra való biztos kilátás nélkül; sok benső tusakodás, az eszményektől ihletett férfiú vívódása, kit „a magasból földre von le a kínzó fájdalom.“

Csalódottan, az étellel betelten, a kínoktól össze gyötörten, édes övéinek szeretetétől mindvégig körül-

övedezve, folyó hó 25-ikén visszaadta lelkét Istenének.

A gyászhirre oda zarándokoltunk koporsója mellé a második búcsúzásra. A magunkénak vallottuk a távolban is, kísérni kívántuk őt azért az ő utolsó útján is, versenyezve az ő új tanítványaival a szeretetben, a tiszteletben mind a sírig.

És láttuk Őt a ravatalon. A halál előhírnökei megfogyasztották földi sátorát s nekünk úgy tetszett — amint reátapadtak szemünk — mintha ugyanaz volna ismét, akiért mi rajongtunk, akit mi csodáltunk s akinek ajkai nekünk hirdették az igazságot s akinek lelkéből mi reánk áradt a fény, a világosság, a melegség és az igézet.

„Hadd temessék el a halottak az ő halottaikat“ — gondoltuk az írásokkal és az emlékezés teremtő erejével magunkhoz öleltük az élő és szíviünkbe zártuk őt úgy, amint a miénk volt — az ő dicsőségének zenithjén.

És láttuk Őt újra az ő ifjúságának nemes lángolásaiban, az ő férfiúságának alkotásaiban, jó ízű gyümölcsceiben; hallottuk hangjában az igazság kétélű pallosának csattogását, ítéleteinek ellenállhatatlanságát; éreztük törekvéseinek eszményiségét és sokszorossá vált szíviünkön a teher, hogy ő immár csak az emlékezeté!

Negyvenhárom évet töltött *Mitrovics Gyula* Sárospatakon, mint tanuló és tanár. Akik szemtanúi voltak az ő ifjúságának, bizonyára nem feledték még el, hogy miként nőtt ő évről-évre Isten és emberek előtt való kedvességben.

Tanulni, engedelmeskedni, szépért, nemesért lángholni, előljárni a jó példában, tanítani, gyámolítani a gyöngébbet — ezek voltak az ő ifjúságának ékességei. Első volt az első között s tanulóársainak és tanárainak büszkesége. A kisebbek szinte felkeltek előtte és tisztelték őt. Vonta, húzta a lelke a mélyre, mindig

mélyebbre, ahol az igaz gyöngy terem. A tanterem igazságait a magánolvasmányok tanulságaival gazdagítani és biztosítani: ez volt egyik megkülönböztető erénye a legtöbbször és a legjobbak felett, amiből természetesen sarjazott ki az ő önállásra való hajlandósága és korán mutatkozó írói hivatottsága.

Maga is gyermek volt még, amikor már tanításra vállalkozott a nálánál kisebbek mellett s alig kezdett sudarodni, amikor már kísérletezett a tollal és biztató lépéseket tett előre gondolatainak, vágyainak, tapasztalatainak formába öntésében és megörökítésében.

Ez a hajlama vitte a már szép multú akadémiai önképző társulatba, ahol ébredező lelke bőséges ösztönt és táplálékot talált erejének kifejtésére. Bíralt, értekezéseket, elbeszéléseket írt és meghódította pályatársait itt is, mint a tantermekben és gyönyörűséggel nézték valamennyien, hogy miként bontja ki szárnyait ez az alkotásra hivatott lélek.

Az önképző-társulat albumát ez időben már ő szerkeszti s alighogy befejezi theol. tanulmányait, legott bejut az esküdt diákok tisztos csapatjába és tanít, oktat, neveli becsülőinek számát. Mikor *Szeremley Gábor*, az ő egyik nagytudományú tanára elvégzi földi életét (1867.) az ifjúság őt állítja ki tolmácsa gyanánt az elhunyt tanár sírja mellé s szereplésével forduló pontot teremt biztatóan fejlődő életének történetében.

Még sokan vagyunk tanúi ama jelenetnek, ott a sárospataki reformátusok temetőjében. Még szinte látjuk ma is, amint a sugár növésű ifjú ihletes komoly ábrázattal oda lép a *Dr. Helszler József* nyomába s annak mélységes hitből fakadó búcsúbeszéde után szintén búcsúzni kezd a hálás tanítványok nevében. Amit mondott és amint mondta,¹ az mind az ő tisztességévé és

¹ Olvasható Egyházi és szertartási beszédei között.

dicsőségévé lett s mire elhangzott ajkán a búcsúzó szózat, az egyházkerületnek a gyásztisztességre egybesereglett tagjai úgy érezték és úgy vallották s a tanári kar és a tanuló ifjúság is úgy tartotta helyénvalónak, hogy a kidőlt jeles méltó utódja — az ifjabb nemzedék sorából — csak *Mitrovics* lehet.

Készen volt számára az út, a babérszerzés csalogató, küzdelmes útja s nem tartozott érte köszönettel, csak gondos jó szüléinek és keble Istenének, aki világított előtte szüntelen.

Aztán — hiszen ezt is sokan tudjuk, hogy egy évi külföldi tanulmányozás után, nem a *Szeremley* helyébe ugyan, (amit időközben Dr. Heiszler J. foglalt el), de odajutott a *Zsarnay Lajos* és a *Kolos Dániel* tanszékebe és — úgy hittük, hogy sorsa ezzel a nagy előrelépéssel el volt döntve — mind halálig. Így hitte azt akkor ő maga is.

Szép, nagy örökség is volt ez az ő osztályrésze s aki látta *Mitrovicsot* ebben a kiváló munkakörében és tudta róla, hogy mennyi törődéssel, mennyi éjjeli-nappali gonddal tör előre, hogy méltó legyen a *Zsarnay Lajos* örökségére: az csak öregbedhetett az iránta való nagyrabecsülésben.

Külföldről, mestereinek szellemétől áthatottan, úgy tért vissza, mint szabadelvű theologus. Nem mutogatta, hogy az; de előadásain, templomi beszédein egyaránt érzett a hallgató valami kedvesen újat, valami édesen szokatlant s tanári és templomi szószékében valami új világosság sugározta körül s ő egyre nagyobbá és tisztetesebbé lett ebben a világosságban.

Hol is nagyobb hát — kérdik a tanítványok az elragadtatás pillanataiban —: a tanteremben-e, a templomban-e? Akik ott ültünk a lábai előtt, sohasem feledhetjük egy-egy templomi beszédének hatását s egy-egy tanári előadásának meggyőző erejét. A nagy-

közönségnek is kedvencévé lett csakhamar, noha egy íznyi sem volt benne abból, amit népszerűsködésnek szokott nevezni a világ. Azok az ő evangyéliomi példázatai az ő lelkének sugaraiban rendesen rabul ejtették az egész templomi közönséget, amely ünnepnek tekintette aztán állandóan, amikor a főiskola ifjú papja — a maga szokásos vasárnapjain — a templomi szószéken megjelent és hallatta szavát. Emlékezünk még sokan, hogy a templomból kiáradó ifjúság miként küldötte követeit a mesterhez egy-egy nagyobb sikere után és mint szeretett volna követelőzni, hogy jogot nyerjen a végighallgatott beszéd kinyomatásához és újraélvezéséhez.

Aztán többről-többre haladt és többre méltattott. Bírálataival, amelyeket a valódi szakember remekeinek ismert el az akkori közvélemény; iránycikkeivel, amelyekbe eszméit s vágyait lehelte be és amaz ösvényeket mutogatta, amelyeken ő szerette volna látni a ker. világot;¹ majd „Egyházi és szertartási beszédeivel“ (1872), amelyekkel szabadelvűségét is igazolni igyekezett, utóbb pedig „Egyháziatlanság és üres templomok“ című egyháztársadalmi értekezésével (1876) s mind nagyobb sikerű tanári működésével olyan hódítást vitt véghez a hazai egyháztársadalomban, hogy neve ott hangzott már a legnagyobbaké között s tolla irigyeltté s itt-ott félelmetessé vált, különösen a könnyű dicsőség hajszolóinak sorában.

A tiszánineni egyházkerület érezte, hogy jutalommal tartozik e hű fiának s mihelyt az első alkalom kínálkozott reá, azzal becsülte meg a *Mitrovics* országossá vált nevét, hogy egyházkerületi aljegyzővé (1876),

¹ A „Sárospataki füzetek“, „Prot. Népiskolai Közlöny“, „Prot. Egyh. és Isk. Lap“, „Erdélyi Prot. Közlöny“ c. folyóiratban és lapokban jelentek meg ez időszakbeli dolgozatai.

az egyetemes tanügyi bizottság tagjává s konventi taggá választotta meg.

Minden jel azt igazolta, hogy *Mitrovics* boldog volt ezekkel az erkölcsi jutalmakkal, mert a megelégedett férfi erejével és becsvágyával dolgozott tovább újabb és újabb győzelemmel.

1877-ben *Láng Henriknek*, a világhírű modern theologusnak egyházi beszédeivel teszi gazdagabbá egyházi irodalmunkat s ugyanekkor átdolgozza a *Ker. erkölcstudomány rövid foglalatja* c. népiskolai kis művet; 1878-ban pedig kiadja fő munkáját, tanulmányainak s irányának legsajátosabb eredményét és bizonyítékát „*Egyházi szónoklattan*“ címmel és újabb hódolatra kényszeríti maga iránt a hazai egyházi sajtót és a különböző egyházi köröket, főként pedig a theol. tan-könyv-irodalom hivatott munkásait.

Akik kiátkozták — nem oly régen e munka megjelenése előtt — a *Tóth Mihály* egyházi szónoklattanára írott bírálatáért, — talán azok is kibékültek vele ez újabb gyümölcsének élvezése közben.

Tele voltunk iránta a legvérmesebb várakozással. Ennyi kiváló sikere után áhítoztunk új alkotásaira s veszteseknek éreztük magunkat, ha eltűnt felettünk egy év, amelynek irodalmi jelenségei között ott nem ragyogott a *Mitrovics Gyula* neve.

A 70-es és 80-as évek mutogatták őt férfiúi erejének és munkaképességének teljességében.

A ref. egyház zsinatra készült s a tiszáninnei egyházkerület tanárai odaküldték őt a zsinati atyák közé, hogy képviselje őket ékes szóval, tudománnyal. A zsinat sietett odaemelni a jegyzők sorába: a tollát tisztelte meg ez elismeréssel.

Dr. Ballagi Mór „Egyházi és Iskolai Lapján“ ez időtájon a hanyatlás jelei mutatkoztak s *Mitrovics* félteni kezdte a szabadelvű theol. irányt és nyugtalanko-

dott egy erős, alkuvást nem ismerő irodalmi szerv után, amely, míg egyfelől nem engedi megoltani a kilövelt világosságot, másfelől védelmébe vegye a ref. anyaszentegyház kőfalait a körülte settenkedő farkasok támadásaival szemben. És néhány hűségese elvtársával létrehozta a „*Sárospataki Lapok*“-at 1882-ben s a Sárospataki Irodalmi Kör tagjainak teljes bizodalmaiból ő lett annak első zászlótartója, bölcsőjének boldog ringatója.

Látni, figyelni kellett azt, hogy milyen apai féltékenységgel örködött ő az ő édes gyermekének megindulása és további lépései felett. Ha csak a maga dicsőségére lett volna hiú, bizonyára másként használja fel idejét és megizmosodott erejét, de ő mint a sárospataki főiskola hű gyermeke, ennek és az ezt istápoló ref. anyaszentegyháznak kívánta meghozni a tőle várható áldozatokat.

Öt évig áldozott ezen az oltáron minden napi áldozataival s nem ritkán álmatlan éjjeleivel. Barátaitól elvonultán, dolgozó szobájába zárkózottan, kezdő írók szárnypróbálgatásait javítgatva, gordiusi csomókat oldozgatva, elkeseredett ellenfeleket békítgetve s eközben az egész magyar prot. egyház sorsa felett s bajainak gyógyító szereit felől töprenkedve —: mennyi hálásabb munkától vonta el magát s mennyi megkezdett alkotását hagyta félbe, — örökre félbe a „*Sárospataki Lapok*“ tisztességeért!

Ez önfeláldozó munkássága közben — a *Bálint József* lemondása után — emelte őt a tiszánineni egyházkerület bizodalma a főjegyzői székbe (1884). Fényes jutalom az eszményekért lángoló ember szívének valóban s ő is úgy fogadta és így becsülte azt s hinnünk lehetett és hittük is sokan, hogy ez Isten szerint való férfiú ott van immár földi boldogságának zenithjén s szinte imádkoztunk is érte — hű tisztelői, — hogy meg is maradjon ott sokáig.

1886. végén visszavonult a „*Sárospataki Lapok*“ szerkesztőségétől, hogy félbenmaradt s maradandóbb értékű munkáinak befejezésével tegyen szolgálatot irodalmunknak és a saját írói nevének. Nem tarthatta meg kezében a kibontott zászlót semmi édes marasztás, semmi ígéret s még jobban behúzódtott boldog otthonába, íróasztala mellé, szeretettel ápolt gyermekeihez és virágaihoz. *Liturgikáját* és *erkölcstanát* szomjúhozták különösebben régi és újabb tanítványai, de az anyag felszaporodása miatt-e, az anyagi sikerre való kilátás hiányában-e, egyik is, másik is késett s 9 évnek kellett letünni egymásután, amíg *Mitrovics Gyula* újabb nagyobb és biztatóbb jelét adta annak, hogy tolla nem pihen. 1895-ben az egyházpolitikai mozgalmak hatása alatt jelent meg tőle „*A polgári házasság törvényei párhuzamban az eddigi házassági joggal*“ című tanulmánya s tisztelői örvendezve üdvözölték e jelenséget, mint hirnökét egy újabb nagy eredményű ciklus bekövetkezésének.

1896-ban rávetette szemét a debreceni ref. egyház s ő, az elmélet embere, nem bírt ellenállani a kísértésnek, hogy a gyakorlati élet mezején is próbát tegyen nagy erejével s mire az új talajban új gyümölcsözésnek indulhatott volna, kioltotta nemes, munkás lelkét a halál.

Ravatalánál mi csak azt éreztük, hogy ő egykor a mi jó, igaz s nagy mesterünk volt; a sárospataki főiskolának, a tiszáninneni egyházkerületnek egyik feledhetetlen büszkesége, dicsősége.

Az volt bizonynal!

Hányszor hallottuk tőle — nagy alkalmak idején — hogy két helyen érzi magát jól, egészen jól: a tanári székén és családjá körében. A különben túlkomoly ábrázatú férfi szemeiben fény gyúlt ki, mihelyt tanszékre lépett. Ilyenkor ajka mosolygóvá lett, bizonyosságául annak, hogy azt, amit hirdet, a lelkén szűri át s a

szépnek és igaznak hirdetése, a homályosság oszlatása — „a gyémántköszörülés“ — neki, magának is ünnepi élvezet. Soha sem tudta megérteni, hogy miként lehet tanár, aki félig-meddig való készültséggel is be tud nyitni a gondjaira bízott tanítványok közé s aki elfogódás nélkül, hivatásának átérzése nélkül is hozzá mer közeledni kathedrájához.

Magas fogalma volt a tanárról. Az emberiség sorában a tanító-rendet tekintette a legfontosabb tényezőnek s bűn volt szerinte minden mulasztás, amit egy-egy úgynevezett tanár a reá bízottak gondozása körül elkövetett. „A tanárt az Istennek különlegesen kellene megteremteni“ — mondotta nem egyszer, mikor a lelke háborgásnak indult valami bántó tünetemény felett. Ezzel a magas fogalommal s ennek kötelező ereje alatt futotta ő tanári pályáját 28 éven át. Rakhatott rá a bizalom bármennyi terhet, bármennyi tisztességet, a kathedrájának szerelmétől nem vonhatta el soha.

Hivatásának ilyen komoly felfogása okozta aztán, hogy nem jutott ideje az emberek kedvének keresésére, a barátkozásra, a pártoskodásra, a népszerűsködéssre s ez lett okává annak is, hogy sokan nem értették s komolyságát ridegségnek, büszkeségnek magyarázták s inkább tisztelték, mint szerették.

Ha az ő másik boldog helyén is látták volna őt sokan, bizonyára nem így alakul felőle a közvélemény. Otthon, az ő családi fészkeben, az ő bibliai Márhájának oldalán, szeretetének napsugaras levegőjében s gyermekeinek kicsiny seregében: ott mutatkozott az egész Mitrovics; csak ott! Gyermekek volt, testvér volt. barát volt, apa és férj volt; csupa szív, csupa aggodás volt s kifogyhatatlan az áldozatokban, ha övének boldogsága úgy követelte. Magas fogalma volt a családról is, a férjji, az apai, a rokoni köteleességekről is s fényes bizonyosságait adta e nemű köteleesség-tiszteletének.

Nyereségünk, büszkeségünk volt valóban! Az az iskolában, az a templomban, az az igazgatásban, a kiküldetésekben; az szavával, tollával, példaadásával, erkölcsi nagy komolyságával, hivatásának szeretetében, megbecsülésében . . . hogyné zajongott volna hát szívünk, amikor először búcsúztunk tőle s hogyné zajongana most, amikor el kell szakadnunk tőle mindörökre?!

A halálnak két neme van, — mondogatta ő nem egyszer. Az egyik végmegsemmisülés, a másik csak elköltözés; az egyiknél elvégződik minden a koporsóra hulló göröngyökkel, a másik csak létezési alakot változtat, visszaadja a földnek, ami a földé, de azért él, ha meghal is: él munkáiban, él tetteiben.

A szívünk kiáltja, hogy ő él; munkái, tettei hirdetik, hogy ő rajta nincsen hatalma az örök halálnak!

A szeretet Istene örködjék távoli sírhalma és gyászbaborúlt kedveseinek földi vándorlása felett!

Mester! Légy boldog ott a túlvilágban!

ÁRVAY JÓZSEF.

1823—1879.

Mélyen tisztelt közönség!

Az 1879-dik év március havának 23-dik napján ott voltam én is abban a bánatos nagy seregben, amely az *Árvay József* földi részeit — borongó emlékezések között — kísérte ki a sárospataki reformátusok temető-kertjébe.

„Mennyi jót művelhetett volna még istenadta tehetségeivel!“ „Milyen szükség volna még reá itt is, ott is!“ „Olyan fiatal volt még a halálra!“ Megemésztette a kötelességteljesítés láza, a munka szenvedélye!“ „Megőrölte testét-lelkét a gond, az övéivel és az övéi miatt vívott sok nehéz, titkos tusakodás!“ — így fakadozott, így nyughatatlankodott a drága hamvakat kísérő közönség szive-szája s a nyitott sírnál bizony csak fájdalmas szorongások között tudtunk abba beletörődni, hogy *Árvay József*nek 56 évvel kellett örök nyugalomra elpihennie.

Azóta csaknem 25 év röpült el felettünk s az ő sírhalma felett. Akik járjuk a temető útjait és emlékezni szoktunk a síralom völgyében is, pironkodva kerestük nem egyszer azt a halmot, amely alatt Ő porladozik s ahol az Ő csontjai várják a nagy ítélet ébresztő szavát. Meg se találtuk, el is tagadtuk. A bozót, amely körülte s rajta elhatalmasodott, a szívünkbe bocsátotta töviseit s ajkunkra zúgolódó szavak tolúltak és ha édes miéinkhez, csendes otthonunkba térve, nem láttuk volna ott az *Árvay József* nevét a kis fiúnk, vagy a kis leányunk könyve tábláján: talán készek lettünk

volna a kárhoztatás köveivel is dobálózni az Ő elfeledtetése miatt.

De lecsillapodtunk, megengesztelődöttünk s zúgolódás és kárhoztatás helyett a VIII-dik zsoltár írójával ömledeztünk :

„Dicsérnek téged még a csecsemők is,
Szájukon viselik nevedet ők is!”

„Boldog halott!” — mondtuk nem egyszer egy-egy Árvay-könyvre tekintve — akinek az ártatlan gyermekek lelki fényességében van feltámadása és megdicsőítetése! „Boldog halott!” Érzem és kiáltom én különösen ma, amikor csaknem 25 év után a próféta-fiak zarándokoltak ide, hogy elhengerítsék a követ a próféta sírjának szájáról és élők és holtak előtt ünnepélyes vallástétellel hirdessék, hogy

„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér!”

Huszonöt év távolából ez a bizonyágtétel többet jelent nekem a frissbantú sírhalmok virág-erdejénél; a csinált koszorúk hideg drágaságainál, a divatos, a mutatós tiszteletnyilvánítás minden mesterkedésénél.

Huszonöt év alatt a kidőlt cserfa helyén új sudarak nőnek s ha míg magok gyorsan emelkednek a nap felé, virágaikat visszahintik a porladó törzsre, ahonnan táplálékukat nyerik: hát van-e s kell-e ennél földön több s szebb jutalom?

Huszonöt év alatt új szükségek támadnak; a nyugtalan idő új kívánságai felforgathatják a régi rendet s kiszoríthatják a régi izlést, amely időleges célját már elérte; egyesek hiúsága, merész fellépése, önző számítása vagy épen szerencsés összeköttetései félretolhatják még azt is, amit a köztudat jónak és igaznak ismer

és tisztel . . . s ha emellett is van olyan, aki eszmével, gondolataival, izlésével s alkotásaival egy negyedszázadot is átfoglal, betölt vagy irányoz; és vannak, akik ezt nyilvános bizonyágtétellel is készek erősíteni . . . hát nem egy neme-é ez a megdicsőíttetésnek?!

Valóban, mélyen tisztelt gyülekezet! ez a mai nap s ebben ez a kegyeletes egybesereglés: *az Árvay József ünnepélyes igazoltatása, az ő magasabb küldetésének nyilvános megpecsételése.*

Én, az Ő egykori tanítványa, szerencsésnek érzem magamat, hogy igénytelen hozsánnámat belevegyíthetem az illetékesebb bírók sokaságának hallelujájába s itt ez első sorban hivatott gyülekezetben némi szerény bizonyágát adhatom az Ő iránta, törekvései s alkotásai iránt hön ápolttiszteletemnek.

*

Nem jellemképet akarok alkotni Árvay Józsefről, ezt elvégezték már nálamnál hivatottabbak; élettörténetét sem akarom felújítani; ehhez bizodalmasabb jellegű adatokra volna szükségem, mint a milyenekkel rendelkezhetem; csak emlékezni kívánok ez ünnepélyes alkalommal Árvayról; csak egyes pontokat megragadni az Ő életéből s az én életemből — a szívem parancsolata szerint.

1860-ban láttam Őt először a nagy nyilvánosság előtt. A sárospataki főiskola ülte a maga 300 éves életének örömnünnepét. Ugy írják e nagy nap krónikásai, hogy 25 ezer idegen hódolt e napon a sárospataki főiskola szellemének. A bilincseit megűnt s szabadság után szomjúhozó nemzetnek egész nagy, fényes tábora. Főurak, főpapok, gazdagok, előkelők felekezeti különbség nélkül, együtt az istenadta néppel s szívükben a megsanyargatott, de meg nem ölhetett haza szent szerelmével. Aki látta ezt a közönséget s átélte ennek közös nagy ünnepét, sohasem fogja azt elfelejteni. A sáros-

pataki reformátusok tágas temploma befogadott már — egyszer s máskor — sok nagy közönséget, sok lelkesült emberáradatot, de ehhez fogható nem látott s nem is lát többé soha. A világ leghíresebb amphitheatrumai a leghatalmasabb zsarnokok idejében sem mutathattak hódítóbb képet, mint ez a templom 1860. július 8-ikán. Az volt boldog, aki belejuthatott és benne szoronghatott. Én ott voltam a boldogok között.

Gyermeki sejtő lélekkel figyeltem vagy inkább csodáltam a történeteket. Gyászdal zendült, öröm-ének csendült; alakok tűntek fel papi s világi díszben és szóltak és beszéltek lelkesen. A sok ezernyi sokaság szeme ott csüngött rajtok, mintha mindenki minden szavukat szívébe akarta volna beszívni és haza vinni ünnepi emlék gyanánt azoknak, akiket sorsuk otthon marasztott.

Abban a varázslatos környezetben, a sok ezer néptől figyelt és éljenzett alakok között volt *Árvey József* is.

Láttam s még most is és mindhalálig látom, amint a *Br. Vay Miklós* szavaira kitörő tetszés-zajban oda emelkedik a főgondnok elhagyott helyére, az úrasztala mellé helyezett emelvényre. Semmi dísz rajta, ami elvonhatná szavaitól a figyelmet. A középtermetűnél kissé magasabb, szakállas-bajuszos szép férfi alak, Amint nagy szemeit széthordozza a díszes taboron, néma csend támad s ő szólni kezd. Mintha orgona zendült volna meg . . . A sárospataki főiskoláról beszélt, ennek 300-ados múltjáról, nagy alapítóiról, nagy szenvedéseiről, nagy hivatásáról s nagy szükségéről. Úgy tetszett nekem mintha a miket mond, én is érteném. A hangja zengése bővült-e el, vagy amit beszélt, az fogta-e meg gyermek-lelkemet, én nem tudom; de az bizonyos, hogy én az 1860-dik év július 8-dikától az *Árvey József* képét szívemben hordozom. Akárhol, akármikor láttam azután, ott láttam körülte azt a roppant soka-

ságot, amely éljenez, tapsol, kendőt lobogtat és nem akar betelni a tetszés és elismerés hódolatával.

Árvey 1860-ban még csak 37 éves volt, a férfikornak jóformán csak a kezdetén s már is egy sorban a legkiválóbbakkal, a legnagyobbakkal. Dicsőséges férfisors, amit csak kegyenceinek juttat a Gondviselés.

Mikor érni kezdő ésszel a *háromszázados örömnünnepnek* az Erdélyi János mesteri tollával megírott képét elolvastam, még nagyobbra nőtt a lelkemben *Árvey József*. *„Neki jutott a szép szerencse — írja az író — hogy az ünnepelt intézetről szóljon s beszédjével mintegy fénypontját tegye az egész nap díszelgéseinek. A művelt magyar világ legszebb közönsége hallgatta őt s nyilatkozott is azonnal fölöle a közhaza előtt. Felírjuk — folytatja Erdélyi János — a szép közönség örök díszére, hogy megértette a szónokot, kiérzette szavai horderejét s megrezdült minden szónál, kifejezésnél, melyre súly volt fektetve és szónoki siker számítva. Ha ez nem szerencse, úgy semmi sem az a szónokra nézve.“*

Miért jutott ez a szép szerencse éppen *Árvey Józsefnek*? — kérdezém magamtól nyughatatlankodó kíváncsisággal — és kutatni kezdtem az *Árvey József* érdemei után. A nagyobb diákok voltak forrásaim s nagy örömömmre szolgált, hogy ők is lelkesedtek *Árvey*ért. Az egyik tudta róla, hogy szegény pap-fiú s hogy árvasággal és nélkülözésekkel küzdve haladt előre a tanulói pályán s kedveltje volt tanárainak; a másik tudta, hogy tanuló társainak oktatgatásával kereste kenyeréhez a sót s iskolai pályája végén úri házaknál is tanítgatott . . . Mennyit nélkülözhetett; milyen önmegtagadással élhetett! — gondoltam résztvevő érzések között és *szeretni kezdtem az Árvey József nevét*. Aztán hallottam róla többet, sokat. Diákszobáknak rendes bírálati tárgya különben is a tanár — erényeivel és gyöngeségeivel, s jaj annak, akinek gyöngeségei vannak!

Hallottam Árvayról, hogy mikor rövid ideig tartó papi hivatalát a sárospataki tanársággal cserélte fel (1851)¹ úgy üdvözölte az ő I. és II. osztálybeli tanítványait, hogy az ő tantárgyaiból nem szabad megbukni senkinek. „Bolondozol te Pál!” — suttogta a sok apró, hamis diák; pedig csakugyan úgy volt, amint Ő beszélte s nem kellett hozzá sem irgalom, sem kegyelem, csak az Árvay József lelke! . . . Mennyiségtant tanított Ő, a volt lelkipásztor, a kérlelhetetlen igazságok tudományát, de amit akkortáiban nem igen bírtak Sárospatakon dicsőíteni. Árvay megszerettette a szerethetetlennek látszót is, annál inkább pedig önmagát — és *édes kívánság támadt bennem, hogy vajha ülhetnék, mint tanítvány a mester lábainál!*

Hallottam róla a volt tanítványaitól, hogy mintha apjuk volna mindnyájuknak, aki szeretettel öleli magához a gyöngét is, s nem fárad el a tudatlanok felvilágosításában sem; aki nem haragszik, nem retteget, akit szeretni kell, akit nem szeretni, nem tisztelni úgyszólván lehetetlenség! Aztán hallottam, hallottuk s tudtuk sokan, hogy otthonában, szobájába zárkózva, szüntelen olvas és ír, s hogy írásaival, könyveivel ott él már a nagyok, a tudosok, a nemzet sorsán aggódók és a nemzet jövőjeért munkálkodók szívében — s most már világossá lett előttem az Erdélyi János feljegyzése s megértettem, hogy miért jutott a 37 éves Árvay József ahhoz a szerencséhez, hogy *Zsarnay Lajossal*, az imént még nagyhirű theol. tanárral, az új szuperintendenssel, *br. Vay Miklóssal*, a volt erdélyi kormányzóval, a volt kancellárral, a kufsteini fogollyal, *Tompa Mihállyal*, az országos hírű

¹ Árvay a theol. akadémia elvégzése után 1846-ban nevelőséget vállalt, azután segédlelkész volt Megyasszón, Golopon s újra nevelő a gr. Dégenfeld Imre házában. Innen hívta el rendes lelkészévé az *ónodi* egyház, ahol csak egy félévig működött. Itt érte a sárospataki főiskola előljáróságának bizodalma 1851-ben.

költővel s *Ragályi Károllyal*, a főiskola nagy kedveltségű világi algonokával egy sorban vívjon a 300-ados örömnép országos tisztességeért.²

Alig vártam, hogy az érettségi vizsga nagy határán átszökkelve, odaülhessek a lábai elé.

Az 1867—8-ik iskolai évben megértem végre, hogy nem tükrön által, homályosan, hanem szemtől-szembe érezhettem és élvezhettem az Árvay József szellemének jótékony erejét. Boldog voltam, hogy a közvetlen érintkezés semmit sem változtatott azon a képen, amely az én gyermeki lelkemre Árvay Józsefről lerajzolódott.

Látom, élénken és feledhetetlenül látom azt is, amint férfias léptekkel, pálcával kezében belép a tanterembe és fejét nagykomolyan üdvözlésre hajtja. Lehetetlen volt előtte fel nem állani, hogy illendően tiszteljük őt. Csupa keresetlen méltóság egész lénye, minden mozdulata. A kathedrába lép és megáll; majd szétteltekint a sorokon, mintha figyelésre buzdítana és szólni kezd. „Legyen világosság, és lett világosság!” Mintha gyöngyök peregnének az ajkairól. Sehol egy félreérthető szó, sehol egy parányi felhőfolt, sehol semmi hézag, semmi szegelet, semmi széltolás, semmi nagyképűsködés. Nem volt szüksége rá, hogy adja, mutassa a tudóst, mert éreztük, tudtuk, hogy az, a lelkünk volt mellette bizonyosság, boldog bizonyosság!

Nevelés- és oktatástant tanított nekünk, a leendő papoknak, vagy tanároknak, mint akadémiai tanár. Azzá lett már az egyházkerület akaratából 1862 óta. Óráról-

² A főiskola örömnépe gyászünnepély is volt. *Apostol Pál* superintendens emlékének áldozott ezen először a nagy közönség, akiről a méltó utód, *Zsarnay Lajos* emlékezett. *Br. Vay Miklós*, az új főgondnok már az örömnépet nyitotta meg. *Árvay, Ragályi* szintén ennek voltak lelkes tolmácsai. Tompa Mihály Lorántfy Zsuzsánnát dicsőítette az ő ismeretes szép ódájában, a fejedelmi jöltevőnek *ifj. br. Vay Miklós* által mintázott mellszobra is akkor lepleztetvén le.

órára mind jobban beláttuk, hogy a nevelés- és oktatásban a legszükségesebb tudnivalók közé tartozik. A nevelő, aki támogatni akarja a nálánál tudatlanabbat benn az iskolában; a lelkész, aki felelős az iskola jó sikereért, mint felügyelő; a tanító, a tanár, aki világotlani akar a világtalanok előtt és méltó kíván lenni nevére: egyáltalán nem nélkülözheti s alig tudhat belőle eleget. A sárospataki főiskola előjárósága bölcs volt abban — eleitől kezdve — hogy a nevelés- és oktatásban egy vagy más formában soha sem hiányzott a tantervből és tanrendjéből. Annál kevésbé hiányozhatott, mert a néptanítókat 300 esztendőn keresztül főként és általában a theologiai akadémia nevelte Sárospatakon s a néptanítószék szinte lépcsőt képezett a lelkészi katedrába.

Árvay teljesen át volt hatva a tantárgya fontosságától s úgy futott, mint aki bizonyosra fut. Ha a gimnáziumban az volt a vezérelve, hogy amit ő tanít, azt mindenkinek tudnia kell: az akadémiában nem törhetett kevesebbre. Minden szavát úgy ejtette, hogy az leírható legyen s azt írni kellett annál is inkább, mert tankönyv nem állott rendelkezésünkre. Fejünket nem zavarta, nem szédítette a mélységes elméletek szürke igazságaival, az elvont száraz okoskodás nem volt szokása. A szög fejét kereste rendesen és meg is találta. Mikor egy-egy nagyobb kérdést apróra szedett előttünk és a végeredményt megállapította: esküdni mertünk volna, hogy igaza van s csak neki van igaza. Az elmélet próbája az élet, a gyakorlat. Aki nem bírja elméleti tudását a gyakorlat aprópénzére felváltani, az csak látszik tudósnak, de nem az. Milyen egy jó népiskolai tanterv, milyen egy jó iskola, egy jó tanító; mely tantárgynak mik a csuklói, mélységei, magasságai s mindezekhez milyen kulccsal juthatunk el a legbizonyosabban: ezt mind megtanulhattuk Árvaytól s ezen felül valamit a paedagogia történetéből is, hogy aki

tovább akar keresni a több igazság után, — lámpást vehessen a kezébe.

Olykor-olykor leszállt a katedráról s irt, rajzolt, amint a tárgy természete megkövetelte. Nem volt előtte semmi kicsinyes, amivel ferdeségeinken javíthatott, fogatkozásainkon segíthetett. Hogyan ülünk a padokban, miként fektessük magunk elé a papírost, hogyan helyezzük el a kezeinket a papíroson, a tollszárra, a ceruzára: ezeket is tanítgatta, mondogatta, a fejünket, a vállainkat is megigazgatta s beláttuk, hogy ezek is a szükséges dolgok közé tartoznak s hogy az effélékben is bölcsesség vagyon!

És ültünk a lábainál boldogan. Éreztük, hogy minden előadása után több-több emberek vagyunk s kevesebb lelkünkön a köd, a homály. Valamirevaló diák nem is engedhette meg magának, hogy az Árvay előadásait elhanyagolja, pedig nem gyakorolta a számonkérést, a névsor-olvasást s egy rettegető szóval sem követelőzött soha. A colloquiumot vagy a vizsgatételt — nagy csodálkozásunkra — elengedte; de bekövetelte mindenkitől a félévi jegyzeteit, még azoknak is az impurumát inkább s ezekből igyekezett kinek-kinek a lelki értékét meghatározni. Szokatlan volt ez a szokás, de úgy éreztük, hogy nem a munkát kerülte vele s hogy akadémiai ifjakúl tekintett bennünket s mint ilyeneket állított mérték alá.

Eddig csak mások mondták nekem s most már én is boldogan hittem, tudtam és hirdettem, hogy *Árvay Józsefet* az Isten maga hívta el a tanári hivatalra. Tanárképezdei előképzettség nélkül, tanári oklevél nélkül eszményi tanár volt valóban. *Melanchthon Filepnek* sem volt diplomája, mégis elnevezték Németország tanítójának s a *Pestalozzi* nagypecsétű pergamentjét sem látta földi szem, de az Isten látta és elküldte őt a világszerinti bölcsék útjainak egyengetésére.

1869-ben az első alkotmányos miniszterium közoktatásügyi képviselője, *Br. Eötvös József* rávetette szemét Árvay Józsefre is s hogy a tanfelügyelői új intézménynek az emberek által adjon erőt és tekintélyt, kinevezte őt Zemplénmegye tanfelügyelőjének. Az igazi érdem elismerése volt ez a kineveztetés bizonytal, de sokan voltunk, akik készséggel elhárítottuk volna a sárospataki főiskola felől ezt a keserű pohárt s hittük is, hogy a főiskola előljárósága sietni fog azt elhárítani. Sajnáltuk azokat a pályatársainkat, akiket Árvay József már nem taníthatott.

Aztán, no hisz úgy volt, csakugyan királyi tanfelügyelő lett s királyi tanácsos és Nagyságos ur. „*Legalább egy szálocskának mindnyájunk életfonalából be kell szövödnie az iskola életébe ; hadd mutassa meg magát mindnyájunk arcán annak életteljessége ; hadd érezzük — ha volnának — annak aggodalmait*“ így írt ő 1860-ban a sárospataki főiskoláról s a tanároknak és a hazai reformátusoknak ahhoz való viszonyáról... És ő kitepte a saját életfonalából azt a szálat, amely őt a főiskolához fűzte és a tapasztalat tüzeiben megacélosodott nagy erejével oda állott a nemzeti népnevelés szolgálatába.

Én láttam őt, mint tanfelügyelőt is, sőt éreztem, mint ilyennek, atyai megtisztelő barátságát is. A mester magához ölelte az igénytelen tanítványt. Kerestem rajta az új hivatal módosító hatalmának jelenségeit, de nem találtam. Nagyságos címe nem szédítette meg ; maradt, aki volt, a szerény tudós, a lelkes, a nagyravágyás nélküli tanár és ember, s a kötelességtudó hivatalnok. *Széllyel járt*, mint egykor a mi isteni mesterünk — *jót cselekedvén*. Mikor egy-egy körútjából visszatért, körülvettük őt az Olvasó-Egylet egy-egy szögletében és hallgattuk az ő kedves és kedvetlen tapasztalásának eredményeit. Látszott rajta, hogy elfogta már az új

hivatása és javított volna két kézzel is — *ha lehetett volna!* . . . Nekem néha hihetetlennek tetszett, amiket elbeszél s hívott, kért nem egyszer, hogy menjek vele s hogy lássam én is, amiket ő lát; de én nem mentem, nem mehettem. Aztán panaszra fakadt a hivatala ellen, amelynek van ugyan méltósága a papiroson, de nincs igazi tekintélye, akadályokat törő, közönyt, rosszakaratot zúzó ereje a valóságban . . . Én istenem! — gondoltam megilletődötten — milyen másképen ment az ő dolga a tanteremben! És sajnálkoztam felette az ő új méltóságában az ő legyőzhetetlen akadályai s nem ritkán okvetetlenkedő ellenségei miatt. Az ő lelkében eszmények éltek a népiskoláról és miket mutat azok helyett az élet, a valóság?! Itt felekezeti elfogúltság, amott közigazgatási léhaság; itt nemzetieskedő alakoskodás és bujkálás, amott kevélykedés a tudatlansággal és félelem a világosság sugára előtt . . . Ez nem az ő lelkének való mező volt, s féltetni kezdtük őt, hogy az ő nagy testi-lelki erejét is összemorzsolja a sok csalódás, a sok hiábavaló birkózás a legyőzhetetlen elemekkel.

Egy tanfelügyelői fellépése s illetőleg állásfoglalása sokáig volt kellemes visszaemlékezés tárgyá többünk előtt. Az első nyilvános tanító-képesítő vizsgálatot tartottuk mi — *felekezeti katekheták*. Valami szükségessé tette, hogy mi is a nyilvánosság előtt adjunk számot sáfarkodásunkról. Ott volt Árvay, mint elnök, körülötte a felekezetek hivatalos küldöttei; ott az al-tanfelügyelő (Csaszin) s a tanítóképezde tanárai valamenynyien. Folyt a munka hol könnyen, hol akadozva. Árvay figyelt erősen és bölcsen hallgatott. Az al-tanfelügyelő s egyik-másik felekezet képviselője megpróbálta a tudásának mutogatását. Árvay pedig (talán csak azért is) — mintha a Jupiter-szobor lett volna — némán szemlélte a történendőket. Pedig ő vallás-tankönyvet is írt s mégsem engedte meg magának, hogy a felekezeti katekhe-

ták vizsgájába beavatkozzék!! . . . Egyszer az egyik katekheta, amint sor kerül reá, jelenti, hogy az ő növendékei, felsőbb rendeletre, az egyház hivatalos nyelvén tanúlták a vallástantárgyakat, vagyis *nem magyarul* . . . Kisérteties csend támadt erre a nyilatkozatra s mindenki kíváncsiskodó tekintete az Árvay arcára tapadt. Nehány pillanatig tartott ez a síri csendesség. A tanárok egy részén kezdett kitörni a bosszúság s a padló súrolásában próbálták kifejezni tiltakozásukat. Árvay hirtelen felemeli, szinte megrázza ímént lecsüggesztett fejét és szól nagy méltósággal. — Tudatnom kell — mondja, vagy inkább mennydörgi — hogy a magyar államban az oktatási nyelv a magyar, a sárospataki tanítóképezdében mindenekfelett csak ez. Tiltakoznom kell tehát az ellen, hogy itt bárki bárkinek tetszésére vagy parancsára más nyelven tanítson és vizsgáztasson, mint magyar nyelven. Ezt egyszer s mindenkorra mondom.“ Gyönyörűség volt látni e pillanatban az Árvay arcát az ő lángoló szemeivel, reszkető ajkaival, egész férfi lényének tiltakozó fenségében. Mintha ő maga lett volna a nemzeti génius, aki — mint a paradicsomi kherub — lángpallosával örködik a nemzet legféltettebb szentsége felett. Önkéntelen éjlenzés támadt s abban benne volt a legőszintébb hódolat Árvaynak, a tanfelügyelőnek, a hivatásos hivatalnoknak.

De az ilyenfajta villanyozó jelenetek sem tudták őt az ő lelki egyensúlyában megtartani. Időről-időre zárkózottabbá, szótalanabbá lett. Meg-megjelent ugyan még közöttünk, de rendesen megült mogorván egy-egy szögletben s mikor szemeit ott hordozta az újságok sorain, akkor is mintha csak a sorok között olvasott volna s mintha csak a maga száz bajával viaskodott volna!

A sziveket és veséket látó Isten tudja csak, hogy mi minden baja és fájdalma is volt az ő különböző életviszonyaiban! Ki tudná, hogy mi minden bánthatta, emésztette még a hivatali csalódásain kívül?! . . . Az bizonyos,

hogy egyszer csak láttuk a szép deli alakot megroskadni, a lelkesedést sugárzó szemeket megbágyadni s éreztük, hogy egy fényes csillag lehullóban van . . .

Ezek az én közvetlen, egyéni benyomásaim Árvay Józsefről, a vele való s reám nézve boldogító összeköttetésem révén. Nekem ennyi is bőven elég az ő halhatatlanságára — az én halálomig.

Amit aztán már mélyebb megfigyelés és tanulmányozás útján tudok s tudhatunk róla, az több ennél, sokkal több s készséggel vallom, hogy ebben a *többen* rejlik az Árvay József nevének maradandósága.

Különösen két ponton látom én az Árvay nevét szilárd fundamentumon: *a sárospataki főiskola tanítóképezdéjében és a népoktatási irodalomban*. Amott az alkotás, itt a reformálás dicsősége fűződik nevéhez.

Az ébredő Magyarország a népre akarván támaszkodni, tisztában voltak azzal a legjobbjaink, hogy a tudás világával le kell hatolni a legalsó néprétegekig s alkalmat kell adni a tenger fenekén levő gyöngynek is, hogy felszínre jusson és érvényesüljön. A protestáns egyházak már jól elől voltak e nagy elv követésében s épen azért, amikor a népnevelés javítása nemzeti közkivánatképen kezdett jelentkezni, nekik nem lehetett késlekedniök vagy elmaradniök. A sárospataki főiskola, amelynek már a 17-ik század derekán volt egy *Comenius Amósa* és egy *Tolnai Jánosa*: ez az iskola egyáltalán nem maradhatott hátul akkor, amikor a népoktatás reformja napi s még inkább nemzeti kérdéssé fejlődött. *Hegedüs Lászlóé*, a sárospataki református papé az érdem, hogy egy külön szervezetű tanító-képezde eszméje a tiszáninneri egyházkerület zöld asztalára került 1856-ban s az *Árvay József* dicsősége, hogy 1857-ben már működését is megkezdhette. Ha nincs a sárospataki főiskola körében Árvay József, akinek egyénisége teljes biztosíték egy új intézmény létesítéséhez s a netalán felmerülő

nehézségek legyőzéséhez, a sárospataki főiskola külön tanító-képezdje még továbbra is jámbor óhajtás marad.

A nehézségek hamar mutatkoztak. Akik meg voltak elégedve a leendő néptanítóknak eddigi kiképzésével, vagyis akik féltették talán a népiskolának erősen egyházas jellegét a kezdődő reformtól, vagy féltették a virágzó főiskola egységének megszakadását a külön tanító-képezdetől: azok csakhamar megkezdték az aggalóztatást s keményvé tették az Árvay József feje alatt a párnát jó időre. Százados szokással való szakításnál még rossz néven is alig vehető a tisztos aggódás és féltékenykedés; de itt közbejárt, amint a levéltári okmányok igazolják,¹ a személyes gyűlölködés, az irigykedés, a roszakarat sokféle támadása is s bizony mélységes ügyszeretet, férfias elszántság kellett hozzá, hogy az Árvay József türelmének fonala meg ne szakadjon. Ő volt az új intézet igazgatója s úgyszólván maga az egész új intézet lelke. Tantervet készített, amellyel sok aggodalmat elosztatott. Az iskolát továbbra is az egyház veteményes kertjének kívánta megtartani s ez csillapítólag hatott a gyűlölködők tüzéire. Felterjesztéseket írt s vitt az egyházkerületre s újra meg újra beszámolt az intézet fejlődéséről, küzdelmeiről; kért, rimánkodott; most a hiányzó tanszerekért, majd a hiányos tanerő kiegészítéséért zörgetett s maga három emberért is tanított akkor, mikor az ellenség ostroma ellen is folyvást fedeznie kellett az új plántát, az új csemetét. Próbálták aláásni az új intézet fundamentumát gúnyjal, nevetségessé tétellel: ellene lázították az ifjúság nagy tömegének hangulatát; gyászmagyarkákká törpítették a tanítóképezde növendékeit a többiek előtt . . . az Árvay szíve sajgott, vérzett; de önbizalmát s munkakedvét nem veszi-

¹ A sárospataki főiskola levéltára gazdag e tárgyra vonatkozó adatokban.

tette el és — végre is győzött a legjobbak tapsai között s ellenfelei és ellenségei is kénytelenek voltak meghódolni félelmet és akadályt nem ismerő kitartása előtt.

A vierwaldstädti tóból egy-egy sugár szikla emelkedik ki a hullámok közül s a szikla orma táján aranybetűkben ragyog egy Goethe és egy Schiller neve. A háborgó habok fel-fel csapkodnak az arany betűkhöz, de azok csakragyognak tovább és tovább. . . Mig a sárospataki főiskola élni fog, ennek történetéből az *Árvey József* nevét ki nem törölheti semmi ellenséges elem. Igaza van Szinyei Gerzsonnak, amikor írja 1879-ben, a Prot. Egyházi és Iskolai Lapban : „*Árvey József megérdemli, hogy úgy emlégessük őt, mint a sárospataki tanító-képezde szellemi alapítóját.*“

A másik szilárd fundamentoma az Árvey-név fennmaradásának még bizonyosabb.

Egész sorozat az ő irodalmi hagyatékának csak a neve is. Azóta, hogy tanári hivatalába lépett — az iskolai kötelezettségektől mentes óráiban alig szakadt ki a toll a kezéből. Most eszméinek készítette a diadal útját hírlapokban, folyóiratokban, tantervekben s különböző tanügyi felterjesztésekben ; majd könyvekbe foglalta gondolatait, hogy a lelkében élő népiskolát a gyakorlatban megtestesítse. Ha csak hiúságos dicsőségvágy sarkalta volna a munkára, bizonyára nem bírta volna meghódítani a közvéleményt és nem aratott volna annyi sűrű babért. Az eszmény vontá, ragadta és acélozta s ennek hűséges szolgálata tette nevét a népiskolai tankönyv-irodalomban dicsőségessé. Hat koszorút aratott nyilvános pályázaton s koszorúzatlan műveiben is ott ragyog az Istentől hívatott mester napfényes lelke. Számtana, abc-je, nyelvtana eseményszerű jelenség volt ; vezérkönyveiben ott világított a tapasztalt mester bölcsesége s valamennyi valódi kalauz volt a homályos ösvényeken.¹

¹ Irodalmi hagyatékának sorozatát lásd a Szinyei Gerzson közleményeiben !

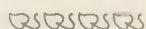
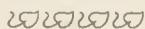
Oly időben irt csodálatot keltő szerencsével, amikor a jó magyar tankönyv nemcsak oktatási eszköz volt, hanem kiváló fegyver is a nemzeti védekezés küzdelmeiben. Nemcsak a tanügyi férfiaktól, de az egész nemzetől is megérdemli hát, hogy sírja felett ott virasszon a nemzeti hála őrangyala.

Nem én mondom, *Dezső Lajos*, a volt tanítvány, a hivatott utód írja róla 1879-ben, pár hónappal a mester halála után: „*Árvey munkái díszére váltak volna bármely modern nemzet népiskolai irodalmának s 1868-ban alkotatván a népiskolai törvény, a közoktatási miniszter által egybehívott enquétt sokat elfogadott azokból. Azóta sok módszeres vezér- és kézikönyv jött létre s némelyik a fejlődő 'módszer tekintetében talán fölötte is áll Árvey művének, de alig van olyan, mely a gondolatok átlátszó csoportosítása s a kifejezések szabatosága, népies egyszerűsége tekintetében fölötte vagy csak mellette is állhatna.*“

A haladó idő azóta is megpróbálta a maga változtató és pusztító hatalmát az Árvey irodalmi hagyatékán, de máig sem bírta azt a napi szükségletek sorából egészen letörölni. De ha letörli is, ha minden tanítványa sírjába viszi is a mester nevét s képét *talán nem sokára*; ha mind kidőlnek is azok, akik közvetlen tanúi voltak az ő munkálkodásának, küzdelmeinek, nagy sikereinek: akkor sem fog bírni az *Árvey József* nevével az enyészet; mert a késő idő bűvára is kénytelen lesz róla elismerni, hogy egy nagy időszak szükségletét dicsőségesen kielégítette, saját korának hivatott prófétája volt.

Áldott legyen emlékezete!

Felolvasta a szerző a „Zemplénmegyei Tanítótestület“ sárospataki nagy gyűlésen 1903. okt. 22-én.

BIZONYSÁGOK

LELKI TANITÓI MŰKÖDÉSÜNK SIKERÉNEK BIZTOSÍTÉKAI.

— Lelkész-szentelési alkalomra. —

Alapige: II. Kor. 4., 1, 5. Mivelhog
ilyen szolgálatban vagyunk, amint a ke-
gyelmet nyertük, nem restelkedünk tisz-
tünkben . . . Mert nem magunkat pré-
dikáljuk, hanem a Jézus Krisztust, az
Urát; magunkat pedig mint a ti szol-
gáitokat, a Jézusért.

Midőn a keresztyénségnek majdnem kétezer éves múltjáról, világalakító hatásáról; az akadályokról, amelyekkel megküzdött; az áldásokról, amelyek nyomain felfakadtak és az Úrnak amaz igénytelen szolgáiról gondolkodom, akiknek jutott a gyönyörűség először emelni az Úr igájának terhét: — ilyenkor rendszeren nagyobb pihenőt tart lelkem egy képnél s szemlélésében elmerülve, úgy tetszik nekem, mintha e képben a keresztyénség örök élete, az isteninek és emberinek örök harca volna kifejezve.

Rajzoljam-e nektek e képet? Ti jól ismeritek azt!

Az előtérben Damaskus bűvös tájképe látszik, a keleti városok sajátos varázsaival. A Jeruzsálemtől idevezető úton egy igénytelen férfiú tör előre, messze elhagyva társait. Körülte diszlik a keleti természet minden pompája, az emberi szorgalom minden gyümölcse, de azok pillanatra sem kötik le őt. Szemének izzó fénye, arcán a lázas szenvedély tüze elárúlják, hogy lelkének nehéz terhe van. Két hatalom küzd benne a diadalért: a sinai hegy hideg törvényábrái s a Golgotha felszen-

telt keresztje. De ő erősen áll. Izráel küzdelmes múltja, dicsősége, reményei, a megszokás hatalma, a veleszületett s reátapadt előítéletek: mind megannyi fegyverül szolgálnak neki a kereszt növekedő ereje ellen. Már látja Damaskust s a kimaradhatlan győzelem édes reményével végső csatára sarkallja magában a megsebesített Izráelt; megfutamodik a kezében magasra tartott boszúlevéllel. Neki diadalmaskodnia kell! Hiába volna ifjúságának annyi fényes álma; népének annyi keserves szenvedése; az elpihent atyák vérmes biztatásai?! Nem, nem!! Csak fel, Izráel gyermeke; takard el szemeidet a fénytől, amely lelked ködéből kimosolyog; csak szedd elő az ó ember minden fegyverét: az a véres kereszt, ott a latroké között, az új világ ama szegletköve, amelyen a pokolnak kapui sem vehetnek diadalmat; nem hallod-e lelkednek szeliden feddő szövegét: „*Saul, Saul! mit kergetsz engemet, nehéz neked az ösztön ellen rugódoznod?!*”

És imé, megcsuklanak az imént még dacos férfiú térdei. Damaskus, Jeruzsálem, a szent Sion — mind, mind eltűnnek lelke láthatárából s ő egy új világ küszöbén, testben-lélekben kimerülve összeomlik a meggyalázott, megüldözött kereszt előtt. A boszú megáll, az ember legyőzött; amit Isten akar, halandó azt nem gátolhatja meg.

E képpel üdvözöllek én téged evangyéliomi szolgatársam ez ünnepélyes órában, midőn magadat a kereszt iránti hűségre elkötelezni szándékozol. — E képpel üdvözöllek, ha talán erődöt, a már megízlelt pálya terhéhez elégtelennek érezed. — E képpel üdvözöllek, ha a világ gyermeke, hogy bölcsnek láttassék — tudatlan göggel ostromol!

Nézd a megszelidült Sault! Mennyi önvád, minő mély bánatérzés között esküszik hűséget az Úrnak! Nézd! a boszú ereje mint nemesül a szeretet erényévé, amely

küzd, fárad, nem magáért, nem hamis érdekekért, hanem az Úrért, *aki az út, élet és igazság!*

Nézd! A fondorkodó ész minő önmegadással rakja le kitompított fegyvereit a diadalmas kereszt elé; nem érzed-e e kép láttára, hogy az Úr evangyeliomát hirdetni nem szégyen, hanem dicsőség? Hogy *Istennek hatalma az minden hívőnek üdvösségére?*

Az Úr evangyéliomát, a kereszt hatalmát s az általa képviselt örök igazságot hirdetni; a keresztől elfordult embert, Krisztusnak s így minden isteninek ellenségét megtéríteni; Krisztust tenni minden emberi élet kalauzául s őt az esetleg reá tapadt emberi vonásoktól megtisztítani s fénylő tisztaságában megőrizni — : ez a protestáns lelkésznek szép és magasztos feladata.

Óh, de hol a férfiú, aki e feladattal szemben magát kicsinynek ne érezné; hol az ember, aki magát megtagadván, egy nagy eszmének szentelné életét?!

Legyetek mind egyetemben az én követőim Atyámfiai és vegyétek eszetekbe azokat, akik így járnak, amiképen mi néktek példa vagyunk. Így biztat, így hívogat minket az apostol, akin megdicsőítette magát a kereszt hatalma.

Vegyük azért mi is eszünkbe a nagy apostol felhívását s ha életének imént rajzolt nagy fordulópontján gyönyörűség volt nekünk az ő lelkének küzdelme: találjunk gyönyörűséget, méltó élvezetet apostoli erényeinek követésében is s ugyanazért alapigénkire támaszkodva s lelki szemünket a nagy apostolra függesztve, állapítsuk meg ez ünnepélyes órában, hogy *a mi lelki tanítói működésünk óhajtott sikere mi módon biztosítható?* Két módon, u. m.:

1. Ha nem restelkedünk tisztünkben;
2. Ha nem magunkat, hanem az Urat prédikáljuk.

Míg e két pontot bővebben megvilágítanám, kíséren becses figyelmetek.

I. Igen sok szent ügynek, igen sok bölcsen ki-gondolt s keresztül vitelében ezeket boldogítandó vá-lalatnak jutott ki már az a szomorú sors, hogy el kelle bukniok az emberek közönyössége, hiúsága s bűnös kényelemszeretete miatt. Ezt tanítja nekünk az élet és a történelem.

És mi történik mégis? Az ember jellemző tulaj-donaiban az ma, a ki volt régen; látja a bajt, amely társadalmi s egyéb életviszonyaink között olykor na-gyon sűrűn is felmerül; tudja gyógyszerét, ereje, sőt kötelessége is volna, hogy annak terjedését idejekorán meggátolja, — de az a megszokás, az a csendélet, amelynek zajtalan légköre úgy vonz, úgy boldogít! Ki volna oly botor, hogy abból magát a világ nyomoraért, mások jóléteért könnyelműen kizaklatná?!

Így gondolkozik a legtöbb ember Kh! s ha az emberiség ügye mégis folytonosan előbbre halad, oka abban rejlik, mert mint mindíg, úgy ma is akadnak egyesek, akik az egészért érezni, a köz érdekében tenni, lelkesülni s az útjokat nehezítő akadályokkal: az ember csökönőségével, rossz megszokásaival küzdeni s e küzdelemben gyönyört találni, -- gondviselészerűleg hívatta vannak.

Szeretném magunkra, s üdvösnek találnám az ál-talunk képviselt ügyre nézve, ha közöttünk egy sem akadna, ev. szolgatársaim! aki magát az emberiség e kisebb, jobb részéhez ne számíthatná! Szeretném ma-gunkra s üdvös volna az Úr ügyére is, ha a közpá-lyán való sikeres működés első föltételével, mindany-nyian Pál apostoli önérzettől áthatva dicsekedhetnénk: *„Mivelhogy az Ur szolgálatában vagyunk, amint a ke-gyelmet vettük nem restelkedünk tisztünkben.“*

Megmondom, hogy miért.

A munkakör, a prot. lelkész hivatali köre, a melyre te talán ifjú lelked merész álmaival vállalkoztál, nem

azok közé tartozik, hol fény, hangos elismerés, messzeterjedő dicsőítés vár, emel és halhatatlanít.

„*A rókáknak barlangjok vagyon, az égi madaraknak fészkek; az ember fiának nincsen ahol fejét lehajtsa*“, e szavakkal fogadja Jézus a pillanatnyi lelkesültségtől elragadott ifjút, a közpálya emberének sorsát, kevés szóval a leghívebben jellemezvén. Ez a te jövőd képe is, ev. szolgatársam és különösen is a tiéd.

Prot. egyházi berendezkedésünknel fogva már a gyülekezetbe való belépésednél leggyakrabban péteri, páli, apollósi pártok hidegségével, bizalmatlanságával, nem ritkán gyanúsító ráfogásaival találkozol. — Lelked elborúl s te, aki az építés reményével lépsz munkakörödbe, ingó talajra jutottál, amelyen könnyen hiusúlnak meg jó szándékú kísérleteid. — Mi ád erőt, hogy idő előtt el ne fordúlj előszeretettel ápolat föltételeidtől?! Bizony, csak a léleknek ama fönsége, amely így beszél az apostoli ajkakon: *Nem restelkedünk tisztünkben!*

Te vezérszerepre vállalkozol s boldog vagy a tudatban, hogy százak, ezrek lelki üdvének gondját emeled és ime oda áll melléd a világ hatalmása; csak arra kér, hogy hagyj fel egy kis időre eszményi törekvéseiddel; add át neki néped vezérletét s ime ő áldozatul hozza neked barátságát, nagyrabecsülését . . . Mi az, ami erőt ád neked, hogy elmondhasd Krisztussal: *Meg van írva: egyedül a te uradat Istenedet imádd és csak őneki szolgálj?!* Bizony, csak a léleknek ama fönsége, amely a lelkipásztor sikeres működésének első föltétele: az ügyszeretet.

Elédbe áll hideg arcával, fásúlt egykedvűségével a közöny, hogy próbára tegye, a hitetlenség, hogy kikacagja buzgalmatod. És te vigasztalást lelsz a szent igében: „*aki végiglen megáll, megtartatik*“. Te láttad Saulat az Úr keresztjére borúlva és vallod az isteni ügynek kimaradhatatlan diadalát.

De ime, háznak új vendége jő. — Ama paizsos férfiú: a szükölködés! Mi ád erőt, hogy te mégis ott állasz az emberiség zajtalanúl, panasz nélkül működő napszamosai között és igyekszel lelked fényével betölteni a kört, amelynek a Gondviselés és az emberek bizalma központjává tön?! Óh bizony csak a léleknek ama fönsége, amely képesít, hogy a munka jutalmát magában a munkában keresd!

Ügyszeretet, benső hajlam, törhetetlen akarat, e szent tűz lobogásánál felmelegszik a pártos hidegség, elolvad a közöny dermesztő fagya, élet tenyész a hitetlenség kiaszott parlagán s a szegénységnek nincsen kétségbeesése. E szent tűz lobogásánál ize, fénye, öröme van a szerény munkakörre szorított életnek is; nélküle lehet kényelme a testnek, hatalma a vallás-erkölcsi élet minden ellenségének; de Istenben való épülés soha!

Azért hát oldd le saruidat ev. szolgatársam; szent a hely, ahová lépsz; ne közelíts felé üres szívvel, kihamvadt kebellet. Az Isten ügyének úgy is elég ellensége van; hivatalodat is eléggé beszennyezte már a világ szája. Pál apostol lelkesültségét hozd ide, hogy Krisztushoz tereljük ezt a nagyon magába merült világot. *Óh, ne restelkedjél tisztedben! Ha a só megízetlenül, mivel sózunk?!*

Azonban, hogy lelkesültséged emberi érdekek szolgálatába ne szegődjék: szükség, hogy sajátítsd el az apostol második tanítói erényét is, vagyis

II. *Ne magadat, hanem az Urat predikáld.*

Nincs név a történelemben, amelyet annyiszor használt volna fel az ember hamis érdekeinek takarójául, mint a Jézus Krisztusé. Hozzáköthette gyarlóságát, kevélységét az egyén, hogy annak fényénél az erény színében tündököljön. Körülte csoportosultak a sötétség ördögei, hogy játékot üzhessenek a tudatlansággal, hogy az ész minden gonoszságával harcolhassanak az ember erkölcsi

méltósága, a szív nyugalma; a családi élet szentsége s a társadalom üdvös céljai ellen. A felültetett csallhatatlanság e név ígérete alatt szórta átkait a világosság után áhító ember fejére s mindenre, ami az emberiséget éppen a Krisztus által eléje tűzött cél felé segítette. A zsarnoki gőg s a fékevesztett szabadság e nevet szennyezték be egymás ellen vívott bűnös tusáikban. Óh, hány véres jelenet sötét emléke fűződik a meghamisított Krisztus nevéhez!!

Ti ismeritek a keresztyénség történelmének eme fekete pontjait s bölcsen tudjátok, hogy a Krisztus nevének ilyen bűnös meghurcolásában főtenyező éppen az Úr szolgálóinak hűtelensége volt. — *Nem az Urat, hanem magukat predikálták.*

Ti ismeritek e bűnös játék eredményét is. A gondolkodó, emberi méltóságát érző lélek eltépte az egyházzal kötött benső szövetségét s ha a nyílt szónak, a bátor föllépésnek még nem ütött órája, viselte a keresztyén nevet melegség nélkül, annak megszentelő, boldogító ereje nélkül; vagy odadobta magát a hitetlenség karjai közé, hol elfonnyad a szív, imádás tárgya lesz a bűn, a kék és minden, ami istenellenes.

Szinte olvasom arcotok derűjéből ev. szolgatársaim, hogy a történelemnek eme jogos szemrehányása nem minket illet. Mintha hallanám a mentséget, hogy a protestáns lelkészek, — mint tényezőnek az emberiség folyton fejlődő tökéletesedésében — az a szép feladat jutott, hogy tiltakozzék minden olyan felfogás ellen, amely a Mester nevét lealacsonyítaná s a legszentebbet bűnös érdekek cégeül alkalmazná.

Igaz! Ezt tette maga a kihívott, kikényszerített protestantismus akkor is, midőn legelőször lépett föl, tiltakozva a lelkiismeret és gondolatszabadság nevében a félremagyarázó, a rosra használt evangyéliom ellen a meg nem vesztegetett evangyéliomból.

Azóta több mint három század telt el s a protestantismus vérrel öntözött földjében s termékenyítő légkörében magasra nőtt a gondolatszabadság fája, nagykorúvá lett a tudomány.

És mindemellett is ki merné állítani közülünk, hogy a mi Krisztusunkon nincs semmi a saját vonásainkból, a mi emberi gyöngeségeinkből? Ki merné állítani, hogy a mi igehirdetésünk egészen krisztusi s abban semmi sincs, ami a valláserkölcsei élet természetes fejlődését akadályozná?!

Én nem, Kh! És éppen azért, mert főboldogságomnak tartanám, a maga tiszta fényében predikálni az Urat; éppen azért, mert szeretném, ha a tanítványon meglátszanék a Mester képe, hatása: — magam részéről nem szünöm meg keresni *Istennek országát és annak igazságát, hogy mindenek megadattassanak énnékem.* Éppen e szempontból aztán, ha a protestantismus hatása alatt egyre fejlődő emberi szellem meggyőz, vagy legalább figyelmeztet tévedéseim felől: felnyitom újra, meg újra a könyvek könyvét, meghallgatom az igazságot kereső tudomány szavát, amely végre is arra van hivatva, hogy a tévedéseket kiigazítsa. — *Nem akarom, hogy magamat, hanem hogy az én Uramat, a Krisztust predikáljam! Tiszta igét, fedhetetlent, hogy aki annak ellene veti magát, megszégyenüljön.* (Tit. 2. 8.)

Ha azért tapasztalod, ev. szolgatársam, hogy a munka áldás, terhe gyönyör; a tépett szívnek menedék és vigasztalás: — óh teheted-e, hogy Istentől szabott büntetésnek predikáljad?!

Ha látod, hogy az édesanya mennyországot ölel gyermekében, ha tudod, hogy az igazán özvegynek életvágya, minden reménysége gyermekében gyökerzik: — hirdetheted-e, hogy istenátok súlya alatt szenved a nő, midőn életet ad?

Hirdetheted-e, hogy a bűn zsoldjában születünk,

mikor hallod a názáreti Jézus hívogató szavát: *Engedjétek, hadd jöjjenek hozzám a kis gyermekek és el ne tiltsátok őket, mert ilyeneké az Isten országa?!*

Vigyázzatok vigyázzatok! *Ti vagytok a világ világgossága! Azokat szóljátok amelyek illenek a tiszta tudományhoz! Ne zavarjátok össze azt, a mi igazán Krisztusé, azzal, ami a gyermek-ember tej-eledele! Ne magadat, hanem a Krisztust prédikáld!*

Tanulj, fürkészd, használd az igazság keresésére rendelt égi adományt s ne félj a józan tudománytól; a protestantismus gyermeke az, csak erőt kölcsönöz az életadó kebelnek.

És e munka közben ne félj attól se, amit részint káröröm, részint aggodalom között sokan szeretnek rebesgetni, hogy t. i. a protestantismus örökké kutatva, magát örökké idomítva, a kimaradhatlan feloszlás csíráját hordja méhében.

Távol legyen tőlünk e felfogás!

Az emberiség — igaz! — folyton előre halad. Ez Istentől elébe írott rendeltetése is. Ez isteni akarat eszköze a protestantismus. Ha ti tudjátok képzelni az embert a tökély végpontján, úgy van alapja a kárörömnek, úgy igazat adok aggodalmaitoknak; mert abban az esetben a protestantismus missiója már betelt. Én nem tudom; éppen azért hiszek a protestantismus örök tartósságában!! Hiszem, tudom, hogy más fundamentomot senki nem vethet azon kívül, amely egyszer vettetett amely a Jézus Krisztus! Hiszem, tudom hogy a protestantismus öntermékenyítő szelleme építhet e fundamentumon, nagyobb világot gyújthat e fundamentom körül, de azt nem bolygathatja meg.

Hiszem, tudom, hogy a vallás a lélek örök szüksége, hogy az élet Isten nélkül kétségbeesés. Hiszem és hirdetem hogy a megváltó-szeretet Krisztusban jelent meg az emberek között; hiszem és hirdetem az

erény diadalát, a bűn büntetését, hiszem és hirdetem, hogy az ember célja a tökéletesedés és hogy a lélek halhatatlan és boldog vagyok abban a hitben, hogy *nem magamat, hanem — a nekem adatott erő mértéke szerint — az Ur Jézus Krisztust prédikálom.*

Ime Kh! Ilyen felfogással, a keresztyénség és a protestantismus jövőjébe vetett ilyen hittel; feladatunknak ilyen tudatával akarunk mi közéték állani; közéték, akiket bölcsekké tett az élet és az azáltal megpróbált tudomány. Nem állítjuk, hogy a célt elértük volna; de azt igenis, hogy a kegyelem Istenének segítségével, készek vagyunk emelni az Úr ügyének reánk jutott terhét. Fogadjátok e készséget, e buzgalmat, e jó szándékot szeretettel. Fogadjátok aggodalom nélkül; mert nem azok közé tartozunk, *akik irigység és versengés által hanem akik jóakarattól és szeretetből prédikálják a Krisztust.* (Filipp I. 15—17.)

Te pedig örök jóságú Isten, édes Atyánk, állj mellénk lelked kegyelmével, segítsd erőtlenségünket, vezesd valósúlásra jó szándékinkat. Cselekedd; mert csak te cselekedheted, hogy boldogságra vezessük a nyáját, amelyet gondjainkra bízál; cselekedd, hogy úgy fényljk a mi világosságunk, hogy mások is látván a mi jószágos cselekedeteinket, dicsőítsenek tégedet most és minden időben. Ámen.

AKADÉMIAI TANÁRI SZÉKFOGLALÓ-BESZÉD.

*Főtiszteletű egyházkerületi küldöttség, mélyen tisztelt
közönség!*

Az exegesis tanárának bő alkalma van, működése közben, két nagy bajunk felől hamarosan meggyőződnie: t. i., hogy nincs megbízható bibliafordításunk és alig van exegetikai irodalmunk. Amannak hiányát érzi már ma minden művelt protestáns; ennek a termékei pedig nem sok fejtörést okoztak idáig senkinek; holott tanulmányozásuk megkönnyitené a bibliafordító munkáját épenúgy, amint tanulságos lehetne az elfogúltra, aki a szabadabb szárnyalású theológiai irányt szereti elkárhoztatni, anélkül, hogy módjában volna ítéletét fáradtságosan szerzett ismeretekre építenie.

Ezeket a nagyrészen elfeledett, theológiai irodalmunk régi, jobb napjaira emlékeztető, soha eléggé nem méltányolt szellemi termékeket óhajtom én, e reám nézve ünnepélyes órában fölidézni s közülök a rendelkezésem e álló idő kimért volta s tanszékem érdekei miatt, különösen éppen azokat, amelyek az ó szövetségi kánon körébe tartoznak és pedig amennyiben a székfoglaló-beszédektől bizonyos programszerűség is megkövetelhető: különös figyelmet fogok fordítani azok írásmagyarázó álláspontjára.

Bod Péter, midőn a *Magyar Athenas*-ban tartalmi rokonság szerint csoportosítja az általa többé-kevésbé

ismert magyar műveket: 11-re teszi azok számát, amelyek az ó-szövetség egyes könyveire való magyarázókat tartalmaznak. Hogy mennyire hiányos és téves ez az összeállítás, afelől könnyű meggyőződni annak, aki Bod Athenását s ama 11 művet csak kissé tüzetesen is tanulmányozta. Ezek között ugyanis csupán 5 van olyan, amely az „írásmagyarázás“-nevet szorosabban megérdemli, a többi prédikációkat tartalmaz; igaz, hogy oly modorban, amelynél fogva több-kevesebb igényük lehet az írásmagyarázó művek csoportjába való bejuthatásra. — Oly művek azonban, amelyekről pedig maga Bod is megemlékezik, mint például: Bencédy Székely István magyarázatos zsoltárfordítása és Melius Juhász Péternek *Az két Sámuel és az két királyi könyvek* s ugyancsak Meliusnak *Szent Jóbja*,¹ kimaradtak a csoportból, holott ő maga mondja Melius említett Sámuelére, hogy az „igen jó munka, ha az egész bibliát így adhatta volna világra, bizony drága dolog lett volna“ (M. A. 172. l.). Úgy látszik, hogy a derék Bod Péter kénytelen volt a csoportosításra nézve, egyes könyveket illetőleg, csupán a cím után indulni el.

Nekem tehát, midőn az ó-szövetségre tartozó magyar műveket s szerzőik írásmagyarázó álláspontját kívánom megismertetni: ki kell egészítenem a Bod-féle csoportozatot a *Bencédy Székely István 1548-ban kelt zsoltáraival*, *Melius jelzett két művével* s ez így kiegészített csoportozathoz kell csatolnom *Göböl Gáspár Új*

¹ Toldy Ferenc, Imre Sándor Melius „Szent Jób“-járól nem tudnak semmit. Imre S. így ír idevonatkozólag: „Lefordította (t. i. M. J. P.) a biblia némely részét . . . Először 1565. Sámuel és a Királyok könyvét, utóbb 1567. az új-szövetséget adta ki. . . De hogy ugyancsak 1565-ből *Szent Jób könyvét* is kiadta volna, erről nem emlékezik. Ritka mű; a sárospataki főiskolai könyvtár példánya elől hiányos.

vélekedését, *Warga István Exegetica theológiáját és dr. Ballagi Mór Bibliai tanulmányait.*

E művek 1548-tól 1868-ig keletkeztek, tehát 320 esztendő exegetikai termelése. Összesen 17 mű s közülök három a 16-ik századot, 11 a 17-diket; az egyetlen Göböl-féle a 18-ikat, a két utolsó pedig a 19-ik századot képviseli. Az utóbbiak szintén nem szoros értelemben vett exegetikai művek, de az ó-szövetség tüzetes tanulmányozásának tiszteletre méltó eredményei s nélkülök az exegetai gondolkodásnak hazánkban nincs története.

Az első mű ezek között időrendileg *Benczédy Székely István Psalmusai 1548-ból.*

Bod Péter azt írja Székelyről, hogy „szép tudományú, nevezetes ember volt, akinek fáradtsága által jutott az Evangyéliomnak nagyobb világosságára Magyarországnak az a része, amely vagyon Lengyelország felől.“ Általa felsorolt 6 műve közül nekünk theológusoknak bizonyára az a legjelentékenyebb, amely őt mint fordítót és exegetát mutatja be. Bod nem említi e könyv teljes címét és alakját, mellőzi azt is, amit különben szeret feljegyezni, hogy hol tartózkodott az író műve készítése közben, miáltal szinte bizonyossá tesz afelől, hogy csak híréből ismerhette azt. — *Szombathy János*, spataki tanár és könyvtárnok, a *Pethe-féle biblia* (1794.) elé irt *Rövid tudósításaiban* (6. l.) egészen hallgat e műről; *Toldy Ferenc*¹ és *Imre Sándor* sem közlik annak teljes

¹ „Szent Dávid zsoldári zsidóból 1548.“ Ugyanő azt állítja Székelyről, hogy „lefordította az egész ó-testamentomot is zsidóból, de az meg nem jelent, hihetőleg, mert zsoldárinak rabilag szoros és így magyarázatai dacára homályos fordítása nem talált helybenhagyást.“ Toldy nem olvasta e mű előszavát, mert különben tudná, hogy Székely az egész bibliát lefordította s azt kiadásra is elkészítette.

címét s Imre² még hozzá oly határozatlanul próbálja pár szóval jellemezni, mintha csak azt akarná értésünkre adni, hogy e műről nincs közvetlen tudomása! — *Dr. Ballagi Mór a Nyelvtudományi Közlemények 3-dik kötetében 1538-ra teszi keletkezését* (1864.), a mi talán inkább sajtóhiba, mint tévedés. — Az általam használt példány sem igazít el a cím tekintetében, mivel eleje kézírás és nem megbízható.³

Gávai Lukácsnak van ajánlva, akiről azt állítja, hogy „*a hitnek vallásába a magyar nép között minden urakat és nemeseket felyül haladt.*“ Székelyt tisztelőinek ösztönzése birta e mű kiadására, miért is őt közbecsültesben élt tudósnak kell tekintenünk. Maga írja, hogy az eredeti héberből dolgozott s hogy Psalmusait Szikszón készítette sajtó alá, ahol 1538-ban oskolamester, később pedig talán mint predikátor szerepelt. — Krakóban nyomtatta, kis 8-adrét alakban, Strikoviabeli Lázár 1548-ban.

Székely később gönci pappá lett, ahol — ha adataim nem csalnak — Károli Gáspárnak közvetlen előde volt, sőt Bod Péter szerint ott vele egyidejűleg is működött. Ki tudja, hogy a jeles Károlit nem Benczédi Székely István tevékeny szelleme sarkalta-e a bibliafordítás munkájára s kérdés az is: vajjon az a hála és elismerés, amellyel a magyar protestantizmus a Károli

² Így mondja Imre S.: „Sz. I. . . lefordította héberből szent Dávid zsoltárait (1548.), mindenik elé tartalmát, utána pedig rövid magyarázatát tevén.“ Az olvasó ebből sem a címről, sem a mű berendezéséről nem kap igazi tájékoztatást. — A cím helytelen és az is tévedés, mintha az egyes zsoltárok után következnek azok magyarázata, amint, Imre S. nyomán gondolhatjuk. A magyarázat az *összes zsoltárok után* következik, külön-külön valamennyi zsoltárra.

³ A teljes cím — amint utólagosan Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtár“-ából is tudjuk: — „Soltár könyve“ stb.

nevét emlegeti, nem illeti-e jó részben a Székely István törekvéseit is? ! Ő maga írja, hogy *rövid napon, mind az egész bibliát, Istennek segítségéből kibocsátom*, ami azonban elmaradt, de kézírataival megkönnyíthette hivatali utódjának a dicsőség útját.

Soltár-könyvében először minden egyes éneknek adja a fordítását; azután — művének mintegy második felében — minden egyes zsoltár nehezebb helyeit megmagyarázza. Célja volt e művel, *hogy magyarul szóaltassa meg Dávidot, ki — szerinte — a Krisztust minden gazdagságával együtt hirdeti*. Ezzel írásmagyarázó álláspontját is meghatározza. Ez álláspont eredménye már az, hogy zsoltárainak egy jelentékeny részében csakugyan beerőszakolva találjuk az egész *khristológiát* és *eschatalogiát*, amikről, de főleg az előbbiről, a héber költőnek távoli sejtelme is alig lehetett.

Valamennyi zsoltár szerzője maga Dávid, a költőkirály, amit a 72-ik zsoltár utolsó verse is igazol.¹ Ugyane nézetének bizonyítására kifogást tesz a gyűjtemény berendezése ellen s az utolsó helyet a 72-dik zsoltár számára tartja illetékesnek, mivel azt — mint ő hiszi — Dávid akkor szerezte, mikor már halálához közelgetett. — Bizonyára elmés módja az ilyen egy képtelen elv támogatásának, csakhogy a 72-dik zsoltár nem egy végnapjaihoz jutott, hanem egészen ellenkezőleg, egy trónralépő királyra készített dicsének, amelyben a költő kormányzói bölcseséget, ellenállhatatlan hatalmat és közjólétet esd Jehovától, ki a zsidó királyban önmagát van hivatva megdicsőíteni.

Nem kárhoztathatjuk azonban Székelyt a felfogá-

¹ A 72-dik zsoltár végén ez olvasható: Itt végződnek Dávidnak, Isai fiának könyörgései. Székely szerint, ha ez a zsoltár az utolsó a sorban, a záradéka a Dávid szerzőségét az egész gyűjteményre nézve igazolja. Könnyű megfejtése egy nem könnyű kérdésnek.

sáért: ő kora nézeteit és hibáit képviseli. A reformáció ugyanis még alig néhány éve indult el szellemszabadító útjára s a biblia fegyvereivel vívott diadalai által szentesítette az afelől táplált régi keresztyén nézeteket. Székely bizonyára gyermeki hittel hódolt meg a biblia segélyével kivívott eredmény előtt s boldog volt, ha az ó-szövetség rejtélyeiben is minél több helyen megtalálhatta az idők jobbra fordúlt szellemében újra megjelent Krisztust. Azzal a gondolattal dolgozott, mint még ma is némelyek, hogy az ó-szövetségi írók, a jövődöbeli keresztyénség érdekeit egész öntudatosan előkészítették és hogy Dávid próféta szelleme már látta az ő családjának a késő jövőben való megdicsőülését a Krisztusban.

Mindenesetre nagy elismerés rejlik az ily felfogásban az ó-szövetségi írók és a Krisztus előképeül teljességgel nem illő Dávid iránt; de félremagyarázása az a héber költő lelkületének, akinek éppen az képezi fő érdemét, hogy korával együtt érzett, együtt lelkesült vagy szomorkodott és mint nemzetének hű fia, azt tartotta feladatának, hogy hű kifejezője legyen a nemzet gondolkozásának.

Különösen a Dávid és Salamon kora nem is adott okot arra, hogy a költő a nemzet reményeit a távol jövő szépségeivel élesztgesse. — Az állam hatalma messze terjeszté karjait s a költő dalolhatott nemzeti dicsőségről, Jehova nagyságáról, ki népe élén hódítva jár, vagy elmerenghetett a Mória-hegy pompás templomán. — Ha lelke szárnyain olykor a messze jövőbe is elrepült: bizonytal nem a keresztyénség Krisztusáról, hanem arról a földi hatalmasról álmodozott, *akinek szinarany trónja előtt leborúlnak a pusztalakók, a szigetek királyai s aki uralkodik tengertől tengerig; a szent folyótól a föld határáig s ellenségei nyalják a port.*¹

¹ 72. Zsolt. 8. 9. v.

De Székely, valamint előtte és utána élt elvtársai nem az ó-szövetséget magát tudakozták és tudakozzák meg annak értelme felől; hanem saját vallásos nézetük igazolását keresték és keresik abban. — Nekik az ó-szövetség válasz egy előre feltett kérdésre, amelyet meg is találnak abban, ha mindjárt az ó-szövetségi író megajdul is sírjában e jószándékú erőszaktételtől.

Ily felfogás mellett aztán a ritka szép, valóban drámai szerkezetű és tisztán theokratikus szellemű 2-ik zsoltár, Székely szerint, a Krisztus születését, halálát és feltámadását rendre leírja. A 8-ik, amelynek költői tartalmát Szász Károly méltónak találta a 19-ik század nyelvén is megszólaltatni s amely egy ama sok szép hymnus közül, amelyekben a héber költő istenével együtt magát dicsőítette meg — e 8-dik zsoltár is — szerinte Krisztusra vonatkozik. Azt írja le ugyanis, hogy „*az evangyeliom mind e széles földön elhirdettetik.*“ — Jellemző különösen a 2-dik vershez kötött magyarázata. — Ott ugyanis a kisdedekről van szó, akik ártatlan ajkaikkal szintén az isten nevét dicsőítik. — Ez Székely szerint be is teljesedett és pedig Krisztusra vonatkozólag ama nevezetes napon, *mikor Jeruzsálembe ment az számaron ülven és a gyermekek őt Messiásnak kiálták; ezenkívül még akkor is, mikor Krisztus az együgyű apostolokat prédikálni mind e széles földre elbocsátá.* (159. l.).

E prózai elfogúltsággal aztán sikerül Székelynek a zsoltárok nagyobb részét kiforgatni költői öltözetükből s halmazzá szaporítani a messiatikusok számát. Egyetlen költői kép, hasonlat, a jövőre irányult gondolatnak egy odavetett árnya, vagy akármely félremagyarázásra alkalmas szó — szerinte — mind Krisztust példázza, reá vonatkozik. — Magyarázataiban azonban kevésbé szerencsés, mint a magyarázandó helyek kikutatásában, aminek igazolására legyen elég ez alkalommal csupán egyetlen példa. — A 103-dik zsoltár 5-dik versében

úgy van feltüntetve Isten, mint aki a hozzá könyörgő s benne bízó lelket megújítja, mint a saskeselyű az ő ifjúságát. Székely szerint e kifejezésben a Krisztus által eszközölt lelki újjászületésről van szó, „*mely hasonlítatik a keselyűhöz, ki vénsége korán, az ő fürödőjének forrását megkeresi, kibe ha megfürödhetik, kétségnélkül vénségét ifjúsággá változtatja; mely források közül egy vagyon a fekete hargita-havasnak tetején, kire nyárran ugyan reá omolnak a keselyűk; mely forráshoz nem messze más is vagyon, de azt egy sem illeti.*“ — Ime egy mythologikus gondolat, mint történeti bizonyosság! Egy héber költői kép a keresztyén exegeta szemében! Székelyt túlzó keresztyénsége, mindenáron való *Krisztus keresése* lehetetlenné tesz arra nézve, hogy a héber költői művek hű tolmácsolója legyen. — Mentségére szolgál azonban, hogy legtöbb hibáiban oly közdivatnak hódolt, amely alól későbbi exegetáinknak is csak újabb időben sikerült magukat kiszabadítaniok.

Tagadhatatlan érdeme Székelynek, hogy a nyilvánuló közszükséget fedezni igyekezett s hogy a zsoltárfordítás terén úttörő munkával jelent meg.

Székely után *Szathmár Némethi Mihály* adott az összes zsoltárokra írott magyarázatokat *Szent Dávid Psalteriuma* címen, amely Kolozsvártt 1679-ben látott napvilágot.¹ — Érdekes, hogy e férfiút Debrecenben,

¹ A mű teljes címe ez: Sz. Dávid Psalteriuma: avagy A' CL. Soltároknak rövid elosztása, magyarázattya s azokból származott 550. Tudományok által való megvilágosítása: Mellyet írt, Némethi Mihály a' Colosv. Orth. Eccl. m. L. P.

Colosv. Veresegyházi Mihály által 1679. I.

A címlapon egy szívárványszerű ívet alatt, vagy templom-boltív alatt Szent Dávid látható, fején koronával, vállain palátszerű köpennyel, kezében lanttal.

Megjelent e mű 1680-ban és 1685-ben Lőcsén is.

Patakon és Hollandiában gyűjtögetett ismereteivel, szintén Gönc szerezte meg magának, elébb iskola-mesterül később pedig lekipásztorul. Majd a pozsonyi idézés hatalomszava őt is kizaklatta hivatalából s 1673-ban Debrecenben, majd azután Kolozsvártt működött egész 1689-ig, amidőn kivette a tollat kezéből a halál, amelyet annyi lelkesültséggel és termékenységgel forgatott, mint kortársai közül igen kevesen.

Számos nyomtatott és még számosabb kéziratban maradt művet hagyott maga után. Ez utóbbiak bizonyosan elkallódtak, vagy legfőlebb valamely élelmes egyénnek szereztek olcsó dicsőséget. Ezek hova tűntek felett töprenkedve, mondja Bod Péter: *Jó az embernek, amit ír, magának, ha lehet, kinyomtattatni, nehogy mások fojtásnak csinálják és a nyúlak után lövöldözzék.* Hát ugyan mit mondana ma, midőn a theologusok többnyire csak az íróasztal számára készítik műveiket?!

Psalteriumát *Verese gyházi Szentyel Mihály* kolozsvári orthodoxus tudós typografusnak ajánlja, aki a 202 lapra terjedő 12-ed réti könyvet saját költségén nyomtatta ki. Ajánló levelében teljesen körvonalozza álláspontját, ami csak abban különbözik a Székelyétől, hogy körülményesebben van meghatározva.

A Soltárok — úgymond ő — egész kis biblia s az egész szentírás summája. Megtalálható bennök mindaz, ami Istenre és az emberre tartozik. Megtudjuk ugyanis a Soltárokból, hogy az Isten egy természetében és állatjában és hogy abban az isteni egy természetben három egymástól megkülönböztetett isteni személyek legyenek, t. i.: Atya, Fiú és Szentlélek. Bennök van minden, ami néz a mi üdvösségünkre és a váltság munkájára, szóval: az egész keresztyén hittan. Bennök van az is, ami az istenitisztelet rendjét és módját illeti, úgy, hogy ha valaki a zsoltárokat jól tudja s annak titkait érti — érti az egész bibliát is.

Szerinte is valamennyi zsoltár a Dávidé, mert amelyeket nem maga írt, azokat megprofétálta és pedig a Szentlélek reáhatása folytán. — Ezen az alapon okoskodja el aztán az egyes zsoltárok felirataiban megjelölt szerzőktől a szereztetés érdemét a Dávid javára. A 72-dik zsoltár, jóllehet a feliratban Salamon van szerzőjeül megjelölve, — szintén a Dávidé, aki isten lelke által ábrázolja ki abban a Salamon uralkodását. A 90-dik sem a Mózesé, mert bár Mózes megsiratta az emberi élet rövid voltát, de e kesergő éneket Dávid a harmadnapos döghalál idején megbővítette és rythmusokba szedte. Hémán, Assaph, Ethan, Koráh fiai mind a Dávid énekeit énekelték, mint éneklő mesterek. Szóval a Dávid próféta szelleme ott lebeg az összes zsoltárok felett s a közel és távol jövőendő eseményei mind megcsendülnek a költőkirálynak szentlélekihlette lantján.

Ő épenúgy, mint Székely, sokkal inkább keresztényen, mint exegeta.

Psalteriumát először latinúl írta s csak tisztelői sürgetésére fordította magyar nyelvre. A szöveget nem adja, mint Székely, hanem egyszerre magyaráz s magyarázataiban főleg gyakorlati szempont vezérli, vagyis a szerző, szereztetési idő, alkalom, cél és tartalom rövid ismertetése után különös figyelemmel van a tárgyalt soltár egyes részeiből kivonható valláserkölcsi tanulságokra. — A nyelvtani fejtegetéseket szándékosan látszik kerülni, ami még inkább meggyőz abbeli nézetünkben, hogy ő tisztán practikus céllal dolgozott. Ő maga is említi különben, hogy Psalteriuma egész kidolgozott kis predikációkat tartalmaz, amiért a maga korában használt mű lehetett, könnyű módot nyújtván a predikátoroknak a soltárok szószéki szokásos ismeretetéséhez. Érdemeiben, mint hibáiban, sok része van *Amesiusnak*, akihez ő maga is egész elismeréssel utasítja azokat, akik többet óhajtanak tudni a soltárokról.

Négy évvel a Némethy Psalteriuma után, ugyan-csak Kolozsvártt jelent meg egy 876 nagy negyedréti lapra terjedő zsolttármagyarázó mű. Címe: a *szent zsolttárok Resolutioja és azoknak az erdélyi fejedelmi evangélika reformata udvari szent ecclésiára lélek és igazság szerint való szabása*. Kinyomtatattott a fejedelmi méltóságok parancsolatjából és költségével Kolozsvártt 1683-ik esztendőben.

Szerzője e műnek *Tofeus* vagy *Dobos Mihály*¹ székelyhidi születésű férfiú, aki 1649-ben *Leidába* ment s ott a szentírás magyarázás doctorává avattatott; hazajövéen, elébb *nagyváradi*, majd *pataki* professorrá lett.² *Patakról Bodrogkeresztúr*, onnan *Szatmár* hívta és nyerte meg lelkipásztorául, 1663-ban pedig *Apaffy Mihály* udvari papságra méltatta; 1678-ban püspöki hivattal is megtiszteltetett. E vázlatos életrajzi adatok már magukban is beszélő bizonyosságai annak, hogy *Tofeus* országos hírű, közkedveltségű tudós és szónok volt s annak is, hogy az ő korabeli előkelőbb protestáns egyházakat nemesebb papválasztási elvek lelkesítették, mint a jelenlegiek túlnyomó részét.

Tofeus érdemei mellett szól mindenekfelett az a körülmény, hogy *Apaffy Mihály* és neje *Bornemissza Anna*, e kiváló női nevezetesség, azzal hódoltak a tudós és szónok tekintélyének, hogy élőszóval elmondott zsolttármagyarázatait íródiákjaik által leiratták s majd ki is nyomatták. A fejedelmi kegy tehát jól gondoskodott arról, hogy *Tofeus* eszméi ne törjenek össze a templom falain, ami kétszeresen feltűnő annak, aki tudja, hogy e

¹ A *Tofeus* név talán a *Dobos-név* héber-latinos fordítása (tof=dob), vagy a *Tófdő*-nek latinositása.

² Patakon csak egy évig maradt, t. i. 1652—53-ban, amikor is — Szombathy J. Monumentai szerint (117. l.) fuerunt professores ordinarii tres: Joh. Tolnai, *Mich. Tovfaeus* és Joh. Szőlösi. Itt tehát *Tovfaeus* néven ismerték.

férfiú épen a fejedelmek, a hatalmasok gyarlóságait egész kedvtelve tudta és merte ostorozni. Bod Péter *igen szokimondó, kemény embernek*, Toldi Ferenc *a vétkek rettenthetlen ostorának* nevezte el. És az is volt valóban: mester a feddésben, a rettentésben. Az ó- és új szövetség, a világ- és egyháztörténelem ismerős vidékeiről mindenkor ügyesen tudta a felállított életigazságot találó példákban érzékeltetni és meggyőzőkké tenni. Ismerte a hatás eszközeit; meg volt áldva a kitűnő szónok szükséges kellékeivel s ez lehetett oka, hogy Bornemisza Anna a Birók és Sámuel első könyve s Máté evangélioma felett mondott predikációszerű magyarázatait is sajtó alá készítette, amelyek azonban kéziratban maradtak, bizonyára exegetikai irodalmunk jelentékeny veszteségére.

A *Resolutio*, amelyet az iródiákok: *Tisza-Ujhelyi István és óvári Keszi János* a fejedelmi kiadóknak ajánlottak,¹ — említett jelességei mellett is, ugyanarra az erőszakoskodó írásmagyarázasi elvre támaszkodik, mint a Bencédi Székely Psalmusai és Németi Psalteriuma. — Némi gúnnyal hivatkozik a pápistáknak az egyes zsoltárok felől alkotott ítéleteire, sőt összehasonlítás kedvéért közli is azokat; de eközben nem veszi észre, hogy a saját álláspontját is elítélte, amennyiben az — lényegében mitsem különbözik a pápistákétól; ő úgy, mint amazok, Krisztust és a keresztyén egyház hittanát erőszakolván be a zsoltárok félreértett kifejezéseibe. Igaz, hogy ő kevesebb zsoltárban találja fel a prófétaí célzást, mint amazok; de megtalálja és hangsúlyozza. Szerinte a zsoltároknak másfélszáz darabra való elkülönítése és részekre osztása a Szent Lélek munkája s ellentétben Némethy Mihállyal, ő a 18-dik zsoltárt szeretné a

¹ A szerzőt magát így méltatják: „nagy ajándékú istenember, akinek nyelve Isten oltárának tüztől illetetett s nincs oly penna, amely azt egészen elérhesse és leirhassa.“

150-dik helyén látni, amely zsoltár a Dávid hattyúdala; különben ő is azt hirdeti, hogy *Dávid a szentlélek által látta: minémű lészen a Krisztus tudományának állapotja az új testamentumban.* (2-ik zsolt. 10-ik l.) *Az atyaisten és az úr Jézus között pedig contractus vala, mikor ez utóbbi arra adta magát, hogy testet vegyen magára.* Neki a Jákob istene a szentháromság (46-ik zs.), amelynek nevében és érdekében keresve-keresi az alkalmat: most az Arminianusok, majd a Sociniausok ellen való gyűlöletét kiönteni. Türelmetlen a másként vélekedőkkel, rettenthetlen a nagyok, a világi méltóságokkal szemben; de nemesen önmegadó és mély alázattal hódoló ott, hol az isteni kegyelem nagyságát s az ember érdemetlen voltát megkapó erővel rajzolja.

Egy ponton még haladást is tanúsít Némethyvel szemben, t. i.: nem tartja az összes zsoltárokat Dávid productumainak, hanem a Rabbinusoknak ad igazat, akik azt legalább tiz ember művének tekintették. E haladás is azonban csak egészen relativ, mivel ugyanekkor meg a zsoltárfeliratoknak ad teljes hitelt. — Általában még Tofeusnál is hiányzik az a mélyreható bírálói tekintet, *amely az eredeti nyelv, a héber őviszonyok és költészeti sajátosságok pontos ismerete által élesztve, kételyekkel lép az igazságkeresés útjára s minden előítéllettől szabadon, tehát magát megtagadva, óhajt ítéletet szolgáltatni a héber költő szellemének.*

Egyébiránt ő is inkább tanítani akart a zsoltárok alapján, nem pedig bírálatot írni a zsoltárok és az azokról uralkodóvá lett nézetek felett s így lesz aztán erős moralistává, hatalmaskodó dogmatikussá és felületes exegetává. Álláspontjától eltekintve, nyelvezetében kellem, erő; felfogásában pedig annyi eredetiség rejlik, hogy még ma sem érdemli meg az elhanyagoltatást.¹

¹ Tanúlságos és szép p. o. az imáról írott elmélete. (20. zsolt.)

Vannak az említetteken kívül a zsolnárkönyv egyes darabjaira írott magyarázó műveink is, amelyeknek szerzői már a darab megválasztása által elárúlják írás-magyarázó állásponjukat.

Első ezek között *Melotai Nyilas István a 20-ik zsolnárra írt s 1626-ban kelt magyarázatával*, amelyet azonban nem sikerült tüzetesebben megismernem.¹ Gyanítom azonban, hogy ő, aki „*Speculum Trinitatis*“ művében a szentháromságot a bibliából, a *zsidók írásából* és a conciliumok végzéseiből igyekszik megvédelmezni: biztonnal épenúgy messiatikusnak veszi a 20-ik zsolnárt, mint *Székely* és *Némethy*, vagy pedig mint azt Tofeus *Resolutiojából* sejtethjük — ő az, aki a 20-ik zsolnárt Bethlen Gáborra alkalmazta, annyival is inkább, mivel említett *Speculum Trinitatis*-át, két évvel a 20-ik zsolnárra írt magyarázata után, Bethlen Gábornak ajánlotta, mint akinek különben is udvari papja és kegyeltje volt.

A 2-ik a *Lelki legeltetés, azaz Dávid király 23-ik zsolnárának magyarázatja, melyet foglalt bé 12 prédikációkban Js. Krisztusnak alázatos szolgája, Keresztúri Pál*. Nyomatott Váradon 1649-ben. Ugylátszik, hogy már 1645-ben is megjelent, bár az 1649-iki kiadáson e körülmény nincsen jelezve. Ajánlva van Lorántffy Zsuzsannának, akinek a szerző udvari papja volt s aki azokat a prédikációkat végig is hallgatta. E mű teljességgel nem írásmagyarázat, hanem erős logikával, ügyes fölrészelő képességgel alkotott prédikációk, vagy inkább prédikációi vázlatok gyűjteménye, amelyeket mesterileg bonyolított szerkezetük miatt, hihetőleg Lorántffy Zsuzsanna magas műveltsége is csak többszörös olvasgatás után volt képes megérteni. Reánk nézve főképen az az érdekes és jel-

¹ Szabó K.: Régi Magyar könyvtárából bizonyos, hogy 2 példányban megvan a M. Tud. Akad. és a marosvásárhelyi Teleky könyvtárban. Idézett mű 225 l.

lemzetes benne, hogy az őrző pásztort most Istennek majd Krisztusnak magyarázza.

A 3-ik és utolsó a *Bándi Sámuel magyarázatja, a 68-ik zsoltárra, amelyet tett őfelsége jóvoltából, midőn tudományának rendes útját nyomná a belgiumi híres akadémiákban.* — Nyomatott Franekkerában Cyselaar János által 1690-ik esztendőben. Ez egy 289 lapra terjedő 12-ed rétü mű, amely Teleki Mihály és Hadadi Wesselényi Pál hitestársaknak van ajánlva.

Elfogúltságban felülmúlja minden elődjét, amennyiben szerinte az *Úr Js. Krisztus önnönmaga szóla, mint a szövetségnek angyala, a szinai hegyen az atyákhoz és az ő lelke által úgy munkálkodék a prófétákban, hogy azok nékiünk mindazokat a beszédeket írva hagyták, amelyek a mi életünknek és kegyességünknek ez életben méltó zsinórmértéke, Nem is szólott az atya soha az ő fia nélkül, sőt mindenkor az ő fiában szólott.*

Közelebről a 68-ik zsoltárt úgy jellemzi, mint amelyben az istennek örökkévaló tanácsát az ecclesia, annak ura, azaz az Isten fiára vonatkozólag a prófétákban szólott szent lélek után, kiváltképen felnyomozhatjuk. Ugyanazért fejevesztettség e zsoltár dolgait pusztá rend szerint való emberi személyre alkalmaztatni; mivel ebben *Js. Krisztus commendálja magát szolgálival együtt s az ő minden ellenségén vett győzedelméből nőtt nagy öröme rajzoltatik.* Szerinte az *Eloah=Js. Krisztus, az Elohim pedig=szenháromság.* Így aztán a 68-ik zsoltár is egész keresztyén hittan dióhéjban.

E műben a kegyes olvasóhoz intézett beszéd után egy vers is olvasható, amelyben Európának mindazon jó asszonyai rendre földícsértetnek, akik az ecclesia körül érdemeket szereztek magoknak. E vers, valamint az egész mű is a nyelvezet gyarlósága, szerzője fegyelmezetlen észjárása s gondolatainak nehézkes szárnyalása miatt bizonyos elszántságot igényel attól, aki tanulmányozására

vállalkozik. Ajánlani csak azoknak merném, akik *miért miért nem*, a Bándi-féle álláspontot ma is jogosnak és védelmezhetőnek gondolják.

Ennyi az — ha nem csalódom¹ — amit a magyar exegeták a Zsoltárkönyvre nézve, nyomtatott művekben producáltak. Azt az álláspontot, amelyet képviselnek, kimerítették; annak védelmére minden lehetőt összehordoztak. — Az egyház hű fiaiként gondolkoztak és irtak. Az inspirált ó-szövetségben joguk volt a kezdettől fogva létező ige nyomait keresni, keresték tehát és meg is találták. — Műveikben mintha csak a Jézus közvetlen tanítványai beszélnének, mintha csak Péter vagy Jakab hirdetnék a körülmetéltetés híveinek, hogy Jézus az ó-szövetség látnokai által megjövendölt, a Dávid királyi törzséből sarjazott messiás. Mintha csak a zsidókat akarnák megtéríteni! Csak az előfeltétel volt hibás, amelyet azonban nem ők alkottak; a munka kitűnő volt, bár tartós hatásra nem számíthatott. — *Celsus*,² *Porphyrius*³ s a gorostikusok elporlottak, de a századok megőrizték gondolataikat. — A confessiok betűjit túlragyogta az írás aranyszava, amely vizsgálódásra int. — A megindult bibliai vizsgálódásnak már nem állhatják útját a régi alapon épített exegetai művek, mivel az előbb vagy később, de hivatva van arra, hogy teljes igazságot próbáljon szolgáltatni a héber írók félreértett szellemének. — Zsoltármagyarázóink azonban meg lehettek elégedve munkálkodásukkal. Azok jelen-

¹ Az enyedi Szemle 1880. évfolyamában (3-dik szám) szó van *Nógrádi Mátyásról*, mint aki az 51-dik zsoltárt magyarázta. De ezt a művet nem sikerült sehol megkerítenem. Nem említi a Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára“ sem. Egy Nógrádi Mátyás pataki tanár volt 1648–49-ben (Momumenta 117 lap)

² *Αληθης λογος*-ában keményen támadta a keresztyénséget s ennek kánonát is.

³ Aki a Dániel-könyvet „vaticinium post eventum“-nak jellemezte, tehát annak profeciai minőségét kétségbe vonta.

tékeny hatása és álláspontjuk közkeletűsége mellett szól ugyanis az a körülmény, hogy például hazai ó-szövetségi írásmagyarázóink, hosszú időn át, leginkább a zoltárokat, — mint bizonyosan szerintök is egész kis bibliát — használták exegetai képességük köszörülésére és bebizonyítására. Sajnos, hogy jó idő óta sem nyomtatott művet nem produkálhattak, sem érdekeltséget nem tudtak ébreszteni az ó-szövetség tanulmányozása iránt, aminek egyik fő-fő oka, — hitem szerint — épen az ő önmaguk által is tarthatatlannak ismert álláspontjukban is kereshető.

*

Tévedne azonban, aki azt hinné, hogy a hazai vallásbuzgóság és bibliaszereget a zoltárok magyarázásában merítette volna ki minden erejét. Távrolról sem!!

Melius Juhász Péter már 1565-ben kiadta ily című művét: *Az két Sámuel könyveinek és az két királi könyveknek az sidó nyelvnek igazságából és az igaz és bölcs magyarázók fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre* s ugyanő s ugyanazon évben *Szent Jób* könyvét is kiadta, egyiket, mint másikat széljegyzetekkel és a fejezetek végére illesztett magyarázatokkal.¹

Sóvári Soós Kristóf 1601-ben egy sűrűn nyomott, negyedréti alakú s 954 lapra terjedő műben adja Hoseas, Joel és Amos profetiáinak magyarázatát s csak a pártfogás hiánya okozta, hogy a többi kis prófétákra írott műveit is ki nem nyomathatta.²

¹ Teljes címe: „A Szent Jób könyvének a Sidó nielvből és a bölcs Magyarázók fordításából igazán való fordítása Magyar nielvre.“ Várad 1565. 4 r. — A sárospataki példány az elején hiányos.

² Teljes címe: Az Szent Prófétaéknak (kik szám szerint tizenketten vadnak és az ő rövid tanításokra nézve Minoreseknek szoktanak neveztetni) írásoknak Predicatiok szerint való magyarázattianac Első Rése. Oseas. Joel. Amos . . . Bártfa 1601. 4. r. 954 l.

1621-ben *Kecskeméti Alexis János* pataki lelkész Dániel prófétát egy bőséges tanulmánnyal írott terjedelmes munkában magyarázza³ s ugyanekkor *Margitai Péter* Jónás profeciája felett készített 42 predikációját bocsátja világ elé.⁴

1641-ben *Tyukodi Márton* 60 prédikációt produkál a József életeseményei alapján, aki szerinte a Krisztus előképe.⁵

Csúzi Cseh Jakab 1682-ben „*Edom ostora, vagy Abdiás prófétálásának egynéhány elmélkedésekben foglaltatott világos magyarázattya*“ című⁶ művel áll az exegeták sorába s úgy tartja, hogy az egész prófécia az anyaszentegyházat és annak ellenségeit allegórizálja, akik azonban, épen mint Edom leányai, megszégyenülnek.

1693-ban pedig *Debreceni Kalocsa János*, Deodatus hírneves olasz tudósnek az *Énekek énekére* írott magyarázatát bocsátja közre magyar nyelven⁷ s 477 lapon bizonyíttatja — a vőlegény és jegyese képében —

³ Címe: Az Dániel Próféta könyvének az szentírás szerint való igaz magyarázattya, Mellyet rövid praedicationokban foglalt volt Kecskeméti A. János az Patachi Ecclesiának Lelki Pásztorja és abban az időben Szemplén Vármegyében levő Ecclesiának Séniora. Debrecen 1621. 4 r. 953 l.

⁴ Címe: Az Jónás Próféta könyvének az Szent Írás szerint való igaz magyarázattya . . . Debrecen 1641. 8 r. 196 levél.

⁵ Az tiszta életű Joseph Patriarcha Életének, szenvedésének és ditsérettel viselt dolgainak Sz. Írás szerint való magyarázattya. Várad 1641 8 r. 647 l.

⁶ Debrecen 1682. 8 r. 307 l.

⁷ Címe: Isten ajándékával való kereskedés Avagy Énekek Énekének Magyarázattya az Urtól adatott ajándéknak mértéke szerint. Melly nagyobb részint Az Isteni tudományban mélylen forgott kegyes Férfiúnak Deodatus Jánosnak a Szent könyvre olasz nyelven tött értelmes jedzésiből vétetett . . . Debrecen 8 r. 477 l.

Krisztusnak és az egyháznak egymáshoz való benső ragaszkodását.

Nem tehetem, hogy e sok tekintetben érdekes, de mind a 16-dik század theologiai álláspontján álló művek tüzetesebb ismertetésével, a m. t. közönség becses türelmét kizsákmányoljam, azt azonban nem hallgathatom el, hogy valahányszor én a 16-dik és 17-dik század vallásegyházi irodalmával foglalkozom, lelkemet emelkedni, erőmet nőni érzem a kiváló szellemek társaságában, akiknek munkakedvét és szent buzgalmát nem tudták megtörni sem a szegénység nyomorai, sem az üldöztetés keservei; akik a nyomasztó viszonyok terhei alatt is képesek voltak magasra nőni, hogy annál messzebbre világítsanak.

1693. óta azonban — legalább tudtommal — nem jelent meg nagyobb szabású exegetikai tanúlmány, egészen 1796-ig; tehát egy teljes századig. — Nem mintha a biblia elvesztette volna érdekességét a tudós szemében; vagy mintha talán a protestantismusban fogyott volna meg az ösztönző erő; hanem igenis azért, mert a zsarnokság vállaira támaszkodó katholicizmus egyfelől előlte az írói szabad mozgást, másfelől pedig elcsábította patrónusainkat, akiknek vallásos buzgósága és bőkezősége lehetővé tette a tudományos protestáns művek kinyomatását. Erdély elvesztette önállóságát s benne a protestantizmus leghatalmasabb támasza döntetett el. A Lorántffy Zsuzsannákat és Bornemisza Annákat Bátori Zsófiák követték. A gondolat és sajtószabadság termékeny éveire a censura aszálya következett. Az imént még hatalmas és virágzó protestantizmus kifosztatott, üldözötté lett. Beállt a szellemi pangás, *a protestantizmus eltiprásával együtt az irodalmi hanyatlás korszaka.*

De a százados, kínos csendben forrni, tisztulni kezdett a theologiai gondolkodás. — A léleknek nem

mindenütt volt szárnya szegve. A 17-dik század közepén megindult *szöveg-épségi vita*,¹ majd a bölcsészet mind hangosabb beleszólása a theológiába² oly bibliai vizsgálódási vágyat vert fel a szomszéd Németországban, amelynek egyre fényesebben nyilvánuló eredményei elől a magyar theologusnak sem lehetett elrejtőznie. És nem is rejtőzött el. Midőn a viszonyok jobbra fordulta után

¹ A szöveg-épségi vita alapját az a túlzó feltevés képezte, amely szerint az ó-szövetség nyomtatott szövege (a középkori eredetű magánhangzókat is beleértve) teljesen ép, hibátlan, mert Isten örökös időről-időre annak épsége felett. Ezt a zsidó feltevést elfogadta a prot. orthodoxia is s ennek egyik főképviselője volt legidősb *Buxtorf János* 1591—629-ig. Ez ellen a Buxtorf-féle nézet ellen támadt 1624-ben *Capellus Lajos* francia ref. tanár „*Arcanum punctationis revelatum*“ című művével. Segítő társa volt *Morinus János*. Ellenfelök lett az ifj. *Buxtorf János* (1648) stb. — Az irodalmi harc a Capellus-Morinus álláspont győzedelmével végződött s ezen áll *Göböl Gáspár* is. Tetszős elmésséggel, de a zsidó elfogultság ellen való nyilvános kárhooztatással ismerteti ezt a nevezetes vitát. „A tudósvilág — mondja ő — ment a két nagytudományú *Buxtorfok*, mint vezércsillagok után; ezek ismét az ő előttök kedves zsidó Doktorok után. Midőn a múlt századnak közepe tájján *Cappel Lajos* Salmuri professor „*Critica sacra*“ s más nemű könyveiben azt igyekezte megmutatni, hogy az ó testamentomi szentírásnak mai zsidó textusa egybevettévn, annak régi fordításával, sok helyeken megjobbítottathatik: *a második Buxtorf János* Basileai professor tüzetesen kikelt ellene az ő *Anticrietiájában*; melyben ő ellenben azt igyekezik megmutogatni, hogy a zsidó mai textusban legkisebb hiba sincsen, még a punctumokra nézve is. Ez a per a tudósokat kétfelé szakasztotta mind addig, míg nem ezen folyó században (18-dik) a sz. írásnak régi kézírásai mindenütt felkerestetévn, azoknak egybevetésekből világosságra jött, hogy a zsidó Ben-Chaimok, kik először a zsidó bibliát kinyomtatatták az ő előttük volt kézírásokból, nem a legszerencsésebb munkát cselekedték; és hogy az ő munkájukat más, régebb s számosabb kéziratokból, melyeket ők nem láttak, igen sok helyeken meglehet s meg is kell jobbitani.“

² Különösen Hobbes az ő *Leivathanjával* és Spinoza *Benedek* az ő *Tractatus theologico politicusával*.

az első exegetikai tanulmány megjelent, az már egy új világ szülötte volt.

E tanulmány címe: *Uj vélekedés az ó és újtestamenti prófétáknál előforduló nap, hold és csillagok megsetétedésekről. A napnak Gibeonban, a holdnak az Ajjalon-völgyében Józua szavára lett megállásokról való toldalékkal, melyeket a tudósoknak itélettételek alá bocsát Göböl Gáspár kecskeméti prédikátor és esperest. Nyomatott Pesten, 1796-ban.*

E művében azt igyekszik kimutatni az érdeemes szerző, hogy a biblia több pontjain előforduló nap, hold és csillagok alatt nem az égi testeket, hanem azoknak bálványképeit kell értenünk.¹ Továbbá, hogy azok olykor a földi királyok, királynők és főpapok jelölésére is szolgálnak s emellett szószerinti értelemben is előkerülnek.

A „Toldalék“-ban Józua könyve 10-ik részének, 12, 13. és 14-ik verseit magyarázza s szerinte a Józua által megállásra fölhívott nap nem az égi test, hanem a gibeonbeli bálványnap, amelyet megszegyenyített Izráelnek istene, aki győzedelemre segíté a gibeoniták érdekeiért harcoló választottait. Göböl a 13. és 14-ik verset későbbi

¹ Az én gondolatom az — írja Göböl G. — hogy az a beszéd Josué szájában: *Nap Gibeonban állj meg és hold az Ajjalon-völgyében*, épen olyan volt, mint a *Mósesébe* a veres tengeren való szerencsés átmenetel után az, amely van 2 Móz. 15 r. és a *Sisera* megverettetése után a *Débora* s *Bárakéba* az, amely van Bir. 5 r., azaz *Hálaadó magasztalása az Izráel Istenének*, ki győzedelmet adott a *Pogányokon*; és a *Jehovának* a *Pogányok* Isteneiknek ellenébe való tevése. Mintha t. i. így szóllott volna Józua: *Az Úr az erős Isten! Te, Gibeonnak Istene és te Ajjalonnak Istene! Nap és Hold! . . .* Hallgassatok el, üljetek el Gibeonban és az Ajjalon-völgyében. Nincs szüksége az Izráelnek a ti segítségetekre akkor is, mikor azok mellett hadakozik, akik tikteteket tisztelnek. Maradjatok otthon a ti lakóhelyetekben *Gibeonban* és az *Ajjalon völgyében* (78, 79 l.)

betoldásnak tartja¹ s az *oralis traditio* híveinek tulajdonítja, mint akik *Mäsius*, *Grotius* és *Bochart* szerint is, a szöveget igen tetemesen megrontották. Hivatkozik a *Capellus* és *Buxtorff*-féle szöveg-épségi vitára, *Houbigant*, *Pilkington* és *Kennicot* törekvéseire és kutatási eredményeire, kik a múlt században sokat fáradtak a szövegjavítás körül.²

Az efféle szövegjavítások, — szerző szerint, — nem ártanak a biblia hitelességének, amely ép marad a javítások után is, „*mint az a fa, mely az ő temérdek vastagságú derekával s kereken mindenfelé kieresztett sűrű ágaival azt mutatja, hogy ő a földdel együtt termett, zöld, kövér és fényes leveleivel pedig és minden hiba nélkül való gyümölcseivel azt, hogy ő most is az ő legtökéletesebb idejében vagyon: bátor hogy némely hajlásai-ban s külső héjjának megrepedéseiben, a por a nedveséggel együtt megvonván magát, azt imitt-amott megmohosította.*“

Ezután lelkesülten szólítja fel a kertészeket és vinctelléreket a fán tapasztalt mohok óvatos tisztogatására s az ő korabeli *Buxtorffokkal* szemben jogosnak és szükségesnek ismeri el a *Capellusok* törekvéseit. „*A vallás — úgymond ő — nem veszt el egyetlen egy csudát is, ha világozágra jő, hogy az, amit némely vallásttartók csudának tartottak, nem a volt.*“

E mű a biblia védelme az egyre fejlődő természet-tudományok vívmányaival szemben. Ugyanis, amint a

¹ „A kérdésben levő 13-ik és 14-ik verseknek írója más; más a 12-ik versnek írója. A 12-ik versnek írója Isteni lélektől vezéreltetett Író volt. Tehát e mond igazat, amaz nem. Ha meg nem lehet is hát egészen mutatni, mikor és hogy csúszott a 13-ik s 14-ik vers a 12-ik után, de a' bizonyos, hogy oda csúszott és nem oda való. A Sz. Írásnak méltósága megkívánja, hogy ott ne is legyen; maradjon a *Jásár könyvében.*“ (109 l.)

² Lásd a Göből művének 103—108. lapjait.

16-ik században a Kopernicus-féle új elmélet megtámadta a *ptolomeusi* rendszeren épült theologiai világnézletet: bekövetkezett annak a szüksége, hogy vagy meghódol a theologia a tudomány új eredményei előtt, vagy pedig megkísérli az új elmélet és a biblia egyes adatai között támadt összeütközéseket, a könnyen nevetségessé válható adatok megmagyarázása által kibékíteni, elsimítani. *Peyrerius* az ő *Praeadamitákról* írott művében (1655.)¹ már a Göből által fejtegetett gibeoni esetet is megtámadja, önkényes magyarázatok által igyekeztén a bibliai csodák számát s egyszersmind a biblia és a tudomány között megnyílt hézagot kisebbiteni. — *Peyrerius* ellen, kinek pajkos szelleme valóságos dévajkodást üzött a biblia könnyen kikezdhető adataival, egész sereg cáfoló munkát írtak a külföldi tudósok, amelyekben elkárhóztatták a viszketeges elmék nagy vívmányait, anélkül, hogy azokat megcáfolták vagy terjedésüket meggátolták volna. A *Peyrerius*-féle irány ellen van intézve a *Göből új vélekedése is*, amely, midőn sok nemes gonddal igyekszik értelmezni a biblia tekintélyét fenyegető adatokat, ugyanakkor egyszersmind összekötő kapcsot is képez a 17-ik és 19-ik század exegetái között. Amazok jellemvonása az erőszakoskodás, az övé a kibékítés, a kiengesztelés.

Ugyanily gondolkodás eredménye a Warga István debreceni tanár *Exegetika theologiája* is, amelyet ő 1807-ben nyomtatott ki és pedig abból a nemes indokból, hogy lássák meg papok és világiak az exegetikai tudományok roppant fontosságát, *amelyek* — mint ő mondja — „*a theologusnak szemefénye és fundamentuma.*“

Ő *szükségesnek látja a theológiába tartozó igazságoknak minden oldalról való megvizsgálását, sőt meg-*

¹ „Systema theol. ex Praeadamitarum hypothesi.“ Megjelent 1878-ban a Zeitschrift für lutherische Theologie 1878. évfolyamában. Ádám előtti emberek létezését igazolja, Pál apostolt is bizonyosságul híván. (Rom 5., 14.)

engedi a némely dolgok körül előfordúlható kételkedéseket is; mivel a kételkedés is, ha az illendőség határa közt marad, vagy az elégen túl nem mégyen, az igazságnak semmi kárára nincs, sőt nagy hasznára van. Mert aki soha sem kételkedett valamiről, az soha sem mutatott meg fundamentumosan semmit.“ Így Warga, a debreceni tanár, aki *Simon Richardról*¹ szólva még azt is elég bátor kimondani, hogy „*e derék tudóst azok tartották eretneknek, kiknek vastag conceptiojuk volt a bibliai könyvek inspiratiójáról.*“

E sokat jelentő nyilatkozatai mellett sem tarthatjuk Wargát szabadelvű theologusnak, mivel főleg műve literaturai részében az egyes könyvek felől régóta táplált hagyományos nézetek megvédelmezését ismeri kötelességének.

Művét, mint exegetika-theológiát, 4 részre osztja, t. i.: bibliai kritikára, hermeneutikára, bibliai literaturára és bibliai filológiára. Ez utóbbit azonban nem tárgyalja.

530 lapra terjedő műve valódi tudományos kincs-szekrény, amelyben az ő koráig haladott bibliai kutatásoknak legfőbb eredményeit mind összegyűjtve találjuk. Némely ószövetségi könyvből mutatványokat is fordít, miáltal az irodalomtörténeti tárgyalás kívánatos útját egyengeti.

Göböltől és Wargától csak egyetlen lépés visz már *dr. Ballagi Mórig.*

Ő *Bibliai tanulmányok* című művét, amelynek első füzeté 1865-ben, a 2-ik pedig 1868-ban jelent meg, azzal a főcélal készítette, hogy azt, *amit a rosszúl értett vallásos buzgóság rontott, lehetőleg megigazítsák és hogy*

¹ *Simon Richard* (1638—1723) kiváló r. kath. tudós az első nagyobb jelentőségű *Isagogica* szerzője. *Histoire critique du vieux testament* c. munkájának első kiadása (1678) pápai átok alá jutott-mert a Vulgata fogyatkozásait is szóvá tette.

az óvilág szellemébe való mélyebb behatolás által a biblia igazi tartalmát kellő világításba helyezték.

E tanulmányokat bizonyára sokkal jobban ismeri a m. t. közönség, semhogy azokra tőlem várná a bírálatot. Azt azonban szükségesnek tartom kinyilatkoztatni, hogy az azokban jelzett álláspontot vallom én egy mai napság működő exegatára nézve egyedül elfogadhatónak és pedig, mert az, mint kimutatni próbáltam: *a fejlődés rendes útján állott elő; mert célja az igazságkeresés, mert méltányos az ószövetségi írók szelleme iránt és méltó a tudományhoz, amelyet becsülettel képviselni szép és szent hivatásnak ismerek.*

*

Főtiszteletű egyh.-kerületi küldöttség!

Mélyen tisztelt közönség!

Ennyi az, amit én ama nagyobb részben feledésbe merült szellemekről ez ünnepélyes alkalommal, nem kimerítően, de legalább nagy vonásokban elmondan; óhajtottam. Nem érdemelték meg, hogy elfelejtessenek, mert nemes munkát végeztek s a jó példaadást képviselik. Midőn a főtiszteletű egyházkerület hálaára kötelező bizodalma nyomukba állított: úgy éreztem, hogy nekem jutott a kötelesség, egyházi múltunk e nagy alakjairól megemlékezni. Tanultam tőlük sokat és erőt merítettem munkáikból hivatali terheim emelésére. Szükségem is van reá. Köztudomású dolog ugyanis, hogy az exegetikai tudományok hazánkban aligha tudtak valaha közérdekeltséget, lelkesültséget ébreszteni. Nem csalom magamat azzal a gondolattal, hogy nekem sikerülni fog eloszlatnom a divattá lett közönyt; de amennyiben a szívekhez sokféle út vezet, azon leszek, hogy megtaláljam a leggyenesebbet és boldog leszek, ha megtaláltam azt.

Ifjúkorom legfényesebb álma volt, hogy mint sárospataki tanár szolgáljam a protestantismus szent érdekeit.

A Gondviselés kegyelme, a főtiszteletű egyházkerületnek irántam oly korán nyilatkozó bizodalma ezt a fényes álmot megvalósította. — Én tudom, hogy mivel tartozom e nagy jóért és nem lesz idő, hogy azt elfelejteném. Az a szeretet, amely e főiskolához évek óta fűz ; a tisztelet és benső ragaszkodás, amely ennek díszes tanári karához csatol ; a nemes ifjúság, kiben főiskolánk jó hírnevét öregbiteni drága örökségemnek ismerem : — mindmennyi erőforrás lesz reám nézve, a magamra vállalt feladat megoldása közben. Én hiszem, hogy az Úr kegyelme velem leend !

Ezek után mély tisztelettel ajánlom magamat továbbra is a főtiszteletű egyházkerület érdemekben gazdag előljáróinak állandó bizodalmaiba és pártfogó kegyeibe, a nagytiszteletű és tekintetes tanári kar kipróbált barátságába s a nemes ifjúság jóindulatú hajlamaiba !

TANÉVNYITÓ BESZÉDEK.

I.

Szeretve üdvözölt nemes tanuló ifjúság!

Mielőtt a reánk váró nagy feladat megoldásához hozzá kezdenénk; mielőtt eltávoznánk innen, hogy tüzet gyujtsunk a közművelődés oltárain, hivatalos állásomnál fogva, néhány szóm van önökhöz. Néhány szóban némi felvilágosítás, egy pár őszinte jó tanács, miket a kiosztott törvényekbe befoglalni, §§-okba szorítani nem lehetett.

A sárospataki főiskola, melynek életében a Gondviselés kegyelméből a mai napon ismét új évet nyitunk, negyedfélszázad óta szolgálja immár a közművelődés szent ügyét s ezáltal az egyházat és hazát.

Szellemi forradalom szülte; fejedelmi gondoskodás és bőkezűség növelte naggyá; a hazai protestantizmus vére hullása és szeretete védelmezte és tartotta fenn. Vihar, irigység, rosszakarat, zsarnoki önkény meg-meg-támadta, de nem bírt vele. Önfentartó, vész- és viharral dacoló ereje saját szellemében gyökerezett. E szellemet elaltatni, kioltani nem lehetett.

Negyedfél század óta igen sok külső-belső változáson ment át főiskolánk. A *Perényiek, Rákóczyak, Kopácsyak, Comeniusok* és annyi más dicsők ide visszaszálló lelke nem ismerné fel e szent falakban a tudománynak és lelkiismereti szabadságnak ősi templomát, de bizonyára felismerné az ősi szellemet!

E szellem a százados változások és újraalakítási műveletek között is mindig ugyanaz maradt; az a

hagyományos, az a vérrel pecsételt és hosszú idők tapasztalatai által igazolt ősi szellem: *protestáns* és *magyar*. Protestáns, a szónak nem közönséges, nem szűkkörű, nem felekezeties, de legnemesebb értelmében. Protestáns, mert eleme volt a világosság; protestáns, mert nem tudta tűrni a lélekre kovácsolt bilincseket; protestáns, mert tiltakozott az ellen, hogy a tudomány egyedárú legyen; protestáns, mert követelte, hogy a gondolat szabad és hirdette, hogy a lélek mindent vizsgál, még az istenség mélységeit is!

Ez a szelleme a sárospataki főiskolának ma is. Ez a szellem szülte az újabb századok nagy alkotásait; ez a XIX. század bámúlatos vívmányait is!

És a sárospataki főiskola magyar is volt. Tanúnk az ég és a történelem, hogy szabad polgárokat nevelt a szabad hazának! Tanúnk az ég és a történelem, hogy hazafiasságához kétség nem fért soha!

Ilyen a sárospataki főiskola — nemes ifjúság! — ma is. Azért az első kérésem önökhöz, hogy igyekezzenek megérteni és megértvén, becsülni és megszeretni ezt a szellemet és becsületet szerezni vele az iskolának; erőt kölcsönözni általa majdan a nemzeti közművelődésnek és ennek a sokféle érdekek által zaklatott és gyöngített hazának!!

Más kérésem is van Önökhöz . . .

A sárospataki főiskolának nem vetheti józanon és jogosan szemére senki, hogy ez talán nem eléggé hallgatna a kor intő szavára és nem akarná teljesíteni annak egészséges kívánalmait. Bizonyíték volna itt e szemrehányás ellen minden kő, minden szöglet, minden művelődési eszköz s a főiskolának egész környéke. Nagy és nemes feladatát tisztán látó és teljesen értő előljárósága még igen súlyos áldozatoktól sem riadt vissza soha, hogy ez intézet lépést tartson a hazai hosonnemű intézetek legelsőivel, vagy éppen példaképen járjon azok előtt.

De nem hódolhatott meg s nem hódolhat meg ezután sem bizonytalan, röpke elméleteknek és hiúságon s félszegségen épült kívánalmaknak. Divatos nagy baj az ma, hogy kiki saját vágyainak, okos vagy oktalan képzeteknek megvalósítását és keresztülvitelét szeretné megkövetelni oly közművelődési intézetektől, melyeknek végre is saját öntudatos, történetileg fejlett és kipróbált céljok van; oly céljok, amelyet fel-felbukkanó ötletek és szeszélyek szerint idomítani nem is lehet, nem is szabad. Főnek tekintik ma igen sokan azt, ami csak mellékes; elsőrangú teendőnek azt, ami valósággal csak harmadrangú; formát követelnek a lényeg feláldozásával is; felszínességet mélység helyett, ügyességet tudomány helyett; kedvességet és bűvös modort jellem helyett!!

Vigyázzanak Önök, nemes ifjak, hogy valami módon bele ne jussanak az eféle divatos áramlat sodrába és fel ne áldozzák — léha tanácsok és tudatlan rábeszélések után indulva — formai ürességekért a lényegget; a külső csiszoltságért a tudományt; az udvaronc hajlongási könnyedségeért a bölcs ember mélységét és súlyát. Vigyázzanak, hogy az írás szavai szerint olyanokká ne legyenek, mint a köd és szél, amelyekben termékenyítő eső nincsen!!

A sárospataki főiskola, erre a sikamlós útra nem fog rálépni soha; tanári kara ilyen példát nem képviselt s nem is képviselhet soha; sőt, ha másként nem lehetne, büszkeségének fogja tartani, ha e tekintetben, az ideoda való ingadozásban és hajlongásban, elmaradottnak neveztetik; mivel *nem célja emberek gyöngeségeit bálványozni, hanem tudományos műveltség terjesztése, erős és biztos jellemek képzése által szolgálni és használni.* Ki ezt a célt nem érti, vagy éppen saját gondolatait és vágyait kifejezve nem találja: az igen könnyen idegen lehet e falak között.

Arra kérem azért Önöket, akik ez iskola levegőjé-

ben óhajtanak lelki erősödést nyerni, hogy főiskolánk szelleme mellett *igyekezzenek megérteni ennek célját* is és legyenek rajta ifjúi erejük teljes jóra valósságával, hogy minket, akik hivatva vagyunk Önök előtt világotlani, ama nagy cél megvalósításában lehetőleg elősegéljenek.

Evégből nincs egyébre szükségök, minthogy *szerezsek Önök a munkát!* Szeressék a munkát, amely nélkül mint tudva van — a paradicsomi boldogság is bűnbe sodor; általa és verejtékei által ellenben még a bűnfoltok is lemoshatók. Szülőik reménye, édes álma; saját jövőjük biztosítása, az úttokban leselkedő kísértetek legyőzése, a jellem megizmosodása, a bölcsesség szerzése . . . mind csak egy úton-módon valósítható és érhető el: *a munka által . . . !*

Ne feledjék azért önök el ama bibliai közmondásokat s a bennök kifejezett nagy igazságot: „*Gyűjt nyárban az eszes fiú; álomba merül bé az aratásnak idején a megszegényítő fiú. Aki rest kézzel dolgozik: szegény; a serény kéz ellenben meggazdagít*“

Hogy pedig Önök valódi szellemi gazdagságra tehessenek szert, nem szabad közönséges napszamosoknak maradniok; nem szabad csupán a tanteremben szerzett ismeretekkel megelégedniök; mert a könnyen, hallomás útján szerzett ismereteknek szárnyai vannak, mint a reménynek és rövid életűek azok, mint a sóhajlás. Állandó tökévé, maradandó kinccsé csak úgy válhatnak, ha fontolkodás, utángondolás és önképzés társul azokhoz. Enélkül állhat elő felületesség és ingadozás: de alaposág és mélység soha! A tanterem még nem tett magában bölccsé senkit; az iskolának nem is feladata, hogy tudósokat bocsásson ki kebeléből, mert arra nem is képes; csak az a feladata és arra képes is, hogy megszerettesse a tudományszerzés útját s mi boldogoknak valljuk magunkat, ha önökkel ennyit elérnünk sikerül.

Szülőik búcsúkönyeire, utánok szálló sohajaira és

saját jövőendő boldogságukra kérem, intem Önöket: használják fel a drága időt a tanulásra és önképezésre. Használják fel a rendelkezésükre álló művelődési eszközöket, amiben főiskolánk olyan igen gazdag! Gyakorolják az ifjúsági egyleteket, amelyek közül itt nem egynek olyan hosszú és dicső múltja van! s ügyeljenek, hogy ép testben ép lélek által vezéreltessenek.

Hogy azonban fáradságosan szerzett ismereteik kárba ne vesszenek s azokkal esetleg másoknak is kárt ne okozzanak: *legyenek önmagoknak szigorú bírái* s jegyezzék meg jól, hogy aki társaságba lép, függetlenségének egy részét feladni köteles!

A diákélet természetéből kifolyólag, Önök itt együttlakásra vannak hivatva, ami a nagyok és kicsinyek, az erősek és erőtelenek összeelgyedését vonja maga után. Ez az elgyedés, mint hosszú tapasztalatok bizonyítják, épúgy lehet áldás, mint átok. Kérem, intem azért Önök között az erőseket az írás ama sokatmondó szavaival: *Semmit ne tegyetek olyat a ti testvéreitek elé, amibe az megbotránkozzék.* A nagyok könnyelműsége és léhasága igen sokszor mérgezte már meg a kicsinyek szellemét és bénította meg azok jóra fogékonyságát. Vigyázzanak azért Önök, hogy fölvegyék a kicsinyek gondját és a nagyok hibája miatt valami módon egy is el ne vesszen a mi kicsinyeink közül!

A többire nézve kezökben van Önöknek a törvény: olvassák és tiszteljék azt! Nem drákói szigorral, nem vérrel írott törvények azok; megtartásukhoz semmi különös kegyadomány nem szükséges. Csak egy kis komoly számvetés kinek-kinek önmagával, kedvteléseivel; csak egy kis józan magábaszállás; egy kis nemes kötelességérzet és munkaszeretet s a törvény immár betöltetett!

Én hiszem, mi szeretjük hinni valamennyien, hogy Önök megértik a mi törvényeink célzatait és az én atyai

és baráti tanácsaimat, s mindent el fognak követni, a mi példaadásunk mellett; el fognak követni mindent szülői-kért, önmagokért s a prot. egyházért, amely drága áldozatok árán is, módot, eszközöket nyújt, hogy fiai előre törjenek s általa és közművelődési intézetei által terjedjen a világosság, szabadság és hazaszeretet; elkövetnek mindent a hazáért is, amelynek az értelmes és munkás polgárokra oly nagy szüksége van . . . hogy az 1882—3-ik tanévet a boldog évek sorába jegyezhessek.

Ez édes reménnyel Önöket szivből üdvözölve; szülőik helyett szülői keblünkre öelve s a Gondviselés megáldó kegyelmében bízva, az 1882—3-ik tanévet megnyitottnak nyilvánítom.

II.

Nemes tanuló ifjúság!

E pillanatban, midőn hivatalos állásomnál fogva bizonyos jó tanácsokkal akarnám elindítani Önöket arra a nagy és küzdelmes útra, amelyet egy iskolai esztendőnek nevezünk, szeretném, ha Önök együtt éreznének, együtt lelkesednének velem. Szeretném, ha Önök is, mint én, s mint mi itt az Önök előljárói és tanárai, mindannyian szívök szerint örülnének annak, hogy ezt az időt újra megértük, hogy ennek a főiskolának, ennek a mi szellemi édes anyánkknak az életéhez, egy esztendővel újra többet számíthatunk!!

Ez a körülmény a mi szemünkben a munkakedvet, a tudományszomjat jelentené, ami a sikernek első föltétele.

De egyebet is szeretnék!! Szeretném, ha ide Önöket, Önök közül különösen a nagyobbakat, az öntudatosan, ok szerint cselekvőket nem pusztán a közelség, a nyerhető anyagi előnyök, a könnyű megélhetés s más eféle közönséges érdekek gyűjtötték volna össze; szeretném, ha Önök ide nem csupán a jövőendő kenyeréért jöttek volna; hanemha vontak volna Önöket a főiskola multja s az a szellem, amely ennek sajátja s fentartó eleme; az a szellem, amely itt hagyományos és szent örökség gyanánt ápoltatik. Szeretném, ha Önöket a *Rákóczyak* és *Vayak* iskolájába a Rákóczyak és Vayak szelleme vonzotta volna. Óh, mert ez a szellem maga hajtana Önöket a szorgalom útjára s ily módon a siker már előre is biztosítva volna!!

Nemes tanuló ifjúság! Volt idő a sárospataki

főiskola életében, amidőn ennek — az ellene épen szel-
leme miatt megindított zaklatások és üldöztetések követ-
keztében — sem előljárósága, sem tanári kara nem
volt; de volt még akkor is tanuló ifjúsága . . . ! Be-
vették magokat néhányan a leglelkesebbek ennek ősi
falai közé és hozzátapadtak, mint valami szentséghez
és úgy gondolkodtak, mint amaz örök mintaképe az
igaz honleányoknak, aki harcbamenő fiának azzal az
ismeretes kikötéssel adta át a pajzsot: „vagy ezzel vagy
ezen.“ És a hatalomszónak nem volt oly hatalmas
dördülése, amely ezt az égő ragaszkodást eloltani
képes lett volna. Az a néhány nagy diák maga lett itt
előljáró, tanár és tanítvány. Szeretetőik kitartóbb volt,
mint az erőszakoskodó hatalom élete. Ennek a szellem-
nek egy-egy szikrájára van szükségök Önöknek, hogy
itt édes itthont találjanak, hogy itt Önökre nézve a
munka édes teher legyen. Ebből a szellemből táplál-
kozva, ennek ösztönző melegét kapva s osztva, egy-
más testvéreként, egy szent eszme harcosaiként támo-
gatva és ébresztgetve induljanak el Önök az új eszten-
dőnek, vagy más szavakkal szólva: *tanúljanak Önök
a sárospataki főiskola becsületéért!!* Nem a kenyérért,
nem a hivatalért csupán, hanem a nevelő édes anya
becsületéért is. Ez az első szíves tanácsom ez új esz-
tendőben!!

De van más is!!

A sárospataki főiskola nagyérdemű előljáróságának
és tanári karának nemcsak az a feladatuk a gondjaikra
bízott növendékekkel szemben, hogy ellássák azokat az
ismereteknek bizonyos szükséges és törvényileg is meg-
szabott összegével; nemcsak az a feladatuk, hogy bizo-
nyos életpályákra alkalmas egyéneket szolgáltatassanak;
hanem sokkal inkább az: úgy intézni az ifjúság neve-
lését és oktatását, hogy annak minden tagja több
legyen — ha csak lehet! — közönséges napszámosnál;

hogy ez ne csak a maga érdekeinek legyen aláztos szolgája, hanem tudjon eszmékért, nagy gondolatokért lelkesedni, s kész harcosa legyen mindenkor annak a nagy eszmének, amely az intézetet szülte s amely ennek itt, az ország északi végén, létjogot biztosított és biztosít különösen ma is.

Nemes tanuló ifjúság! Mi, egy számra nézve kicsiny, de hivatásra nézve nagy nemzet fiai vagyunk. Őseink, erejükbe vetett túlságos bizodalommal szinte kedvteléssel ontották vérüket; most támadó harcokban, majd önmaguk és egész Európa védelmében, vagy elnyomóik ellen indított háborúban fogyasztották számukat, s nagylelkűek lévén, elfeledtek kellően gondoskodni a nemzeti fenmaradás föltételeiről és biztosítékairól akkor is, mikor módjukban és hatalmukban lett volna. Olyan időt is éltünk, élt nemzetünk, amelyben nemzeti létünk minden erőszakos eszközzel megtámadtatott és a magyart ki akarták törölni a népek névsorából. De e gyászos időknek immár vége van. Keserű emlékeit is elfelednök már, ha a mostoha fiak, a kebelünkön melengetett kígyók, azokra újra meg újra nem emlékeztetnének. De nem részletezek, nem akarok sebet szaggatni most, amidőn örömnépet ülünk. Csak azt hangsúlyozom, hogy a magyar ifjúnak a mai viszonyok között sokkal inkább, mint bármikor, *nemcsak azért kell tanulnia teljes odaadással, hogy magának tisztességes jövődőt biztosítson, hanem azért is, hogy Magyarország Magyarország maradjon.*

Köztudat az, hogy apróbb nemzeteket, a mai viszonyok között, a szellemi súly képes fentartani csupán. Nekünk mindnyájunknak, Önöknek valamennyiöknek szent hivatásunk tehát minden erőnket arra használni, hogy ez a szellemi súly egyre növekedjék, egyre hódítóbb és parancsolóbb legyen.

Tanuljanak azért, nemes ifjak, tanuljanak szent

kötelességérezettől sugalmaztatva, *tanuljanak Önök a magyar név becsületeért és a magyar haza jövődjéért!* Ez a második jó tanácsom ez új esztendőben s én hiszem, hogy *e jelben győzni fogunk.*

E kettős iránytűvel el is indulhatnánk már az új esztendő munkájára, ha múlt évi igazgatói tapasztalataim szólni nem kényszerítenének.

Sok jót, sok örvendetést tapasztaltam; láttam ifjaink buzgólkodását egyes ifjúsági egyletekben; láttam s örömmel láttuk, hogy ifjaink mindjobban szeretik és becsülik a szépet s külső megjelenésükben is csínra, tetszőségegre törekszenek, a jó ízlés követelményeinek hódolnak. De egyet szerettem volna nem tapasztalni; azt nevezetesen, hogy az a társadalmi betegség, melyet *adósságszínálásnak* nevezünk s amely olyan iszonyatos szokott lenni eredményeiben . . . kezd az ifjúság körében is elharapózni s vele együtt bizonyos könnyű gondolkozás vesz erőt egyeseken, ami már az erkölcsi érzéknek és erőnek meglanyhulását bizonyítja. Óva intem Önöket, nemes ifjak! az eféle divatos áramlattól s kérem Önöket szülőik nyugalma, igyekezzenek jobban szeretni a becsületet, mint önmagukat, *a lelket inkább, mint a testet!* Ez a harmadik szíves jó tanácsom az új esztendőben.

És most abban a reményben, hogy Önök megérteneek engem; megértik e főiskola szellemét, megértik az idők figyelmeztetéseit: szívből üdvözlöm Önöket s az 1883—4-ik iskolai évet megnyitottnak nyilvánítom.

Isten hozta Önöket a sárospataki főiskolába! Isten áldja és vezérelje Önöket munkálkodásukban. Isten áldja az intézet előljáróit; áldja és segítse a magyar protestantismust és a magyar hazát hű fiakkal és dicső jövődjével!

III.

*Nemes tanuló ifjúság!
Kedves fiatal barátaim!*

Ez az év, amelyben ezúttal, Isten kegyelméből új iskolai évet nyitunk, nemzetünknek jubiláris esztendeje.

„Ezer éve, hogy e nemzet
Itt, e földön hazát szerzett.“

A nagyvilág előtt a művelt világ elismerésére méltó országos kiállítással, önmagunk előtt őseink mesészerű tényeivel, zivataros múltunk leverő és felemelő emlékeivel, szívünknek örömteljesebb s büszkébb megdobbanásával igazoltuk s szinte naponként igazoljuk, hogy a letűnt ezer évben, mint a költő mondja, a „helyünket jól megálltuk.“

Európa, sőt az egész művelt világ elismerte államalkotó és államfentartó képességünket s ezzel együtt jogunkat is az új ezer évhez.

De ez az elismerés — jöjjön bármilyen magasról — természetesen korántsem biztosítéka még e jognak egyetlen komolyan gondolkozó előtt sem. Ahoz, nemes tanuló ifjúság, hogy „ez a föld, melyen annyiszor apáink vére folyt,“ az új ezer évben is a miénk, az Önöké s az Önök utódaié maradjon — nem elég csak a letűnt nagyok fényében sütkéreznünk, nem elég csupán az ősök érdemeiből font koszorút fejünkre aggatnunk, ahoz mindenekelőtt munka, kitartó munka kell; versenyképesség a világ legműveltebb népeivel, versenyképesség a tudomány, ipar és művészet terén. Nem a szuronyok millióinak hegyén függ, hanem ezek-

ben rejlik már ma egy élni akaró nemzet jövődjének biztositéka.

Nemes tanuló ifjúság! Mi, e főiskolának vezérésre hivatott tagjai, a nemzetfentartó munkának azt a részét, amely abból Isten és világ szerint reánk esik, ezennel ünnepélyesen magunkra vállaljuk. Igérjük Önöknek s fogadjuk a mi illetékes bíráink, a mélyen tisztelt előljáróság előtt, hogy erőt és fáradtságot nem kímélve, jó példával fogjuk Önöknek megmutatni, hogy miként kell okosan szeretni a hazát és miként kell célravezetőleg munkálkodni ennek boldogságaért.

Jöjjenek, tartsanak Önök velünk, üljenek tanítványokul a mi lábaink elé s munkálkodjunk közös akarrattal a magyar nemzet jövődjéért! Az az első kérésem Önökhöz az 1896/7-ik iskolai esztendőben, hogy *tanuljanak Önök mindenekelőtt hazaszeretettől!*

*

Hogy ez a nemzet ma emelt fővel állhat meg a világ előtt és bátran nézhet régi ellenségeinek szemébe, annak oka — hitem szerint — az a világujjászüelő nagy szellemi hatalom is, amelyet köznyelven protestantizmusnak nevezünk.

Épen akkor jött, mint valami mennyei villámlás, amikor sötétedni kezdett itt a lelkek felett, amikor rohadni indultak itt a nemzeti erkölcsök és útálat tárgyává lett a tudás még oly körökben is, amelyek arra voltak hivatva, hogy fényljék az ő világosságuk. Mondjon bárki bármit: a hazai protestantizmustól soha senki el nem rabolhatja azt az édes öntudatot, hogy kovásszá lett itt a nemzet életében s rendíthetetlen kitartásával s isteni küldetésébe vetett s nehéz szenvedésekkel felszentelt hitével a magyar nyelvnek és alkotmányosságának megváltója lőn.

Nemes tanuló ifjúság! Most, amikor Önök édes

reménységgel, vagy ami még jobb, nemes elhatározások között indulnak az új ezer évbe: ne feledjék el s hagyják majd örökül utódaiknak is, hogy a magyar nemzet örökös adója a hazai protestantizmusnak — ennek minden téren nyilvánuló jó szolgálataiért.

Az a második kérésem Önökhöz, Önök közül főként egyházunk tagjaihoz, hogy tanuljanak az 1896/7. iskolai évben — ismét a mi példaadásunk mellett — a protestans elvek diadaláért is.

*

A protestantizmus világalakító lelke hozta létre ezt a mi, több mint negyedfélszázados főiskolánkat is.

Ismerik-e Önök, nemes ifjak, a sárospataki főiskola történetét? Tudják-e azt, hogy mikor itt az ellenható erő pusztító áradattá emelkedett s elsepréssel fenyegette a Perényiek és Rákóczyak szent örökét: az Alma Mater hűséges gyermekei oda tapadtak a vezetésükre hivatott mesterekhez s velök szent egységbe olvadva — közösen ették a bujdosás keserű kenyerét, de a sárospataki főiskola nevét a nemzeti élet erkölcsi tényezői közül kitöröltetni meg nem engedték! Örök dicsőség legyen nevöknek!

Tudják-e azt, hogy mikor a zsarnoki önkény elgázolta a cseh-morva prot. egyházakat és a végsőkig sanyargatott testvéreink segélyért kiáltottak a magyarországi prot. egyházakhoz: innen, e főiskola falai közül egy apostoli kis csapat indult el az idegen föld felé s csodálatos önmehtagadásával s ezer zaklatások között is igazolt hitével örök hálaóra kötelezte maga iránt a cseh-morva testvér-prot. egyházakat, sőt azt a nagy hálatartozást is, amellyel ez a főiskola a Comenius teremtő szellemének adója volt, kamatostúl együtt visszafizette.

Hát azt nem tudnák-e nemes ifjak, hogy mikor

ez a nemzet, — nem oly régen még — hosszú küzdelmek árán, bejutott végre az alkotmányos élet ígért-földébe; e főiskolának két növendéke ült az ország kormányrúdjá mellett s bizony-bizony a legkényesebb állomásokon? Tanú az ég s föld, hogy hűk valának!

Mondjam-e azt, nemes tanuló ifjúság, hogy mikor e nemzet szabadságának sorsa — fondor elleneink áskálódásai folytán — fegyver élére került: az Önök elődei az elsők között siettek a kibontott szent zászlók alá s a haza védelmében tékoztak híven éltöket?

Az a harmadik kérésem Önökhöz, hogy igyekezzenek Önök megismerni s megismervén, megszeretni és megbecsülni a sárospataki főiskola szellemét s a múltak fényes tanúságaival lelkökben, *tanuljanak Önök a sárospataki főiskola becsületéért is.*

*

Hát a szülék, az áldott jó szülék?! Nem dobban-e hangosabban szívök — nemes tanuló ifjak, ha visszagondolnak ama búcsúpillanatokra, amikor — csak imént még — szeretteik kebléről leszakadoztak?! Nem hallják-e az édes anyák forró esdekléseit, zokogva ejtett búcsúszavait, az édes apák komoly, aggodalmaskodó intelmét: „Gyermekem! Vigyázz magadra és tanúlj!”

Nincs olyan szüle, — aki e névre valamennyire is érdekes, — hogy meg ne várhatná gyermekeitől azért a sok s gyakran lélektépő aggodalomért, nem nem ritkán folytonos önfeláldozásért, amellyel a legjobb gyermek neveltetése is össze van kötve, hogy neki is legyen olykor-olykor egy kis, tiszta öröme, egy kis jutalmazó gyönyörűsége!

Óh hát vigyázzanak önök magokra és *tanuljanak jó szüléik iránt való háládatosságból is!*

*

De *tanuljanak* végre, kedves fiatal barátaim és vigyázzanak önmagukra *önmaguk iránt való kötelességből* s a saját jövőjükért is.

Számosan vannak Önök között felnőttségben s egészen megérett fiatal emberek, akik jól megtudják immár fontolni minden dolognak elejét és végét. Az ilyeneket kérem különösebben, hogy vigyázzanak testök-lelkök tisztaságára; óvják meg magukat az ellenök ólálkodó kisértetek ellen, hogy ép testben ép lélekkel forgolódhassanak a magokra vállalt feladatok körül. Vigyázzanak Önök magokra, minden lépésökre, ajkaiknak minden nyilatkozatára a körülötök nyüzsgő kisebb társaikért is, akikkel Isten önöket a mi iskolai társadalmunkban összekötözte. Ne feledjék soha az írásnak emez intelmét: „Jaj annak, akitől a botránkozás vagy!”

Aztán használják fel Önök szorgalmasan az itt lépten-nyomon kínálkozó nevelési s oktatási eszközöket; viseltessenek egymás iránt barátsággal s azzal az édes testvéri vonzalommal, amely a régibb pataki diákokat olyan előnyösen jellemezte. Irántunk, tanáraik iránt pedig, akik itt a szülehettes kötelességeket is örömmel magunkra szoktuk vállalni, legyenek mindig bizalommal, ami a közösen végzendő munka sikerének elsőrendű feltétele.

*

Ha így tesznek Önök, ha nem csak hallják, de követik is az én jó szívből ejtett tanácsaimat; ha igazi, mélységes hazaszeretet, ha a protestantismus elveinek tisztelete s a főiskola szellemének őszinte becsülése s jó szüléik iránt való köteles hála és a saját jövőjük iránt való komoly tartozás vezérlik önöket lépéseikben: — ó akkor én előre is bátran bejegyzem az 1896/7. iskolai évet e főiskola legboldogabb éve közé!

Az Isten vezérelje, az Isten áldja Önöket buzgó törekvésekben ez új esztendőben; az Isten kegyelme nyugodjék meg e főiskolán, ennek minden tiszteletre méltó előljáróságán, nagyjain és kicsinyein egyaránt.

Az 1896/7-dik iskolai évet megnyitom.

IV.

Nemes tanuló ifjúság!

Kedves fiatal barátim!

Úgy szeretném, ha ez ünnepélyes pillanatban a viszontlátásnak s illetőleg az első hivatalos találkozásnak ebben a nevezetes órájában kizárólag a szeretet örvendező lelkével s az édes reménység boldog szavaival köszönhetnélek benneteket, de — legmélyebb sajnálatomra — nem tehetem.

Részint eddigi igazgatói tapasztalataim s részint — és sokkal inkább — a napról-napra mind sűrűbben mutatkozó aggasztó tünetek, bántó jelenségek miatt, — lehetetlenség, hogy némi keserűség ne vegyüljön ünnepi érzéseimbe s szívemen át a szavaimba is.

Bánt engemet egy idő óta, bánt sokunkat az a szomorú körülmény, hogy a mai iskolák kevésbé találják fel a családban, a szülőkhöz azt a hatalmas támogató, fentartó erőt, amit pár évtizeddel ezelőtt még általában feltaláltak.

Az úntalan hangoztatott szegénység, a közgondolkodás meghanyagatlása, az élni sietés és az eszmények megüresedése okozza-e, vagy mi egyéb ; de az bizonyos, hogy a legtöbb szüle úgy van már ma az iskolával, mint az útjavesztett vándor az eléje vetődött folyóvízzel: átúszik rajta, s illetőleg átúsztatja rajta gyermekeit, ha így, ha úgy, mert a túlsó parton gyümölcscsel rakott kenyérfák integetnek, némi árnyékkal is kínálkozva.

Nem a tudás igazi vágya, nem a magasabb s mélyebb ösmereteknek eget s földet megnyitó hatalma,

édessége, bűbája az, ami iskolákba vonja, kényszeríti a mai tanulók nagyobb részét, hanem a rideg, rosszúl értelmezett életszükség : a diploma, a kenyér.

Lehetnének Lutherek, Melanchthonok, akár Demoszt-henezsek vagy Kossuthok, akár Tofeusok vagy Kövyek ; lehetünk állami, felekezeti, községi vagy akármilyen iskola ; ülhetnek az iskola tanári székében akár ellensé-geink legdühösebbjei : — a legtöbb szüle ugyan törö-dik-e ezzel mai nap s nem azt keresi-e, hogy hol cse-kélyebb az átgázolandó víz és hol kényelmesebb, rövidebb vagy tetszetősebb, virágosabb a megfutni való út?! Tisztelet a szörnyen ritkúló kivételeknek!

Az életnek akarna nevelni mindenki, de az élet küzdelmeire való rászoktatás nélkül, önmegtagadás és komoly munkára való kényszerítés nélkül ; mert hát az élet úgy is igen sokszor kineveti a tudományt! Hiúk tudunk lenni gyermekeink öltözetére, külső megjelené-sére, gondosak talán testi táplálkozására is ; de hogy mivel táplálkozik lelke s van-e elegendő hamisítottan tápláléka a lelkiekben ; vagyis nem merítget-e iszapos forrásokból ; nem felszínes-e összes tudása ; nem hitető-e egész alkalmazkodása ; ott van-e, nincs-e az iskolában, a kötelesség tisztos igájában ; kitűnő-e vagy kielégítő-e a bizonyítványa? — óh bizony ezekkel igen sokan kevesebbet gondolnak ma, mint amennyit a nagy fele-lősséggel járó szülei név megkövetelne!! . . .

Szeretem hinni, kedves ifjú barátaim, hogy ti, vagy közületek a legtöbben még ama boldog hajlékok-ból jöttetek ide ez ős intézetbe, a hol még ez a ve-szedelmes áradat a maga pusztító munkáját nem kez-dette meg. Azért saját jövőtök és főiskolánk jó hírneve iránt érzett őszinte féltékenységgel kérlek titeket, hogy üzzétek el magatoktól ama végzetes hatású kísérteteket s ne legyetek ti amaz újabbkori szerencsétlen nemzedék közül valók! Az írás szavaival intelk is titeket: *a tu-*

dományt becsüljétek inkább, mint a színaranyat és vigyétek mélyre, egyre mélyebbre a hálót!

*

De bánt engem, bánt sokunkat az is, hogy a szélesebb körű művelt társadalom jelentékeny körei s tényezői is segítenek lerontani az iskolák vonzó erejét s tudva és akarva kockáztatják azoknak kívánatos tekintélyét épen a nagyobbak, a felnőttebbek előtt.

Hiszen ti magatok is jól tudjátok, nemes ifjak, hogy kor- és pályatársaitok közül hány ellen voltak már eddig is kivette a mézes búzaszemek, hogy megfogassanak! Jól tudjátok, hogy barátaitok közül hányan rejtőzködnek különböző irodákban, nem nekik való foglalkozásban, vagy töltik az időt imitt-amott, a művelt társadalom, sőt a hivatalos hatalmak védő szárnyai alatt, holott az iskolákban volna még igazi helyök, hogy valódi kincsekkel terheltén indulhatnának majd *annak idején*, az élet bizonytalanságai elé.

Azt mondják, hogy ez csupa humanizmus, a szegénység megsegítése, a tehetetlenek felemelése. Tagadnom kell nemes ifjúság, hogy az volna. Nem, nem az! Ez a szegénység elvonása a küzdelemtől s elkényeztetése azoknak, akik magok erejére hagyatva, nemesen megbírnák a harcot — a tudományért s magasabb kiképeztetésökért. Ez valóságos merénylet a felsőbb iskolák jövője ellen!

Az ilyen hamis elméletnek és önző protekciónak megvannak már itt-ott a maga erkölcsi halottai s hogy mit veszít ezáltal a nemzeti tudomány s a valódi szakműveltség: azt a jó Isten tudná megmondani.

Óva intelk titeket, kedves ifjú barátaim, hogy ne kívánkozzatok készületlenül az élet bizonytalan útaira és ne üljetek fel hamis elméleteknek! Az írások szerint ideje van mindennek, még a sírásnak és nevetésnek is;

hogyne volna hát rendelt ideje a tanulásnak, az önművelődésnek?! Ne siessetek élni, nemes ifjak: az erőszakkal érlelt gyümölcs rendesen keserű!

*

De bánt engem s bánt sokunkat az is, hogy közelebről e főiskola ifjúságának egynémely öröklött szép erényét is kezdi próbára tenni az új idők lelke.

Dicsekedésünk volt mindezideig, hogy ifjúságunk a komoly munkára hívó egyleteknek lelkes felkarolója s így az önképzésnek hűséges barátja . . . De ime, panaszhangok emelkednek innen is, onnan is, amelyek fájdalommal nyilallnak szíveinkbe. Nem hihetem, nem hiszem, nemes tanuló ifjúság, hogy itt e főiskolában a Szemere Bertalanok, a Tompa Mihályok szelleme valaha gyászt ölthessen s hogy itt a magasabb s komolyabb önképzésre való hajlam valaha kiveszésnek induljon.

Kérlek titeket ez ősi intézet jó szellemére: vigyázzatok, hogy hűteleneknek ne találtassatok!

A könyvet szeressétek inkább, mint a testi élvezeteket, a munkát inkább, mint a kényelmet, a küzdelem verejtékét inkább, mint a földi gyönyörök részegítő borát. Hiszen az is meg van írva: A test nem használ semmit; lélek az, ami megelevenít.

Aztán ápoljátok elődeiteknek egy másik nagy erényét is szorgalommal: — a testvéri, az áldozatra is kész, a krisztusi szeretetet.

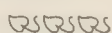
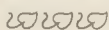
Hangokat hallunk, mintha ennek is akadtak volna már köztetek megcsúfolói; mintha az új idő átka közetek is betolakodott volna. Nem hihetem, azt sem hiszem, nemes tanuló ifjúság, hogy ti — s közületek már a zsenébbek is — az egymáson való segítséget léptenyomon jutalmaztatni kívánjátok, hogy ti a tudományt már itt úzérkedésre használnátok s gyengébb társaitok kizsákmányolására.

Mi lenne a szegények iskolájából, mi lenne a mi szeretett hazánkból, ha a zsenge ifjúság lelkét is elfogná már közöttünk a pénznek szerelme és esnének valamennyien kísértetbe és az ördögnek töribe? Kérlek, intelk titeket, nemes ifjúság: nagyokat és kicsinyeket egyaránt, hogy egymásnak terhét szeretettel hordozzátok, mert csak így tölthet be az Isten törvényét.

A sárospataki főiskola címere egy ég és föld között lebegő angyal, egyik kezében egy nyitott könyvvel, a könyvek-könyvével, a másikkban egy harsonával, amelyen át ezt kiáltja felénk: „Féljétek és dicsőítsétek az Istent!” (Apoc. XIV. 7.) Ó, halljátok meg kérlek e mi angyalunknak szózatát és legyetek istenfélők és istendicsőítők érzelemben, gondolatban és cselekedetben! Ha ilyenekké lesztek s illetőleg ilyenek maradtok, úgy az én aggodalmaim, a mi aggodalmaink egymásután gyorsan eloszlanak és az 1897—8-ik iskolai évet a boldog esztendők közé fogjuk feljegyezni.

Tűnődjétek, elmélkedjétek szavaim felett, amelyekben lelkemet öntöttem ki elétek s a jó Isten adjon erőt nektek szíves tanácsaimnak s intéseimnek nemcsak megértésére, de követésére is.

Az új iskolai esztendőt megnyitom.

V.

Nemes tanuló ifjúság! Szeretett tanítványaink!

Közel s távolból itt vagytok hát újra, hogy a tudományak ebben az ősi csarnokában útravalót gyűjtsetek magatoknak — az élet számára.

Azok helyett, akik eleget merítettek immár az itt rendelkezésökre állott forrásokból, — örömmel látom — jöttek veletek újabb kincskeresők; szeretjük hinni, hogy „mint szomjúhozó szarvas a vízhez.“

Isten hozott benneteket, ti visszatért kedves tanítványok, mint jó bizonyosságtevőket e tanintézet hivatottsága mellett! — Isten hozott titeket is, ti először most érkezettek, akik csak hallomásból ismeritek e főiskola múltját s jelenét s talán csak szülőitektől, rokonaitoktól tudtok meg egyet-mást az itt uralkodó törvényekről, szokásokról, az intézet szelleméről s az itt reátok váró kötelességekről! Isten hozott benneteket, mint a ti születek és gyámjaitok irántunk való szeretetének és bizalmának tanújeleit!

Nem jöttetek hiába; nem vártunk benneteket készületlenül. Egész kincsház ez a mi több százados főiskolánk és a múltnak és jelennek ezeket az itt felhalmozott kincseit mind ti érettetek gyűjtötték ide a nemzet jövőjeért nemesen aggódó s haló poraikban is áldott elődeink s e főiskola kisebb-nagyobb rendű jóltevői, akik fénylenek a mi emlékezetünkben, mint az égnek csillagai.

Reátok vár, ti néktek szolgál, a ti kiképeztetésekre, lelketek-testetek egyenletes, helyes, okos fejlődésére való

itt minden ez ősfalak között s értetek, a ti javatokra, boldogulásotokra vagyunk itt mi is, e főiskola előljárói, tanárai minden tudásunkkal, minden gondoskodásunkkal, lelkünk egész melegségével, szeretetünk teljes bensőségével.

Bizony mondom, hogy nem jöttetek hiába, nem várunk benneteket készületlenül!

Oh, ha nem érné szívünket keserű csalódás átlatok, miattatok! Oh, ha nem ezek a némán is sokat mondó falak s az ezekhez fűződő drága emlékek; nem is az e falak közé összehordott s a tudósokat s országos nagyokat, a közeliakat és távoliakat egyaránt tiszteltre készítő kincsek lennének itt a mi dicsekedésünk fő tárgyai, hanem ti nemes ifjak valamennyien, kivétel nélkül! Oh, ha rátok tekintve, büszkék tudnánk majd lenni mi is, mint egykor az a halhatatlan emlékű ó-kori édes anya, aki az ő jól nevelt gyermekeiben boldogabbnak és gazdagabbnak érezte magát a világ minden fejedelménél és minden gazdagánál!

Hogyan történhetnék ez meg a legbizonyosabban? Hát úgy, kedves ifjak, ha titeket ide nem a ti jó szüléitek s gyámjaitok gondoskodása, érettetek, jövőtökért aggódó szive kényszerített volna csupán, hanem valami egyéb is; mindenekfelett valami édes vágyódás, valami szomszjúhozó kívánság, — levetkezni magatokról a gyermekkor homályos látását és felöltetni magatokra a többtöbb világosságot, amely megfényesítsen körültek minden sötétséget, az égnek, földnek és az embervilágnak minden rejtelmességét.

Igen, nemes ifjak! a tudásnak, a mélyebb s magasabb ismeretszerzésnek — amiért ti ide seregeltetek, első, elengedhetetlen föltétele *a vágy a tudás után*.

A bányász, hogy nemes érchez jusson, befúrja magát a hegyek sziklatömegébe és nem irtózik a mélységtől, a sötétségtől, nem a reá váró ezer eshetőségtől

sem, mert célja van, mert kincs után eped. Így kell tennetek nektek is, nemes ifjak. Amit itt a törvény, a rendszer előtökbe ír, s amit előljáróitok és tanáraitok bölcsesége szükség gyanánt szab meg: azon nektek mind át kell magatokat küzdenetek — és pedig válogatás nélkül, ha könnyű, ha nehéz — ép úgy, mint a bányász egyformán áttör a különböző földrétegeken és a gránitszirteken is. A lobogó láng nemcsak a fát s a pozdorját emesztí meg, hanem megolvasztja az útjába eső vagy a belévetett nemes érceket is. Vitetvén azért a tudás vágya által, vigyázzatok, hogy ne válogassatok a tudnivalókban s ne halgassatok ama szerencsétlenek csábításaira, akik kicsinylik az egyik tudnivalót a másik tudnivaló mellett; mert soha senki sem bizonyos abban — tanúk vagyunk reá sokan — hogy idővel melyik válik reá nézve a kenyér-botjává, a becsület alapjává s a dicsőség koronájává! Nincs is a tudásnak olyan ága, amelynek jótékony hatását a lélek meg ne érezné s amely élvezetet ne nyujtana annak, aki mélyebben meríti a hálót. Bizony mondom, hogy csak a felszínen tévedező, csak az immel-ámmal foglalkozó találhatja a tudomány kútfejét hidegnek s ízét keserűnek.

Aki a célt akarja, annak akarnia kell az eszközöket is. Aki a gimnáziumi, a jog és theologiai akadémia útján akarja megépíteni magának a jövőt, annak tisztelni kell ez intézeti ágak egész célját s minden eszközt is. Félre tehát az innen is, onnan is fel-felhangzó éretlen bírálgatással, a vágyat lohasztó, a lélek-készséget hátráltató töprenkedésekkel s az egész célért, az összes eszközök szeretetével előre, nemes ifjak és csak előre!

De ha talán nem hajt benneteket az olthatatlan, az Istentől belétek plántált vágy a tudás fájának gyümölcsei után és ha nem tudnak némelyek ez úton válnia mi dicsekedéseinkké, hát hajtsa az ilyeneket a *kötelességtudás!*

Mi a kötelességtudás? A léleknek önmagát is megtermékenyítő ereje. Hatalom, amely legyőz; tűz, amely elemészt maga előtt minden akadályt; a Jákób lajtorjája, amely előtt nincsen elérhetetlen messzeség, amely összeköti az eget a földdel és amelyen segítők angyalok járnak; köszörűkő, amely gyémánt fényűvé alakítja át a csekély értékű üveget is; az a bibliai kovász, amely minden dagasztani valót megkeleszt, s az az evangyéliumi mustármag, amelyből terebély fa nő, amelynek ágai égisz emelkednek. — A kötelességtudás? Ah, ez maga az Isten jó kedve, sőt maga az Isten mi bennünk az ő képének formálására.

Félek, nemes ifjak, hogy ez a mindenre elégséges erő meg talál fogyatkozni közöttetek is, mert fogyatékañ van — fájdalom — a társadalomban! Félek, hogy közöttetek is egyre szaporodik azoknak a száma, akik csak félig-meddig adják oda magokat a reájok váró feladatoknak s gyönyörűséget találnak abban, ha kijátszhatják a törvény kivánalmait, az ellenőrzésre rendelt hivatalosak őrszemeit, akik szívesen halogatják a ma tennivalóit a holnapi napra; akik nem iszonyodnak megcsalni szülőt, tanítót és önmagukat; akik merészen dobják el maguktól a munka isteni gyönyörét, csakhogy megszabaduljanak a munka verejtékeitől!

Láttam és hallottam egy édes anyát a közelmúlt napokban, aki névleges diákságért könnyögött a magaszülte gyermeke számára. Láttam ezt az édes anyát, — bár ne láttam volna — aki sem koldus, sem eszelős nem volt és mégis nyereségnek tartotta volna magára és fiára nézve, ha az, mint vasúti alkalmazott végezheti el a jogakadémia 4-éves tanfolyamát. . . .

Lelkem megiszonyodott a fogalmaknak ilyen összezavarodásától, az anyai szeretetnek ettől az erkölcs-
pusztító bódultságától, a beteg társadalomnak az iskolák ellen intézett eme merényletétől s eszembe jutott az

a dicső spártai, aki az ő harcba készülő fiának maga nyújtotta oda a pajzsot eme kijelentéssel: „vagy ezzel, vagy ezen!”

Nemes tanuló ifjúság! „Rosz időket élünk, rosz csillagok járnak!” A felsőbb oktatás központi bűne itt van már a küszöbünk előtt, és szennyes áradatával betörni készül kapuinkon! . . . Kérlek azért titeket, mindenre, ami szent előttetek, hogy vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne jussatok!

Mi lesz a magyar társadalomból; mi lesz ebből a magyar nemzetből, ha a magasabb kötelességtudás épen azok kebeléből szikkad itt ki, akik a társadalom vezetésére vannak és lesznek hivatva? Ujra is mondom azért, hogy vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne jussatok!

Tudásvágy és kötelességtudás, ez legyen jelszavatok az új esztendőben! E jelszavakkal még győzhünk; e jelszavak tiszteletben tartása mellett bizonyára büszkeségeinkké fejlődhetnek, sőt a beteg társadalomra nézve is gyógyító balzsammá lehetünk.

Az Isten úgy segítjen benneteket; az Isten úgy segítjen mindnyájunkat! Az új iskolai évet megnyitom.

GUSZTÁV ADOLF SZÜLETÉSÉ- NEK 300-DOS ÉVFORDULÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség!

Arra a hírre, hogy a művelt külföld protestánsai hálaünnepekkel készülnek megünnepelni a Gusztáv Adolf svéd király születésének 300-ados évfordulóját, — a mi theol. akademiánk ifjúságának szíve is melegen dobbant.

Úgy érezte, hogy a kegyeletnek abból a zsolozsmájából, amely a hitszabadság hősének nevével milliók ajkairól röpül e napon ég felé, — az ő bár töredékes, bár igénytelen hangja sem maradhat el.

Úgy érezte, hogyha a Mózes diadaléneket, a gyöngé nők is visszhangozták egykor a Veres-tenger partjain: akkor a Rákócziak iskolájának falai, — ha a benne élő fiak nem gerjedeznének, — magoktól is visszazendítenék azt a hálaéneket, amely e napokban Svédország havas bérceiről a Gusztáv Adolf nevének tiszteletére csendül.

Én, mint theologiai akademiánknak ez idő szerinti elnöke, gyönyörködtem az ifjúság szívének ilyen megmozdulásában, mert — jól esik bevallanom — a mi tanítói és nevelői fáradozásaink jutalmául tekintettem azt, — s épen ezért tőlem telhetőleg mindent is kész voltam elkövetni, hogy ez az ő kegyeletes érzések a legillendőbb külső formában jelenhessen meg.

És íme, ide jöttünk e szent falak közé s — az illetékes tényezőknél szíves beleegyezésével, — lefoglaltuk ezt az istenitiszteleti célra rendelt órát, mert úgy hittük, hogy ez a hely és ez az óra a legméltóbb azoknak az eszméknek kultuszához, amelyeket a világtörténelem lapjain a Gusztáv Adolf neve képvisel.

Szorítkozhattunk volna szűkebb körre ; elzárkózhattunk volna tantermeink falai közé is érzéseinkkel, de úgy gondoltuk, hogy az igen tisztelt közönség is jó néven veszi azt tőlünk, ha láthat minket a kegyelet oltárai körül forgolódni és ha tapasztalhatja, hogy azok, akik hivatva lesznek a jövő protestantismusáért első sorban munkálkodni, nem érzéketlenek az *eszmények iránt*.

Azonban nem ez a magamutogatás-féle törekvés hozott ide bennünket, hanem sokkal inkább az az édes meggyőződés, hogy az igen tisztelt közönségnek sem lehet az ártalmára, ha e kínálkozó nagy alkalommal visszafelé forgatja velünk együtt a mi protestáns egyházunk történetének lapjait és látja azokon vérrel megpecsételve azokat a nagy és örökigazságokat, amelyek szent könyvünkben vannak számunkra és az egész emberiség számára feljegyezve. Azt hiszem, nem csalódom, ha állítani merem, hogy a protestáns egyháznak, a keresztyénység egyetemes szent könyve mellett, a legfényesebb, a leghatalmasabb önjagoló irata a saját története.

Ha a biblia felemel eszméinek fenségével, a mi egyházunk története megmutatja, hogy miképen kell az eszmékért küzdeni, vérezni és rettenthetetlenül megállani. Ha amaz hódít a maga isteni igazságaival, ez megtanít arra, hogy milyen nagy ára van az igazságnak, ha azt az Isten kegyelméből való zsarnokok kezéből kell kicsikarni.

Nem emlékeznének a Bocskaiak, Bethlenek és Rákócziak szabadságharcára? Nem fáj-e szívetek még ma is, ha rá gondoltok azokra az irtóztatóan megsanyargatott szegény protestáns papokra és tanítókra, akiket gályarabok név alatt ismer a történelem? A párisi vérmenyegző, a spanyol inquisitio, az eperjesi mészárszék áldozatait elfeledheti-e valaki, aki öntudatosan protestáns?!

Ha elfeledné is mindezeket, akkor sincsenek ezek elfeledve, mert egy-egy hálásabb nemzedék — az apák bűnein okúlva, — visszafordul a múltak tanúságaihoz

és kinyitja egyháztörténelmünknek változatos eseményekkel teleírott nagy könyvét és olvas és lát és sír és lelkesedik és szent elhatározásokra buzdúl.

Igen, mélyen tisztelt közönség! Szent könyvünk mellett egyházunk története nekünk az a forrás, amelyben időről-időre megfürösztvén lelkünket, nem félhetünk sem az elvénüléstől, sem ellenségeink nagy hatalmától.

Gyűlölőink szórhatnak reánk átkot, kárhoztatást, mint annyiszor már a múlt időkben; dobálhatják reánk a gúnyolódás szennyes iszapját; kétséget támaszthatnak jövődönk felől, amint gyakorolják is örömet; csúszkálhatnak ellenünk, — amint meg is teszik, — fel a trónok zsámolyáig, hogy bizalmatlanságot ébresszenek hűségünk és igazaink iránt: — mi kezünkben szent könyvünkkel és egyházunk történetével mindenkor büszkén kiálthatjuk feljök és kiálthatjuk fel a trónokig: jöjj és láss!

Reménységünknek, hitünknek, bizodal munknak, sőt büszkeségünknek ebből az utóbbi forrásából óhajt a mi jóra-szépre fogékony ifjúságunk, ez alkalommal egy gazdag lapot bemutatni, emlékeztvén méltó kegyelettel az üldözött protestantismusnak egyik legnagyobb hősről, *Gusztáv Adolfról*, a svéd királyról, akinek élete sem volt drága-ár a már-már vérbefojtott prot. vallásszabadság megmentéseért,

Ajándékozza meg a mélyen tisztelt közönség theol. akadémiai ifjúságunk nemes törekvését biztató figyelmével s olvadjon össze velünk ünnepi érzelmekben és dicsőítse velünk lélekben az igazságos Istent, aki 300 évvel ezelőtt *Gusztáv Adolfot* küldte e világra, hogy a császári és pápai zsarnokság által marcangolt európai protestantismusnak szabadítója legyen.

Az emlékünnepelet megnyitom.

A REFORMATIO 379-İK ÉVFORDULÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség!

A reformatio 379-ik évfordulóját jöttünk ide kegyelettel megünnepelni. Ennyi ideje már annak, hogy egy igénytelen férfiú, egy volt szerzetes, később nagy érdemeiért a württenbergi egyetem tanára, kifüggesztett 95 tiltakozó pontot a pápai zsarnokoskodás ellen a vártemplom ajtajára s ezzel annak a nagy szellemi forradalomnak, amely a papi mindenhatóság ellen annyiszor kitörőben volt, de újra meg újra mesterségesen elfojtatott, örökre halhatatlan vezérévé lett.

A zsarnokok soha sem bírták azt megbocsátani senkinek, ha kényelmükben megháborítottak. A zsidók felkent királyai legyilkoltatták a prófétákat, amiért szemükbe mondták az igazságot. Jézusnak keresztfán kellett elvéreznie, mert kiűzte a templomból a pénzváltókat és galambárosokat és rámutatott a papok és leviták szívtelenségére s önző, kevély hatalmaskodásaira.

Lutherrel, a benne feltámadt emberi jogokkal nem tudott megbirkózni a legnagyobb zsarnok, a római pápa sem, aki pedig az egész világ, a királyok és császárok, a szegények és gazdagok, a kicsinyek és a nagyok föltétlen hódolatát követelte és nyerte meg századokon át Krisztusnak nevében, aki azt hirdette, azt vallotta, felséges életével is azt pecsételte: „Aki közöttetek első akar lenni, az legyen a ti szolgátok!!“

A 95 tétel az emberi szellemnek a Jézus nevében alkotott csaknem másfélezeréves börtönéről tépte le a

vas-závárokat s a róm. kath. egyház összes tudósai szegények voltak ama tétélek megcáfolására, a pápai átoklevél pedig — ez a régi hatalmas fegyver — amivel az egyszerű tanárt meg akarták félemlíteni: ott égett el Wittemberg piacán s a fénytől, amelyet szétlővelt, megvilágosodott Európa szellemi képe.

A Lutherek egész serege támadt. Jöttek a Zwinglik, a Melanchthonok és Kálvinok, a Bézák és annyi más jeles a különböző országokban és hiába volt a zsarnokság mindenféle erőszakoskodása, hiába börtön, máglya, inquisitio — a világ szellemi képe megváltozott, megújhdott, megifjodott.

Nem egyszerre, nem pillanatok alatt, hiszen a felkelő nap sem egyszerre hinti szét sugarait az egész teremtett világ területén.

A reformációval — ha lassan is — új korszak nyílt az emberiség történetében, amelyben szabadabb lett a gondolat, a lelkiismeret, mélyebb s igazabb lett a tudomány, több lett a jog, tisztább az igazság, értékesebb lett az egyén önmaga előtt és önállóbbakká lettek a nemzetek.

Szórhatnak reánk — a reformáció híveire — ezernyi vádat, kicsinyelhetik, gyanusítják ama nagy hőöket, — akiket reformátoroknak ismer a világ — mindenféle emberi gyarlóságokkal, irigykedő ráfogásokkal, de azt a tényt, hogy a történetíró — még ha nem protestáns is, — nem bír szabadúlni a reformáció korszakos mivoltától: — ezt nem törölheti ki az emberiség köztudatából többé semmiféle zsarnokoskodás.

Ha nem Istentől lett volna e dolog, azóta már bizonyára megsemmisül.

De Istentől volt! Fény volt, hogy világítson s hogy abba a sűrű s iszonyatos sötétségbe, amelyet az önző papi hatalom századokon át mesterileg készített a világ megejtésére s a maga hatalmának fentartására; tűz volt,

hogy melegítsen, hogy égessen ; hogy leégesse a lélekre kovácsolt rabbilincseket ; szellem volt, hogy vidámitson s égfelé emeljen ; erő volt, hogy birokra keljen és szülje a szabadságot az emberiség minden osztálya számára.

Azt mondják némelyek, hogy a protestantismus, mint a reformáció szüleménye, vallásos intézményeiben túlságos okos, a ridegségig józan és egyszerű s a művészeteknek, mint segédeszközöknek félretolásával, eltávolítja, elidegeníti magától a szépnek, a fenségesnek tisztelőit.

Hát akinek szive és esze szerint való dolog az, hogy a közbenjárók egész seregén át jusson Istenéhez ; hogy hitével, reménységével, fájdmával, könyeivel örömeivel és bánatával ide-oda hurcolóskodjék s a tökéletlen lények egész sorozata előtt térdepeljen : — annak a mi káprázat nélküli vallásunk, a mi képek-szobrok nélküli templomunk, tömjén, szentelt víz nélküli isteni tiszteletünk — kétségtelenül nagyon egyszerű, sőt visszataszító is lehet.

De aki érez magában valamit Istenből s aki eléggé szabadnak tudja magát arra, hogy maga legyen magának közbenjárója Isten előtt a maga imádságaival, titkos könyeivel ; s aki gyarlóságait, esetleges hibáit szívbeli bűnbánattal és jó cselekedetekkel tudja Isten, a világ és önmaga előtt kiengesztelni és nem a hivatalos személyek közbenjárásával, vagy akinek a kék égbolt csillagok nélkül is fenséges tünemény : — annak a protestantizmus legrövidebb út Isten felé, annak a protestantizmus élet és igazság s lélek, amely megelevenít.

Én így hiszek, mélyen tisztelt közönség s épen azért ez alkalommal is, mint mindenkor, mélységes tisztelettel borúlok le ama dicső férfiak emléke előtt, akik a bennök megnyilatkozott isteni lélek által megajándékozták a világot azzal a kibeszélhetetlen drága kincssel, amit reformatiónak nevezünk.

Ezek előtt a nagy lelkek előtt akarnak leborúlni a mi nemes törekvésű tanítványaink is ez alkalommal, akiket én a legőszintébb szeretettel ajánlok a mélyen tisztelt közönség szíves jó akaratába.

MÁRCIUS 15-ÉN.

Tisztelt ünneplő gyülekezet!

Mintha tágas, mély völgyben állanék, amelyen iszapos áradat vonúl keresztül. Hullámmain csakúgy hánykódik a gaz és szemét. Itt egy bimbó, amott egy virág, egy cserje, egy sudaras fa emelkedik ki a hullámzat közül. . . Szinte kiáltani szeretnék a rohanó habnak, hogy: ne bánts, ne bánts! S míg tünődve, aggódva nézem a szörnyű tusát s nyugtalankodom az örvénylő vizek szaporodásán: a vidékre boruló szürke, lomha köd szakadozni kezd s a láthatár peremén felhőkbe nyúló hegycúcson akad meg tekintetem . . . Csupa lomb, illat, fény, éltető napsugár és minden olyan tiszta, olyan üde, olyan szeplőtelen! . . . „*Ki vagy te nagy hegy?*!” — kérdezem az ó-szövetség egyik prófétájával . . . és édes visszhang felel a messzeségből: „*Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!*”

Ötvenkét év távolából, én ennek a nyugös, nyugtalan, új és új formák szerint alakuló, szent eszményekben megfogyatkozott, kicsinyes érdekektől hajszolt s könnyen alkuvó, hamis jelszavakra hallgató kornak gyermeke — a csodáló tisztelet hangján köszöntelek téged te nagy hegy, te 1848 március 15-ike!

Nagy, dús, igézetes hegy valóban! Mintha róla áradna szét Gileádnak minden balzsama; mintha belőle buzognának ama mesebeli források, amelyek letörlik az esztendők nyomát! . . . Mennyi és milyen gyümölcs a fák ágain; mennyi drága kincs a sziklák mélységes kebelében!! . . . Felette sasok röpkednek ég felé; árnyai-

ban párducok és oroszlánok tanyáznak, akárcsak a bibliai Hermon és Amanah rengetegében.

Nagy vagy, szép vagy, fenséges vagy 1848 március 15-ike, legalább nekem az vagy!

Nem napok szültkék, hanem századok. Ami ennek az ezeréves nemzetnek szívében az idők folyamán, mint jó, igaz és szent megfogamzott; amiért elődeink vére patakokban folyt annyi bús csatán: az mind ott van egy összhangzatos, varázslatos boldog egységben, az 1848. márciusi nagy vívmányokban.

„Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!”

Diadalom, egy nemzet diadalma; diadalom a 300-dos ellenségen — gyilkos erőszak nélkül: ágyúk nélkül, puskák nélkül; apák, anyák, özvegyek, árvák jajgatása nélkül, rabszíjra fűzött foglyok nélkül, holt testeken száguldozó paripák nélkül!: . . . Ó szép vagy, fenséges vagy, március 15-ike. Legalább nekem az vagy!

Reád emlékezve, mintha szentegyházban járnék, amelyet próféták és apostolok építettek, amelyen megnyugodott az Isten lelke, az erőnek és bölcseségnek lelke s amelyből a kiengesztelődött s egymás szívére boruló hősök ihletett zsolozsmája zendül ég felé. A Dózsa Györgyök és Bocskayak, a Méliuszok és Dávid Ferencek, a Pázmányok és Pósa házyk, a Beöthyk és Lonovicsok, a Széchenyiek és Kossuthok és annyi más nagy és dicső . . . mintha egy szívvel és szájjal harsognák e szentegyház falai között a költő dalát:

Megbűnhötte már e nép
A múltat s jövődöt!

Ha egy régi hasonlatot alkalmazva, a magyar nemzetet gyűrűnek képelem, akkor ennek drága köve a 30—40-es évek története és a drága kő csúcspontja az 1848 március 15. Legalább nékem az! . . .

A világtörténelem aligha mutathat fel szebb, ígézetesebb időszakot bármely nemzet életében is annál, amely nekünk a március 15-ikét hozta létre, mint egy virágba borúlt áloét. Mikor a nyakunkon ülő kényuralom azt hitte már, hogy az oroszán kifáradt, tehetetlené vált a százados tusákban: egyszer csak oda lebben a Kazinczy és Széchenyi lelke a félig alvó, félig hitét vesztett nemzet fölé és „*ébrednek a hősök s a rom felépül.*“ Ó milyen látvány! Elöl a nyelvújítók soha nem lankadó tábora s amerre megy, ahol szava zendül, a holt csontokba visszatér az élet s ezerek, milliók ajkairól hangzik a költő jelszava: „*a haza minden előtt*“ és az a másik is: „*nyelvében él a nemzet.*“ — Amit rákentek nyelvünkre s nemzetünkre a századok: a gyalázatot *hogy* mossák, *hogy* irtják egyre többen, egyre nagyobb sikerrel! . . . A dal szebbé, az ének áhitatosabbá, az igazság ellenállhatatlanabbá válik kezeik alatt s behat a kunyhókba, palotákba s édes izgatottságot támaszt itt is, ott is s a világi biborosok érezni kezdik, hogy az a mentség, amivel eddig hazafiatlanságukat takargatták, megüresedett . . . Amily mértékben szépül, fényesedik nemzeti nyelvünk: úgy nő a keblekben a hit és erősödik a bizodalom a nemzet közeli felvirúlása iránt.

Nagy munka volt ez! „Isten segített, ember fáradozott!“

Ahová nem bírt eljutni a szegény dalnok s az igénytelen tudós szózata: ott megjelent a Széchenyi lelke és betölté — mint sebesen zúgó szélnek zendülése — az egész házat, az egész hazát. Nagyobb, fenségesebb szenvedélyektől áthatott prófétája, hőse, vezére nem volt e nemzetnek idáig soha! Az Isten küldte őt, hogy megmozdítson, életre keltsen s fejlődésnek indítson e hazában mindent, ami egy nemzetnek életet ad és életet biztosít. A tudomány, az ipar, a kereskedelem, úri kedvtelések, amelyek a nemzetnek gyümölcsöznek — mind pártfogójukat s részben alkotójukat találták meg

benne. „*Hivatásunk nem csekélyebb — mondja ő maga — mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg.*“ S amint érzi, látja, hogy a gondosan hintett magvak csirába, majd kalászba szökkennek s hogy amit ültetett, gyökeret ver, sőt gyümölcsözni kezd: megtelik szíve a legboldogítóbb reménységgel és hirdeti, kiáltja, a jósigéket: „*Magyarország nem volt, hanem lesz!*“

És osztottak az ő édes, nagy hitében sokan, sokan! Sőt a versenyzők egész serege — tollal, csákánnyal, vakoló-kanállal s az új Magyarország építése folyt-folyt tovább és tovább. A kényuralom kancsal szemekkel nézte a megholtnak hitt nemzet ébredését s próbákat tett a közös munkában izzadóknak összezavarására, s ha így megkésleltette is — bizony nem egyszer — a munka gyors folyását, de a megkezdett nagy építkezés végleges abbahagyására nem rendelkezett már elég erővel és kellő fortélyossággal!

Ó szép látvány! Az új hazaalkotók kezei alatt egymás után dűledeznek össze „*a régi kiváltságok kevély nagy tornyai s a sötét barlangok, denevér-tanyák.*“ A több, a nagyobb emberszeretet, a testvériség elve egyre ígézőbb s hódítóbb eszmévé válik a Kossuth Lajosok, Wesselényik, Bezerédyk, Ocskayk, Deák Ferencek szellemének szétáradása miatt s az ősi telken, ősi házban tétlen kevélységgel hivalkodó nemzetnek éreznie kell, hogy napja hanyatlóban van s az új idők mindent egyenlősítő áradatát feltartóztatni többé nem lehet. — Dicsőség legyen a magyar nemesség nevének, hogy nem is akarta! Szive humanismusa úgy parancsolta, hogy önként mondjon le kiváltságairól s aztán ölelje kebelére a jobbágyot, akinek munkájáért eddig ő egymaga védelmezte a gyakran háborgatott hazát. — Dicsőség a magyar nemesség nevének, amely könnyebben tudott meghódolni az egyenlőség nagy elvének, mint az uralkodó egyház biborosai! . . .

Ó szép látvány! Az is szép látvány, amikor világi katolikusok szállnak sikra a hierarchia elfogúlt képviselőivel szemben a prot. egyház több jogaért, a vallásfelekezetek egyenjogúságaért s ők, a kath. világiak hozakodnak elő azokkal a nemzet-boldogító érdemekkel, amelyekért a prot. egyháznak a magyar nemzet adósa maradt.

Ó szép látvány, az is szép látvány! A szabadság villáma végig cikkázik a vén Európán és a büszke trónok alatt megmozdul a föld s azok, akik Isten nevében tapostak itt az Isten képére teremtett emberen, reszketni kezdenek, mint az őszi lomb és meghódnak a feleszmélt nemzetek fensége előtt és teljesíteni készek immár azoknak annyiszor félredobott kívánságait . . .

Ó szép idők, ó dicső nemzet! Félisteni elmúlt időknek, szerencsés bajnokok! Mikor emléketek között időzöm, mintha pantheonban járnék! Mikor tetteitek felett elmélkedem, mintha nemesebbnek érezném szívemet, mintha lehullana rólam minden salak, minden emberi hiábavalóság! Az a bajnívás a kényuralommal; az a kitartó harc a százados előítéletek ellen; az a tekintetek nélkül való előretörés minden ellen, ami elévült, aminek nincs alapja a szeretetben; az a rajongás a nemzeti eszményekért; az a bátorság, elszántság a jogaira féltékeny hatalom ellen; a hiúságnak az a példás levetkőzése a nemzeti ipar fejlődéseért, amelyet férfiak és nők versenyesen követtek el a Kossuth Lajos bűvös szavára; az a szent ihlet és hevület, amelynek elvégre is rabjává lesz a magamérséklő, a fontolkodó bölcs is, amelynek tüzetől egybeolvadnak a Széchenyiek és Kossuthok, a Wesselényiek és a Deák Ferencek . . . mindez készlet arra engem, hogy csodálattal borúljak le a 30—40-es évek magyar nemzetének nagysága előtt.

És az alma nem esett messze a fájától! Amilyen volt a nemzet javarésze, olyan volt s olyanná lett

annak ifjúsága is. A dicső apáknak s dicső anyáknak méltó sarjai . . . Petőfi megkeseredett lelke végig zúgott már az országon, mint valami egetrázó mennydörgés s aki addig megfélekedetten tétlenkedett vagy fecsérelte, tékozolta szívét, erejét: az most felriad, eszmél, figyel, gyönyörködik az apák küzdelmeiben s mire az 1848-dik év márciusa elkövetkezik: a magyar nemzet ifjúsága úgy áll, mint egy nagy sejtelmektől ihletett sereg, amelynek részt kell venni a készülődő alakulásokban. — Pozsonyban, Pesten egyformán érzi lelkében a nemzet tavaszát s mikor a párizsi, majd a bécsi forradalom híre végig rohan az országokon, legott beleavatkozik a nemzet jövődjének irányításába: beleönti lelkét, vágyait, reményeit ama 12 pontba foglalt petitióba, amelynek neve ma már az 1848-diki magyar ifjúság *hiszekegye*, hitvallása.

Ó szép, fenséges látvány! A fiak győzedelmes versenyben az apákkal az új Magyarország dicsőségeért!

Ó szép, fenséges látvány! A Kossuth Lajos diadalmas nagy lelke Pozsonyban, a Petőfi, Jókai, Vasvári, Irinyi, Bulyovszky ifjúi szenvedelme Pesten . . . mintha bevégezték volna az új Magyarország alapköveinek lerakását 1848. március 14-dikén! *Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!* — A nemzet idegein végigfutott a feltámadás érzete. Tombolt, ünnepelt. A kunyhók megteltek a Hozsánna örömjajával; a jogaiban megrövidült nemesség szívét pedig eltöltötte az önfeláldozó szeretet édes melegsége s a magyar Tyrteusz álmodott egy nagy, boldog és szabad magyar hazát s szabad polgárokat! . . .

Nagy vagy, szép s fenséges vagy, 1848. március 15-dike. Legalább nékem az vagy!

Március 15-dike a dicsőbb életre hajnalodott, a szabadság, egyenlőség, testvériség szentháromságától áthatott magyar nemzetnek húsvét ünnepe. A béke

apostolainak győzedelmi napja; a verejtékes munka jutalma, megdicsőülése; az eszmények megtestesülése s az igazi keresztyén szeretet uralmának kikiáltása . . . Olyan jól esik a nemzeti feltámadásnak ezen a bűbajos képén elmerengennem! Ugy húzza-vonja lelkemet valami megnevezhetetlen érzés a március 15-diki feltámadás nagy történetéhez! Mintha ebben volna, *mintha mind-örökre ebben volna benne a mi megváltásunk nagy titka!* . . . Mintha ez volna az a bibliai Bethesda, amely a maga hullámnak indult vizével minden szennyet lemos és minden betegséget elűz! . . .

Azóta elfolyt több, mint egy félszázad. Közben ez a feltámadottnak hitt nemzet látott újabb és újabb zsarnokoskodást, királyi ígéreték meghazudolását; látott „vért, tüzet és füstoszlopokat“ s hallott s hallatott iszonyú nyögést és jajgatást, mint amikor az egyszülött fiút siratják; látta porba omolni a 30—40-es évek küzdelmeinek minden gyümölcsét . . . És azután *az örök igazság nagy törvénye szerint* látta ismét a zsarnokok megszelidülését s látta a sír szájáról elhengergetett követ és látta kiemelkedni a koporsóból az 1848-diki magyar nemzet romolhatatlan, fényes alakját.

Jól mondom-e, nem-e: én azt hiszem *ünneplő gyülekezet*, hogy ha — amitől óvjon Istenünk! — ezt a szegény magyart akár saját bűneért, akár mások gonoszságaért újra elhantolná valami lelketlen sírásó . . . és ha az örök kegyelem megengedné neki, hogy még harmadszor is feltámadjon: — bizony-bizony megint csak úgy támadna fel, mint 1848-ban: a szabadság, egyenlőség és testvériség hármaskorónájával.

Idegen divatok, szokások és erkölcsök majmolásával, léha világpolgároskodással; címek, előnevek után való kapkodással, üres szívekkel, az erényeknek a kicsiségekben való keresésével, az utcákon, tereken való tüntetéssel, a becsületnek, a kötelességeknek hamis

értelmezésével... óh ezekkel a mai napság olyan sűrűn mutatkozó, olyan veszedelmesen szaporodó gyarlóságokkal — *csak halni lehet, de feltámadni nem!*

Jól mondom-e, nem-e? Ugy tetszik nekem, mintha a szabadság, egyenlőség és testvériség nagy ezüst pénzei aprópénzekre váltva forognának közöttünk és a haza szent eszméje üres névvé lenne a nemzet egy része előtt. — *A szabadságot* mintha önző érdekeink ápolására zsákmányolnák ki s embertársaink megrontására; *az egyenlőséget* mintha csak a jogokra szeretnők értelmezni és mintha csak fölfelé követelnők és nem lefelé is; a testvériség törvényét mintha csak a nálunknál nagyobbakra és boldogabbakra tartozónak tekintenők!

Rosz időket élünk, rossz csillagok járnak! Valami sorvasztó, pusztító szél fú végig ezen a sokat szenvedett nemzeten; ennek valamennyi rétegén. A föld, az Isten adta, őseink vére-áztatta föld mintha mozogni kezdene lábaink alatt... A felszabadult jobbágy, mintha csak becsmérelni akarná a jótéteményt, amelyre érdemesített — vándorbotot ragad és — mint a költöző madár — jobb hazát keres túl a tengeren!... Megcsókolja-e, amikor elindul, ezt a földet, amely szülte és felnevelte? Visz-e keblében egy maroknyi port a bizonytalan nagy messzeségbe? És „nem állítja-e meg a határnál valami?! *Honszeretet*, ha azt ki tudná mondani!“ — Iparunk vergődik az önző szomszéd élelmessége és zsarnokoskodása miatt s mi alig-alig halljuk az ébresztgető szót, amely segítségért kiált... Gonosz kalmárok meghamisítják ételünket, italunkat; a törvényt nem bírja védeni, nem képes erőssé tenni a polgárok becsülete... A pénznek szerelme naponként szedi közülünk áldozatait. A léhaság, a sikamlósság, a kétértelműség, a könnyelműség, a szent erények kicsúfolása leplezetlenül, sőt emelt fővel járnak utcáinkon,

betolakodnak házainkba és követelik befogadtatásukat. A törvényhozók, a haza atyjai . . . ők is, ők magok is mintha példáivá lennének a törvények fel sem vevésének, a becsület hamis értelmezésének s a polgári jogok vásárra bocsátásának . . . A vallás, a Krisztus anyaszentegyháza . . . mintha még ez is köpenyeggé lenne némelyeknek a szent egyesség megzavarására, a hatalmi törekvésekre, a szemérmertesség, a családi ős erények irtogatására és megcsúfolására annak a szeretetnek, amelyről írva van, hogy *nem cselekszik álnokul és nem gondol gonoszt!*

A tekintély elve megdőlt: a hála és tisztelet mintha elévült fogalmak volnának. A fiú mintha barátja volna az apjának, a leány mintha barátnője volna az anyjának, a növendék mintha cimborája volna az ő nevelőjének.

De legyen elég az örömnünetet zavaró háborgásból, a sötét képek árnyékaiból! Ki, „*ki innen e falak közül, félek, hogy e ház rám szakad . . .*“ Jövel, jövel 1848-dik március 15-ének ragyogó képe; jöjjetek ti nagy idők nagy alakjai és ragyogjatok reánk és gyógyítsatok meg minket! A komor jelenből tekintve reád, még szebb, még ígézetesebb vagy nekem te nagy hegy, te 1848. március 15-dike!

Ünneplő közönség s különösen nemes tanuló ifjúság! Engedjétek, hogy záradékkul a hazája sorsán nyugtalankodó költő szavaival figyelmeztethesselek benneteket:

„Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajúlt kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sir-lakához
S gyűjt régi féynél új szövétneket,
S ha a jelennek halványul világa
Az ősi fény ragyogjon fel honára!“

A KIRÁLYI 10 SZOBOR ÖRÖMÉRE.

Édes hazánk a közelebbi napokban az egész művelt világ érdeklődésének kiváló tárgya volt.

Ős-Budavárába császári vendég érkezett a magyar király látogatására s a sok kemény csatát kiállott várfalakon újra felragyogott a régi dicsőség fénye s az ország szívében, mesésen szépülő fővárosunkban magasra csapkodott a lelkesedés lángja s felcsillámlott az éji homályban késlekedő daliás idők édes reménysége.

A nemzet hű fiai és leányai, közelben és távolban, együtt éreztek az öröm-árban úszó fővárossal s az ifjak látásokat láttak, a vének álmokat álmodtak s mintha valamennyien édes bortól részegedtek volna meg, mint — a látszat szerint — az első pünköszt apostolai.

És nem is hiában! Mert a császári látogatás, ott abban a koronás férfiak által annyi időn át kerülgetett fővárosban s a hatalmas vendégnek nemzetünkre, ennek iparban, művészetben, király- és honszeretetben mutatkozó egyéniségére, nemes faji sajátságaira mondott elismerő szavai — valljuk be a legteljesebb tisztelettel — többet értek nekünk bizonyos tekintetben őseinknek temérdek győzedelmes, véres háborúinál.

Emlékezzünk csak!

Őseink századokig tartották fel vitéz fegyverökkel, vérök hullásával az ozman-hatalom pusztító előnyomulását és önmagukat emészttve, megmentőivé lettek a

békés fejlődésre elhelyezkedett nemzetek polgárosultságának s az európai keresztyénségnek.

S mi lett jutalmunk? Az, hogy nevünket is szerették volna kitörülni a nemzetek sorából! Jó szomszédaink, hála fejében, úgy üzték-fűzték a történetírás mesterségét rólunk, hogy régi dicsőségünkben ne maradjon meg egyéb, mint egy-egy iszonyú csata emléke s egy-egy mesés erejű harcos zordon alakja, aki holtak hátán ivott-evett s olyan tükörben mutattak be bennünket a hiszékeny világnak, amelyben alig látszottunk különbnek ama tatár csordánál, amely egykor rajtunk is keresztülgázolt vad hevében. Hogy a pápai mindenhatósággal is mérközni tudó I. Lászlónk s Könyves Kálmánunk is volt s hogy „magyar tenger vizében húnyt el egykor észak, kelet, dél hulló csillaga“ s hogy „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára“, s hogy Mária Teréziának a mi apáink hősiessége, lovagi erénye mentette meg a királyi széket: — ezeket s az ezekhez hasonló, vérrel írott igazságokat mind belepte Európa művelt népeire nézve a könyvtárak pora.

Szabadsághőseink, a régiek is, az újabbak is, a a nemzetiek és a vallásiak is lázadókká, árulókká bélyegeztettek s lettünk a hatalmas nagy országból provinciává, amelyen kénye-kedve szerint taposott a minket megérteni nem tudó s beolvasztani törekvő hatalom. Most a Deciusok politikája, majd csupa mindenhatósági törekvések miatt nyögtük a zsarnokok kényét s Isten csodája, hogy az ezredik év itt, annyi vizzály után, mégis ránk virradt.

Valami délibábszerű köddel vettek bennünket körül, amely felforgatva mutatja az alakokat és amelyen át nem látszott belőlünk egyéb, mint a mérhetetlen puszták vad lovain száguldozó betyár és a cigány!

Ez a mesterséggel csinált s ezer hamissággal fentartott köd kezdett ugyan már egy idő óta szétszaka-

dozni, mert hát a nap ereje elvégre a sötét borúlatot is áttördeli; de teljes szétfoslására nézve csak most érkezett el az idő teljessége. Üdv érte alkotmányosan uralkodó jó királyunk bölcseségének és nemzetünk iránt megnyilatkozott szeretetének!

Az ő hozzánk hajolt szive akarta azt úgy, hogy ama ködnek, mely őt eleintén magát is fogva tartotta, örök időre vége legyen. Az ő bölcsesége s elégtételre engedelmes nagy lelke parancsolta azt úgy, hogy a németek hatalmas ifjú császáriját, méltó szövetséges társát itt fogadja az ő magyar nemzetének, az ő fejedelmi áldozataival is szépített fő- és székvárosában s annak szózatok ajkairól tudja meg a hosszú időn át tévedésben levő Európa és az egész művelt világ, hogy a magyar nemzet nem az, aminek ellenségei századokon át hamisan hirdették; nem betyárok, lázadók, cigányok tanyája; hanem iparban, kereskedelemben, földművelésben, tudományban, művészetben, szóval anyagiakban és szellemiekben egyenlő rangú állam Európa legműveltebb államaival.

E magasból és messze hangzó elismerés hozta lázas, édes izgatottságba előbb fővárosunkat, majd egész nemzetünket s ezt az elismerést visszhangozza ma a művelt Európa minden elfogulatlan hirlapírója, apró és engesztelhetetlen ellenségeink eltitkolhatatlan bossúságára.

E jelek, az édesen biztató jelek láttára az írás szavával kiálthatjuk mi is: „A régiek elmúltak, ime újjá lett minden!

Van-e, lehet-e nemzetének becsületére, tisztességére féltékeny és büszke honfi, vagy honleány, akinek szívét boldogan ne dobogtatná az a tudat, hogy az isteni igazságszolgáltatás ideje nemzetünkre nézve is elérkezett s meghozta azt nem a szurony és ágyú, hanem a vészben, viharban kitartó türelmes munka, az ellenséget,

az irigységet is megszegyenítő békés verejtékezés s egy bölcs és hű alattvalóinak erényeit igazán ismerő király fenkölt gondolkozása!!

De hogy örömünk pohara teljesebb legyen, ime még egyéb is történt a múlt hó 25-én: az, amit az imént felolvasott királyi leiratból tudunk és tud már ma csaknem minden olvasni tudó. *Ő Felsége azt akarja, hogy az ország fő- és székvárosában zivataros múltunk 10 nagy alakja legyen szoborművekben megörökítve az ő költségén.*

Bizonyára nem ajándékot akar adni szeretett nemzetének, mert hiszen ez magában is elég erős tudna még lenni nagyjai emlékének megörökítésére; s nem is csupán művészetpártfogási hajlamát óhajtja ezzel kielégíteni; sőt nem is császár-barátjának és szövetségesének nyomait akarja amaz emlékek felállításával mintegy megszentelni; hanem egyebet, nagyobbat, felségesebbet gondol és akar ezekkel, t. i. igazolni hű nemzete előtt azt, hogy „sem élet, sem halál, sem magasság, sem mélység, sem létezők, sem leendőek“ el nem választ-hatják őt többé a magyar nemzettől, a nemzet történetének tiszteletétől.

Ám tekintsünk végig — bizonyoságképen — a felállítandó emlékek során!

Ott áll az első helyen *Gellért*, I. István királyunk nagyreményű fiának, Imre hercegnek nevelője, akit a keresztyénség terjesztése körül kifejtett nagy érdemeiért s a keresztyén hitért szenvedett vértanúságáért királyi pártfogójával és neveltjével együtt igtatott a maga szentjei közé a r. kath. egyház.

Ha szívünk szerint tudjuk tisztelni István térítői munkásságát, lehetetlen, hogy meg ne hajoljunk a Gellért küzdelmei s felséges királyunk választása előtt. Mint Csanád első püspöke, amilyen önfeláldozó volt a keresztyénség terjesztésében, épen olyan bátor az Imre örökén

versengő királyokkal, Péterrel és Aba Sámuellel szemben s mikor az utóbbi belemerült már a kegyetlenkedésbe s így akarta biztosítani magának a királyi hatalmat, Gellért volt az, aki szemébe mondta e megrázó szavakat: „Ha életembe kerül is, óh király! jövődnek tükrét szemed elébe tárom; tudd meg tehát, hogy nem-sokára lesújt reád a boszú fegyvere, mely megfoszt téged az országnak jogtalanul szerzett birtokától.“

A nemzet állított ugyan már emléket nevének akkor, amikor a Duna hajjai felett meredező Kelen-hegyet Gellért-hegynek nevezte el; de a királyi ércemlék a keresztyén vallásos buzgóságnak, hősiességnek és egyuttal annak a nagy elvnek is megpecsételője lesz, hogy az igazság ereje hatalmasabb a királyok hatalmánál.

A második a sorban *Pázmány Péter*, a hazai r. kath. egyház egyik legnagyobb alakja. Nagy mint tudós, nagy mint politikus s elsőrendű a magyar nyelv fejlesztésében és izmosításában. Mikor a reformáció má.-már diadalát ülte Árpád honában, ő a reformátusból r. katholikussá, majd jezsuitává lett férfiú, pap, tudós és érsek kellett ahoz a maga sokoldalúságával s ragyogó vitázó képességével, csábító magyarságával s állásának fényével, hogy főuraink fejét megszédítse s a világi hatalommal szövetkezve, az ellenreformációnak gyors és dúsan szaporodó sikereket biztosítson. Örök érdeme marad, hogy nevelőintézetek felállítására s a tudomány terjesztésére fordította roppant jövedelmének egy jelentékeny részét s hogy a budapesti egyetem alapját is ő vetette meg. Ő Felsége bizonyára nem a reformáció híveinek ellenségét, hanem a buzgó katolikust, a tudóst és a tudományok pártfogóját s nyelvünk halhatatlan érdemű művelőjét óhajtja megtisztelve látni a nevére állítandó ércemlékben.

Hogy csakugyan így, fényes bizonyága az, hogy

Pázmány után *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmek következnek a dicsőítendők sorában.

Hogy ki volt Bocskay és Bethlen, azt itt, e szent falak között, melyek annyiszor visszhangozták már nevök dicséretét, talán felesleges is megemlítenem.

Kezdeményezői annak a nemes harcnak, amely a népek és a lelkiismeret jogairól megfélelkezett hatalom túlkapásai ellen Erdély bérci közül indult ki a XVII. század elején s amelynek nem kisebb célja volt, mint a magyar nemzeti és a protestáns vallásos szabadság megmentése és fentartása. Diadalmas hadvezérek, akik megszegyenítették a császári fényes hadseregeket, akik beírták a kurucok nevét szabadságharcaink történetébe s a magyar nemzetet s ebben a magyar nyelv rendíthetetlen támaszát, az üldözötté vált protestantizmust a bécsi és nikolsburgi béke vívmányaival ajándékozták meg. A Basták és Barbiánókkal szemben csak egy Bocskay, a Pázmány Péterekkel szemben csak egy Bethlen Gábor lehetett elég nagy és erős, hogy a magyar nyelv és a protestáns vallás is áldozattól ne hulljanak ellenségeink ölébe.

És Ő Felsége, a mi koronás királyunk, aki bizonyára jól ismeri e hősök történetét, oda állíttatja szobraikat a Szent Gellért és a Pázmány Péteré mellé s míg e felséges tényével egy felől elismeri ezeket a nemzet valódi hőseinek: addig példában int másfelől arra, hogy a lelkiismeret szent jogai örökre tisztelendőek és elég volt immár a vallásháborúk zivatarából!

Megérti-e ez a nemzet a néma szobrok beszédét: a jövő fogja megmutatni. Egy bizonyos, az, hogy a magyar protestantizmus megilletődött szívvel s hálás érzelmekkel fogadja Ő Felségétől a Bocskay és Bethlen homlokára tett koszorút s kiengesztelődik e fejedelmi tényben az I. Rákóczi György haza- és egyházszerető nagy lelke is, amely itt leng, hat és alkot ma is e főiskola szentelt falai között.

Az ötödik és hatodik a sorban, mintha nem is földi alakok volnának, hanem istensugalta költők eszményi alkotásai: *Hunyady János* és *Zrinyi Miklós*! Az Isten küldte őket a legnehezebb időben, hogy vitézségükkel, hadvezéri talentumaikkal, hősi elszántságukkal megmentői legyenek az ezer sebből vérző hazának. Nevök ott él a nemzet ajkán, a gyermek szívében, dicsőségüket hirdeti a festőművészet: hadd hirdesse hát a szobrászat is!

Hunyady János lovasszobra — mert bizonyára az lesz — nemcsak a hadvezér emléke iránt fog tiszteletet követelni, hanem inteni fogja a koronás hatalmasokat is, hogy az esküvel fogadott ígéret szent, tehát teljesítendő.

A hetedik a sorban *Pálffy János* gróf, az uralkodóház iránt való hűség tipikus alakja. Ott volt a Bécsre özönlő török hadak ellen vívott harcban 1683-ban; ott volt Buda várának a törököktől való visszavételében; a II. Rákóczy Ferenc ellen folytatott háborúban; ott a szathmári béke előkészítésében s mindenütt mint a hazafiság és alattvalói hűség egyik tisztos alakja. Nevéhez fűződik a „*Moriamur pro rege nostro*“ történeti nevezetességüvé vált kifejezés s ez a körülmény is oka lehetett annak, hogy oda jutott a tíz kiválasztott közé.

A nyolcadik *Anonymus*, a Béla király névtelen jegyzője. Benne a hazai történetírást kívánta Ő Felsége megtisztelni, noha máig sincs tisztázva művének valódi értéke, sem személyisége felől nincsenek kétségtelen adataink. Mind a négy Béla-király jegyzője gyanánt emlegettetik, de inkább csak a harmadiké vagy negyediké lehetett, vagy legújabb nézet szerint határozottan a harmadiké. A 10 nagy között az Árpádok korát Szent Gellérttel fogja képviselni.

A kilencedik *Verbőczy István*, aki mint országbíró

1505-ben elhatározta magát az uralkodó jogszokások összegyűjtésére s ezáltal az igazságszolgáltatás rendszeresebbé és könnyebbé tételére. A sok összevisszaság után megérték arra már a rendek is, hogy írott törvények után áhítozzanak s a király a maga nagytudományú országbíróját maga is megbízta a tervezett könyv megkészítésével, ami megtörténvén, azt szentesítette is 1514-ben. Ez a később kinyomatott s temérdek új kiadást ért latin nyelvű mű lett a magyar törvénykezés és jogtudomány forrása s becse ma sem csekély s éppen azért írójának jogos helyet biztosít a 10 kiválasztott között. Verböczy emlékében a magyar jogtudomány is méltán érezheti magát megbecsülve.

A végső a sorban az utolsó magyar vándor költő: *Tinódi Lantos Sebestyén*. A XVI. század első felében élt, amikor a pártokra tépett hazában pihent a múzsa s csak az ő lantja zengett az ország különböző pontjain a régi dicsőségről, a jelen keserűségeiről — Kassától Kolozsvárig. Az a kegyelet vihette be nevét a legnagyobbak közé, amellyel őt irodalomtörténetünk mindenkor készségesen méltányolta. Oázis a sivatagban, béke galambja a viharban, szivárvány a borúlatok között: hadd emlékeztesse nemzetünket — gondolta talán Ő Felsége — az engesztelődésre, a háborútól való félelemre s hadd tanítson a szelíd érzelmek tiszteletére. Benne a költészet nyerte megtiszteltetését.

Ime a 10 kiválasztott s e választásban a koronás király nagy kiengesztelt lelke s e léleknek nemzeti múltunkba való bemélyedése és nemzetünk élő szellemével való egybeolvadása.

„Az nem lehet, hogy ész, erő
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átok-súly alatt!

Az nem lehet, hogy annyi szív
 Hiába onta vért,
 S keservben annyi hű kebel
 Szakadt meg a honért!

Még jöni kell, még jöni fog
 Egy jobb kor, mely után
 Buzgó imádság epedez
 Százezrek ajakán!"

Így búgott, zokogott, így esdekelt, így álmodott
 egykor a költő zajongó lelke és íme, az álom betelt.

Az ész, erő és szent akarat kivívta jogait és jutalmát; a jobb kor hajnala már itt mosolyog felettünk a király és nemzet szívének összedobbanásában.

Ma azért, mikor halljátok az Úrnak hívogató szavát,
 meg ne keményítsétek a ti sziveteket!

Emeljétek fel velem együtt a hálaadás poharát és
 beolvadva az egész nemzet üdvözlő hozsánnájába,
 kiáltsuk egy szívvel, és szájjal:

Éljen a király!!

Üdv nevére áldás életére!!

EMLÉKBESZÉD A REFORMÁCIÓ 385-IK ÉVFORDULÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség!

Luther Márton, a tudványó jogász ifjú, egy poros *latin* bibliát talált az erfurti egyetem könyvtárában a 16-ik század hajnalán. Letisztogatta a portól, felnyitotta és megízlete. Mikor önmagával meghasonlva, égi üdvösség és földi nyugalom után sóvárgó lélekkel berimánkodta magát az Augustinus remeték kolduló seregébe: ott is talált egy másik bibliát és azt is leporozta és olvasta és újra olvasta és hozzá tapadt, mint valami Jákób-lajtorjához, amely égisz ér és viaskodott vele, mint Jákób az Isten angyalával — egész a diadalomig.

A betűje olyan, mint más könyveké, akár csak a szentek legendáié, amik úgy megütlék már a szegény ifjú gyötrődő lelkét; olyan akár csak a jó Augustinus-
atya könyveié, aki az ó-szövetségi költővel annyi változatban bizonyítgatta az Ádám boldogtalan ivadékaival szemben: „*Nincsen, aki jót cselekedjék, nincsen csak egy is.*“ Igen, a betűje ugyanaz, de a szelleme mintha más, egészen más, a világossága mintha ragyogóbb, az igazsága mintha meggyőzőbb, a bölcsessége mintha értelmesebb, a vigasztalása mintha megnyugtatóbb volna!

Miért, hogy ez a könyv mégis olyan elhagyatott itt, a mennyországban ebben a képzelte kapujában?! Ha ezek a zárda falai közé menekült beteg lények csakugyan az ég felé vezető keskeny utat keresik: hogyan lehet, hogy ezt a könyvet meg nem találták, meg nem becsülték és kalauzúl fel nem használták, át nem ölel-

ték?! Így tudakozódott, így nyugtalankodott az ifjú remete — kezében a könyvek könyvével, szívében annak mennyei sugáiraival. Ha koldúlt a mindennapi kenyérért, ha seprött, ha fűtött s ha egyéb szolgálai munkában verejtékezett: mintha mindenütt és mindenkor a Názáreti Jézus szavai hangoztak volna előtte, mellette és utána: „*Boldogok, akik éheznek és szomjúhozják az igazságot, mert ők megelégtetnek.*“

Mennél sűrűbben forgatta a könyvek könyvét, annál mélyebben érezte, hogy nő közötte és társai között az üresség, a távolság. Mennyi áltatás itt is, ott is! Az igazságot kereső léleknek milyen koldús kielégítése az üres szertartásokkal, a bőjttel, a többféle önmegtartóztatással, a vak engedelmesség megkövetelésével, a hitcikkeknél rideg betűivel, vagy e betűknél furfangos értelmzésével!

Aztán mennyi gyanúskodás, mennyi titkos ólálkodás egymásra és egymás ellen az üdvösség útját együtt kereső rendtársak között! Isten dolga volna ez; a Krisztus szellemének munkája volna ez?!

És megkérdezte a bibliát és az azt felelte, ezerszer is csak azt felelte, hogy *nem!* Az ó- és új-szövetség valamennyi könyvét megforgatta, megzaklatta és sehol sem talált ott olyan önmagához és társaihoz hasonló sereget, amely az alamizsnán való élőködéssel, a tüntető szegénységgel, a robotos imádkozással, a test és vér jogainak megöklésével vagy legalább ideig-óráig való fojtogatásával akarta volna magához hajlítani az eget, megkérelni az Isten igazságosságát s e mellett is szinte követelőleg tudott és merészelt volna számítani a társadalomban élő, küzdő ember dicséretére!

Olvassa mindjárt az elején: „*Teremté Isten az embert az ő képére, férfiúvá és aszonnyá teremté őket. (Móz. 1., 27.) És megáldá Isten őket és mondá nekik: Szaporodjatok, sokasodjatok és töltsétek be a földet.*“ (28.

v.) Olvassa tovább: *„Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és anyját és ragaszkodik az feleségéhez és lesznek egy testté“* (1. Móz. 2., 24.). Együtt az Isten teremtő kezében, együtt a paradicsomi élet gyönyörűségei között, együtt a tiltottfa gyümölcsének megízlelésében, együtt a boldogságban, együtt a kísértésben, együtt a bűn következményeinek viselésében; együtt a család-alkotás és fentartás gondjai között . . . De nem külön és nem elszakadva!

Aztán tovább olvas és hallja, hogy mit felel *Zakariás*, a próféta a *bőjt után tudakozódóknak*: *„Mikor böjtöltetek és gyászoltatok az ötödik és hetedik hónapban: avagy nekem böjtöltetek-e? És mikor ettetek és ittatok, avagy nem magatoknak ettetek és nem magatoknak ittatok-e? Igaz ítélletel ítéljetez s irgalmasságot és könyörületességet gyakoroljon kiki az felebarátjával . . . egymás ellen még szívetekben se gondoljatok gonoszt* (Zak. VII. 5, 6, 9, 10.). Aztán oda fordít az Úr predikációjára és ott is, mintha a próféta igazoltatását hallaná: *„Ne láttassál az emberektől böjtölni, hanem a te Atyádtól, a ki titkon van és a te Atyád aki titkon néz, megfizet néked nyilván . . . Mikor pedig imádkoztok — mondja az Úr, a názáreti Mester — ne legyetek szószaporítók, mint a pogányok, akik azt tartják, hogy az ő sokbeszédségükért hallgattatnak meg.“*

És az ifjú remete úgy érezte, mintha ő is ott volna már a damaskusi úton, ahol egykor az apostolra hullt rá a mennyei fény s mintha szózatot hallana ő is, mint egykor az ifjú Jeremiás: *„Mielőtt születnél, felavattalak; prófátává rendellek téged a népek közé, menj és beszéld mindazt, amit parancsolok. Ne félj tőlük, mert én veled leszek, hogy megoltalmazalak téged. Az én ígémet adom a te szádba.“*

És szomorú, kinos rabsággá, a gyötrődések poklává változott rá nézve az Augustinus-remeték zárdája, ennek

felszines, önámító világa és epekedett az ó-szövet-ségi próféták és az apostolok sorsa után, akik ott sűrögtek az élő ember-áradatban s papokkal, birákkal, fejedelmekkel szemben, az utcákon, a tereken, a hatalmasok tornácaiban félelem nélkül, megvesztegethetetlenül hirdették azt, amit „a lélek ad vala nékik szólniok.“

Aztán szivére szoritotta a könyvek könyvét és titkos vallomást tett önmagának, a saját lelkiismeretének, hogy ő a zárdára s ennek fogadalmaira nézve meghalt.

Dehát hová a csalódásoknak eme bús falai közül? Ki a nagy, a lármás világba, a honnan elfutott?! És figyelni kezdte a külső világot kezében az ő *kalauzával*, a könyvek könyvével. És mit talált ott? Egy másfélezer éves keresztyén világot a názáreti Jézus által vetett fundamentumon, de a Jézus lelke nélkül! . . . És úgy tetszett neki, mintha az emberiség másfélezer év alatt mit se haladt volna, mit se okult volna; mintha ott volna most is abban a siralomvölgyében, a honnan a názáreti Jézus és az ő apostolai akarták kiszabadítani.

És látja Áront, a főpapot, aki mig Mózes az Isten hegyén késik, hogy onnan a törvény, az isteni törvény pontjait lehozza, összeszedi a nép arany ékszeréit és arany borjút önt a láthatatlan Isten képmása gyanánt és oltárt épít, a honnan az meszebbre ragyogjon és többeket csábítson maga köré . . . És látja, amint a nép siet, tolong: ki égő, ki hálaáldozattal és aztán leül és eszik és iszik és pajzánkodik . . . Azután hallja lelkében, amint kiált az Úr Mózesnek: „Eredj, menj alá, mert megveszett a te néped, amelyet kihoztál Egyiptomból!“

Hová, hová hát a csalódásoknak eme bús falai közül?!

És figyelt tovább és úgy tetszet neki, mintha a körülte zszibongó világban az Éli pap fiaira ismerne, akik a gyülekezet sátorának ajtajában szemérmetlenkednek

és nem hallgatnak az atyjok dorgáló szavára sem ; sőt viszik, ragadják magokkal az istenadta népet is be, be a bűn fertőjébe — a gyehennába.

Tovább tekint és megjelenik előtte a haldokló Dávid képe, amint vonagló tetemei mellett ott viaskodik egymással Abjatár és Cadok -- ez a versengő két pap — hogy melyikök kegyencének jusson a Dávid koronája? És aztán látja elesni Abjatárt, és meghalni Adoniát, annak kegyencét és látja Cadokot kevélyen ott ülni a főpapi székben és sütkérezni a Bethsabé kegyének fényében.

És lát új és új képeket, amik szörnyűségesek, mint a Dániel látomásainak alakjai. Lát sereges papságot az idegen Istenek oltárai körül, az idegen királyok leányainak szeszélye szerint táncolni, dőzsölni ; lát papokat és papnőket a ligetekben, a berkekben, a cserfa, tölgyfa árnyékában és látja, amint a Bél-Isten papjai éjjelente magok lopkodják el a nép és a király által összehordott oltári áldozatokat . . . és látja a bűnnek emberét, amint beül az Isten templomába és Isten gyanánt mutogatja magát! . . .

Hiába volt hát a másfélezer év eltűnése?! Hiába volt a Krisztus halála, az apostolok kinszenvedése? Hiába annyi vértanúnak felséges tanúbizonysága?

És mennél tovább nézett, mennél tovább figyelt : érezte, hogy nő, szétárad lelkén a próféták szentséges szenvedélye és rázta, csörtette zárdája bilincset, mignem elküldte az Úr az ő angyalát, mint egykor a Péter börtönébe és ő szabaddá lett; szabaddá szivén az érzés, agyában a gondolat, ajkán a szó, az igazság. A remetéből az Úrnak prófétája!

S újra, s még szorosabban ölelte most már keblére a bibliát, a könyvek könyvét és nagyboldogan kiáltotta az apostollal: „Jaj volna énnekem, ha én az evangéliumot nem hirdethetném!“ És!? És azután hirdette bátran, merészen, ott a wittenbergi egyetemen, a

hová a bölcs Frigyes fejedelem bölcsesége juttatta, a hová az örök Isten jó tetszése segítette. És feltámadt benne az Ezsaiás lelke, a Jeremiás lelke, a Keresztelő János lelke, a Krisztus lelke, a Wikliffek és a Huss Jánosok igazsága és kiáltó szava végig zengett a világon, mint örvendetes üzenet és nem volt a bűnös világnak annyi földi hatalma, amely ezt az üzenetet hallatlanná tehette volna; nem a Heródeseknek annyi fegyvere, nem a Kajafásoknak annyi fufangja, amely a világrend sorsa felett örködő istenségnek ezt a kivont kardját kicsorbíthatta volna.

Ha emberektől lett volna ez a dolog, magában is összeomlik, de Istentől volt, tehát megdönthetetlen maradt! *1517 október 31-dike egy újabb idő teljességének határnapja, egy másfélezer éves éredés gyümölcse s ennek történeti kifejezése a protestantismus.*

Mi a protestantismus?!

Az emberiség megtisztult lelkének ítélete a zsarnokság, a sötétség, a szolgaság, a tudatlanság, az Isten nevében üzött hamis sáfárkodás ellen. Békekötés az igazságos istennel az evangyéliom világánál, a Krisztus keresztjénél, az apostolok haló poránál. A keresztyén ó kor testvériségének visszaplántálása a Krisztus szellemétől elfordult világba; a hitnek, a vallásnak a hamis bölcselkedés hálóból való kiszabadítása; az egyén felség-jogának biztosítása; a család szentségének, a társadalom becsületességének visszakövetelése; kötelességtudás a ledérség és könnyelműség helyett; önmérséklés a tivornyázás és eszem-iszom helyén; a gyönyör és erő kultusza helyett a szabadság és jog tisztelete; az Isten bűnbocsátó kegyelmének csak az Istennél való keresése és megtalálása.

Egy egész mesterséges világ kezdett összeomlani 1517 október 31-én; egy láttatós, egy kifelé tetszetős, de belől rothadásnak indult világ; egy világ, amely hatalmas és gazdag volt arra, hogy szolgálatába fogadja és

oda kényszerítse a művészetet is és ennek remekeivel, ennek szépségeivel takargassa a maga ürességét, a maga meztelenségét és számtalan gyöngeségeit; de így se bírta eltakarni. Hogyan is mondja csak Marót a francia költő?

„A jámbor nyáját sok hazug beszéddel,
Utrum-ok, ergók s quare-kkal tölték el;
 Az örökké való kenyér helyett —
 Adának rothadandó kenyeret;
 Az élő olajág nekik hiába,
 Ők kapaszkodnak korhadtt, száraz ágba.“

Ennek a szomorú világnak további nyügeitől, további túlságaitól szabadította meg a feleszmélt emberiséget Luther Márton az ő erfurti bibliájával s ennek az ő Isten-kereső lelkében termékenyvé vált világosságával.

Hogy ez a világmegváltás nem történhetett akadályok nélkül, szenvedések és vérkeresztség nélkül, — azt tudjuk s az a dolog természetéből is következik. A koronáját nem szokta könnyen oda engedni senki . . . A pápás egyház is megpróbálta ezt a koronát, ennek régi ragyogását megmenteni, de hiába. Vér, tűz, füstoszlopok támadtak e mentés nyomában; börtönök teltek meg, haldoklók nyögése, gályarabok kiáltása hangzott az édig, az igazságos Isten ítélőszékeig . . . *de az 1517 október 31-dikét a világtörténelem lapjáról letörölni többé nem lehetett; a protestantismus elfoglalta Istentől kijelölt helyét és végzi a maga küldetését immár közel 400 esztendeje.* Népek, nemzetek tesznek bizonyágot mellette, hogy életképes; a gyümölcssei bizonyítják, hogy az Isten jó tettségének adománya.

Nemesebb lett tőle a tudomány, édesebb az igazság keresése, több a jog, erősebb a nemzeti érzés s ami nem kicsinylendő, rákényszerítette magát a pápás egyházat is, hogy fegyvereit jobban megválogassa, begazolt házát megtisztogassa, fejének, tagjainak több-keve-

sebb reformálását megkísérelje, vagy legalább cégéres gyöngeségeit ügyesebben leplezgesse.

És ez az ellenfél még sem nyughatik. Köszönettel tartoznék, hogy versenyfele támadt, aki megállította a végromlás szélén; akivel együtt futhatna az igazság diadaláért; de köszönés helyett kicsinyléssel fizet, ócsárlással támad, a világ minden igézetével ostromol és azzal hitegeti magát, hogy *„nem is egyéb ez az egész protestantizmus, mint az emberi lélek vergődése a következtetlenségben és hogy elébb-utóbb vagy beolvad a nagy pozitív áramlatba, tehát a pápás egyházba, amelyből kiszakadt, vagy azoknak számát fogja szaporítani, akik minden fejlődés végső eredményének az agnosticizmust ismerik.“* (Schlauch.)

Boldog önámításnak vagy ügyesen számító biztásnak lehetne tartanunk ezt a főpapi nyilatkozatot, ha annyira figyelmen kívül nem hagyná a történelem tanulságait; ha el nem felejtené, hogy az a könyv, amely a Luther szemérről leszedte a hályogot és felélesztette lelkének alvó lángjait, az a könyv ma már a világ könyve, a nagyok és kicsinyek, a szegények és gazdagok könyve és e könyvön át nincs se keskeny, se széles út a mozdíthatatlanságára büszke pápás egyház felé; e könyvön át az út, az egyenes út mindig és örökké csak a názareti Jézushoz, csak a Lutherekhez, a Zwinglikhez és a Kálvinokhoz vezet.

Másfélezer éven át építette a pápás egyház a maga örök időkre tervezett épületét. Építette nagy merkedéssel, az emberi indulatok, szenvedélyek, erők, gyarlóságok fortélyos számbavételével . . . Építette húzavonával, vérrel, könyvek, betűk felett vívott háborúskodással, császárokkal, királyokkal való hosszú birkozással, nagy, olthatatlan hatalmi vággyal . . . s mikor azt hitte már, hogy az épülete mozdíthatatlan s a csúcsa immár az égig ér: — szél támad innen is, onnan is és

megropogtatja a kevély épületet és feltakarja annak fundamentomait . . .

Mozdíthatatlan egyház, egy egyedül igaz és örök egyház?! . . . Ime, egyszer megjön az idő teljessége, a megmérés ideje és egy szegény remete, egy kolduló barát is elég erős, hogy ezt a bevehetetlennek képzelte várat megostromolja . . .

Talán ne kevélykednénk, hanem bizzuk az ítéletet továbbra is az örök Isten igazságosságára.

Neked cselekedeteid vannak, — nekem hitem van. Neked ott van a te Krisztusod a keresztfán, az utcákon, az útfeléken: — nekem ide benn van a szivemben. Te osztogatod az Isten kegyelmét tetszésed szerint pénzért vagy ingyen: — én esedezem érte a porba omolva. Te megosztod a Krisztus érdemét a te szenteid között: én az apostollal rebegem: *nincsen senkiben másban üdvösség s nem is adatott az ég alatt, az emberek között más név, amely által kellene megtartatnunk, csak a Krisztus neve!* Te jössz én ellenem dárdával, fegyverrel: én megállok előtted a Seregek Úránának Istenének nevében: — az én bibliámmal.

A pápás egyházat nem bírta igazolni másfélezer esztendő . . . A protestantizmus még nem érte meg a négy század betelését. Várjunk, amíg eléri a másfélezeret . . . Addig pedig bizzuk az ítéletet továbbra is az örök Isten igazságosságára, aki majd napfényre hozza az idő teljességében, hogy ki épített az egyetlen alapra aranyat, ezüstöt, fát vagy pozdorját.

A Luther Márton emlékezete pedig legyen áldott, hogy kezében az ő bibliájával, lelkében, beszédeiben írásaiban ennek szellemével — reménységet nyújtott nekünk a további diadalomra!

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA 1898—99. ÉVI KÉPE ÁLTALÁBAN.

Főtiszteletű Elöljáróság! Mélyen tisztelt közönség!

Az Úrnak jóvolta ismét hozzá toldott egy új esztendő a sárospataki főiskola életkorához. — Hányadikat már a sok közül, magunk is alig tudjuk teljes bizonyossággal megmondani. Bizonyos azonban, hogy épen most van 350-ik éve annak, hogy ez iskola alapítójának fejlődési gondolkodású fia, *Perényi Gábor*, az addig még trivialis, de úgy is jó nevű tanintézetet *collégiumi* rangra emelte s ezt, mint ilyet — nagylelkű alapítványával — a további fejlődés útján elindította. Ha drága hamvait több nagy jótevőnk szent poraival együtt szét nem szórja a boszúra szomjazó vallásos türelmetlenség s csontjaikat oda nem dobálja „a mezei vadaknak“, — ma bizonyára koszorúkkal járúlnánk, hálás érzések között, édes, büszke tudattal zarándokolnánk magáépítette mauzoleumához. Hogyha már így nem cselekedhetünk, hajtsuk meg zászlóinkat az ő széjjel szórt poraiban is mindenfelől reánk sugárzó nagy lelke előtt; hajtsuk meg zászlóinkat itt e szent falak között, közel ama helyhez, amelyre a Perényiek lelkiismerete a reformáció lobogóját kitűzte s a magyar nemzetnek e földhöz és az élethez való jogát intézményileg kívánta biztosítani; hajtsuk meg zászlóinkat előtte, előttük: a Dobók, Lorántfiak, a Rákócziak előtt és annyi sok, dicső alakja előtt a letűnt negyedfélszázadnak; hajtsuk meg mindazok előtt, akiknek Isten után e collégium sorsára elhatározó befolyásuk volt — mind e mai napig!

Negyedfélszázados collégium! Ó milyen plánta volt az a Perényieké! Ó milyen áldásos öntözés volt azé a Rákóczi Györgyé, azé a Lorántffy Zsuzsánnáé, aki épen 250 évvel ezelőtt azért telepedett meg a sáropataki várban állandó lakásra, hogy azzal a szeretettel is, amellyel nem áldozhatott többé az élő férj honfiúi és vallásos érzéseinek és kívánságainak, — hogy még azzal is *ezt a collégiumot* építhesse, ennek tisztességét és dicsőségét munkálhassa! . . .

Negyedfélszáz esztendő! Mennyi ború és derű, zivatar és verőfény, küzdés és gyönyör, könny és mosoly; oh mennyi felemelő és megrázó emlék szövődik e negyedfélszázad történetéhez! Mint a pázsit a tavasz melegétől, úgy fakad emlékezetünkben a hosszú, viharos múltnak ezernyi gyász- és örömvirága! . . . A fejedelmi jóltevők dicsőséges serege mellett feltűnnek sűrűn, tömött sorokban a prófétai ihletű tudósok, a tudománynak, nevelésnek, a jó rendnek és tiszta erkölcsöknek mennyei tűz által hevített szószólói; a kipattant és üldözőbe vett lelkiismereti szabadságnak, a prot. alkotmánynak és hitnek rendíthetetlen védelmezői; apostolok és evangyelisták s közülök nem egy a mátyáskoronával fején vagy a bujdosók botjával kezében, vérrel verejtékező orcával, mint akinek nincsen hová fejét lehajtani! . . .

Negyedfélszáz esztendő! Mintha ennek a fordulatokban gazdag és gyümölcsöző múltnak minden számottevő alakja itt volna e pillanatban közöttünk, összeseregelve egy nagy örömnepre, amelyre senki sem hivatalos a *külső* ember szerint! . . . S mintha valamennyien az isteni gazda kívánságát hangoztatnák felénk az üdvözültek átható szavával: „Adj számot sáfár, a te sáfárságodról!”

Édes áhitattal és szívbéli hódolattal merengve viszontagságos múltunk emlékein, én volnék a legboldogabb e pillanatban — Főtiszteletű Elöljáróság és

mélyen tisztelt közönség! — ha a századok homályából felénk tekintő ősök ábrázata előtt tétovázás nélkül állhatnék meg s felhívásukra bátran és aggodalom nélkül s megnyugtatólag tudnék megfelelni. — Nem tehetem; nem tehetem!

Egészben véve és csak a felötlő eseményekből, a könnyen látható és tapasztalható adatokból, mozzanatokból vonva ítéletet, az 1898/99-ik iskolai év ellen senkinek sem lehet semmi bántó, aggasztó kifogása. Tanúlmányi rendszerünk, fegyvelmezésünk, egész nevelési eljárásunk ugyanaz volt, ami több év óta már; személyekben sem hozott ránk a tűnő esztendő semmi feltűnőbb változást; sőt lélekreható eseményekben sem voltunk szegényebbek most sem, mint a közelebbi években. És mégis! Mintha árnyékok vetődtek volna közénk ennek folyása alatt; mintha valami hűvös szellő csapódott volna olykor arcunkhoz, amely megdobogtatta szívünket is és tűnődésbe ejtett a jövő fejlődése felől! . . .

Ez a negyedfélszázados collégium, amely soha egy percre sem tévesztette célját és nem esett hűtlenségbe nagy alapítóival szemben; ez az ős tanintézet, amelynek jelszava: „Isten, haza és szabadság!“ s amely e jelszavától soha el nem tántorodott és nevelt a hazának s ebben a haza üdveért az elsők között harcoló protestántizmusunknak meg nem vesztegethető fiaikat és oszlopférfiakat: ez a negyedfélszázados collégium, amely mindenkor büszke volt arra, hogy a tudomány versenyében s az oktatás fokozódó, rohamosan fejlődő követelése között is méltó maradjon fejedelmi múltjához: épen most, a negyedfélszázad bezáródásakor jut bizonyos intéző körök részéről abba a gyanúba, hogy alapítói nem jól szemelték ki helyét jövődjének biztosításához! . . . Bűnévé kezd lenni, ami eddig sokunk szemében kiváló erénye volt, t. i. hogy nem Babilon vagy nem Ninive s nincs körülte a szórakozásnak, a világ szerinti gyönyö-

rűségnek elegendő vonzó tanyája s bűne az is, hogy nincs körületén a tanári karon kívül annyi hivatalos bölcs, amennyiből bizonyos célokra válogatni is lehetne! . .

Csodálatos, sőt megfoghatatlan, hogy ugyanaz a közoktatási kormány, amely nyilvánosan nem egyszer üdvösnek s hazai viszonyaink között kívánatosnak vallotta a felekezetek és az állam egymással való versenyét közoktatásunkra nézve; hogy épen ez a kormány a *jogi oktatás* szükségessé vált reformját azzal akarja megkezdeni, hogy követeléseket állít fel, amelyeknek kielégítése csak a nagyvárosok s csak egyes kivételes központok szerencséje lehet. — Hogy a tudománynak s oktatásnak egyik-másik ős intézete miképen szolgált rá hosszú múltjával arra, hogy tőle meg ne tagadjuk a jövőt s hogy p. o. az ev. ref. egyház mennyivel járult a nemzeti oktatás erősödéséhez s mennyi érdemet szerzett a nép-, közép- és felső-iskolai nevelés terén a századok folyamán: ezek ma mind mellékes tényezőkké kezdenek válni bizonyos vidékek politikai s közigazgatási nagy központjaival szemben!! . . . Ez az egyik árnyék, amely a tűnő év folyamán meg-megjelent közöttünk, mint kísértő és aggodásba ejtett főiskolánk jövődöbeli jelentősége felől.

De ennél is aggasztóbb és fájdalmasabb az a másik jelenség, amely azt mutatja, hogy a protestáns egyház, mint olyan, nem bír eléggé érzékeny lenni a nevezett kísérlettel szemben s úgy szólván összetett kézzel nézi, hogy miként készül ellene az az áradat, amely múltjának egynémely nagy és költséges, sőt dédelgetett, — mert szükséges és dicsőséges — alkotását elsepréssel fenyegeti, vagy jobb esetben lassú sorvadással emészti meg. Tartunk tőle, hogy az a mozgalom, amely a tervezett reformnak reánk nézve sérelmes pontjai ellen körünkéből indult s igazgató-tanácsunk útján egyházkerületünk zöld asztalától is támogatásban részesült és amelynek az

egyetemes ev. ref. tanügyi bizottság is szószólójává lett : — nem válhatik olyan erőssé, hogy az ellenünk ható áramlatot feltartóztathatná!! Nem, különösen azért, mert nincs háta megett a protestáns egyház egyesített akarata és hátsó gondolat nélküli ügyszeretete.

Ez a lanyhaság a prot. közgondolkozásban, amelynek pusztító következményei elmaradhatatlanok : — ez a másik árnyék, amely meg-megzavarta az év folyamán ez iskola sorsán szeretettel csüggő egyének érzéseit és boldog reménykedését, Mint gondolatot is nehéz elviselni, hogy bizonyos szent hagyományokat úgy gázoljon keresztül az idő, hogy az ősök sírja is megremegjen tőle s hogy azt tekintsük egészséges reformnak, ami ellene van a századok tanútságainak s hogy a felsőbb oktatás cége alatt halomra gyűjtsük a tanulni vágyó, vagy tanulásra előjegyzett ifjakat bizonyos dédelgetett központokon, csak azért, hogy aztán magunk segítsünk nevetségessé tenni az iskolát és az oktatást azok előtt, akiket a nemzet vezéreivé kellene felnevelnünk és a tudomány minden fegyverével fel kellene öveznünk — a jövő küzdelmeihez.

A legbántóbb pedig a múltó év történetében az, hogy a hagyományok iránt való közönyösség, az ősi nagyság iránt való érzéketlenség — a saját szűkebb körünkben is hódítani kezd s maga ez a negyedfélszázados collegium — az események sajátzerű alakulása s az új iskolák s az új rendszer által keltett nagyobb igények miatt — veszíteni kezd ősi glóriájából s a hegyen épített város, a bodrogsparti Athenae, csak annyi értékűvé kezd válni az új idők embereinek szemében, amilyen darab kenyeret ad s hajdani particulái mellett már is veszteni látszik ősi kívánatosságából! . . . Nem olyan régen még áhítoztunk utána, mint a hívő arab az ő Mekkája után és dolgoztunk és verejtékeztünk érte s a magunk tisztességeért, mert úgy voltunk meggyő-

zödve, hogy ennek nagysága, tisztessége emel valamit a mi kicsinységünkön is és gyönyörűségnek, semmivel fel nem cserélhető boldogságnak tartottuk, ha ennek terebélyes és lombos ágai alatt meghúzódhattunk . . . Nem vád és nem is dicséretképen mondom, hanem csak a változott viszonyok és megváltozott gondolkozás ismertetéseül és memento gyanánt!

De a kellemetlen érzéseket keltő jelenségek mellett is hűséggel forgolódtunk az egész év folyamán a reánk bízott feladatok körül s közben-közben boldogan tapasztaltuk, hogy az a közoktatásügyi kormány, amely egészen sajátos és felekezeti-ellenes álláspontra helyezkedett a jogakadémiai reform ügyében: — más oldalról szívesen engedett a protestánsok kipróbált tantervének a gimnáziumi oktatás javítása körül, sőt az egyetemi szabadsággal szemben, amely ártalmára volt már a tudománynak épenúgy, mint a taníttató szülők földi boldogságának: ezzel a szabadsággal szemben, mint mentő eszközt vette elő az akadémiák tanulmányi és fegyelmi rendszerét s a tanítási időt, a szünnapokat és colloquiumokat is ezek példája szerint kívánja az egyetemen meghonosítani. Ő legyen a megmondója, hogy — az ígérgetett decentralisatió elmaradása mellett — miként lehet majd a tömegekkel szemben az iskola és a tudomány jogát érvényesíteni! . . .

Ami közelebről e collegium különböző ágait illeti, ezek a magok törvényes kereteiben, de egymással testvéri egységben és békeességben munkálták e tanintézet nagy célját, sohasem feledve, hogy mivel tartoznak egyfelől az ev. ref. egyháznak s ebben a tisztán-innen egyházkerületnek, mint fentartónak és a magyar hazának, mint közös édes anyának. Egyházi és hazafias ünnepeinken az egy lélek vezérlete alatt olvadtunk egybe tanítványainkkal ez évben is, sőt közülünk támadt az a gondolat is, hogy a reformáció emlékünnepe tétessék

az összes hazai prot. tanintézetek közös ünnepévé, amihez úgy főiskolánk igazgató-tanácsa, mint egyházkerületünk közgyűlése is örömmel és elismeréssel adta beleegyezését s ez irányban az egyetemes egyház képviselőjét már meg is kereste.

A gimnázium az 1898/99. iskolai évben már 10 osztállyal működött s a főiskolai igazgató-tanács felhatalmazást nyert a kerülettől a 11-ik osztálynak, vagyis a 3-ik párhuzamos osztálynak felállítására és tanerővel való ellátására is.

Az a körülmény, aminek különben csak örvendezhetünk, hogy a gimnázium évről évre nő és terjeszkedik: szükségessé tette az építkezés kérdésének újból való felvetését és sürgeti a több év óta tervezett külön tápintézeti helyiség megépítését is. — A tanári kar és gazdasági választmány, mint megbízottak, el is végezték e tárgyban a tőlük telhetőt; megkészítették egy hosszabb időre szóló gimnáziumi berendezkedés tervét s a tápintézeti építkezéssel kapcsolatban kifejtették a *jobb módúak internátusára* vonatkozó gondolataikat is; de e munkálataikkal — azoknak részint túl eszményies igényei, részint elvi oldala miatt — nem tudták megnyerni az előljároság tetszését. Az építkezés szüksége bizonyos, végrehajása ma már meg is van könnyítve, legalább a tápintézetre nézve, mert a b. e. *Mudrány András* hagyatéka ellen indított per véget ért és pedig a főiskola előnyére s a nemes szellemű hagyományozó célzata szerint. A gimnáziumi építkezésre nézve késznek nyilatkozott az igazgató-tanács és egyházkerület az állami segítség igénybe vételére s ha ez jó szerencsével végződhetik, akkor a tanári kar mindenre kiterjeszkedő s a mai felcsigázott igények szerint készített építkezési terveze is veszíteni fog eszményiességéből.

A jogi és theológiai akadémia a maga hagyományos egységében, együtt, egy akarattal átdolgozta az

„Általános tan- és fegyelmi rendszabályok“-at, úgy amint az idő és a változott körülmények megkövetelték s ezekhez fogja idomítani, mihelyt a tanügyi politikában s az egyházi viszonyokban nagyobb állandóság lesz tapasztalható, a külön-külön tanulmányi és vizsgálati rendszabályokat is. E tan- és fegyelmi szabályok, ha nem viselik is magukon annyira az asketikus és egyházas jelleget, mint a Rákóczi nevét dicsőítő s a Magy. Tud. Akadémiát is figyelemre és tiszteletre gerjesztő 17-ik századbeli törvényeink; általában mégis annak a régi, nemes és vallásos szellemnek hatása alatt születtek és javították át, amely a Rákóczi-törvényeket teremtette. — Ezek a szabályok, ha élökké válnak az ifjúság keblében, s ha alkalmazásukból nem fog hiányozni a gyorsaság, a szigorúság: úgy a szülőket sok utólagos bánattól fogják megmenteni s jó hatással lesznek az ifjúság egy némely részének, t. i. azoknak fékentartására, akiknek szívébe a törvény betűi nincsenek beírva.

E nagy vonásokban vázolt kép legyen bizonyosság mellettünk: az ősök szelleme, a Ft. Egyházkerület vezérei és a Nt. Igazgató-Tanács előtt, de a nagyközönség előtt is arra nézve, hogy az 1898—99-ik esztendő sem folyt el felettünk maradandóbb értékű munkásság nélkül; és hogy — a nehéz idők dacára is — ebben is vetettünk valamit a jövő számára, amelynek adja Isten jó aratását! Ez a vázlatos kép győzze meg az ősök szellemét afelől is, hogy ami árnyfoltok mutatkoznak az 1898/99-ik esztendő történetében, azért nem minket illet a felelősség, vagy csak legkisebb részben minket, e negyedfélszázados collégiumnak mai istápolóit . . .

A «SÁROSPATAKI LAPOK» 15 ÉVI TÖRTÉNETE.

Az ébredő Magyarország, a Széchenyi-reform terveitől áthatott nemzet, miként a múltnak annyi más bűnét, úgy a felekezetek közt uralkodóvá lett ellentéteket és méltánytalanságokat is kiengesztelni, elsimitani törekedett és pedig nemcsak társadalmi úton, hanem törvényhozásilag is.

Az emberszeretetnek és nemzetboldogításnak ez a nagy műve azonban — a dolog természete szerint — nem létesülhetett sűrlődások, versengések, sőt rázkódások nélkül.

A helvét hitvallású vagy evangyéliom szerint reformált egyházat, mihelyt az új eszmék, mint valami mennyei villámlások, meghasogatták az előítéletek és kiváltságok százados kőfalait — a maga benső lényé, egész szelleme arra utalta, hogy az ó és új Magyarországnak egymással folytatandó küzdelmeiben az utóbbinak harci sorai közé álljon s mint ilyen sietett iskoláit az új légáramlat előtt — mondhatnók mindjárt az első ébresztő szóra — édes várakozások között kitárni s összes művelődési intézményeit az új idő követelése szerint anyagi erejéhez képest átalakítani.

Egyfelől ez átalakulásnak, tehát saját reformálásának gyorsabbá és biztosabbá tétele, másfelől pedig a felriadt katolikus reactio lehető ellensúlyozása végett 1832-ben felmerült *a ttszáninneri egyházkerület őszi közgyűlésén Tarcalon* (Jegyzőkönyv 206. p.) egy „*Egyházi folyóírás*“-féle közlöny megindításának gondolata.

Maga a főgondnok, a nemes reformoknak egyik elsőrendű híve, *gróf Teleky József* vetette fel egy ilyen fajta sajtótermék kívánatos és szükséges voltát. A kerület szívesen üdvözölte a jó gondolatot s nemcsak elvben járult ahhoz teljes készségével, hanem legott bizottságot is nevezett ki a sárospataki főiskola theológiai tanárainból és az egyházmegyék espereseiből a kiadás és szerkesztés tervezetének mielőbbi megállapítása végett. — Nem tudom, írja *Szinyei Gerzson*¹ — beszámolt-e ez a bizottság az egyházkerületnek; annyi igaz, hogy az „*Egyházi folyóirat*“ kiadása elmaradt, hihetőleg nem a kiadás költségei, hanem a szerkesztés gondjai miatt, melyeket senki sem akart magára vállalni; az irodalmi viták izgalmaihoz, reménylhetőleg heves küzdelmeihez nem volt akkor emberünk, sem a tanári karban, sem az egyházkerületben. Így történt, hogy a katolikusok ez irányban megelőztek bennünket és a Kovács Mátyás „*Egyházi folyóirat*“-ával (1832—1834.) s a Guzmics Izidor „*Egyházi és vallásos tár*“-ával (1832—1839.) szemben, egyedül az „*Erdélyi predikátori tár*“-t (1833—1839.) tudjuk ez időből felmutatni Salamon József kolozsvári tanár szerkesztésében.

Az első jó alkalom elszalasztása után egészen 1857-ig kellett várakoznia a sárospataki főiskolának és a tiszáninneri egyházkerületnek, míg a Teleky által felvetett gondolat megérhetett. *Erdélyi Jánosé*, az országos nevű költőé, műítészé és bölcsészé az érdem, hogy a sok szenvedést látott prot. egyház szellemét a „*Sárospataki Füzetek*“ által megszólaltatta, ébresztgette, a hamis ellenvélemények bírálata, az egyház és tudomány nagy kérdéseinek felvetése és vitatása által a közvéle-

¹ Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbéli életéből. — „Sárospataki Lapok“ 1883. és „A sárospataki főiskola értesítője.“ 1895. 42. l.

ményt tájékoztatni, irányozni, a prot. eszméknek híveket toborzani s a mélyebbre törekvő prot. munkásokat összetartani segített.

A „*Sárospataki Füzetek*“ szükségpótlónak, a prot. egyházra nézve nyereségesnek bizonyult a „*Prot. Egyházi és Iskolai Lap*“ újabb folyama (szerkesztette dr. Ballagi Mór) mellett is; becsét elismerték az egyházközponton kívül állók, el a nem felekezeti sajtó és a magyar irodalomtörténet bűvárai is; de minden jóra valóssága mellett is küzdelmes életet élt, mint maga a hazai protestantizmus. Jóllehet először, az *Erdélyi János* szerkesztőségének első időszakában (1857—1861-ig) *Hegedűs László* sárospataki lelkész, a.-zempléni esperes és *Szeremley Gábor* theologiai tanár, később pedig — az *Antalfy János* (1862—1863.), dr. *Heiszler József* (1866—1868.) és *Bihari Imre* (1869.) szerkesztők idejében a tanári kar állott a füzetek mellett anyagi és szellemi támogatóul: az anyagi gonddal mégis egyre birkózni kellett, mígnem 1869-ben az évfolyam teljes befejezése előtt, pártfogás hiánya miatt megszűnt. A tanári kar nem bírta Mecaenasa is lenni a saját szellemi termékének, a sárospataki főiskola és a tiszáninneni egyházkerület pedig — miért, miért nem? — elnézte a vállalat lassú elenyészését.

Ez országos tisztességű folyóirat szünetelése alatt az állami közoktatás a visszaállított alkotmány termékenyítő levegőjében rohamos gyorsasággal kezdett fejlődni. A múltak hibáinak javítása közben azonban nem tudtak a javítás közegei kikerülni bizonyos mérvű túlságoskodást. Talán, hogy a saját jelességeik inkább kitűnjenek, talán, hogy a felekezetekre sarkalóbbakká váljanak, sértegetni kezdték a protestantizmust, ennek iskolai rendszerét, berendezkedését; tanerőinek qualificatióját, megbízhatóságát kérdésekkel, kétkedéssel ostromolták s így az államkormányzat és az ezt szolgáló

sajtó körében — kivált a tanügyet illetően — anti-protestáns szellem kezdett erőre kapni. Növelte a bajt, hogy a magunk emberei közül is sokan felültek a kétes értékű híreknek s zavar támadt lelkükben a protestantizmus és az ezt képviselő tanintézetek felől s az itt-ott mutatkozó gyöngeségekért az erőseknek, a teljesen hivatottaknak is szenvedniök kellett a közvélemény előtt. Ehez járult az a körülmény, hogy a XVIII. század kritikai szelleme a theologiai tudományosságot is az új és újabb utak nyitására ösztönözte az igazság keresése közben, ami — részben a külföld hatása, részben az egyes bűvárok saját kutatásai s a *dr. Ballagi Mór* szerkesztette „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“ és ennek ellenlábasai útján, létrehozta nálunk is a különböző theol. iskolákat, vagy legalább irányzatokat. A sárospataki theol. akadémia tanárai lelkük sugallatát, de hagyományaikat is követve, a szabadelvű irányzathoz csatlakoztak s ennek váltak szószólóivá az irodalomban, ami szintén félreértéseket támasztott és megnyugvást követelt.

Mindezek az okok egylitt véve, vagyis a múlt tisztas emlékei s kötelező ereje, a jogos és jogtalan gyanúsítások, a komoly alapot nélkülöző aggodalmak s a tanári kar magasabb becsvágya stb. — arra bírták a tankönyvírás terén már 1873. óta országos elismerés mellett működő „*Sárospataki Irodalmi Kört*,” hogy magát egy könnyebb mozgású közlöny kiadására határozza el, amellyel az innen-onnan megtámadott protestantizmusnak, a prot. tanügynek s közelebbről — ha kellene — a sárospataki főiskolának hivatott védője és szószólója legyen. Siettették e közlöny létrejövetelét *dr. Ballagi Mórnak*, a „Prot. Egyház és Iskolai Lap“ nagyérdemű, de immár megfáradt szerkesztőjének barátságos biztatásai, aki a saját szellemének folytatását szerette volna mintegy biztosítva látni a sárospataki tanárok által szerkesztett lapban vagy folyóiratban ;

továbbá a debreceni zsinat (1881.) többségének a tizáninnyi egyházkerület demokratikus és presbyterianus irányzataival szemben elfoglalt álláspontja.

1881. szept 28-ra odáig érett már a közlöny sorsa, hogy a „Sárospataki Irodalmi Kör,“ mint kiadó, megválasztotta *Mitrovics Gyula* theol. tanárt egy heti lap szerkesztőjéül s megbízta a lap tervezetének megkészítésével. Ő aztán azzal felelt a benne vetett teljes bizodalomra, hogy 1881. december 4-én betérjesztette a kívánt tervezetet s miután azt a Kör a legszebb remények közt elfogadta és minden részletében helyeselte, december 10-ére már kinyomatta a „*Sárospataki Lapok*“ mutató-számát is az elfogadott program kiséretében.

A közlöny neve tiszteletteljes visszaemlékezés a „*Sárospataki Füzetek*“-re s magában is bizonyos ígért a szent hagyományok megbecsülésére. A program szerint a lap az egyház és iskola legfontosabb kérdéseit vitató *vezércikkek*, a tudomány színvonalán álló s némileg a „*Sárospataki Füzetek*“-et is helyettesítő *tárca-közlemények*, beható *könyvbírálatok*, a hazai és külföldi (egyházi és iskolai) *irodalomnak* figyelemmel kísérése, rövid ismertetése, az egyházi és iskolai mozgalmak bírálatos feltüntetése (közéletünk) s felekezeti *múltunk* titkainak derítgetése, tisztázása által kívánt szolgálatokat tenni a hazai prot. egyháznak, apróbb közleményeivel pedig a napi eseményekre is kiterjeszkedett. (Vegyes közlemények).

Mitrovics Gyula, mint szerkesztő, az ő irodalmilag is jó nevével s szélesebb összeköttetéseivel mindjárt kezdetben számos kiváló munkatársat gyűjtött a „*Sárospataki Lapok*“-hoz az ország különböző vidékeiről s úgy az ev. ref., mint az ág. evangélikus egyház hívei közül. Szerkesztő-társakül — miután a Kör úgy e tekintetben, mint a szerkesztés minden dolgában szabad

kezet biztosított neki — *Bokor József* bölcsészet-tanárt (most a budapesti egyetem magántanára s a *Pallász-Lexikon* szerkesztője) és *Radácsi György* theol. tanárt kérte magához szerkesztő-társakül, akik közül azonban Bokor József csak az 1882. október haváig maradt a lap mellett s helyét *Zsoldos Benő*, gimnáziumi tanár, a Thukydides fordítója foglalta el 1884. május 26-ig, amely időn túl egész 1886. végéig *Radácsi György* egymaga működött a lap mellett szerkesztőtárs gyanánt.

1886. végén *Mitrovics Gyula* kevesebb zaklatással járó munkásság után vágyakozván, a szerkesztőségről lemondott s miután az „Irodalmi Kör“ legszivesebb kérelmére sem volt hajlandó a sok félreértetéssel járó szerkesztőséget tovább folytatni, helyét a lapkiadó-kör bizalmából *Radácsi György* foglalta el s két éven át (1887, 1888.) társ-szerkesztő nélkül, 1889-től 1894. végéig *Buza János*, gimnáziumi tanárral, ismeretes tankönyvíróval, mint főmunkatárssal, 1895-től pedig *Buza János* (társ-szerkesztő) és *Dr. Rácz Lajos* gimnáziumi tanárokkal (főmunkatárs) együtt küzdött s küzd a lap színvonalának fentartásáért. Nagy és szinte irigyelt sajátossága s ritka előnye volt e lapnak s szerencséje a szerkesztőségnek, hogy a „Sárospataki Irodalmi Kör“ minden tagja erkölcsileg kötelezett munkatársa is volt a saját közlönyének.

Már megindulásával jó hatást gyakorolt egyházi és iskolai hírlapirodalmunkra, mert versenyre készítette az efajta lapok sorsának hivatalos gondozóit. Élénk s alkuvást nem ismerő kritikai szellemével pedig csakhamar felrázta az alélldozó erőket, jótékony vitákat támasztott, amelyek tisztították egyházi és iskolai életünk körül a levegőt.

Theologiai álláspontjára nézve a szabadelvű, az u. n. racionális vagy modern irányzat, egyházalkotmányi tekintetben pedig a conservatismus képviselője lévén,

sok félreértésnek volt kitéve azok részéről, akik elméjükben a kettőt — legalább a meglepetés első perceiben — összeegyeztetni nem tudták, később pedig talán nem is akarták. Álláspontjának mindkét iránya miatt gyakran kellett összemérnie fegyverét a másként gondolkozó egyházi és iskolai lapok munkatársaival, de e mérközések csak növelték önbizalmát s szaporították jóakaróinak számát.

Mennél inkább haladt előre a tünő időben, annál inkább nőtt a legjobbak elismerésében, úgyannyira, hogy már b. e. *Török Pál*, dunamelléki püspök — nagyra becsülvén a tanügy körül tanúsított éberségét és bátor fellépéseit — egy országos prot. tanügyi lappá óhajtotta volna átalakíttatni, ami azonban maradt egyszerűen megtisztelő *pium desiderium*. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium is csakhamar észrevette létezését s a sok hivatalos tévedés ellen és a protestáns egyházak védelmére írott cikkeinek az lett gyümölcse, hogy odafent jobb véleményre hangolódtak irántunk s a tendenciósus statisztika túlságai megkevesedtek.

Álláspontjához és a protestantismus szelleméhez híven, testvérekül ölelte az unitárius atyafiakat s mikor épen a „Sárospataki Lapok“ gyakori sürgetésére is a Magy. Prot. Irod. Társaság, sok vergődés után, megalkult s a merev kálvinisták és a merev lutheránusok az unitáriusokat a társaság kebeléből közös akarattal kiszorították, nem bírta eléggé rosszalni a XVII. század dulakodó szellemének megújulását. Jutalma az lett, hogy krypto-unitarismussal vádolták a győzők s latitudinarismusnak minősítették testvérszeretetét — a dogmák dicsőségére. A „Sárospataki Lapok“-at leszavazták, de legott meg is gyűjtötték e szeretetlenkedéssel a gyűlölködés üszkét, amit szépen el tudott volna oltani a közös munkában kifejlődő, kölcsönös szeretet.

Hiszen, ha legalább a lutheránus testvéreket aztán

egészen megnyerték volna a mi orthodox barátaink! . . . De — és erre is rámutatott a „Sárospataki Lapok“ — a lutheránus egyház tovább is üzte a külön oltárokon való áldozást s még a tudományos törekvések terén sem adta fel a maga különlegességét, pedig azon a hivatalos pecséten úgy szorítja egymást az az élettelen két kéz! . . .

Amint az orthodox kálvinisták és unitáriusok mindjobban feltüzelődtek egymás ellen és gúnyt üztek egymás nagyjaiból, a lutheránusok pedig sehogy sem akartak nagyobb melegségre gerjedni — az egyesülés dacára sem: — a „Sárospataki Lapok“ megpróbálta még az egyre széthúzódó erőket összegyűjteni a *prot. tanáregyesület* címe alatt, — de sikertelenül. Abból a nézetből indult ki, hogy a protestánsok egybeolvadását meg kell előzni a tudományt képviselő protestánsok testvéresülésének; de — bár e nézet helyes voltát senki sem tagadta — a testvéresülés megtört a debreceniek merevségén vagy nem akarásán. Az egyesülési törekvések ideje alatt lutheránus atyánkfiai is mindinkább kezdték erősíteni saját örállomásaikat s felmondani itt-ott még a százados közösséget is, ami aztán arra bírta a „Sárospataki Lapok“-at, hogy egyesülésre hívogató hegedűjét elnémítsa, — fűzfára akasztván. Az olvasónak lehetetlen volt észre nem vennie, hogy a „Sárospataki Lapok“ egy idő óta nem vette többé igénybe az ág. ev. testvérek segítségét az egyházi és iskolai kérdések tisztázása körül.

Theologiai álláspontjából folyt az is, hogy az igazságkereső tudományt többre becsülte holmi vizenyős elméleteknél, az utcaszögleteken való imádkozásnál s az u. n. gyakorlati keresztyénségért a tudomány fegyverét nem volt hajlandó az oltár tűzén elégetni. A „húsvéti igazságok“ vakító fényével kész volt inkább botránkozást támasztani az erőtelenekben, mint gyanút

ébreszteni a maga igazságszeretete ellen. „Excelsior!“ ez volt jelszava s protestáns akart maradni mindvégig, ennek a szónak legfelségesebb értelmében.

Több világosság után vágyó természete hozta magával, hogy folytonosan nyugtalankodott és újabb meg újabb reformokat sürgetett. Énekes könyvünk, s bibliánk revisiójáért egyetlen prot. lap sem fáradt meg annyira, s olyan hűséges odaadással, annyi őszinte bírálattal egy sem kísérte azok folyását, mint a „Sáros-pataki Lapok;“ a Prot. Irodalmi Társaság kiadványait sem bírálta meg egy sem nagyobb ügyszeretettel, mint ez. Istenítiszteletünk s temetésünk reformjához is voltak gondolatai s egy temetési énektár érdekében nagyobb erőfeszítésre is vállalkozott, noha mind ez ideig nem elegendő sikerrel.

Egyházalkotmányi elveihez híven, rendíthetetlen barátja volt a prot. autonomiának s mint ilyen, a zsinati kisebbség nézeteit képviselte. Lorántffy Zsuzsánna szelleme ihlette s ezért presbyteriánus volt és demokrata. Elszomorodva látta: miként megy be a zsinati többség, majd még inkább a konvent a régi mesgyék kinyitogatásába s mint fogad el segílyt az államtól a saját maga által fennen hangoztatott s egyedül protestánsnak vallott elvek megtagadásával s mint elégített ki magát fillérekkel s mint engedi át iskoláinkat s mint tapodtatja meg alkotmányunkat a pánszlávok, a pánlutheránusok, a pán-románok stb. állami megfélemezése végett. Nem bírta jó szívvel elviselni püspökeink névváltoztatását, mert félt a névvel járó igényektől; még kevésbbé tudott belenyugodni püspökeink főrendiségébe, mert a Deák Ferenc-féle főrendiház volt eszménye s a papot — még ha püspök is — ott szerette látni a gyülekezete körében, kezével a gyülekezet szívében. A tiszáninneri kerület maga is leszavazta, — noha óriási erőfeszítéssel és csak kivételes, személyes tekintetek

miatt — a „Sárospataki Lapok“-at ; de soha senki sem tudta meggyőzni afelől, hogy e leszavazással előbbre vittük volna prot. egyházunk sorsát. Sőt — ezt a „Sárospataki Lapok“ mindannyiszor sérelemként hangoztatta — a számarány címe alatt engedte magát a református egyház az ág. ev. egyházzal szemben is, a főrendiség varázsáért megkisebbitetni, jogaiban megcsorbíttatni. Ám, aki az ellenkezőt igazolni tudja, vessen a „Sárospataki Lapok“-ra követ! . . .

A lelkészválasztás kérdésében a szabad választás híve volt s küzdött az erdélyi specialitások ellen, de e ponton is leszavaztatott. A ref. egyház vajha soha meg ne bánná, hogy hűtelen lett a szabadság eszméjéhez! A létszámukban megfogyott theol. akadémiák s a mutatózó káplánszükség avagy nem a „Sárospataki Lapok“ mellett kiáltó bizonyosságok-e? S nem az-e a második (budapesti) zsinatnak az a ténye is, amellyel elébbi lelkészválasztási törvényeit a szabad választás eszméjével úgyahogy kibékíteni igyekezett?!

Ha aggodalommal nézte is az államnak egyházi s iskolai autonomiánkba való belebb-belebb nyomulását s konventünknek az állam kívánságai előtt való meghódolását, nem sorakozhatott azok közé, akik az u. n. egyházpolitikai törvények létrejöttétől iszonyodtak. Annál a humanismusnál fogva, amely eleitől kezdve tulajdonsága volt, üdvözölnie kellett már a zsidó-keresztyén házasságot is, annál inkább tehát a kedvezőbb viszonyok között született házassági új törvényjavaslatot, amely a mi konventünk házasságtügyi bizottságának tétlenkedésére is jó menséggé vált. Az egyenlőség, sőt az egyenjogúság követelménye volt az, így a „Sárospataki Lapok“-nak tiszteletben kellett azt tartania, mégha esetleges következményei egyelőre a prot. egyházakra nem bizonyúlnak is szerencsét hozóknak. De az 1868. LIII. t. c. fentartásaért, a gyengébb részére

abban lehelyezett biztosítékokért megint csak a „Sárospataki Lapok“ küzdött a legelsők között s a vegyes házasságból születendő gyermekek vallását inkább óhajtotta törvény által meghatároztatni, mint kitenni az ifjú házaspárokat a róm. katolikus papok merészkedéseinek, lélekfogdosó tolakódásainak.

A „Prot. Szemle“ volt szerkesztője, az egyházi sajtóról adván bírálatos áttekintést, önként nyújtott magafonta koszorút a „Sárospataki Lapok“-nak az egyházpolitikai vita folyása alatt tanúsított s másokat messze felülmúló bátor és odaadó viselkedéseért. Mi odanyújtjuk azt — utólagosan — a Mocsáry Lajosoknak, Kovách Károlyoknak, Ujfalussy Béláknak, a Fejes Istvánoknak stb.

Nem jól itélné azonban meg a „Sárospataki Lapok“ gondolkozását, aki azt hinné felőle, hogy az egyházpolitikai reformmal, mostani formájában is, meg volna elégedve. Távol legyen! Elfogadta bevezetésként — a teljes felekezeti jogegyenlőséghez, az 1848. XX. t.-cikkben kimondott szent igazság beteljesedéséhez. Ha ez nem bevezetés — ez volt a „Sárospataki Lapok“ meggyőződése — akkor a prot. egyházak ki vannak játszva és oda vannak dobva az uralkodó egyház lábai elé, hogy az taposson rajtuk és tomboljon a megerősödött Regnum Marianumnak talán az autonomia támasztó oszlopai által is biztosított kőfalai között.

A prot. egyház megváltozott helyzetének tisztázása, a jövővel előkészítése, a Sárospataki Lapoknak egyik fő feladata volt. Nem únta meg rá-rámutogatni a róm. kath. egyház papjainak sáfárkodásaira, a milliók kamataiból emelkedő várakra, a kisdedovókra, leleceházakra, a leányiskolákra, a sokrendbeli alapítványokra, a szaporodó társulatokra, legényegyletekre stb. s ezekkel szemben a prot. lelkészek és egyházak teendőire. A tudományokban való tovább haladásra, a hálónak a

mélyre vetésére ösztönözte a vezéreket, a lelkészi karokat s több egyháziasságot óhajtott a tanítókból s melegebb érzést a lelkészek és tanítók egymáshoz való viszonyában, közös munkájuk dicsőségeért. „*A parokhiális könyvtárak*“ sürgetésével egész egyházirodalmunkat s Prot. Irodalmi Társaságunkat is elismerésre kényszerítette s a bibliafordító Károli nevének megtisztelését, e tiszteletnek országraszóló megerősítését is azért tartotta főként — a nagy alkalom közeledtén elengedhetetlen kötelességnek, mert hitte, hogy egy nagyobb szabású Károli-ünnepnek felrázó hatása lesz egész prot. társadalmunkra s talán irodalmunkra, sőt bibliaszereztetünk fokozására is. Azt a koronáját a Sárospataki Lapoknak, hogy a Károli-ünnepélyt ő indítványozta s a Károli-szobor és irodalmi emlékek értelmi szerzője is ő — senki, soha el nem veheti.

A szűkebb s tágabb körű lelkészi értekezleteknek eleitől kezdve lelkes támogatója volt, de nem engedte magát ez eszme által elragadtatni s nem bizott ezek gyors felvirágzásában mindaddig, míg a lelkészek anyagi sorsa jelentékenyen meg nem változik. A szegénységet, amely a lelkészi kar egy jó részét iszonyú súllyal nyomja, mindig akadálnak tekintette e lap a tudományos továbbképződés útján s épen ezért fájlalta aztán gyakorta, hogy a *parokhiális könyvtárak* megtestesítésére a ref. egyházegyetem nem tett meg minden tőle telhetőt! . . .

A változott helyzethez illő kalauzúl szolgáltak — hogy csak a nagyobbakat említsük — a Fejes István, Görömbey Péter, Lukács Ödön tanulmányai, amelyek egyházunk jövőképe aggódó szeretettel rajzolgatják. Azokhoz — akik tüntetve nevezték magukat *közpapoknak* — az egyház továbbépítésében a „Sárospataki Lapok“ nem csatlakozhatott. A rohanva haladást, a rémület terjesztést, a pellengérré hurcolást, akasztófa-

állítást, a gyanúsításokból való elősködést mindenkor elítélte, jóllehet az igazság védelmében volt bátorsága országos nagyjainkkal, magával a konventtel s ha kellett, a kormánnyal és a róm. kath. főpásztorokkal szemben is síkra szállani.

A 600 frtos papi fizetési minimumot nevetségesnek bélyegezte a családi életet élő, gyermekeket neveltető prot. papok részére, akkor, amikor a róm. és gör. katolikus papok kongruája is rendezés alá kerül s a főpapok fejedelmi javakban dúslakodnak. Annál nagyobb örömmel üdvözölte a papi özvegy-árva gyámintézet megszületését, amely — még mindig szegényesen ugyan — de könnyebbíti a prot. pap lelkén az élet terhét és nyugodalmasabbá varázsolja halálát. A „Sárospataki Lapok“-nak nagy része volt abban, hogy e gyámintézet az osztó igazság és jézusi szeretet elvén épüljön fel a szegényebbek kibékítésére.

A domesztikát első percétől élénk figyelemmel kísérte s míg egyfelől szívesen látta volna annak — a nagyobb haszonra való kilátás kedvéért — decentralizált kezelését, addig másfelől sohasem tudott beletörődni az elforgácsolási rendszerbe, amely csak pillanatnyi javulást okoz és nem felüdülést.

Nem volt egyetlen komoly kérdése sem a protestáns egyháznak, amelyben a „Sárospataki Lapok“ idejében, gyakran első sorban s mindenkor ébresztőleg, vagy legalább tájékoztatólag állást ne foglalt volna s kivétel nélkül azzal a független gondolkozással, amely lényéhez tartozott s amely nem engedte, hogy általa, körülte klikkek képződjenek s a nyilvánosság elé tartozó dolgok onnan — személyes tekintetek miatt — elvonassanak. Úgy harcolt, mint akinek nem volt szüksége emberektől nyerhető földi jutalomra.

Ellenségei talán kétséget támaszthatnak önzetlensége ellen, de ezekkel szemben az ő jutalma ő magában vagon.

Amily odaadással csüggött a szorosabb értelemben vett egyházi ügyeken, épen olyan gondja volt az egyháznak jellemzőleg u. n. veteményes kertjeire, az *iskolákra*.

Mint a „Sárospataki Irodalmi Kör“-nek, tehát egy sokra hivatott tanügyi társaságnak közlönye, az iskolák szeretetével kezdte pályafutását, nem is kezdhetne volna nélküle. Azzal a hittel indult, hogy az egyház és iskola édes testvér, a prot. egyház pedig az iskolán épült vára a szabadságnak, a tudománynak, s az erkölcsiségnek; ezzel a hittel haladt előbbre és mindig csak előre, behatólag bírálgatva annyiszor, amennyiszor úgy az államnak, mint a prot. egyháznak a tanügy érdekében tett lépéseit, vagy ebbeli kötelességeik halogatását. A Bokor József, Zsoldos Benő, Bódva, *Αληθής* Nemo cikkei, tanügyi kritikái, kivált pedig Buza János főmunkatársnak, majd társ-szerkesztőnek a miniszteri jelentések, iskolai értesítők felett tartott szemléi, szemrehányásai mindinkább ismeretesekké tették a „Sárospataki Lapok“-at a közoktatásügyi miniszteriumban is s tanácsait megszívlelték. Az a sok hamis vélemény, amelyet a prot. egyház ellenségei koholtak és terjesztettek a prot. iskolák ellen, kezdett lassanként odafent is hamis pénznek bizonyosodni, sőt a közoktatásügyi kormány nem átalolt még reformeszméket sem elfogadni többé a prot. tanintézetektől.

A protestáns egyházi és iskolai sajtó egyenesen a sárospatakiak sikerei folytán vette komolyabb művelés alá tanügyünket s kezdett több tért és időt áldozni az iskolák érdekeinek, amelyeket azelőtt elvből-e, vagy munkások hiányában, meglehetősen elhanyagolt.

A népiskolától fel az akadémiákig, minden nagyobb mozdulatát észrevette prot. tanügyünknek, sőt egyetemes tanügyünk fejlődésének is. A népiskolát féltette az

eltudákosítástól és félti ma is s legalább is oly mértékben félti a világpolgáriasságtól, az elfelekezeti-tietlenedéstől, miután felekezeti tanítóképző-intézeink megfogytak s a lelkészek nem vették — mert sok helyen nem is vehették át — a felekezeti vallás-oktatást. Egészséges viszonyok között s felekezeti iskolában a tanító joga maradna az minden időben.

A középiskola kérdésében vonzódott az egy középiskola felé, de veszedelmesnek tartotta a hosszú kísérletezést, a folytonos bizonytalanságot, ami e téren több ideig divatozott. A görög-pótló tanfolyamot is csak kísérletnek tekintette s ezért nem is tudott érte felmelegedni. A holt nyelvek szűkebbre szorításának, a modern nyelvek hathatósabb tanításának barátja volt s azt vallotta, amit a sárospataki gimnáziumi tantervjavaslat, hogy csak a magyar nyelv és irodalom lehet a középiskolai oktatás igazi központja, de hozzátette, hogy kellő óraszámmal s az egész tantervnek megfelelő átalakításával. Az államnak a létszámra (60) vonatkozó intézkedését, a mai növendékek ifjú kora s a fegyelmezési eszközök megváltozása mellett — félreformnak minősítette s a tanári diplomák helyett többre nézte a lelkiismeretességet s az iskoláknak egyesekben lángolva égő szerelmét. A szülők nembánomságát, vagy egyes tantárgyak iránt kimutatott ellenszenvét a siker akadályai között emlegette.

A jogakadémiát a prot. főiskolák kiegészítő részének vallotta s vallja, föltéve, hogy ezeket igazán protestánsokká tehetjük s növendékeiket a prot. egyházak számára már az akadémia falain belül elpecsételhetjük. Ez irányban a „Sárospataki Lapok“-nak még mindig vannak beteljesítetlen óhajtsái. A kötelezett doktorátust a tudománnyal űzött káros játék gyanánt ítélte el.

A theol. akadémiák iránt — könnyen érthetőleg —

előszeretettel viseltetett, de nem húnyt szemet fogyatkozásaik előtt. Az lett volna vágyainak netovábbja, hogy a végzett ifjú a tudomány olthatatlan szerelmével távozzék el belőlük s egész életére elhatározó irányt nyerjen tantermeikben. A szemináriumok által való összelekedését a tanárnak és tanítványnak elengedhetetlen kívánalomként hangsúlyozta. A leendő papoknak tanítói diplomaszerezésre való kényszerítése miatt hosszú harcot folytatott a debrecenieikkel, akik már maguk is elálltak régi követelésüktől. A theol. akadémiák elnéptelenedését a kor megváltozott gondolkodásában, a papi hivatal csekély javadalmában, s az egyházpolitikai törvények hatásától való félelemben vélte feltalálni.

Az egyetemekről aláözönlő lelkiismeretlenséget, iskolakerülési szabadságot, a tudomány cége alatt üzött csalárdkodást egész oktatásügyünkre szerencsétlenségnek tartotta és tartja. Sajnos, hogy e tekintetben nem bírt a prot. irodalomban erős közvélemény kifejlődni, amely aztán a fővárosi fősáfárokat megdöbbenésre s jótékony reformra kényszerítette volna!

A tanárképzés szempontjából kifogásai voltak a gyakorlatlanul szétbocsátott ifjú óriások ellen, akik — nem a saját hibájuk miatt! — egyes olyan intézetekben kezdik a tanári gyakorlatokat, tehát a kísérletezéseket, amelyekhez alig köti őket egyéb, mint a fizetés és a rideg, hivatalos kötelesség. A prot. tanárképzés eszméjét szívesen üdvözölte, de ellensége volt annak a kortes-izű s komoly és egységes szellem nélküli eljárásnak, amelybe a budapesti zsinatot egyesek beléugrasztották, s amely szerint Debrecennek filozófiai, Kolozsvárnak pedig theologiai facultás felállítása lön megengedve.

Ennek a széthúzó törekvésnek s esetlegességekkel járó tanügyi politikának okát a „Sárospataki Lapok“ az egyetemes ev. ref. tanügyi bizottság tétlenkedésében,

dermettségében kereste és találta. Egész hévvel s megmegújuló erővel támadt tehát azokra, akik ezt az áldatlan sorsot az egyetemes tanügyi bizottságra rákényszerítették s kimutatta időnként az ebből folyó szomorú következményeket. Sokszori nógatásának (amelyben szintén nem akadt segítő társakra) végre az lett az eredménye, hogy a konvent életre szólította az aluvó leányt, amely, hogy nem aludt e már túlsokáig, a jövőre fogja megmutatni.

Fájt, mindig fájt a „Sárospataki Lapok“-nak, hogy a prot. egyház átengedte a tanügyi vezérszerepet az államnak s maga — szaporodó államsegélyes intézeteivel — jóformán a gondolkozásról is lemondott.

Miként az egyes embert, úgy a prot. iskolákat is a maguk kifejtett egyéniségében becsülte és szerette legjobban s ezért sohasem örült a kétféle befolyás (állami s egyházi) alá jutott iskoláknak, ami rendszerint az elszíntelenedésre vezet. A prot. iskolák önálló létezését mindaddig életszükségnek vallotta, amíg a nálunknál hatalmasabb s hadilábon álló róm. kath. egyháznak iskolái vannak. S ha olyan gazdagok volnánk, mint amilyen szegények vagyunk, egyetlen iskolánkat sem tudná átadni még a legalkotmányosabb államkormányoknak sem! . . .

A tanítók 300, majd 400 frt minimumát — mint a papokét — alamizsnakenyérnek tartotta a „Sárospataki Lapok“ s jogosnak vallott minden tisztes igényt amellyel ez a sors jobbra fordítható. A tanító-hiány már fenyeget, mint kiszámíthatatlan bajok forrása s hogy megszűnjék, emelni kell a tanítóipálya becsét s a prot. tanítót be kell venni jobban-jobban a nagyobb jogok birtokosai közé. A kerületi tanügyi bizottságba p. o. tanítókat is kell választani.

Noha ilyen humánus gondolkozással volt e lap eleitől kezdve a tanítóikar iránt, nem bírta azt magá-

hoz édesgetni, talán mert nem volt néma az olykor-olykor mutatkozó túlságaikkal szemben! . . .

Az általános egyházi és iskolai ügyek mellett, a tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki főiskola érdekeit különösebben is szolgálta a „Sárospataki Lapok.“ Neve, helyzete, nagy hagyományai kötelezték erre, a szerkesztők és főmunkatársak szeretete erősítették meg e szolgálatban. A frigyláda felett kiterjesztett szárnyakkal örködő kherubok sem félthették s óvhatták jobban az őrizetökre bízott drága kincset, mint a „Sárospataki Lapok“ a tiszáninneri kerületet és ennek főiskoláját. Tanú rá e lapok minden száma, az a sok kellemetlen polemia, amelyet ezekért az anyaszerető gyermek buzgóságával folytatott.

Könyvismertetéseivel s irodalmi tájékoztatásaival példát mutatott arra, miként kell megfáradni a közönség tanácsolóinak s 15 év szól mellette, hogy soha nem szegődött be, (mint bizony laptársai is néha-néha) a könyvkészítők és könyvkiadók szócsövének.

Részint vezércikkeiből, részint s főként tárca-közleményeiből csaknem 30 különlenyomat — egy egész kis értékes könyvtár — jelent meg, amelyek szerzői között ott találjuk dr. Heiszler Józsefet, Orbán Józsefet, Fejes Istvánt, Szinyei Gerzsont, Mitrovics Gyulát, Nagy Gusztávot, Bokor Józsefet, Görömbey Pétert, Maklár Pap Miklóst, Dezső Lajost, Horváth Ödönt, Molnár Lajost, Zoványi Jenőt, Rácz Kálmánt, Ujj Istvánt, Gamauf Györgyöt, Paikoss Endrét, Radácsi Györgyöt stb. Azt a célját tehát, hogy némileg a „Sárospataki Füzetek“-et is helyettesítse, e nagyobb értékű közleményeivel legalább megközelítette.

Ha ezekhez felemlítjük még, hogy a „Sárospataki Lapok“ a nagy alkalmakhoz képest *ünnepi számokkal* is igyekezett olvasóira jó hatással lenni, magasabb vágyaikat kielégíteni, ízlésüket fejleszteni s az igazi

nagyok kultuszát erősíteni: úgy e lapokról — az elmondottak alapján — már meglehetősen hű kép alkotható.

Károli Gáspár, Kun Bertalan, Kövy Sándor, Kossuth Lajos, Br. Vay Miklós érdemeinek dicsőítésében s a millenniumi érzések, vágyak, gondolatok, reménységek, édes számítások megörökítésében s számos, kevésbé országos alkalmak tanulságos kihasználásában egészen egyedül állott a prot. egyházi és iskolai lapirodalomban. Az igazi nagyok koporsója felett lobogtatott fáklyájával is messze elvilágított s — úgy mondják, — hogy a kegyelet megnyilatkozásának mintákat is szolgáltatott.

A külföld egyházi és tanügyi mozgalmait, a hazai felekezeti és nemzeti élet erős hullámozása miatt nem kultiválhatta kedve szerint, de *Rácz Lajosnak*, mint főmunkatársnak, gondja volt arra, hogy a szűk térről se maradjon ki semmi a külföld nagy dolgaiból, ami reánk nézve példává, ösztönné és áldássá lehet. „Múltunk“-nak is épen azért kellett háttérbe szorúlni, mert a jelen sűrűn szolgáltatta a feldolgozásra való anyagot.

Az elfogulatlan történetíró feladata lesz komoly ítéletet tartani a „Sárospataki Lapok“ 15 éves élete felett. Mi a búcsú órájában inkább adalékokat kívánunk nyújtani a leendő történetírónak s a t. olvasóközönségnek, hogy megkönnyítsük számukra az ítéletmondást.

*

A zászlót ime begöngyöljük s visszaadjuk a „Sárospataki Irodalmi Kör“-nek, aki ránk bízta. Nincs rajta szennyfolt, repedés sincsen. Mielőtt visszaadnók, megöleljük, megcsókoljuk, s ne csodálja senki, ha annyi drága emlék édes terhe alatt könyünk serked rája!

Lobogj sokáig szabadon, fennen, dicsőségesen!
Ember szeressen, az Isten megáldjon!*

